

SOSYOLOJİ DERGİSİ

Journal of Sociology

**Prof. Dr. Önal Sayın'a Armağan Sayısı
(Hakemsiz Sayı)**

2016

SOSYOLOJİ DERGİSİ, Şubat 2016, İzmir
Prof. Dr. Önal Sayın'a Armağan Sayısı

ISSN: 1300-5642

Editör: Doç. Dr. Gökür (Bostancı)
EGE Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir
Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇETİN
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Müge AKPINAR, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir
Arş. Gör. Duygu ALTINOLUK, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Amaç ve Kapsam

Sosyoloji dergisinin amacı, dünyada ve Türkiye'de kuramsal ve uygulamalı sosyoloji ve sosyal bilimler alanındaki çalışmalara yer vermektir. Dergide ayrıca, dünyadaki birikimi yansıtan sosyolojik metinlerin tercümesine de yer verilir. Sosyal bilimler alanında Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanmaktadır.

Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü adına
Dekan Prof. Dr. Ersin DOĞER

Yazışma Adresi: egesosyolojidergisi@gmail.com,
goknurege@gmail.com

Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
35100 Bornova-İZMİR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İZMİR

Basım Tarihi: 16.03.2016

Sosyoloji Dergisi'nin bu sayısı Prof. Dr. Önal SAYIN'a armağan edilmiştir,
HAKEMSİZ bir sayıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	V
Prof. Dr. Önal Sayın'ın Kısa Biyografisi..... Göknur EGE	VII
<i>Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları</i> ..... Sevinç GÜÇLÜ	1
<i>Evlilik veya Evlilik Dışı Birlikte Yaşama: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma</i> ..... Nurşen ADAK	23
<i>Bilgi Toplumunda Bir Kavram Kargaşası: Bilgi Mi? Enformasyon Mu?</i> ..... Belgin ARSLAN CANSEVER	41
<i>Türkiye'de İslamcı Gazetecilerin Arap Kimliğini Temsil Pratiklerinde İdeoloji, Siyaset ve Kurbanlaştırma Edimi</i> ..... Ozan AŞIK	51
<i>Sembolik Tüketimin Araçları: Alışveriş Merkezleri ve Moda</i> ..... Ebru ÇETİN	65
<i>Türkiye'de Demokrasi Söylemi ve Radikal Demokrasi Olanağı</i> ..... Zafer DURDU	75
<i>Teknoloji ve Totalitarizm ya da Teknolojik Totalitarizm</i> ..... Bengül GÜNGÖRMEZ	89
<i>Eğitim ve Siyasal Değişme: Türk Devrimi'nin Eğitime Yüklendiği Anlam</i> ..... Atakan HATİPOĞLU	99
<i>"Koridor Kentten Kuşak Kente" Yalova: Körfez Geçiş Projesinin Sosyal Etkileri Üzerine Bir Araştırma</i> ..... Suat KOLUKIRIK	119
<i>Türkiye'de Yaşlanma Sosyolojisi Alanında Yapılan Çalışmalara Dair Kısa Bir Değerlendirme</i> ..... Pelin ÖNDER EROL	157
<i>Endüstriyelleşen Sporun/Futbolun Geleceği</i> ..... Ahmet TALİMCİLER	167
<i>Siyasi Nihilizm Bir Risk midir?</i> ..... Cevdet YILMAZ	185
<i>Profesyonelleşme, Bürokratikleşme ve Rasyonelleşme: Max Weber'in Görüşleri</i> ..... George RITZER (Çev. Selin ATALAY)	189
<u>Yazarlara Duyuru (Instructions for Authors)</u>	203

ÖNSÖZ*

Öncelikle dergimizin hakemleri, yazarları ve okurlarına dergide yapılan editör değişikliği hakkında bilgi vermek istiyorum. E.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi editörlüğü görevini 10 Eylül 2015 itibariyle devralmış bulunmaktayım. Dergimizin iletişim adresi: egesosyolojidergisi@gmail.com ve goknurege@gmail.com olmak üzere değişmiştir.

Dergi için sosyal medya hesapları oluşturulmuştur. Hakemli sayılarla ilgili çalışmalarımız devam etmekle birlikte, dergimizin bu sayısının hakemsiz bir sayı şeklinde, bölümümüze çok büyük emekleri geçmiş bir hocamıza armağan sayısı olması gerektiğine duyduğumuz inançla ve vefa duygusuyla, şu an elinizdeki sayı ile ilgili çalışmalara 10 Eylül 2015 tarihinden itibaren başladık. 12 makale ve 1 çeviriden* oluşan bu armağan sayısı, çok kısa denilebilecek sürede yazarların, yayın ve yazı kurulunun özverili çabalarıyla gerçekleştirilebilmiştir. Katkıda bulunan tüm yazarlara ve görevlilere yürekten teşekkür ediyorum.

Bu sayımızı, Prof. Dr. Önal Sayına armağan ediyoruz:

- Bölümümüzde uzun yıllar öğretim üyeliği yaptığı için,
- 22 yıl bölüm başkanlığı ve Kurumlar Sosyoloji Ana bilim dalı başkanlığını yürüttüğü için,
- Bölümümüzdeki tüm öğretim üyeleri de dâhil, sayısız sosyolog yetiştirdiği için,
- Çok sayıda lisans, yüksek lisans ve doktora tezini yöneterek bu çalışmaları sosyolojiye kazandırdığı için,
- Çok sayıda makale, bildiri ve kitap ile Türkiye’de sosyolojiye yaptığı ve yapmaya devam ettiği katkılar için,
- Elinizdeki bu derginin bugün var olmasında çok büyük emekleri olduğu ve uzun yıllar bu derginin editörlüğünü yaptığı, makaleleriyle yazar olarak, görüşleriyle hakem olarak bugüne kadar çıkan sayıların çoğunda katkısı bulunduğu için bu sayımızı Prof. Dr. Önal Sayın’a armağan ediyoruz...

Sonsuz teşekkür ediyoruz hocam...

Doç. Dr. Gökür EGE
E.Ü. Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Dergisi Editörü

---

* Dergide makalelerin sıralaması yazar soyadına göre ve alfabetik sırada yapılmıştır. Ancak Prof. Dr. Sevinç Özen Güçlü’nün yazısına bölümümüzün en eski hocalarından olması itibariyle derginin açılış makalesi olarak ilk sırada yer verilmiştir

PROF. DR. ÖNAL SAYIN'ın Kısa Biyografisi**

Göknur Ege*

Prof. Dr. Önal Sayın, 1947 yılında Muş'ta doğdu. Babasının memuriyeti nedeniyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulundu. İlköğrenimini sırasıyla Muş'ta, Bitlis'de ve Van'ın Başkale ilçesinde; lise öğrenimini ise Zonguldak Mehmet Çelikel Lisesi'nde yaptı. Üniversite öğrenimini Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Sosyoloji Kürsüsünde tamamladı.

Üniversiteden mezun olduktan sonra, üniversite öğrenimini yaparken kazanmış olduğu Milli Eğitim Bakanlığı bursuna karşılık Bakanlık tarafından Amasya Lisesi'ne atandı, orada bir yıl öğretmenlik yaptı. Bu sırada 1416 sayılı kanun çerçevesinde açılan yurtdışı doktora sınavını kazanarak Fransa'ya gitti. Michel Simon'un danışmanlığında "Les Ouvriers Turcs En Europe -France, Allemagne, Hollande, Belgique" (Avrupa'da Türk İşçiler- Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika) başlıklı doktora tezini 1975 yılında tamamlayarak Lille Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı.

Doktorasını bitirdikten sonra bir yıl Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Dairesi'nde görev yaptı. Kısa dönem askerlik görevini yerine getirdikten sonra 1977 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Davranış Bilimleri Bölümü'ne asistan olarak girdi. Aynı üniversitede 1982 yılında doçentliğe; 1989 yılında ise profesörlüğe yükseldi. 1991-2013 arasında 22 yıl Sosyoloji Bölüm Başkanlığı ve Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerini sürdürdü. Bunun yansira Ege Üniversitesi Senatosu'nda, senato üyeliği görevinde bulundu. Uzun yıllar Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi editörlüğünü yürüttü.

Bölümümüzde Lisans programında: Sosyolojiye Giriş I-II, Kurumlar Sosyolojisi I-II, Aile Sosyolojisi I-II, Toplumsal Tabakalaşma I- II derslerini, Yüksek Lisans programlarımızda Kurumlar Tarihi, Aile İçi Etkileşim Sorunları derslerini, Doktora programlarımızda Türkiye'de Batılılaşma ve Kurumlar, Aile Yapısı ve Aile İçi İlişkiler derslerini verdi.

Aile sosyolojisi, Kurumlar Sosyolojisi, Batılılaşma, Küreselleşme, Postmodernizm ve Göstergibilim alanlarında çok sayıda makale ve bildirisi bulunan Prof. Dr. Önal Sayın'ın

---

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

** Bu kısa biyografiyi oluştururken Prof. Dr. Önal Sayın'ın özgeçmiş bilgilerinin bir kısmı Arş. Gör. Selin Atalay'ın daha önce hazırlamış olduğu metinden alınmıştır. Kendisine çok teşekkür ederim.

- İnsan Faktörünün Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerdeki Yeri (1983),
- Aile Sosyolojisi (1990)
- Sosyolojiye Giriş (1994),
- Göstergibilim ve Sosyoloji (2014)

başlıklı kitapları bulunmaktadır. Akademik yaşamı boyunca çok sayıda araştırma yönetti, yürüttü ve önemli bilimsel araştırmaların gerçekleştirilmesinde görev aldı. Bunlar arasında bazıları şu şekildedir:

- “Gecekondularda Aileler Arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü” (1993) başlıklı T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı projesinde araştırmacı,
- “Halkın Bergama Belediyesinden Beklentileri” (1995) başlıklı Bergama Belediyesi projesinde yürütücü,
- “Yeni Foça Belediyesinin Sunmuş Olduğu Hizmetlerden Halkın Memnuniyet Derecesi” (1996) başlıklı Yeni Foça Belediyesi projesinde yürütücü,
- “Siber-kültür, Bilgisayarın Sosyolojik Etkileri ve Siberuzayda Sosyal İlişkiler” (Yürütücü: Göknur Ege, 2005), E.Ü. Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü, projesinde danışman,
- Sosyoloji, Müzik Teorisi ve Göstergibilim Perspektiflerinden Türk Müsıkî Sanatı Klasik Dönem Büyük Bestekârlarının, Klasik Formlarda Bestelemiş Oldukları Lâdinî Sözlü Eserlerin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi” (yürütücü: Göknur Ege, Danışman: Alâeddin Yavaşca, 2015) TÜBİTAK Bilimsel Araştırma Projesinde araştırmacı olarak yer aldı

Öğretim üyesi olduğu süre dâhilinde ayrıca çok sayıda lisans, yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yapmıştır. 1 Ocak 2014 tarihi itibarıyla emekli olan Prof. Dr. Önal Sayın, sosyoloji ile ilgili çalışmalarına devam etmektedir Genel olarak Türkiye’de sosyolojiye ve özelden Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’ne yapmış olduğu katkılardan dolayı kendisine sonsuz teşekkür ediyoruz...

ÇOCUKLUK VE ÇOCUKLUĞUN SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA ÇOCUK HAKLARI

Childhood and Children's Rights in the Context of Sociology of Childhood

Sevinç Güçlü*

Öz

Bu makalede, çocuk kavramı, çocukluk, çocukluk dönemi sosyolojisi, çocuk hakları, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Türkiye'de çocuk haklarının durumu ve çalışan çocuklar üzerinde durulacaktır. 20.yüzyılda çocuk ve çocukluk önemli kavramlardır. Çocukluk sosyal ve politik bir konu olup toplumun sosyal ve politik hedefleri ile ilgilidir. Çocuklar sosyal bir grup olarak sosyolojinin en önemli çalışma konularından biridir. Çocuk gelişimi ve sosyalizasyon konusunda geniş ve güçlü bir bilgi yığını vardır. Çocukluk doğal değil sosyal bir inşadır. Çocukluğun sosyolojisi genel olarak haklar yelpazesinde çocuğun statüsünü iyileştirecek önlemleri önerir. Çocukluğun sosyolojisi çocuğu bir mülkiyet olarak değil bir birey olarak ele alır. Bu makalede dünyada ve Türk toplumunda çocuk hakları ele alınarak hukuk sisteminden örnekler verilmiştir. Çalışan çocuklar problemi ve çalışan çocukların hakları ele alınmıştır. Çocuklara daha iyi bir dünya için çocuk haklarının önemsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocukluğun sosyolojisi, Çocuk hakları, Çalışan çocuklar

Abstract

In this article, will be focused on the child, the childhood, the sociology of childhood, the children's rights, The United Nations Convention on the Rights of the Child, the situation of children's rights in Turkey and the working children's. The concepts of children and childhood are very important in the twentieth century. Childhood is social and political issue. They drive from social and political goals of society. There is a large and powerful body of knowledge on child development and socialization. Childhood is not a natural phenomenon and it is a social construct. The sociology of childhood generally can offer preventions to improve the status of children using a rights agenda. The sociology of childhood must see children as persons, not as a property. In this

---

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
sguclu@akdeniz.edu.tr

article,it was examined children's rights in world and Turkish society.It was given examples from Turkish law system. It was examined the problem of working children and working children's rights. We must consider important children's rights,for a better world for children.

Keywords: Children, Sociology of childhood, Children's rights, Working children

GİRİŞ

Bu yazıda, çocukluk ve çocukluğun sosyolojisi bağlamında çocuk hakları ele alınacaktır. Bir sosyal kategori olarak çocuk, çocukluk düşüncesinin gelişimi, çocuk hakları hareketi, çocuk hakları kavramı, çocukluk sosyolojisi başlıkları ele alınacaktır. Günümüzde küreselleşme, göç ve kentleşme süreci ile birlikte çocukların yaşamları daha da zorlaşmış, çocuğa ilişkin pek çok sosyal problem ortaya çıkmıştır. Çalışmada, çocukluk ve çocuk hakları düşüncesine bağlı olarak çocuğa ilişkin sosyal problemlere de değinilecektir.

ÇOCUKLUK VE ÇOCUK

Çocukluk, hem evrensel bir deneyimdir hem de kültürlere özgüdür. Her toplumun varlığını sürdürebilmesi için çocuklarının olması, onları yetiştirmesi gerekir ve her birinin de çocukları korumaya yönelik kendine özgü yöntemleri vardır. Her kültür, çocukların neye benzediğine ilişkin görüşlerini ve kendi geleceğine dönük kültürel vizyonunu gerçekleştiren çocuklarla ilgili uygulamalarını göstermede kendine özgü yöntemler tasarlar, bir gelişim evresi olarak çocukluğu farklı bir biçimde tanımlar ve bölümlendirir. Bunun ötesinde, her birimiz bir çocukluk yaşadık ve bu yüzden çocukluğun ne olduğu ve neye benzemesi gerektiği ile ilgili bir imgeye, duygusal olarak sıkı sıkıya bağlıyız. (Fass,2003, 963- 977)

İnsan, canlılar arasında bebeklik dönemi en uzun süren canlıdır. İnsanın gelişmesi bu süre içindeki sosyal çevresi ile etkileşimine bağlıdır. Toplumsal kontrolden haberi olma ve ona uyma süreci çocuğun ana-babası ve diğer aile üyeleri ile ilişkilerinde başlar. Çocuk yaşitları ile zaman geçiren yetişkin dünyasının yasaları ve yaptırımlarını öğrenmek zorunda kalır. Toplumsallaşma denilen bu süreçte ilk önce ana-baba çocuğu başkalarının haklarına duyarlı olmaya şartlandırır. Sonra okulda şartlandırmalar devam eder. Yetişkinler çocukları kendi dünyalarının vazgeçilmez ama boyun eğen bireyleri haline dönüştürmek için olağanüstü çaba harcar. Çocuk haklarının en fazla sınırlandırıldığı ve istismar edildiği kurumları da ellerinde tutarlar (Okul, Yetiştirme Yurdu, Mahkeme... vb.).Çocuk nedir sorusunun yanıtını toplumların tarihsel ve kültürel kimliklerinde bulabiliriz. Turnbull, Mbuti Pigme Topluluğu üzerinde

yaptığı çalışmalarda, çocuk tanımının göreceli olduğunu savunmuştur. Günümüzde en yaygın çocuk tanımı "Yetişkin Olmayanlar" şeklindedir. Bu dönem bebeklikten on sekiz yaşına kadar devam eder (Nurgül Çetinkaya,1997, 77- 82)

Çocukluk yaşam sürecimizin doğal ve değişmez halkalarından biridir ve sosyo-kültürel bir kavramdır. Bu nedenle diğer toplumsal kavramlar gibi norm ve değerlere göre belirlenir. Hem çocukluk yaşantısı hem de çocukluk kavramı yüzyıllar boyunca değişim göstermiştir. Çocukluk anlayışında ekonomik ve çevresel koşullara bağlı olarak meydana gelen değişimler çocukların toplumsal koşullarını da etkilemektedir. Çocukluk sadece biyolojik bir kavram değil psikolojik, sosyolojik, tarihsel bir kavramdır.

Tarihsel süreçte çocuk kavramına bakıldığında, Antik Yunan döneminde ve ortaçağda çocukluk kavramlarına rastlanmamaktadır. Fransız nüfus bilimci ve sosyal tarihçi Philippe Aries'e göre(1962 yılında yazdığı Centuries of Childhood adlı kitabında) çocukluk değişmez bir biyolojik kategori değil, toplumsal bir kategoridir ve 15. ve 16.yüzyıllardan önce bilinmemektedir. Ancak Aries, Ortaçağ toplumunda çocukluk kavramının bulunmadığını söylerken, bunun çocukların terk edildiği, ihmal edildiği, sevilmediği anlamına gelmediğini özellikle vurguluyordu. (Mine Tan,1994,18) Aries, batıda çocukluğun tarihine ilişkin ünlü çalışmasında, Ortaçağ boyunca çocukların, çalışma da dahil hemen her yetişkin etkinliğine katılmakta olduklarına; bu dönemde yetişkinlikten farklı bir çocukluk anlayışının bulunmadığına işaret eden kanıtlar sunmaktadır. Artan refah düzeyi ve bilimsel ilerlemeler çocukların yaşamda kalma olasılıklarını yükseltmeye başlamıştır. Çocuklarını erken yaşta yitirmek durumunda kalmayan, onların yaşamda kalabilmelerinin ilahi değil, beslenme, tıbbi bilgiler ve özenli bakım gibi dünyevi nedenlere bağlı olduğunu anlamaya başlayan toplumsal kesimlerde, bilim ve teknolojiye duyulan güvenle birlikte, çocuklara ve çocuk yetiştirmeye verilen önem de artmaya başlamıştır. Bu kesimlerde ebeveynler, erkenden yitirmek zorunda kalmadıkları için çocuklarına sevgiyle bağlanmaktan korkmamaya başlamışlardır. (Zeytinoğlu,2001, 9- 10)

P. Aries geleneksel toplumda çocukluğun beş niteliği olduğunu belirtmektedir: Çocuklar genellikle aile dışında büyür. Aileler çocuk konusunda ilgisizdir. Çocukluk zamanları ve mekanları yetişkinlerden ayrılmamıştır,çocuk büyüklerle oynar ve uyur,eğitim toplulukla temasla olur. Çocukluk duygusu azdır,çocukla yetişkin arasında niteliksel olarak büyük fark algılanmaz. Doğumların sınırlaması konusu pek bilinmez. 20 .yüzyıla doğru ise,eşler arasında ve ebeveyn ile çocuklar arasında duygusal yaşam öncelik kazanmıştır.bunun nedeni ise çocuk ölümlerinin azalmaya başlamasıdır.Çocuğu

iyi bir yere yerleştirmek, toplumsal olarak çocuğun yükselmesini sağlamak amacıyla çocuğu biçimlendirme konusunda ki endişe ve bunun okul tarafından gerçekleştirilmesi, çocuğun yetişkinler dünyasından kopması, çocuğun kendi başına bir varlık gibi algılanması, ilgisizliğin yerini eğitimin alması sözkonusu olmuştur. Doğumlar sınırlanmaya başlanmıştır. (Sayın, Önal, 1990, 127-128)

Tarih içinde çocukluk kavramını ilkçağdan itibaren ele alacak olursak, Aristo, insan yaşamında çocukluğu bir felaket olarak sunuyordu. İnsan yaşamını tehlikeye sokabilecek her türlü zorluklar, hastalıklar, kazalar arasında çocukluk dönemi de bulunuyordu. Çocuk, hareketlerinde aklını kullanmadığı için erdeme ulaşamazdı. Çocukluk kendi haline bırakılacak olursa, mutsuzluk ve huzursuzluktan ibaretti. Augustin, yüzyıllarca etkisini sürdürecektir anlayışında, çocukluğu günahkarlıkla niteliyordu. Augustin'e göre, bebeğin, annesinin memesine saldırması bile, kıskanç olması, kimseyle bir şeyini paylaşmak istememesi gibi günahkarlığının belirtisiydi. Augustin, çocuğun iyiliğe yatkınlığını da onun zayıflığına bağlamaktadır. Ortaçağda (yaklaşık olarak M.S. 500- 1500 yılları arası) çocuk minyatür bir yetişkin olarak görülüyordu. O dönemde, doğum ve bebek ölüm oranları çok yüksek olduğu için, altı yaşından küçükler, ailenin bir üyesi gibi dahi görülüyordu. Philippe Aries'e göre, Ortaçağ'da bir bebek kundaktan çıkar çıkmaz yetişkin yaşamının bir parçası olur, aynı oyunları oynar, toplumsal yaşamı ve giyim biçimini paylaşırdı. Çocuklar ne ayrı tutuluyor ne de özel bir kategori olarak tanımlanıyordu. Bütün ortaçağ boyunca, ressamlar, "inanılmaz bir şekilde", çocukları anasının kucağında bir büyük adam minyatürü olarak çizmişlerdir. Fransa'da 1639'da yayınlanan bir bildiri ile, babalar, kendilerine kötü davranan çocuklarını yargılamadan hapsedirme yetkisini elde ediyorlardı. Cezanın süresini ve cinsini tespit eden babaydı. Dolayısıyla ana-babalar ile çocuklar arasında herhangi bir duygusal yakınlık söz konusu değildi. 18. yüzyıl ortalarında, Voltaire, Diderot ve Helvetius gibi aydınlanma düşünürleri, çocukluğu, şeytanın üzerinden elini çekmediği, kötülüğe ve günaha sürekli bir eğilim değil, bir saflık dönemi olarak sunmaya ve tanıtmaya çalışıyorlardı. Ortaçağ çocukluk anlayışı, Hıristiyanlığın "insanın günahkâr olarak doğduğu" savı üzerinde biçimlenmişti. Çek Pedagog J. A. Comenius (1592- 1671) tarafından, eğitim; ruhbilim verilerine dayalı olarak ilk defa tasarlanarak, ortaçağ eğitimine ve dolayısıyla çocukluk anlayışına vurulan ilk darbelerden birisi oldu. Bu zihniyet değişimi, J. Locke'un (1632- 1704) tabula rasa ilkesiyle sarsılmaya, J.J. Rousseau'nun (1712- 1778) Emile'i ile ortadan kalkmaya başladı. Locke, insan doğduğu anda boş bir levha gibidir diyerek insanın doğuştan günahkar olduğu inancını sarsmıştı. Emile ile birlikte, çocuğun yetişkinden farklı, kendine has bağımsız bir varlık olduğu gerçeği yavaş yavaş batı eğitim kurumlarının yapı ve anlayışını ailenin ve devletin çocuğa bakışını

değiştirmeye başladı. J.J. Rousseau Emile’de okuyucuya şöyle seslenir: Babalığın gereklerini yerini getirmeyecek bir insanın baba olmaya hakkı yoktur. Çocuklarını beslemek sorumluluğunu bir babanın üzerinden atması için ne yoksulluk, ne iş gücü, ne de etraftan utanma gibi mazeretler geçerli sayılabilir. Bu sözler, ancak ortaçağ çocukluk anlayışının ne olduğu bilindiğinde anlamlı hale gelmektedir. Zamanına göre, bu sözler devrim niteliğinde, statükoya (dolayısıyla kiliseye) bir başkaldırı olarak düşünülmelidir. Çocukla belli bir yakınlığı gerektiren aile ilişkileri ilk olarak burjuva ailelerinde doğmaya başladı. 17. yüzyılda yazılmış birçok anı kitabında, burjuva ailelerinin çocuklarına gösterdiği yakınlıktan, şaşkınlıkla bahsedildiği görülmektedir. Çocuklarıyla ilgilenen, onları seven ve değer veren bu burjuva aileleri,(geleneysel) çocuk eğitimini alt üst etmekle suçlanıyordu.(Yapıcı ve Yapıcı,2004)Rönesans ile birlikte bireyin “yüce değer”i keşfedilmiş ve dolayısıyla bu dönemin, çocukluğa farklı bir anlam yüklemeye oldukça etkisi olmuştur.(Lukes, 2006:59’dan aktaran, Sormaz,Yüksel, 2012: 993)Çocukluk ile yetişkinliğin birbirinden ayrılması yüzyıllar sürse de günümüzde sınırların yine belirsizleştiğini savunan yazarlar da vardır. Postman,Çocukluğun Yokoluşu adlı eserinde(1982), çocuklukla yetişkinlik arasındaki göreceli ayırımın giysilerden,dil,tavır,tutum,davranış ve beklentilere kadar önemli ölçüde azaldığını ileri sürmekte ve günümüzdeki teknolojik ve sosyo-kültürel değişimin çocukluğu,korunması güç bir toplumsal yapıya nasıl getirdiğini ayrıntılı örnekler vererek açıklamaktadır. Ona göre medya bu farkların ortadan kalkmasında etkili olmuştur. (Kaya,2011,110)

Franklin’e göre çocukluğa ilişkin beş noktayı ortaya koymak gerekiyor: Birincisi çocukluk herhangi sabit bir döneme ait tek bir evrensel deneyim değildir. Daha çok tarihsel olarak değişen kültürel bir yapıdır. İkincisi, iki yaş grubu arasındaki ayırım çizgisi yalnızca keyfi değil, aynı zamanda tutarsızdır. Üçüncüsü, çocuklar negatif bir şekilde “yetişkin olmayanlar” olarak tanımlanırlar. Çocukluk ilk bebeklikten onsekiz yaşına kadar geniş bir yaş dönemini kapsıyor ve bu uzun süre son derece çeşitli ihtiyaçları, yetenekleri ve potansiyelleri içeriyor. Dördüncüsü,”çocuk” terimi kronolojiden çok iktidarla ilgilidir. Terim belli bir yaşa işaret etmekten çok bir iktidar ilişkisini belirtme eğilimindedir ve başlangıçta düşük statüye sahip olanları tanımlamak için kullanılmıştır. Beşincisi, çocukluk oldukça yeni bir buluştur ve tarihçilerin çoğu Plumb’un şu yargısını onaylayacaktır:”Çocukluk düşüncesi son 400 yıla ait bir Avrupa icadıdır”.Holt, çocukluğun yaşamın özel bir evresi olarak bu şekilde yalıtılmasının modern toplumun yaş bölümleriyle ilgilenme konusundaki genel eğiliminin bir parçası olduğu gözleminde bulunuyor. Doğumdan ölüme kadar kesintisiz bir gelişim bölünmezliği olarak ele alınmak yerine yaşam bir evreden diğerine geçişe bir krizin eşlik ettiği bir dizi evreye bölünüyor. Öyleyse çocukluk”

yaşam eğrisini, bu bütünlüğü, birine çocukluk diğerine yetişkinlik ya da olgunluk denilen iki bölüme ayıran yapay bir dönemdir.(Franklin,1993,21-23)

20.yüzyılın egemen çocuk paradigması üç temel varsayıma dayandırılıyor:

1) Çocuklar yetişkinlerden farklıdır ya da çocuklar özel bir biyolojik kategori oluştururlar.

2) Çocukların yetişkinliğe hazırlanması-yetiştirilmesi-gerekir ya da yetişkinlik bir kazanımdır.

3) Çocukların yetiştirilmesi sorumluluğu yetişkinlere aittir.

J.Piaget,K.Horney,J.Bruner,H.S. Sullivan,L.Kohlberg gibi çağdaş psikologların da ,F.Froebel,J.Pestalozzi,M.Montessori,A.Gesell ve A.S. Neill gibi pedagogların da bu paradigmadan etkilendiği görülüyor.20.yüzyıl çocuk paradigması 18.yüzyıl Aydınlanma'sından,bir yandan Rousseau'dan,bir yandan da Locke'tan esinleniyor.J.J.Rousseau'nun Emile'de (1792) yansıyan ve “ Romantik Çocuk Anlayışı” diye nitelenen görüşleri iki önemli vurgu taşıyor: Çocuğun yalnız şu ya da bu amaç için değil,kendi başına önemli olduğu,yetişkinden farklı,özgün ve değerli psikolojik özellikler taşıdığı,çocukluğun doğaya-tabiat haline-en yakın yaşam evresi olduğu. Rousseau'ya göre çocuk vahşi bir çiçektir. Çocuğun kendiliğindenliği, doğallığı, sevinci ve saflığı yüceltilmesi gereken özelliklerdir. Eğitim, çocuğun organik ve doğal gelişimini bozmayacak biçimde verilmelidir. Rousseau'ya göre aslında eğitim bir tür eksiltme sürecidir, yetişkindeki kusurların nedeni de hatalı eğitimden kaynaklanır. J.Locke, çocuğu geleceğin yurttaşı olarak niteler ve çocuğun düşünsel gelişimini ve özdenetimini bu modele göre gerçekleştirecek bir yetiştirme biçimi önerir. Zihni doğuşta bir tabula rasa olarak gördüğü için de, üstüne yazılacak olanlardan sırasıyla anne-babaları,öğretmenleri ve devleti sorumlu tutar.(Tan,1994,11-12)

Çocukluğun tarihi incelendiğinde, sosyolojik anlamda, her toplumun ve toplumsal dönemin çocukluk anlayışının farklı olduğu, tek bir çocukluk anlayışının olmadığı, çocukluk kavramının kız ve erkek çocuk, zengin ve yoksul çocuk, köylü ve kentli çocuk açısından ,yasalarla toplumsal durumlar arasında çocuğa bakış ve algılayış açısından farklılıkların olduğu görülmektedir.

ÇOCUKLUĞUN SOSYOLOJİSİ

Batılı sosyologlar çocukluğu yeniden düşünmek ve analiz etmek gerektiğini, ancak bu şekilde çocuk haklarının doğru olarak anlaşılacağını belirtmektedirler. Ancak bunun güç bir iş olduğu da belirtilmektedir. Bunun en

önemli nedenlerinden biri çocuk gelişimi endüstrisidir. Çocuk gelişimi hakkında bir bilgi piyasası vardır. Avukatlar, doktorlar, sosyal çalışmacılar, eğitimciler ve akademisyenler, çocuk gelişimi hakkında çalışırlar. Çocuk gelişimciliğinin küreselleşmesi gibi bir tehlike vardır. Stephens'a (1995) göre Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, başat Avrupa kavramlarıyla oluşturulmuştur. Bu sözleşme, evrensel, bireysel bir çocuğu varsayar. Farklı toplumların özelliklerini dikkate almaz. Çocukluğun inkar edilmiş özelliklerine dikkati çekmek, sosyal düzenin nasıl daha iyi çalışacağını belirlemek, çocuk hakları konusunda bir temel sağlamak için çocukluğun sosyolojisine ihtiyaç vardır. İkinci olarak, Batı psikolojisinin çocuk vizyonu vardır. Burada çocukluğun politikadan arınmış olduğu varsayılır. Çocuk yuvaları, aile ve benzeri yerlerde çocuklar soyutlanmıştır. Üçüncü olarak, çocukluğu yeniden düşünmede belki de en büyük engel, çocukluk düşüncesiyle birleşen etiket ve düşüncelerdir. Çocuklar yetersiz, değişken, saf ve gerçekçi olmayan varlıklardır. Biz yetişkinler de tam tersi. Durkheim de bu kabulden hareketle eğitimi, yetişkin kuşakların henüz sosyal yaşam için hazır olmayan kuşağa uyguladığı bir etkidir, şeklinde tanımlamaktadır. Durkheim sosyolojik olmaktan çok psikolojik bir bilgi vermekte ve eğitim endüstrisi için bir materyal sağlamaktadır. Bu konuda en önemli adım, çocukları bir sosyal grup, çocukluğu da bir sosyal fenomen olarak ele almaktır.(Mayall,2000,243- 259)Çocukluğu sosyolojik hale getirmek için öncelikle onları yetişkin çalışmasının objesi olarak görmemek gerekir. İkinci olarak çocukları yaşamlarını çevreleyen yapılarla etkileşim içinde elemanlar olarak düşünmemiz gerekir. Üçüncü olarak yetişkinlerin çocuğun ihtiyaçları hakkındaki bakışlarının ve çocukların istek ve ihtiyaçlarının, sosyal politika ve pratiklerin yapılmasıyla ilişkili olduğunun anlaşılması gerekir.

Freeman'a göre de çocukluk doğal bir fenomen olmayıp, sosyal bir inşadır. Çocukluk dönemi sosyolojisi sayesinde sosyal düzen daha iyi anlaşılır. Sosyolojinin en önemli hedeflerinden biri sosyal ilişkileri açıklamaktır. Yetişkin-çocuk ilişkilerine ilişkin çalışmalar bu amaca yardımcı olur. Çocukluğun niçin ve nasıl farklılık gösterdiği açıklığa kavuşur. Çocukluğun bir aşamadan ziyade sosyal bir pratik olduğunu açıklar.(Freeman,1998, 433- 444)

Philippe Aries'in *Centuries of Childhood*(1962) adlı ünlü eserinde vurguladığı çocukluğun yeniçağın oluşturduğu bir inşa olduğu anlayışı yeni çocukluk paradigmasının oluşumuna yol açmıştır. Çocukluk sosyolojisinin yeni paradigmasının temel özellikleri şöyledir (Prout ve James 1997:8'den aktaran, Gürdal,2013,11-12):

1- Çocukluk sosyal bir inşadır. İnsan gruplarının ne doğal ne de evrensel bir özelliğidir. Çocukluk, toplumların spesifik yapısal ve kültürel bir ögesidir.

- 2- Çocukluk sosyal analiz değişkenidir. Sınıf, toplumsal cinsiyet ya da etnisite gibi diğer değişkenlerden tamamen ayrılamaz. Karşılaştırmalı analizler çocukluğun tekil ve evrensel bir fenomen olmaktan çok çeşitliliğini ortaya çıkarır.
- 3- Çocukların sosyal ilişkileri ve kültürleri, yetişkinlerin çıkarları ve bakış açılarından bağımsız olarak kendileri için çalışılmaya değerdir.
- 4- Çocuklar aktiftir ve kendi sosyal hayatlarını, sosyal çevrelerini ve yaşadıkları toplumu belirleyen ve inşa eden aktif bireyler olarak görülmelidirler.
- 5- Etnografi çocukluk çalışmalarında özellikle yararlı bir metodolojidir. Nicel araştırmalara göre çocukların sosyolojik veri üretimine katılmalarına olanak tanır.

Çocuklar iki dünyada yaşamaktadırlar. Biri; diğer çocuklar ile

etkileşimsel olarak ürettikleri çocukların dünyası, diğeri ise çocukların dünyasını çevreleyen yetişkinler dünyası. Çocuklar aslında bu her iki dünyanın talepleri arasında sıkışmış durumdadırlar ve denge kurmaya çalışmaktadırlar. Yeni çocukluk sosyolojisi, çocukların dünyası ile yetişkinlerin dünyasını mümkün olduğunca birbirleriyle eşit statüde ilişkide bulunan iki dünya olarak kavramsallaştırmak istemektedir. Geçmişe göre çocuklar daha belirgin ve görünür kılınmış olmakla birlikte çocukların dünyası yetişkinler dünyası tarafından çerçevelenmiştir ve bu sebeple de yetişkinlerin dünyasında yaşanmakta olan her olumsuz süreç çocukların da dünyasına yansımaktadır.(Gürdal,2013,14)

Yeni çocukluk sosyolojisi, evrensel bir çocukluk anlayışının olmadığını; benzerliklerden çok farklılıkların çocukluğun sosyal ve tarihsel karakterini belirlediğini; çocukluğun zaman ve mekan bağımlı olarak inşa edildiğini, çocukluğun ve çocukların deneyimlerinin basit bir biçimde yaş ve gelişim aşamaları ile ifade edilen biyoloji ile belirlenemeyeceğini; çocukların yetişkinlere göre ilgileri, ihtiyaçları, çıkarları, beklentileri ile farklı olduklarını; çocukların sosyal gerçekliği inşa etme ve yorumlama pratiklerine sahip sosyal aktörler olduğunu vurgular.

ÇOCUK HAKLARI

Freeman'a göre, çocuk hakları hareketi, çocuğu koruma anlayışından çocuğun özerkliğini, bütünlüğünü ve kişiliğini oluşturma ve geliştirme anlayışına doğru dönüşüm geçirmiştir.1970'lerin çocuk özgürlük hareketi, Richard Farson ve John Holt'un çalışmalarıyla birleşen, karar vermede katılım konusunda yoğunlaşan başat bir modeldir. Birleşmiş Milletler Sözleşmesininin 12 maddesi pratikte bu felsefenin formülasyonudur. Hem çocukluk dönemi sosyologları,

hem de çocuk hakları uzmanları, çocukları aile ve okul sosyal çevresi tarafından yapılanmış pasif varlıklar olarak ele alıyordu. Şimdiki araştırma, çocukların kendi bağımsız sosyal dünyalarını oluşturma biçimleri üzerinde odaklaşmalıdır. Literatürde, çocuğun mülkiyet değil kişi; sosyal kontrol objesi değil, özne; sosyal problem değil, sosyal süreçlere katılan olduğu kabulü vardır. Çocuğu kolektif ve farklılaşmamış bir sınıf olarak kategorize etmekten ziyade birey olarak ele alma ihtiyacı vardır. Burada sosyal cinsiyet(gender),ırk, etnik köken, cinsel yönelim, engellilik ve tüm kültürel değişmeler önemlidir. Sosyoloji, haklar bağlamında çocuğun statüsünü iyileştirecek önlemleri ortaya koyar. Çocuk hakları konusundaki bakış açısı, çocukların yaşamlarını daha iyi anlama, onların sosyal dünyalarını nasıl inşa ettiklerini ve algıladıklarını, onlar için neyin önemli olduğunu anlamamızı gerektirir.(Freeman,1998, 433- 444)

Çocuk hakları, kanunen ve ahlaki olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma, fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi haklarının tanımlanmasında kullanılan evrensel bir kavramdır. Bu kavram temelinde çocukların erişkinlerden farklı fiziksel, fizyolojik, davranış ve psikolojik özellikleri olduğu, sürekli büyüme ve gelişme gösterdiği bilincinin yerleşmesi, çocukların bakımının bir toplum sorunu olduğu ve bilimsel yaklaşımlarla herkesin bu sorumluluğu yüklenmesi gerektiği düşüncesi, Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi ile şekillenmiştir. Günümüzde Çocuk Hakları 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve 193 ülke tarafından onaylanmış olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile resmîyet kazanmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi 1994 yılında 4058 sayılı kanunla onaylamıştır.1995 yılında da Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmenin ilk maddesi, 0- 18 yaş arasındaki tüm bireylerin “çocuk” olarak kabul edileceği ve “doğuştan” sözleşmede belirtilen haklara sahip oldukları biçimindedir.(Ahioğlu ve Koç,2009,73)

Sanayi devrimi sonrası özellikle 20.yüzyıl, çocukların ekonomik ve sosyal değişim sürecinde karşılaştığı sorunlarla, çocuk emeğinin istismarı ile çocuk haklarının gündeme gelmesi ve çözüm arayışları ile geçmiştir. İki dünya savaşında çocuklara yönelik ihlaller, çocuklara yönelik tedbirlerin alınmasını da gündeme getirmiştir. Birleşmiş Milletler o günkü adıyla “Milletler Cemiyeti” 26 Eylül 1924’te “Çocuk Hakları Bildirgesi”ni ilan etmiştir. Dünya Savaşı sonrası ise çocukların birincisinden daha fazla acı çekmesi, Birleşmiş Milletlerde, B.M. İnsan Hakları evrensel bildirgesine paralel olarak 20 Kasım 1959’da Çocuk Hakları Bildirgesini ilan etmiştir. Bu bildirmede çocuklara karşı ayrımcılık yapılması, çocuğa kendini özgürce geliştirme fırsatı verilmesi, doğumdan itibaren bir kimlik ve vatandaşlık kazandırılması, sosyal güvenlik haklarından yararlanması gibi on genel ilke yer almıştır.Otuz yıllık aradan sonra 20 Kasım

1989'da B.M.'de "Çocuk Hakları Sözleşmesi" oybirliği ile kabul edilmiştir.(Tatlıldil,2007,307)

Birleşmiş Milletlerin Çocuk Haklarına Dair Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre "Ulusal yasalarca daha genç bir yaşta reşit sayılma hariç,18 yaşın altındaki her insan çocuk sayılır. Çocukların bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal, ahlaki ve ekonomik bakımdan özgürlük ve haysiyet içinde, sağlıklı ve normal biçimde yetişebilmesi için ona hukuk kuralları ile tanınan yetkiler ve menfaatleri" temel hakları olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler çocuk hakları bildirisinde çocukların sahip oldukları haklar belirtilmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesinde gözetilen amaç, çocukların ihmal, istismar ve kötü muameleye karşı korunmaları için evrensel standartların yerleştirilmesidir. Sözleşme, çocukların açlık ve yoksulluktan, ihmalden ve sömürüden ve diğer kötü davranışlardan uzakta potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirebilecek şekilde yetiştirilmelerini öngörmektedir. Çağdaş toplumlarda çocuk paradigması üç temel ilkeyi benimser: Birincisi; her doğan çocuğun hayata iyi bir başlangıç yapması. İkincisi; nitelikli eğitim alması. Üçüncüsü ise, her çocuğun yeteneği doğrultusunda potansiyellerinin geliştirilmesi, sosyalleştirilmesidir. (Gençdoğan ve Bay,2007,279)

Sözleşmede çocuklara tanınan haklar:

- . Yaşama,
- . Eksiksiz biçimde gelişme,
- . Zararlı etkilerden, istismar ve sömürüden korunma,
- . Aile, kültür ve sosyal yaşama eksiksiz katılma,

Sözleşmeye yön veren temel değerler:

- . Ayrım gözetmeme,
- . Çocuğun yüksek yararı,
- . Yaşama ve gelişme,
- . Katılım

Çocuk hakları konusu toplumsal soruların yanı sıra, felsefi, ahlaki, yasal soruları da getirir. Çocuk hakları, refah hakları, koruyucu haklar,yetişkin hakları ve ana babalara karşı haklar olarak sınıflandırılmaktadır.(Franklin,1993,30)

Çocuk hakları konusu karmaşık bir ifadedir. Toplumların farklı sosyo-kültürel yapılan, etik değerleri karmaşanın temelini oluşturur. Bu karmaşa "Haklar" sözcüğünün politik anlamda kullanılması sıklığından da

kaynaklanmaktadır. Çocuk hakları savunucuları çocukların hem yasal hem de manevi haklarının tanınması ve geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Çocuk hakları "Refah Hakları" ve "Koruma Hakları" başlıklarında toplanmıştır. Çocuk hakları konusunda birçok uluslar arası sözleşme imzalanmış, çocukların hakları uluslar arası bu sözleşmelerle güvence altına alınmıştır. Türkiye de bu sözleşmeleri imzalamıştır.(Çetinkaya,1997)

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Beyannamesi (20 Kasım 1959), şu şekilde kaleme alınmıştır.(İnan,1968,201- 219)

Bu beynamede, B.M.Halklarının insan temel haklarına ve insan haysiyet ve değerine olan inançlarını teyit ettiklerini ve sosyal ilerlemeyi ve daha geniş hürriyetler içinde daha iyi hayat koşullarını geliştirmeye karar verdiklerini;

B.M.,ırk,renk,cinsiyeti,dil,din,siyasi ve diğer herhangi bir akide,millî veya sosyal menşee,servet,doğum veya başka halleri dolayısıyla herhangi bir fark gözetmeksizin,İnsan hakları Evrensel Beynamesinde ilan ettikleri haklardan ve hürriyetlerden herkesin istifade edeceğini,

Bedeni ve fikri olgunluğunun eksikliğinden dolayı, doğumdan sonra olduğu kadar doğumdan evvel de, çocuğun, yeterli hukuki koruma dahil, güvenliğe ve bakıma ihtiyacı olduğunu,

Bu özel güvenliğe olan ihtiyacın 1924 Cenevre Çocuk Hakları Beynamesinde ifade edildiğini ve İnsan Hakları Evrensel Beynamesinde ve çocukların esenliği ile ilgili özel ve milletlerarası kuruluşların tüzüklerinde kabul edilmiş olduğunu;

İnsanlığın, sahip olduğu en iyi şeyleri çocuğa vermekle yükümlü olduğunu nazara alan Genel Kurul:

Çocuğun mesut bir çocukluk devresine sahip olmasını temin ve gerek kendi gerek toplum çıkarı bakımından burada belirtilen haklardan istifade etmesi için bu Çocuk Hakları Beynamesini ilan eder ve ana babaları, erkek ve kadınları, fert olarak; özel kuruluşları, mahalli makamları ve millî hükümetleri bu hakları kabule ve aşağıdaki ilkelere göre konulacak kanunlarla ve alınacak tedbirlerle onların uygulanmasına gayret sarfetmeye çağırır:

1) Çocuk bu beynamede yer alan haklardan istifade etmelidir. Her çocuk, kendisinin ya da ailesinin ırkı, rengi, cinsiyet, dili, dini, siyasi veya herhangi bir akidesi, millî veya sosyal menşee,serveti,doğumu veya herhangi bir hali dolayısıyla hiçbir fark veya ayrıcalık gözetmeksizin ve istisnasız beynamedeki haklara sahip olmalıdır.

2)Çocuk, özel bir himayeden istifade edebilmeli; ona hürriyet ve haysiyet içinde sıhhatli ve normal şekilde bedeni, fikri, ahlaki,ruhi ve sosyal yönden gelişmesini sağlayacak imkan ve kolaylıklar kanun ve diğer vasıtalarla temin edilmelidir. Bu maksatla hazırlanan kanunlarda çocuğun çıkarları önemle göz önünde bulundurulmalıdır.

3)Çocuk doğduğu andan itibaren bir ad ve tabiyet sahibi olmaya hak kazanmalıdır.

4)Çocuk, sosyal güvenlikten istifade etmelidir. O sıhhatli bir şekilde büyümek ve gelişmek hakkına sahip olmalıdır. Bundan dolayı, çocuk ve anası, doğumdan önce ve sonra uygun özel bakıma ve himayeye hak kazanmalıdır. Çocuğun yeterli beslenmeye, meskene, dinlenmeye ve tıbbi bakıma hakkı vardır.

5)Bedeni, fikri veya sosyal bir illetten muzdarip çocuk, özel durumun icap ettirdiği özel tedavi; eğitim ve ihtimam görmelidir.

6)Kişiliğinin tam ve ahenkli bir tarzda gelişebilmesi için çocuğun sevgi ve anlayışa ihtiyacı vardır. Çocuk mümkün olduğu kadar ana-babasının ihtimam ve sorumluluğu altında ve her halde hissi bir bağlılık ve ahlaki ve maddi bir güvenlik ortamı içinde büyümek imkanına sahip olmalıdır. Küçük yaştaki çocuk istisnai durumlar dışında, anasından ayrılmamalıdır. Toplum ve kamu makamları, ailesiz ve muhtaç durumda olan çocuklara özel bakım göstermekle yükümlüdür. Çok çocuklu ailelere devletin ödenekleri ve yardımları şayanı arzudur.

7)Çocuk hiç olmazsa ilköğretim derecesinde ücretsiz ve zorunlu bir eğitim almaya hak kazanmalıdır. Çocuğa genel kültürünü ilerletecek ve yeteneklerini, şahsi muhakemesini, ahlaki ve sosyal sorumluluğunu geliştirecek ve topluma faydalı bir üye olmasını sağlayacak eşit imkanlar esasına dayanan bir eğitim verilmelidir. Çocuğun çıkarları, onun eğitimi ve ona rehberlik sorumluluğunu taşıyanlar için yol gösterici prensip olmalıdır. Bu sorumluluk her şeyden evvel çocuğun ana-babasına aittir. Çocuğa eğitimle aynı amaca yöneltmiş oynama ve dinlenme fırsatı verilmeli; toplum ve resmi makamlar bu haklardan istifadeyi geliştirmeye gayret sarfetmelidir.

8) Çocuk her türlü durumda ilk himaye ve yardım gören olmalıdır.

9)Çocuk ihmalin, zulmün ve istismarın her türüne karşı korunmalıdır. Çocuk, hiçbir şekilde ticaretin konusu olamaz. Çocuk uygun asgari bir yaştan önce istihdam edilmemeli ve sıhhatine veya eğitimine veya bedeni, fikri, ahlaki gelişmesine engel teşkil edecek bir meslek veya işte istihdama zorlanmamalı veya istihdamına müsaade edilmemelidir.

10)Çocuk, ırki, dini veya başka ayrıcalıkların(küçük düşürücü durumların) gerektirdiği muamelelere karşı korunmalıdır. Enerjisi ve yeteneklerini hemcinslerinin hizmetine adayabilmesi için çocuk, anlayış, sabır,evrensel sulh,dostluk,evrensel kardeşlik ruhu ve düşüncesi içinde yetiştirilmelidir.

Kısaca belirtmek gerekirse aile, ekonomi, eğitim, sağlık, hukuk vb tüm toplumsal kurumlar içinde çocuğun haklarının tanımlanması ve mağduriyetlerinin giderilmesi tüm toplumların ortak sorumluluğudur.

TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE ÇOCUK HAKLARI

Ülkemizde çocukların korunması ile ilgili mevzuat Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunu'nun T.B.M.M.'de kabul edilmesiyle başlar (1979).Ancak yasanın yürürlüğe girmesi 1980 yılında Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonunca yapılan eleştiriler üzerine değiştirilmiş ve yürürlüğe girmesi 1982 yılında gerçekleşebilmiştir. Yasa'da (değiştirilmesine rağmen) öngörülen çocuk mahkemeleri 1988 tarihinde kurulabilmiştir. Halen Türkiye'de yalnızca dört ilde(Ankara, İstanbul, İzmir, Trabzon) çocuk mahkemeleri bulunmaktadır. Son yıllarda çocukların korunmasıyla ilgili mevzuatta yapılan çok önemli bir değişiklik ise 27 Mayıs 1983 tarihinde yürürlüğe giren 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile 6572 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun'un yürürlükten kaldırılmasıdır. Bu değişikliğin nedeni çocuğun bir bütün olarak ele alınması zorunluluğudur. Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında kanun ile 0-6 yaş grubu çocuklarının korunması görevini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na 7-18 yaş grubundaki çocukların korunması görevini de Milli Eğitim Bakanlığı'na veriyordu. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu Çocuğun Korunması ve yetiştirilmesinde devamlılık ilkesinin benimsenmesi üzerine çocuğun 18 yaşına kadar, hatta bazı hallerde 25 yaşına kadar S.S.Y.B.' na bağlıdır.(Çetinkaya,1997,77- 82)

Ana-babanın çocuk üzerindeki velayet hakkı normal olarak çocuğun reşit olmasıyla sona erer. Ancak, ana-babanın velayet hakkına sahip olmaya devam etmesi çocuğun çıkarları açısından uygun değilse, velayet hakkının sona erdirilmesi mümkündür. Medeni kanunumuza göre ana-babanın çocuk üzerindeki velayet hakları ancak bu hakkı kullanmada güçlük çekmeleri, çocuk üzerindeki nüfuzlarını ağır biçimde kötüye kullanmaları ve yüksek ihmalde bulunmaları halinde yargıç kararıyla sona erer (M.K.274, İM). Ayrıca beş seneden fazla ağır hapis cezasına çarptırılan ana-babanın, mahkumiyetinin sonucu olarak hükmü veren ceza mahkemesi tarafından mahkumiyet süresince ana-babalık haklarından yoksun bırakılması mümkündür (T.C.K.

33,2.2).Genellikle tüm duygusal, fiziksel ve cinsel istismar olaylarında ana-babanın çocuk üzerinde nüfuzunu kötüye kullandıkları kabul edilmelidir. Örneğin, çocuğun sık sık ağır biçimde dövülmesi, aç bırakılması, aşağılanması, çocuktan devamlı olarak gücünün üstünde iş beklenmesi, ırza tesaddi (taciz) vb. olaylarda velayetin kaldırılması gerekir. Ayrıca hasta çocuğun tedavi ettirilmemesi, çocuğun okula gönderilmemesi, maddi olanaklar elverdiği halde çocuğun iyi beslenmemesi vb.davranışlar da ağır ihmal sayılmalıdır.Velayet hakkının kaldırılması halinde çocuğa bir vasi "atanır(M.K.274,f.2).Haklı gerekçeler olmadıkça vasi atama yetkisine haiz sulh mahkemesi ana-babanın gösterdiği kimseyi vasi olarak atar (M.K.365). Velayet hakkının kaldırılmasına neden olan haller ortadan kalktığında, yargıç ya doğrudan doğruya veya ana-babanın istemleri üzerine velayeti ana babaya geri vermekle yükümlüdür. Ancak velayet hakkının geri verilmesi için en az 1 yıl geçmesi gerekir. Eğer ana-baba çocuğun masraflarını karşılayamayacak durumda ise, çocuğun giderleri devlet tarafından karşılanır(M.K.277). (Çetinkaya,1997,77-82)

Türk hukuk sisteminde uluslararası sözleşmeler doğrultusunda çocuk hakları tanınmış ve kabul edilmiş olmasına rağmen toplumsal yapı içinde çeşitli toplumsal, kültürel, ekonomik nedenlerden dolayı çocuklar istenmeyen durumlarla karşılaşabilmekte, hak ihlalleri ortaya çıkabilmektedir. 1990 yılında gerçekleşen "Dünya Çocuk Zirvesi"ne katılan ülkeler, çocuklar için kayda değer ilerlemeler sağlamışlardır.1990 yılından günümüze 117 ülke çocuklar için ulusal eylem planı hazırlamış, Orta ve Güney Amerika'da onyedii ülke çocuk haklarına ait önemli düzenlemeler yapmıştır. Ancak elde edilen bütün bu kazanımlara karşı dünyanın birçok yerinde Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye uygun davranılmamaktadır. Çocukların çalıştırılmaları, sağlık haklarından yoksun olmaları, önlenebilir pek çok hastalıktan ölümleri, savaş ve göç koşullarındaki çocukların sorunları, temiz su ve beslenme imkanlarından yoksunlukları, eğitim alamamaları hala çocukların en önemli risk grubu olduklarını göstermektedir. Çocukların yaşadıkları bu sorunların ortadan kalkabilmesi için, makro ölçekte sosyal politikaların oluşturulması gerekmektedir. Bu konuda tüm dünya ülkelerinin hükümetlerine, bilim adamlarına, sivil toplum örgütlerine önemli görevler düşmektedir. Makalemizde bu hak ihlallerinden, çalışan çocukların istismarı, ihmali ve sorunlarına kısaca değineceğiz.

ÇALIŞAN ÇOCUKLAR VE SORUNLARI

Çocukların çalıştırılması sorunu birçok ülkede vardır. Ancak ülkemizde çalışan çocukların sayısı fazladır. Çalışma koşulları daha kötüdür. Çocukları çalışmaya zorlayan nedenler arasında; yoksulluk, işsizlik, hızlı nüfus artışı, göç vb. gelir. Çocukları çalışmaya zorlayan neden ne olursa olsun, fiziksel, zihinsel

ve sosyal gelişimlerini henüz tamamlamamış olan bu çocukların korunması toplumun temel görevlerinden biridir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızlı kentleşme, göç ve beraberinde gelen yoksulluk, çocukların erken yaşta çalışmalarına, eğitim hayatını sürdürememelerine bu durumun iş fırsatlarını etkilemesine ve yoksulluğun daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Bunun yanı sıra toplumların çocuğa, eğitime ve çalışmaya yönelik kültürel ve sosyal tutumları da etkilidir. Nedeni ne olursa olsun, çocukların çalıştırılmaları, çocukluklarını yaşayamamalarına, fiziksel, ruhsal gelişimleri üzerinde olumsuz etkilere, çeşitli istismar biçimlerine maruz kalmalarına yol açmaktadır.

Çocuk işçiliğinin en önemli nedeni yoksulluktur. Yoksulluk, çocukların ruhsal ve bedensel sağlıklarını olumsuz yönde etkileyen ortamlarda çalıştırılmasına neden olmaktadır. Çalışan çocuklar ise çoğu zaman okula devam edememekte, hem okula gidip hem çalıştıklarında ise okul başarıları etkilenmektedir. Çocuk işçiliği çocukların her türlü istismarla karşılaşmalarına da neden olabilmektedir. Çocuk işçiliği yoksul ailelerin hayatta kalma stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Çocuk işçiliğinin bir türü olan sokakta çalışan çocuklar kavramı, ailesine katkıda bulunmak ya da kendi masraflarını karşılamak için günün bir bölümünde sokakta çalışan, gecenin erken ya da geç bir saatinde evine dönen çocuklar için kullanılmaktadır. Çocukların emeğini en çok gelir getiren alanda kullanmak, birçok aile için tercih meselesi değil bir zorunluluktur. Göç ile büyük şehirlere gelen ailelerde aile reisinin işsiz kalması ya da düşük ücretli işlerde çalışması söz konusudur. Kadınların iş bulamadığı durumda çocukların çalıştırılması kaçınılmaz olmaktadır. Çocukların sokakta çalışması uzun saatler sokakta olmalarına, beslenme sorunlarının olmasına, sağlık sorunları ile karşılaşmalarına, eğitimlerinin aksamasına neden olmaktadır. Çocuk işçiliğinin bir türü de çocukların cinsel ticari sömürüsü olarak tanımlanan fuhuş alanında çalıştırılmasıdır. Çocuk fuhuşu çocuğun maddi ya da başka bir yarar karşılığı cinsel etkinliklerde kullanılması anlamına gelmektedir (Birleşmiş Milletler, Ek Protokol, 2002). Türkiye’de çocuk fuhuşunun en önemli nedeni ailelerin göçle beraber yaşadıkları ekonomik ve sosyal zorluklar olarak belirtilmektedir. (Kurnaz, 2007, 47- 56)

2000 yılı verilerine göre dünyada yaşları 5-14 arasında olan yaklaşık 250 milyon çocuk çalışmaktadır. Türkiye’de ise DİE 2002 yılı 1.dönem hane halkı işgücü anketi sonuçlarına göre 12-17 yaş grubunda çalışan çocukların sayısı 719.000 kişidir. Bu çocukların % 42.3’ü kentsel yerlerde çalışmaktadır. Türkiye genelinde bu yaş grubunda çalışan çocukların % 61.5’ini erkek çocuklar oluşturmaktadır. Çocukların çalışmak zorunda kalmalarında yoksulluk, eğitim sisteminin beklentilere cevap verememesi, işverenlerin ucuz işgücünü tercih etmeleri önemli etkenlerdir. (Vatandaş,2007,68)

UNICEF'in "Dünya Çocuklarının Durumu 2001" raporuna göre gelişmekte olan ülkelerde doğan her on çocuktan dördü aşırı yoksulluk içindeki bir dünyaya gelmektedir. Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, yaşama, büyüme, ve gelişme açısından gerekli maddi, manevi ve duygusal kaynaklardan yoksun olmaktadır(UNICEF,2006). Bu durum çocukların potansiyellerini tam olarak gerçekleştiremeyip, geleceklerinde de yoksulluk içinde yaşamalarına neden olabilmektedir. Yoksulluğun kısır döngü halinde gelecek kuşaklara aktarılmasını engellemek için çocuk yoksulluğunun önlenmesi oldukça önemlidir. UNICEF'in 2005 yılında hazırlamış olduğu "Dünya Çocuklarının Durumu" isimli raporda çocuk yoksulluğunun ciddi boyutlara ulaştığı açıkça görülmektedir. Rapora göre:

- Dünya'da bir milyardan fazla çocuk ileri derecede yoksunluğun en az bir biçimine maruz kalmaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan 5 yaşından küçük çocukların %16'sı ileri derecede yetersiz beslenmeye maruz kalmaktadır. Özellikle Güney Asya'da yaşayan 90 milyon çocuk anemik, güçsüz ve hastalıklara açıktır. Ve bu çocuklar "yoksulun yoksulu" olarak tanımlanmaktadır.
- Dünyada ortalama 400 milyon çocuk temiz içme suyu imkanından yoksundur. Bu sorun yoğun olarak Sahra Güneyi Afrika'da görülmektedir.
- Dünyada yaklaşık 270 milyon çocuk sağlık hizmetlerine ulaşmamaktadır. Güney Asya ve Sahra Güneyi Afrika'da her dört çocuktan biri temel sağlık hizmetlerine ulaşmamaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelere 640 milyon çocuk barınak yoksunluğu yaşamaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelere 140 milyon çocuk(7- 18 yaş arası) hiç okula gitmemiştir. Bu oran Sahra Güneyi Afrika'da %32'dir. Tüm dünya genelinde ise hiç okula gidemeyen erkeklerin oranı %10, kızların oranı ise % 16'dır.
- Gelişmekte olan ülkelere 300 milyondan fazla çocuk televizyon, radyo ve gazete gibi enformasyon imkanlarından yoksun ortamlarda yetişmektedir.

2001'de yayınlanan "Risk Altındaki Dünya Çocukları Raporu"na göre, bugün dünya nüfusunu yarısını oluşturan 0-18 yaş grubu 3 milyarı aşkın çocuğun yarısının şiddete maruz kaldığı, her 100 çocuktan 6'sının 5 yaşına varmadan öldüğü, 200 milyon çocuğun iyi beslenemediği,

her ay 800 çocuğun kara mayınlardan dolayı öldüğü veya sakat kaldığı, 85'ten fazla ülkede oyuncak tutan ellere silah verilerek askere alındığı, 9-14 yaş arasındaki 272 milyon çocuğun okula gitmek yerine can ve sağlık güvenliğinin olmadığı işlerde çalıştırıldığı dikkate alındığında, Çocuk

Haklarına Dair Sözleşme'nin kâğıt üzerinde kaldığının açık bir göstergesidir . Nitekim, 2010 yılında ikincisi düzenlenen "Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Uluslar arası Sempozyumu"nun sonuç raporunda, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan hakların çocuklar tarafından yeterince kullanılmadığı teyit edilmiştir. (Ercan,2011,92)

Eşitsiz gelir dağılımı, ekonomik büyümede dengesizlik,istihdam koşullarının yetersizliği,sosyal kargaşa,göç ve kentsel nüfus artışı,yoksulluk gibi nedenlerle ebeveynler çocuklarına karşı temel görevlerini yerine getiremez duruma gelmektedir.

Altıntaş'ın yaptığı araştırmada da, çocukların sokakta çalışması ie yoksulluk ve göç arasında yakın ilişki gözlenmiştir. Sermaye veya beceri yoksunluğu ile göç birleştiğinde kente tutunamama ortaya çıkmaktadır. Kalabalık haneler, gelir ve sosyal güvence yetersizliği, eğitim yetersizliği sonucunda çocukların çalıştırılması söz konusu olmuştur. (Altıntaş, Betül,2003,241) Yoksulluk riski ile en fazla karşı karşıya kalan çocukların aile özellikleri ise şu şekilde sıralanmaktadır (UNICEF,2006):

- Çok çocuklu ailelerde doğan çocuklar
- Kırsal alanda büyüyen çocuklar
- Tek ebeveynli ailelerde yetişen çocuklar
- Aileleri kente göç etmiş olan çocuklar
- Düzenli gelire sahip olmayan anne ve babaların çocukları
- Örgün eğitim almamış anne ve babaların çocukları
- Engelli olan ya da ailelerinde engelli birey bulunan çocuklar(Kurnaz,2007,47-56)

İLO tahminlerine göre, gelişmekte olan ülkelerde çalışan 5- 14 yaş grubundaki çocuk sayısı 25 milyondur. Bu çocukların % 61'i Asya'da,% 32'si Afrika'da,% 7'si Latin Amerika'dadır. Bunun dışında Avrupa'da 1,5 milyon çalışan çocuk olduğu da tahmin edilmektedir. Çocuk işçiliğinin aşağıdaki özellikleri sergilediği görülmektedir:

Çok küçük çocukların çalıştırıldığı,

Çocuk işçilerin çok uzun saatler işte tutulduğu,

Fiziksel ve zihinsel koşulların yetersizliği,

Yeterli okullaşma koşullarının ve okula devamın olmayışı,

İşveren tarafından kötü muameleye tabi tutulmaları,

İş akitlerinin yasa dışı yöntemlerle sürdürülmesidir.(Tatlıldil,2007,313)

Sanayi devriminden bu yana çocuk işçiliğini önleme, küçük yaşlardaki çocukları işgücünden uzaklaştırma, çalışmalarına izin verilen çocukları ise istismardan koruma konusundaki yasal mücadele sürdürülmektedir. Bu kapsamda İLO ,tüm sektörlerde çalışan çocukları kapsayan ve tedricen mevcut sözleşmelerin yerine geçecek bir sözleşmeyi hazırlayıp 1973 yılında kabul etmiş,1976 yılında yürürlüğe koymuştur: 138 sayılı sözleşme.Türkiye bu sözleşmeyi 23 Ocak 1998'de onaylamıştır.138 sayılı İLO sözleşmesi çalışan çocuklarla ilgili önemli sorunlardan biri olan,çocukların ruh ve beden sağlıklarını,bütünsel gelişimlerini ve eğitimlerini olumsuz yönde etkileyen,çok küçük yaşta çalışmayı engellemek ve çocukların çalışmaya başlama yaşları ile ilgili uluslar arası bir normun oluşmasını sağlamak amacıyla düzenlenmiştir.Bu yaş (istisnalar dışında)zorunlu eğitimin bitirilme yaşından aşağıda,ve herhalde 15 yaşın altında olmayacaktır.(Zeytinoğlu,2001,37-40) İstisnalar daha çok gelişmekte olan ülkelerle ilgili olsa bile bu sözleşme çocuk işçiliğine dikkati çekme açısından önemli olmuştur.

Çocukların çalıştırılması ile ilgili nedenler şöyle sıralanmaktadır:

Ekonomik nedenler: Ailelerin çocuk çalıştırma gereksinmelerini ve işletmelerin çocuk istihdam etme tercihlerini belirleyen yapısal sorunlar, yani ülke kalkınma düzeyinin düşüklüğü, gelir dağılımındaki uçurumlar, tarım kesiminin yoksulluğu, kentlere göç, formel sektörde istihdam olanaklarının sınırlılığı, çocukların yaygın ve denetimsiz olarak çalıştırılabildiği küçük sanayinin ve marjinal sektörün genişliği ve bu sektörlerde çalışanların örgütlenme düzeylerinin düşüklüğü. Ekonomik küreselleşmenin ve yapısal uyum programlarının etkileri. Politik sorunların yol açtığı bazı ekonomik nedenler. Ekonomik küreselleşmenin bütün dünyada aşırı tüketim alışkanlıklarını yaygınlaştırarak çocukların çalışmasını etkilemesi.

Nüfusla ilgili faktörler: Hızlı nüfus artışı, çocuk ve genç nüfusun artışı, çok çocukluluk, yoksulluk.

Coğrafi nedenler: Genel olarak tarım kesiminin yoksulluğu, özel olarak da iklimle, bölgenin güvenliği ya da verimliliği ile ilgili nedenler.

Eğitimle ilgili faktörler: Ülkelerin kalkınma düzeylerinin düşüklüğü, genç nüfusun fazlalığı, ülke bütçelerinden eğitime ayrılan payların azlığı ve eğitime verilen önemin düşüklüğü gibi nedenler birçok çocuk ve gence, onları geleceğe hazırlayabilecek nicelik ve nitelikte eğitim olanaklarının sunulmamasına(örneğin yeterli okul bulunmaması, okulların eğitim gereksinimlerine uygun fiziksel

niteliklere sahip olmaması, nitelikli öğretmen yetiştirilmesi ya da istihdam edilmemesi, eğitim için uygun yöntemlerin kullanılmaması, araç-gereç eksikliği, eğitim programlarının çocukların farklı gereksinimlerini karşılayacak biçimde düzenlenememesi gibi) neden olmaktadır. Ana-babaların eğitim düzeyinin ve eğitimden beklentilerinin düşüklüğü, ailenin gelir düzeyinin düşüklüğü nedeniyle eğitim giderlerini karşılayamaması, mesleki eğitim olanaklarının yetersizliği diğer nedenler arasındadır.

Toplumsal ve kültürel değer yargıları: Çocukluğa ilişkin anlayışlar, cinsiyet rolleri, dinsel ve etnik farklılıklar. (Zeytinoğlu, 2001, 82- 87) Çocuğa bakış açısı sosyo-ekonomik düzeyde farklılık göstermektedir. Kağıtçıbaşı'ya göre çocuğa faydacı değerler atfedilen aile siteminde çocuğun aileye gerçek ekonomik katkısı da yüksek düzeydedir. Bu katkı, hem çocukken aile ekonomisine yardım şeklinde, hem de ileride ana-babaya yaşlılık güvencesi sağlamak şeklinde belirir. Çocuğa ekonomik değer atfeden toplumlarda erkek çocuğa daha fazla değer verilmektedir. (Kağıtçıbaşı, 1994, 31-38) Çocuklukta başlayan cinsiyet ayrımcılığı toplumda kadının statüsünün düşmesinde etkili olmaktadır.

Çocukların yoksulluk içinde büyümeleri eğitim hayatlarını da olumsuz etkilemektedir. Yoksul bölgelerde okulların kalitesi oldukça düşüktür. Okuldan erken yaşta ayrılma oranı yüksektir. Kişinin eğitilmiş olmaması iş imkanlarını da sınırlandırmaktadır. Birleşmiş Milletler, yoksulluğun eğitim alanındaki etkilerini en aza indirmek için "Binyıl Kalkınma Hedefleri" kapsamında önemli bir hedef belirlemiştir. Bu hedef 2015 yılına kadar tüm ülkelerde evrensel temel eğitimi mevcut kılmaktır. Bu konuda uluslar arası hedef konulması önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Çünkü yoksulluğun gelecek kuşaklara transferini engelleyecek en önemli unsur tüm çocukların eğitim hakkına ulaşabilmesidir.

Çocukların çalıştırılması probleminin çözümüne yönelik ülkemizdeki politikaların temel yönelimi şöyle sıralanabilir:

1) Kırsal kesimden kentlere olan sosyo-ekonomik nedenli göçleri durdurabilecek, kırsal kesimde yaşayan yetişkinlerin ve çocukların refah düzeylerini artıracak etkili bir kırsal kalkınma politikasının geliştirilmesi ve uygulamaya konulması.

2) Kentlerde yaşayan yoksul ailelerin istihdam, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, konut ve çevre sorunlarının çözülerek kentlere adaptasyonlarının sağlanması,

3) Kayıt dışı işlemlerin, kayıtlı (legal) hale getirilmesi ve kamusal denetim altına alınması,

4)Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yıllardır süren güvenlik sorunlarının yarattığı travmaların onarılması, bu bölgelere kalkınmada destek olunması, geri dönmek isteyen ailelere kolaylık sağlanması,

5)Aile planlaması gerekliliği ile ilgili bilincin, doğum kontrolü ile ilgili teknik hizmetlerin ülkeye yaygınlaştırılarak bunlara süreklilik kazandırılması,

6)Örgün ve yaygın eğitim sisteminin bütününde yer alan kronik sorunların çözülerek, bu sisteme, çocuk ve gençlerin bugüne ve geleceğe yönelik temel gereksinmelerine cevap verebilecek nitelikler kazandırılması,

7)Yetişkinlerin düşük eğitim düzeylerini yükseltebilmek amacıyla yetişkin eğitimi programlarının yaygınlaştırılması,

8)Ailelerde, okullarda, işyerlerinde ve diğer toplumsal kurumlarda çocukluğun değerliliği, çocukların ve gençlerin temel gereksinimleri hakkında bilinçlenme yaratılması, çocuklara yönelik tutum, beklenti ve uyumların onlardan hizmet bekleyen yaklaşımlardan, onların gereksinimlerini karşılayan, onlara hizmet götüren yaklaşımlara dönüştürülmesi,

9)Çocuklara(ve çocuk konumunda görülen herkese) yönelen baskıcı, cezacı, sömürü içeren, insanın beden ve onuruna saygı içermeyen otoriter tutum ve uygulamalardan yalnızca demokrat bir toplumda yaşamının gerektirdiği sorumluluklarla sınırlanan, çocuklar(ve çocuk konumunda görülen herkes) dahil insanları özgür ve örgütlü toplumsal özneler haline getirecek bir politik ortamın yaratılması ve sürekli kılınması. (Zeytinoğlu, 2001, 211- 212)

SONUÇ

Freeman'a göre, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, büyük bir başarı ve kazanımdır. Haklar stratejisi sürdürülmelidir. Sözleşmede, şu anda bazı eksiklikler söz konusudur, toplumların değişmelerine paralel olarak, yeni bir sözleşme protokolüne ihtiyaç vardır. Çeşitli toplumlarda çocukları bekleyen pek çok sosyal problem vardır. Bu nedenle haklar yeniden düşünülmeli ve ifade edilmelidir.(Freeman,2000,277- 293) Çocukluk ,çocukluk sosyolojisi ile ilgili çalışmaların artması,sosyologların bu konuya daha fazla eğilmesi bu alandaki sorunların çözümünde önemli olacaktır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde de belirtildiği gibi, insanlık sahip olduğu en iyi şeyleri çocuklara vermekle yükümlüdür. Belki dünyanın pek çok ülkesinde mağdur olan, haksızlığa uğrayan binlerce çocuğa kaybettikleri çocukluk yıllarını geri veremeyiz. Ama onların sorunlarını çözmek için bir an önce harekete geçebiliriz. Çocuk ile ilgili sorunların çözümünde gerek ulusal gerek uluslar arası düzeyde, çocuğa ilişkin toplumsal ve kültürel değer ve

tutumların değişimi önemli rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra toplumsal, ekonomik, kültürel yapı değişimleri de rol oynar. Aileden dine, ekonomiden eğitime, sağlıktan hukuka tüm toplumsal kurumların çocuğa ilişkin ortak bir bakış açısını oluşturması, bu bakışın da çocuğun toplumda bir birey, bir özne olarak yetiştirilmesi, her türlü istismar ve ihmalden uzakta yetiştirilmesi en önemli dileğimizdir. Unutulmamalıdır ki çocuk hakları konusunda adımlar atmak, toplumun geleceğini de aydınlatmak anlamına gelir. Daha sağlıklı, eğitilmiş, özgüvene sahip bireyler, toplumun sosyo-ekonomik ilerlemesinin de temelini oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

AHIOĞLU, N. & KOÇ, İ., 2009, "Çocukların Eğitim Hakkı ve Sokak Çocukları", *Sokak Çocuklarının İhmali ve İstismarı* (Ed.) Özkan Yıldız, Gaziantep Üniversitesi Yayını.

ALTINTAŞ, B., 2003, Mendile, Simite, Boyaya,Çöpe, Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇETİNKAYA, N., 1997, Türk Hukuk Sisteminde Çocuğun Korunması", *İnsan Hakları*, Kış, 77-82.

ERCAN, R., 2011, "Modern Çocukluk Paradigması", *ZfWT* 3 (2).

FASS, P. S., 2003, Children and Globalization, *Journal of Social History*, 36 (4), 963-977 (Çev.) N. Ahioğlu, 2004, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilim. Fak. Dergisi*, 37 (1).

FRANKLIN, B. (der.), 1993, *Çocuk Hakları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

FREEMAN, M.,1998, "The Sociology of Childhood and Children's Rights", *The International Journal of Children's Rights*, (6), 433- 444,

FREEMAN, M., 2000, "The Future of Children's Rights", *Children and Society*, 14, 277-293.

GENÇDOĞAN, B., BAY, E. 2007, "Erzurum'da Sokakta Çalıştırılan İlköğretim Öğrencilerinin Profili", 5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu, (Der.) Özkan Yıldız, Gaziantep Üniversitesi Yayını

GÜRDAL, D. A., 2013, "Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak", *"İş, Güç" Endüstri ilişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15 (4), 1-26.

İNAN, A. N.,1968, Çocuk Hakları Beyannamesi İlkelerinin Türk Hukuk Sistemine Etkisi, İstanbul.

KAĞITÇIBAŞI, Ç., 1994, "Türkiye'de Değişen Aile ve Çocuğun Değeri" *Toplumsal Tarihte Çocuk* Yay. Haz. B. Onur, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KAYA, Ç. N., 2011, "Aile ve Çocuk", *Aile Sosyolojisi*, (Ed.) A.Kasapoğlu, N. Karkıner), Anadolu Üni. AÖF Yayın No:1303.

- KURNAZ, A. Ş., 2007, "Çocuk Yoksulluğu", Aile ve Toplum, Nisan, Mayıs, Haziran, 3 (12), Yıl 9, 47- 56.
- MAYALL, B., 2000, "The Sociology of Childhood in Relation to Children's Rights", The International Journal of Children's Rights, (8) 243-259.
- SAYIN, Ö., 1990, *Aile Sosyolojisi; Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No 57.
- SORMAZ, F., YÜKSEL, H., 2012, "Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncağın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3), 985-1008.
- TAN, M., 1994, "Çocukluk: Dün ve Bugün, Toplumsal Tarihte Çocuk", Yay. Haz. B. Onur, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TATLIDİL, E., 2007, "Hızlı Kentleşmenin Sokakta Çalışan Çocuk Üzerine Etkisi: İzmir Örneği", 5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu, (Der.) Ö. Yıldız, Gaziantep Üniversitesi Yayını.
- VATANDAŞ, C., 2007, "Sokakta Çalışan Çocukların Aileleri ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri", 5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu, (Der.) Ö. Yıldız, Gaziantep Üniversitesi Yayını.
- YAPICI, Ş., YAPICI, M., 2004, "Bir Değer Olarak Çocukluk", *Üniversite ve Toplum Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, e-dergi, 4 (4).
- ZEYTİNOĞLU, S., 2001, *Çalışan Çocukların İstismarı ve İhmali*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:113.

EVLİLİK VEYA EVLİLİK DIŞI BİRLİKTE YAŞAMA: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Marriage or Cohabitation: A Study on University Students

Nurşen Adak*

Öz

Avrupa ve Amerika'da neredeyse norm haline gelen evlilik öncesi birlikte yaşama, Türkiye gibi bazı ölkelerde henüz kabul görmemektedir. Bu çalışmada evlilik ile birlikte yaşama arasındaki farklar olup olmadığı ve evlilik dışı birlikte yaşamanın toplum tarafından kabul edilip edilmediği sorularına yanıt aranmaktadır.

Çalışmada, evliliğe en yakın grup ve geleceğin eş adayları olarak Akdeniz Üniversitesi son sınıf öğrencileriyle yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler kullanılmaktadır. Araştırmada birlikte yaşayan çiftlerin resmi evlilik bağına sahip olmadıkları için daha az ailevi yükümlölükleri olduğu ve daha fazla özgür oldukları vurgulanırken evlilikte sadakatin ve cinsel doyumun birlikte yaşamadan daha fazla olabileceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birlikte yaşama, Evlilik, Aile

Abstract

This study is concentrated on the following questions: Are there any differences between marriage and cohabitation? Is cohabitation socially approved or not?

In the study, the findings gathered from in-depth interviews with Akdeniz University students in their final years who can be the nearest group to marriage and the future candidates for marriage are used. It is emphasized that cohabitating partners have less family commitments and freer than the married couples as they do not have bonds of matrimony and furthermore the loyalty and sexual satisfaction can be more than the cohabiters.

Keywords: Cohabitation, Marriage, Family

---

*Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Faköltesi, Sosyoloji Bölümü,
nadak@akdeniz.edu.tr

Sosyolojiyi sevdiren, özellikle de aile sosyolojisi konularına ilgi duymamı sağlayan, akademik kariyerime büyük katkıları olan, yüksek lisans ve doktora danıőmanım sevgili hocam Prof. Dr. Önal Sayın'a çok teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Evliliğe hazırlık, evliliğin ön aşaması, evlilik denemesi, evliliğe alternatif olarak farklı farklı ifade edilen evlilik dışı birlikte yaşamayı tanımlamak oldukça zor ve karmaşık görülmektedir. Ayrıca kavramın sınırlarının çizilmesinde birlikte yaşayanların ilişkilerini nasıl anlamlandırdıkları, ilişkilerini nasıl organize ettiklerinin yanı sıra onların ebeveyn ve aileleri başta olmak üzere içinde yer aldıkları sosyal çevreleri ve toplumun bu birlikleri nasıl gördükleri, kabul edip etmediklerinin de hesaba katılması önem taşımaktadır.

Aile yaşamı üzerindeki kurumsal baskıların zayıflığı bireylerin özel arzu ve ihtiyaçlarını yansıtan farklı modellerle sonuçlanmış daha önce normal kabul edilmeyen veya sapan olarak görülen bazı davranışlar normal düzen içinde görülmeye başlanmıştır (Thornton ve Young-demarco, 2001). Sosyolojik ve demografik araştırmalar 1960'lardan itibaren Avrupa ve Amerika'da evlilik dışı birlikte yaşama oranlarında bir artışı işaret etmektedir (Bumpass ve Sweet, 1989; Wiik, 2009; Schimmele ve Wu, 2011). Bazıları birlikte yaşamadaki artışı aile yaşamının merkeziliğine meydan okuma veya evlilik kurumuna tehdit olarak yorumlarken bazı çalışmalar evlilik dışı birlikte yaşamının geçici bir deneyim olduğu ve birlikte yaşayanların belli bir süre sonra ilişkilerini bitirdikleri veya evlendiklerini göstermektedir (Hatch, 2015: 2).

Genel olarak evlilik dışı birlikte yaşamının farklı toplumlardaki yaygınlığı incelendiğinde ilk akla gelen ülkelerden birisi Amerika'dır. Öyle ki yeni evli çiftler arasında ilk evliliklerinden önce birlikte yaşayanların oranı üçte ikidir (Manning ve Cohen, 2012: 377). Bir Kuzey Avrupa ülkesi olan Norveç'te de gençlerin %80'ininden daha fazlası ilk olarak evlilik yerine birlikte yaşamayı tercih etmektedir. 25-34 yaş grubunda ortak konutta oturmaya karar verenlerin %51'ini birlikte yaşayanlar oluşturmaktadır (Wiik, 2009: 139).

Kanada'da birlikte yaşama 1981'den 2001'e kadar üç kat artarak evlilikle ilgili hane halkının %18'ini oluşturmaktadır. Birlikte yaşama bir nesil içinde geleneksel olmayan bir evlilik formundan normal bir deneyime dönüşmüştür (Schimmele ve Wu, 2011: 24). Avustralya'da da evlilik öncesi birlikte yaşayanların oranı hızlı bir artış göstererek 1975'te %17 iken 2010'da %78,6'ya ulaşmıştır (<http://www.abs.gov.au/> 24.7.2012).

Yukarıda farklı ülkelerde birlikte yaşamaya ilişkin olarak sunulan veriler o bölgelerdeki evlilik dışı birlikte yaşamının toplumda kabul edilip edilmediği konusunda fikir vermektedir. Verilen ülke örneklerinde birlikte yaşama oldukça yaygın olmasına karşın her toplumun evlilik dışı birlikte yaşamayı evliliğe

hazırlık mı yoksa evlilik ya da bekarlığa alternatif olarak mı gördüğü değişmektedir.

Evlilik dışı birlikte yaşamının toplumsal görünümü ve evliliğe hazırlık, evliliğe veya bekarlığa alternatif olarak tanımlanması beraberinde farklı birlikte yaşayan tiplerini de ortaya çıkarmaktadır. Hatch (2015: 2) araştırmalara göre üç tür birlikte yaşayan tipi olduğunu belirtmektedir. Birincisi evlilik öncesi bir aşama olarak birlikte yaşayanlar, daha nadir görülen ikinci tür birlikte yaşamayı bekarlığa alternatif görenler ve üçüncüsü birlikte yaşamayı evliliğe alternatif ya da vekil olarak görenler.

Batı dışı bir örnek olarak Azerbaycan'da yapılan bir araştırmanın verileri incelendiğinde Azerbaycanlı gençlerin büyük bir bölümünün (%71,9) evlenmeden birlikte yaşamayı onaylamadıklarını ortaya koymuştur. Bu tür birlikteliği onaylayanların oranı %12,5 olurken, "bu konuda bir fikrim yok" diyenlerin oranı %14,7 olarak belirlenmiştir. Bu soruya verilen cevaplar arasında dikkat çeken hususlardan birisi bu tür birlikteliği onaylayanlar arasında Avrupa Lisesi mezunlarının ve liseyi Rusça bitirenlerin oranıyla, uzun süre yurt dışında yaşayanların oranının yüksek olmasıdır. (Suleymanov, 2009: 99). Bu örnek evlilik dışı birlikte yaşamının genellikle Batı toplumlarında kabul gördüğünü göstermek açısından dikkat çekicidir.

Azerbaycan gibi Türkiye'de evlilik dışı birlikte yaşama nadir görülen bir olgudur. Konuya ilişkin az sayıda kapsam bakımından sınırlı araştırma mevcuttur. Bu çalışmalardan birisi Pınar (2008: 49) tarafından Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi son sınıf öğrencileriyle (toplam 180 öğrenci var partneri olan 70 öğrenci) gerçekleştirilen çalışmadır. Öğrencilerin evliliğe bakış açılarının incelendiği araştırmada partneri olan öğrencilerin %4,3'ünün nişanlı, %88,6'sının sözlü, %7,1'inin partneri ile birlikte yaşadığı bilgisine ulaşılmıştır

Öğrencilerle Türkiye'de yapılan başka bir araştırma da (Türkarlan ve Yurtkuran, 2007: 96) "evlenmeden birlikte yaşamayı onaylıyor musunuz?" sorusuna öğrencilerin %27,8'i evet onaylıyorum, %57,4'ü hayır onaylamıyorum derken, %14,8'i "bu konuda bir fikrim yok" şeklinde cevap vermişlerdir. Öğrencilerin neredeyse üçte biri evlilik dışı birlikte yaşamayı onaylamaktadır. Firestone (1979: 269) birlikte yaşamının önceleri yalnız bohem ya da aydın çevrelerinde görülen, daha sonra ise özellikle büyük kentlerde yaşayan gençler arasında gittikçe yaygınlaştığını belirtmektedir. Bu bağlamda Türkarlan ve Yurtkuran'ın (2007) araştırmasına göre nadir görülen birlikte yaşama pratiklerinin Firestone'un iddiasından hareketle uzun dönemde artabileceği düşünülebilir. Türkiye'de yapılan araştırmalar üniversite öğrencileri gibi belli

kesimlerde evlilik dışı birlikte yaşamının nadir de olsa gözlenmeye başladığını göstermektedir.

Evlilik mi? Birlikte Yaşama mı?

Batı toplumlarında sosyal bir kurum olarak evlilik ve aile kurumu artan boşanma oranlarına rağmen devam ettiği gibi evlilik dışı birlikte yaşamada hayli rağbet görmektedir. Hem birlikte yaşama birlikleri hem de aile ve evlilik kurumunun aynı toplumda eş zamanlı olarak görülmesi toplumda neden bazılarının resmi olarak evliliği tercih ederken bazılarının birlikte yaşamayı tercih ettiği sorusunu akla getirmektedir. Bu makale bu iki farklı yaşam biçiminin toplumda kabul edilip yaygınlaşmasında etkili olan farklılıkları araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde ilişkinin kabulü ve kişilerarası ilişkiler, esneklik ve özgürlük, cinsellik ve sadakat konusunda evlilik ve evlilik öncesi birlikte yaşama birliklerinin farklılıkları irdelenecektir. Bu bağlamda oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan ve bazı yönleriyle evlilikle bazı yönleriyle de bekârlıkla benzeşen birlikte yaşamının sınırlarının çizilmesine çalışılacaktır. Evlilik ve birlikte yaşama arasındaki farklılıkların azlığı veya çokluğunun birlikte yaşama pratiklerinin yaygınlığı ve geleceği hakkında önemli ipuçları vereceği makalenin temel iddiasını oluşturmaktadır. Şöyle ki farklılıkların fazlalığı evlilik kurumunun güçlü ve başat konumunu koruduğunu tersine farkın az olması gelecekte birlikte yaşamının artacağına işaret edecektir.

İlişkinin Kabulü ve Kişilerarası İlişkiler

Neden bazılarının birlikte yaşamayı, bazılarınınınsa evlenmeyi tercih ettiği aslında çok net olmamakla beraber öncelikle konunun aydınlatılabilmesi evlilik ve birlikte yaşama olgularının nasıl anlamlandırıldığı ve birlikte yaşamının toplumda kabul görüp görmediği ile yakından ilgili gözükmektedir. Dana Hamplová (2005: 9) evlilik dışı birlikte yaşama birliklerinin orta düzeyde kabul gördüğü toplumlarda evlilik ve birlikte yaşama arasında anlamlı farklılıkların olduğunun iddia edilebileceğini ancak bu farkın birlikte yaşamının sıra dışı olduğu toplumlardaki farklardan daha küçük olduğunu belirtmektedir. Birlikte yaşamının toplumda onay görmesi evlilikle arasındaki farkların azalmasına işaret ederken tersine birlikte yaşamının kabul görmemesi söz konusu toplumda evlilikle arasındaki farkların büyük olduğunu göstermektedir.

Clarkberg ve arkadaşları (1993: 34) da çalışmalarında evliler ile birlikte yaşayanların iyi bir ilişki kavramsallaştırmalarındaki farklılıklara dikkat çekmekte ve birlikte yaşama değerlerinin daha çok eşitlik ve bireysel özgürlüklerle ilgiliyken evlilik değerlerinin tersine daha çok hizmetlerin değişimi ve dayanışma üzerine dayalı olduğunu ifade etmektedirler. Forste ve Tanfer (1996: 34) bu

bağlamda aile değerlerine çok fazla bağlı olmayan ve temkinli taahhütleri olan bireylerin birlikte yaşamayı daha çok tercih ettiklerini belirtmektedir.

Amerika'da gerçekleştirilen Ulusal Aile ve Hane Halkı Araştırması'nda (Thornton vd. 2007: 89-90) 35 yaş altı farklı cinsten kişilerle birlikte yaşayanlara evlilik yerine neden birlikte yaşamayı seçtikleri sorulmuştur. Nedenler birkaç noktada toplanmaktadır:

- Birlikte yaşama evlilikten daha az kişisel sorumluluk ister,
- Flörtten daha fazla cinsel doyum sağlar,
- Yaşamsal giderleri paylaşmayı mümkün kılar,
- Birlikte yaşayan çiftler eşlerinden, evli çiftlere göre daha az cinsel sadakat bekler.
- Eşlerin her birine evlilikten daha fazla bağımsızlık verir.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde birlikte yaşama kişiye daha az sorumluluk yükleyen ve daha az sadakati gerektiren ama ekonomik açıdan yaşamsal giderlerin paylaşıldığı ve bireyi daha fazla özgür kılan bir ilişki olarak görülmektedir. Aynı araştırmada evli olmadığı gibi birlikte de yaşamayanlara birlikte yaşamayı neden tercih etmedikleri de sorulmuştur. Bireyler birlikte yaşamayı flörtle kıyaslayarak flörtlere göre daha fazla sorumluluk ve cinsel sadakat gerektirdiği, duygusal ve maddi açıdan daha riskli olduğu için tercih etmediklerini belirttikleri gibi ahlaki açıdan doğru bulmama, aile ve arkadaş çevresinin onaylamaması gibi birlikte yaşamamanın kabulüyle ilgili sorunları vurgulamışlardır.

Nock (1995: 73) "A comparison of marriages and cohabiting relationships" adlı birlikte yaşama ve evlilik arasındaki farklılıkları ortaya koyduğu makalesinde dört ölçüt kullanmıştır:

1. Yükümlülükler (Hayat standardı, sosyal hayat, kariyer fırsatları, genel mutluluk, seks hayatı)
2. Kuşaklararası ilişkiler (Ebeveynlerle ilişkiler)
3. İlişki niteliği (Ev içi görevler, para, birlikte zaman geçirme, seks, çocuk sahibi olma, hukuk kurallarında anlaşmazlıklar, ilişkideki mutluluk, algılanan adalet)
4. İdeal doğurganlık

Thornton vd. (2007) ve Nock'un (1995) çalışmalarından hareketle evlilik ve birlikte yaşama arasında farklılıkları cinsellik, sadakat, yaşamsal giderlerin

paylaşımı, bireysel özgürlük ve ilişkinin gerektirdiği sorumluluk ve taahhütler bağlamında ele almak anlamlı gözükmektedir.

Evlilik ve birlikte yaşamın bireye yüklediği sorumluluklara ilişkin pek çok araştırma (Johnson 1973; Manning vd. 2007; Stanley vd. 2004) mevcuttur. Çiftler arası yakın ilişkilerin sürdürülmesinde kişilerin birbirleri ve ilişkilerine yönelik bağlılık düzeyleri ve üzerlerine aldıkları yükümlülük önem taşır. İlişkide kişilerarası vaat ve sorumluluklar daha fazla mutluluk, daha iyi iletişim, kriz zamanlarında daha az yıkıcı davranışla yakından ilgilidir. Bu nedenle kişilerarası yükümlülük (commitment) birlikte yaşama modellerini anlayabilmek için üç nedenle önemlidir: a) Kişilerarası yükümlülük ilişkinin niteliğiyle güçlü bir şekilde ilgilidir. b) Kişilerarası yükümlülük hem evlilik kurumuna yükümlülük hem de yükümlülüğün sınırlama gücünden daha çok ilişkinin sonuçlarıyla daha yakından ilgili olabilir. (c) Kişilerarası yükümlülük artan riskte çiftler için etkin müdahale stratejilerinin geliştirilmesiyle haklı olarak ilgilidir (Stanley vd. 2004).

Stanley vd. (2004:498) ilişkilerde önemli bir rol oynayan kişilerarası yükümlülüklerle ilgili iki modele dikkat çekmektedir. Johnson'un modeli çiftler arası bağlılığın anahtar görünümüleri olarak kişisel bağlılık, ahlaki yükümlülük ve yapısal yatırımlara odaklanmaktadır. Benzer bir şekilde Stanley and Markman (1992) ise bağlılığın iki görünümü olarak sınırlama (constraint) ve kendini adamaya (dedication) yoğunlaşmaktadır.

Johnson (1973) 1970'lerde yaptığı çalışmasında birlikte yaşayan çiftlerin evli çiftlerden daha düşük düzeyde kişilerarası yükümlülük düzeyine sahip olduklarını bulmuştur. Stanley and Markman'ın (1992) modelinde sınırlama (Constraint) çiftler ayrılışlar bile onları bir arada tutmaya hizmet eden maliyetler veya güçleri ifade eder. Tersine adama uzun süreli ilişki için ilişkiyi yüksek öncelikli hale getirmek ve çift olarak bir kimlik sahibi olmak için bireylerin arzularına işaret eder. Johnson'ın kişisel yükümlülüğün inşasına benzer şekilde adama kavramı da evlilik kurumunun yükümlülüğünden tamamen farklı bir yükümlülük türü sunar. Daha doğrusu bu yükümlülük ya da bağlılık birinin partnerine olan bağlılık ya da yükümlülüğüdür. Ancak Stanley ve arkadaşlarının araştırmalarına göre (2004: 497-498) evlilik kurumunun genel olarak yükümlülüklerine ek olarak kişinin belli bir ilişkiye daha çok direk olarak motivasyonunu içeren bağlılık ve yükümlülükleri de vardır. Bir kişinin belli bir kişiye kişilerarası bağlılığının görünümüleri birlikte yaşamın dinamiklerine ışık tutabilir. Bu araştırmanın en önemli sonucu evlenmeden önce birlikte yaşayan erkek partnerlerin ilişkiye kendilerini adama düzeyinin evlenmeden önce birlikte yaşamayanlara göre daha düşük olduğudur (Stanley vd., 2004: 513).

Evlilik ve birlikte yaşama arasındaki farklılıklardan birisi de ilişkinin resmi ve/veya gayri resmi olarak toplum tarafından kabul edilip onaylanmasıyla ilgilidir. Şöyle ki evliliğin toplum tarafından onayı resmi ve gayri resmi bazı süreçleri gerektirirken birlikte yaşama da böyle zorunlu süreç ve merasimler genellikle yoktur. Örneğin pek çok toplumda evliliğe giriş aile, akraba ve toplumsal çevrenin katılımıyla gerçekleşen belli toplumsal değer ve normlar çerçevesinde planlanan düğün merasimini içerir. Bu resmi ya da gayri resmi törenler evlenecek çiftler için oldukça stres verici olduğu gibi ilişkinin boyutunu evlenecek çiftin aile ve akrabalarının da dahil olduğu daha geniş bir boyuta taşınması açısından da önem taşır. İlişkinin bu şekilde üçüncü şahısları içermesi (anne, baba ve akrabalar gibi) evlilik sürdürülemezlik çözülmesi durumunda da bu kişilerin boşanma sürecine müdahil olmaları anlamına gelir. Ancak birlikte yaşama durumunda ilişkinin daha geniş bir grup içerisinde düşünülmesine ihtiyaç duyulmaz. Resmi ya da resmi olmayan gereklilikler olmadığı için ilişkiye çok fazla kişi müdahil değildir. Böylece birlikte yaşama daha az sorumluluk ve sosyal baskı içerir.

İlişkide Esneklik ve Özgürlük

Evlilik ve birlikte yaşama sosyal, psikolojik, cinsel bir birlik olduğu gibi aynı zamanda ekonomik bir birliktir. Çiftler ister evlilik isterse de birlikte yaşamayı tercih etsin her iki ilişki de belli ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Ancak bu iki birlik içerisinde ekonomik konuların paylaşım düzeyleri değişmektedir. Birlikte yaşayanlar evli çiftlere oranla daha az ekonomik paylaşımlarda bulunmaktadır (Thornton vd., 2007: 83). Hatta cinsiyete dayalı işbölümü bağlamında ekonomik açıdan güçlü olmayan erkeklerin evlilikten ziyade birlikte yaşamayı tercih edebilmeleri de olası görülebilir. Bu nedenle birlikte yaşamının “*yoksul erkek evliliği*” olduğu yönünde bazı kanıtlar vardır (Kalmijn, 2011: 288). Bunlara ilave olarak birlikte yaşama geleceğin ekonomik açıdan belirsiz olduğu zamanlarda geçerli bir ilişki seçeneği sunabilmekte ve evlilikte mümkün gözükmeyen esnekliğe izin verebilmektedir (Manning vd., 2007: 560).

Elizabeth (2000) Yeni Zelanda’da evliliğe direnç gösteren birlikte yaşayan heteroseksüel çiftlerle yaptığı çalışmasında görüşmecilerin, evliliği olumsuz bir şekilde yapılandırırken birlikte yaşamının ayrıcalıklı bir pozisyona yerleştirdiğini saptamıştır. Özellikle özgürlük söylemini kullanan cevaplayıcılar birlikte yaşamının sosyal emirlerden onları özgürleştirdiğini ve ekonomik koşullarını organize etme, ev içi işbölümünü toplumsal cinsiyete dayandırmadan belirleme ve partnerlerinin kimliklerini içermeyen kendi kimliklerini korumada özgür olduklarını tartışmışlardır. Buna ek olarak cevaplayıcılar ilişkilerinin “iki

kişiyi birbirine yapıştırmadığı ve kişisel gelişimini kısıtlamadığı” için birlikte yaşamanın evlilikten daha üstün olduğunu hissetmektedirler (Elizabeth (2000). Bu bağlamda çiftler arası ilişkilerde birlikte yaşamanın evliliğe göre daha esnek olduğu ve çiftleri daha özgürleştirdiği iddiasında bulunulabilir. Benzer olarak Hatch (2015: 5) de araştırmasında birlikte yaşayan çiftlerin evliliğin anlamıyla ilgili kaygı ve evliliğin ilişkiye yaptığı şeyle ilgili endişeler nedeniyle çiftlerin evliliğe direnç göstererek birlikte yaşamayı tercih ettiklerini iddia etmektedir.

Cinsellik ve Sadakat

Evlilik ve birlikte yaşama arasındaki farklılık alanlarından birisi de cinselliktir. Forste ve Tanfer (1996) geçmişte cinselliğin sadece evlilik içinde izin verilen bir aktivite iken son yıllarda Avrupa ve Amerika gibi bazı toplumlarda hem cinsellik hem de anne-baba olmanın evlilik dışında da gözlenmeye başladığına dikkat çekmektedir. Cinselliğin evlilik dışı ilişkilerde artışına, evlenmeden birlikte yaşama deneyimleri de eşlik etmektedir. Kişilerarası yakın ilişkiyi ve bağlılığı işaret eden cinsellik beraberinde eşe cinsel sadakati de getirmektedir. Ancak cinsellik ve sadakate ilişkin beklentilerin düzeyi evlilik ve birlikte yaşama birliklerinde değişebilmektedir.

Cinsel sadakat sadece evli çiftlere özgü bir durum gibi algılsa da hem evli hem de birlikte yaşayan çiftler birbirlerinden cinsel sadakat beklemektedir. Bu bağlamda tek eş olma ayrıcalığı evli çiftlere özgü olmasına karşın hem birlikte yaşayanlar hem de evli çiftler eşlerinden diğerleriyle cinsel ilişki kurmamasını beklemektedir. Birlikte yaşayan çiftlerde cinsel ayrıcalık düzeyi evli çiftlerden daha çok sadece flört eden çiftlerin oranına daha yakın görünmektedir (Thornton vd. 2007: 84). Forste ve Tanfer (1996) çalışmalarında evlenmeden önce eşiyile birlikte yaşayan kadınların evlenmeden önce birlikte yaşama deneyimi olmayan kadınlara göre daha fazla ikincil bir seks partnerine sahip olmaya daha yatkın olduklarını vurgulamaktadır.

Yukarıda incelenen pek çok etken evlilik veya evlilik dışı birlikte yaşama tanımlanması ve yaygınlık kazanmasına etkide bulunmaktadır.

Araştırma Metodu ve Veriler

Çalışmada aile ve evlilik kurumu üzerinden toplumun yeniden üretilmesini sağlamada geleceğin eş adayları olarak Akdeniz Üniversitesi son sınıf öğrencileriyle yapılan saha çalışmasından elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada “Derinlemesine görüşme tekniği” ile evlilik ile birlikte yaşama arasındaki farklar olup olmadığı ve evlilik dışı birlikte yaşamının toplum tarafından kabul edilip edilmediği sorularına yanıt aranmıştır.

Mayıs 2013’te farklı fakültelerde okuyan ve farklı sosyo-ekonomik düzeye sahip yedi erkek yedi kadın toplam on dört son sınıf öğrenciyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler aşağıdaki temalar çerçevesinde değerlendirilmiştir:

- a) İlişkinin kabulü ve kişilerarası ilişkiler,
- b) Esneklik ve özgürlük
- c) Cinsellik ve sadakat.

İlişkinin Kabulü ve Kişilerarası İlişkiler

Evlilik ve birlikte yaşama arasında ne tür farklılıkların olduğunun araştırılmaya çalışıldığı bu çalışmada en önemli farklardan birisi, evliliğin hem hukuki olarak hem de toplumsal çevre tarafından kabul edilmesine karşın birlikte yaşamının böyle bir tanınmaya sahip olmamasıdır. Aşağıdaki örnekte eğitim fakültesi öğrencisi evliliğin resmi yönüne vurgu yaparak ilişkinin resmiyet kazanması sonucu cinsellik ayrıcalığının sadece eşe ait olacağı ve bu bağlamda sadakatin evlilikte daha mümkün olduğuna dikkat çekmektedir.

*...Farklıdır çünkü bak mesela şey yapıyorsun evlilikte artık bir **resmiyet** var de mi, hani elinde bir şey var. Ama hani evli değilken hiçbir şey yok elinde. Sadakatsiz olabilir mesela bir erkek ne kadar güvenebilirsin ki...*

Kadın, Eğitim Fakültesi

Evlilik, ilişkinin toplumsal onayı ve toplumun diğer fertlerine ilişkinin ilanı açısından da önem taşımaktadır. Aşağıda görüşlerine yer verilen erkek öğrenci evlilik dışı birlikte yaşamayı hem kendisi hem de toplum onaylamadığı için doğru bulmadığını belirterek eğer cinsellik nedeniyle bireyler birlikte yaşıyorsa evlenerek bu durumu meşrulaştırmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Verilen örneklerde ilişkide kişilerarası yükümlülüklerle ilgili Johnson’un modelinde

(Johnson, 1973) iddia ettiği gibi ahlaki yükümlülük ve yapısal yatırımlar çiftler arası bağlılığın anahtar görünümleri olarak ortaya çıkmaktadır.

*...Aile, evlilik kurumu bir insanın birbirine dıştaki insanlara karşı işte biz bir bütünüz ben bu insanla evliyim yani bizim birlikte yaşamamız **meşrudur** hem dini hem devlet açısından **resmi** olarak... Biz bunu toplumda birlikteliğimizi göstermek amacıyla yapıyoruz... Daha çok bizim değerlerimiz, buna ait değerlerimiz bunu hoş görmediği için. İnancımızdan ötürü, hem kendi kültürümüz, örf adetlerimiz, törelerimiz buna icabet vermediği için birlikte yaşama hor görülüyor, hani hoş karşılanmayan bir durumdur... Hani kendi adıma konuşsam beni rahatsız eder. Niye; bir insan amacı neyse yani onunla cinsel birliktelik amaçsa, evlen. Evlilik şeyini yap bunu yasallaştır ya da meşrulaştır. Din olarak yasallaştır ya da resmiyet olarak bunu yasallaştırmasını isterim...*

Erkek, Hukuk Fakültesi

Evlilik dışı birlikte yaşamamanın uygun görülmediği bir toplumda ilişkinin evlilikle resmiyet kazanmadığı durumlarda karşılaşılabilecek yaptırımlara dikkat çeken aşağıdaki örnekte görüşmeci yaptırımın aile tarafından evlatlıktan reddetmeye kadar gidebileceğine işaret etmektedir. Çiftlerin evlilik yerine birlikte yaşamaya rağbet etmelerinin bir diğer sebebi de toplumda birlikte yaşamaya ilişkin damgalamadır. Evlilik dışı birlikte yaşamamanın kabul görmediği toplumlarda birlikte yaşayan çiftler damgalama ve ayrımcılıkla da karşılaşabilmektedirler. Lichter ve arkadaşları (2010: 765) istikrarlı olan ve evliliğe yönelik birlikte yaşama birliklerinde damgalamada bir azalmanın olabileceğine dikkat çekmektedir.

*...Mesela şimdi ben evlilik dışı **nikah** dışı bir evlilik yürütürsem benim ailem kesinlikle buna karşı çıkar. Niçin çünkü hocam siz de biliyorsunuz doğu toplumları fazla görmemiş dine bağımlı insanlardır. Ben bunu yaparsam direk beni evlatlıktan reddederler. Sen bunu nasıl yaparsın diye. Çünkü yani bence bir sorun teşkil etmez...*

Erkek, Eğitim Fakültesi

Evlilik, birlikte yaşamadan farklı olarak sadece iki kişiyi ilgilendiren bir ilişki sisteminden çok aile ve akrabalarında işin içine girdiği, çeşitli sosyal düzenlemelere sahiptir. Çiftlerin evlenme kararıyla birlikte söz, nişan, düğün gibi evlilikle ilgili birçok töreni kapsayan bir sürece girilmekte ve evlendikten sonra da ilişkinin devamında ailelerin de hesaba katılmasını gerekli kılmaktadır. Bu durum da evli çiftlere ek yükler, sorumluluklar ve stres kaynağı oluşturmaktadır. Aşağıdaki görüşmeciler evlilik süreci ve sonrasında yaşanan bu durumu çok iyi betimlemektedir.

...Birlikte yaşama özellikle gençler açısından çok rahat çünkü evlenince kendi başına evlenmiyorsun onun ailesi oluyor akrabası bilmem nesi bissürü zaten evlilik bissürü yükten oluşuyor bence bunun nişanı nikahı yok ona göre uygun davranacaksın buna göre uygun davranacaksın herkesi tanıyacaksın yok bissürü merasimden bir kere rahat oluyorsun herkese yaranma gibi bir derdin olmuyor herkesi tanımak herkese iyi davranmak...

Kadın, Edebiyat Fakültesi

... İnsan evlendiği kişiyle sadece evlenmiyor ailesiyle de birlikte hani evlenmiş oluyor ama sadece ikiniz şey yaparsanız hani birlikte yaşarsanız daha çok baskı altında olmaz hani daha esnektir diye düşünüyorum...

Kadın, İİBF

...Bir kere aileler karışsın gerçekten bitti. Sen iki kişi değil on beş kişi ile bir ilişki yaşıyorsun. Ama evlilik dışı birlikte yaşarken iki kişi gerçekten, çünkü çok kişi bilmez arkadaşlarına bile anlatmaz doğru dürüst hiç kimse. Hani belki çok rahat arkadaş çevresi varsa herkes biliyordur...

Kadın, Hukuk Fakültesi

Yukarıdaki örnekte hukuk fakültesinde okuyan görüşmeci birlikte yaşamının toplumda tam olarak kabul görmemesi nedeniyle birlikte yaşayanların sosyal baskı ve yaptırımla karşılaşmamak için ilişkilerini en yakınları dışında çok fazla kişi ile paylaşmadıklarını vurgulamaktadırlar. TÜİK Türkiye Aile Yapısı Araştırması (2006: 23) verilerine göre 45-54 yaş grubundaki bireylerin %69,3'ü çevresinde nikâhsız birlikte yaşayan çiftlerin bulunmasının kendisini rahatsız edeceğini belirtmektedir. Bu veriler birlikte yaşayan öğrencilerin bu durumu yakın çevreleri dışındakilerle paylaşmama nedenlerini açıklayabilmektedir.

İlişkide Esneklik ve Özgürlük

Görüşmecilerin çoğunluğu mevcut literatürle uyumlu bir şekilde birlikte yaşamının daha esnek olduğu ve daha fazla özgürlük alanı sunduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere birlikte yaşama resmi ve hukuki olarak kabul görmediği için çiftlere daha fazla özgürlük alanı sunarken evlilik kişileri kısıtlamaktadır.

...Birlikte yaşayanlar daha özgür ilişki yaşar... Birlikte yaşama esnektir tabi ki. Sonuçta resmiyet yok hiçbir şey yok. Garantisi yok. İnsanlar Rahat davranır. Aslında bence o sosyal baskı olmasa hani evlilikle birlikte yaşama arasında hiçbir fark yok...

Kadın, Edebiyat Fakültesi

...Hani evlilik demek aslında biraz kısıtlayıcı gibi demek erkeğin dışarı çıkması ya da hani böyle algılanır toplumda oturup sürekli eşiyile dört duvar arasında olması bence biraz daha evlilik bu dediğimiz şeyleri kısıtlıyor. İnsanın özgürlüğünü demeyim de birazcık daha insanı hayatını kısıtlıyor artık tamamen hayatınızda biri vardır tabi ki de birlikte yaşadığınızda da vardır ama sosyal çevre olarak arkadaşlarınızla daha rahat çıkabiliyorsunuzdur ve emin olun ki eşiniz bayan arkadaşınız muhakkak sizi anlayışla karşılar ama evlendiğiniz an o iş değişiyor.

Erkek, Edebiyat Fakültesi

Evlilik, ilişkinin toplumsal açıdan ilan edilmesi ve kabulüne işaret etmesinin yanı sıra hukuki boyutuyla belli yaptırımları da içermektedir. Söz konusu hukuki boyut çiftler tarafından bireyin ilişkilerinin sınırlandırılması ve özgürlüklerin kısıtlanması olarak da düşünülebilmektedir. Aşağıdaki örnekte erkek öğrenci söz konusu kısıtlamaları vurgulamaktadır.

...Özgürlük alanı kapsamın da farklılık vardır. Çünkü evli olan bir insan şimdi anayasalar da buna şeydir yani nikah kağıdında kocandan habersiz şuradan şuraya gidemezsin gibi şeyler var yani kurallar var yani. Ama nikah olmadan senin eşin ya da senin sevgilin birlikte olduğun kişi senden habersiz istediği yere gidebilir. Çünkü özgürdür. Ama nikah kağıdında bu böyle değil. Anayasalar bunu yasaklıyor...

Erkek, Eğitim Fakültesi

...Özgürlükte illa ki kısıtlanmalar oluyor. Çünkü evli olduğunuz insana karşı sorumluluklarınız artar. En basitinden akşam eve ekmek götürme gibi bir durumunuz vardır... Özgürlükte kesinlikle kısıtlanmalar olur. Çünkü sorumlu olduğunuz birileri vardır. Arada ki fark tamamıyla özgürlükten kısıtlanmaların olduğuna inanıyorum şahsen. Çünkü çok kısıtlar. Eee bir gün birlikte yaşayabileceğim bir insan üç kişide yaşayabilirim. Çünkü sorumlu değilim birlikte olurum çekerim yoluma giderim abi. Evlilik durumunda artık bir yerde durmak gerekir diye inanıyorum...

Erkek, Eğitim Fakültesi

Evlilik ve birlikte yaşama arasındaki farklardan birisi de çiftlerin birbirlerine olan bağlılıkları ve bu bağlılığın getirdiği yükümlülükler noktasında ortaya çıkmaktadır. Birlikte yaşama evlilikle kıyaslandığında bireyleri ilişkileri konusunda daha özgür bırakmakta ve ilişkiye kendilerini daha az adamalarına ve daha az sorumluluk almalarına neden olabilmektedir. Kişilerarası ilişkilerde bağlılığın iki görünümü olarak sınırlama (constraint) ve kendini adamaya

(dedication) yoğunlaşan Stanley and Markman'ın (1992) modeliyle uyumlu bir şekilde yukarıdaki erkek görüşmeci "Çünkü sorumlu değilim birlikte olurum çekerim yoluma giderim abi" düşüncelerini ifade etmiştir.

Cinsellik ve Sadakat

Aşk, cinsel tatmin ve sadakat hem evli hem de birlikte yaşayan çiftlerin ilişkilerinde sahip olmayı istedikleri özelliklerdendir. Özellikle geleneksel toplumlarda evlilik ve aile kurumu cinselliğin meşrulaştığı kurum olmasına karşın günümüzde cinselliğin evlilik dışı birlikte yaşayan çiftler arasında da yaygın olarak yaşanıldığına tanık olunmaktadır. Evli çiftlerin mi yoksa birlikte yaşayanların mı eşleriyle ilişkilerinde cinsel tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğu konusu muğlak görünmektedir. Aşağıdaki iki örnekte erkek görüşmeciler aşk ve cinsel doyumun evli çiftlerde evlilik dışı birlikte yaşayanlara göre daha az olabileceğini ancak sadakatin evlilikte daha fazla önemli olduğunu belirtmektedirler.

...Mesela evlilik şöyle bir şey yapar artık sahiptiniz ve sıkılabilirsiniz. Ama düzenli bir ilişki ya da evlilik olmadığı zamanlar özlem olabiliyor, arzu olabiliyor, kıskançlıklar olabiliyor ve bu sizi bir kadında daha çok tutabilir...

Erkek, Eğitim Fakültesi

...Evliyken artık bir nevi toplumsal baskıyı da hissediyorsun kendi üzerinde yani eşine olan bağlılığın ya da ona yaklaşımın... Bu biraz daha ona özen göstermeni yani kendine çekidüzen vermeni sağlar toplum nezdinde ve kendin bir birliktelik yaşadığın için sadakat daha fazladır bence evlilik şeyinde. Cinsellikte ise evlilik cinsellik olarak görülüyor benim şahsi düşüncem... Cinsellik olarak pek haz vermez bence yani...Kendini cinsel olarak daha çok tatmin etmek amacıyla evlilik dışı ilişkiler cinsel olarak daha baskındır. Onun için sadakat orda azdır çünkü insanın ciddiyeti azdır bence evlilik dışı birlikte yaşamada. Onun için birlikte yaşamada sadakat evlilik kurumuna göre çok azdır ama cinsellik zevki daha fazladır. Çünkü bir insan, evlilik dışı ilişkiyi niçin yaşarsın, bir kadını hoş görürsün, sana çekici gelir nedir cinsellik olarak...

Erkek, Hukuk Fakültesi

Aşk, cinsel tatmin ve cinsel ayrıcalığı sadece eşe tanımak konusunda toplumsal cinsiyete dayalı bir farklılık göze çarpmaktadır. Şöyle ki yukarıdaki erkek görüşmecilerden farklı olarak kadın görüşmecilerin bu konudaki görüşleri incelendiğinde hem evli hem de birlikte yaşayan çiftlerin eşlerine sadık kalmalarının gerekliliği belirtilerek evliliğin getirdiği yükümlülük ve sıkıntıların aşka yer bırakmadığına işaret edilmektedir. Ayrıca ataerkil geleneksel değerler

çerçevesinde kadınların evlilik dışında cinsel ilişkilerinin olması hoş karşılanmadığı için birlikte yaşayanlardan ziyade evli çiftlerin ilişkilerinde daha fazla cinsel tatmin sağlayacaklarına işaret edilmektedir.

...Daha fazla sorumluluk daha fazla sıkıntı yani birlikte yaşarken aşk daha çok var bence...Evli çiftler cinsel doyum açısından daha avantajlı...

Kadın, Edebiyat Fakültesi

...Bence bir şey değişmiyor yani kendi içinde sadakat beklentisi iki insanın birbirlerinden sadakat beklentisi aynı evli olduklarında da evli olmasalar da aynı...

Kadın, Edebiyat Fakültesi

...Hani yasak elma daha tatlı gelir hesabı, sevgiliyken daha çok mesela aralarında tutku daha fazladır evliyken ölür. Benim oldu artık sıradanlaştı hani, daha da ters olabilir, aynı da olabilir...

Kadın, Hukuk Fakültesi

Yukarıda hukuk öğrencisi ilişkide aşk ve tutkuyu, ilişkinin meşru görülüp görülmemesi temelinde ele alarak yasak ilişkinin heyecan verici olabileceğini belirtmekte bu bağlamda evliliğin ilişkiyi sıradanlaştırabileceği iddiasında bulunmaktadır.

Sonuç Yerine

Avrupa ve Amerika'da 1970'lerden itibaren artmaya başlayan evlilik öncesi birlikte yaşama son yıllarda Türkiye'de de gözlenmeye başlanmıştır. Ancak Avrupa, Amerika ya da Avustralya'da gözlendiği gibi Türkiye'de evlilik dışı birlikte yaşamının evlilikle rekabet ettiği ya da evliliğe alternatif olabileceğini iddia etmek mümkün değildir. Ayrıca konuya ilişkin detaylı çalışma ve istatistiki bilginin yetersizliği de konunun kapsam ve boyutunu değerlendirmeyi engellemektedir. Önceleri sadece sıra dışı gruplarda ve evliliğin bir ön aşaması ya da evliliğe hazırlık olarak görülen evlilik dışı birlikte yaşama Türkiye'de gençler arasında nadir de olsa görülmeye başlanmıştır.

Matysiak (2009:217) Batı ve Kuzey ülkelerinde birlikte yaşamının yayılımını şöyle özetler: Birlikte yaşama sıradışı bir davranış olarak başlar ve nadirdir; bireyler kısa süre birlikte yaşarlar ve akabinde evlenirler; evliliğin başlangıcı olarak daha çok kabul edilebilir hale gelir ve son aşamada evlilik ve birlikte yaşama ayırt edilemez. Bu bağlamda örneğin birlikte yaşamının yaygın olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde evlilik ve birlikte yaşama arasında çok önemli farklar yokken Türkiye gibi Matysiak'ın sınıflamasına göre birlikte yaşamının

yaygınlığı açısından ilk aşamada olan ve bu ilişki biçiminin nadir olduğu toplumlarda birlikte yaşama ve evlilik kurumu arasında belirgin farklar beklenebilir. Bu makalede evlilik dışı birlikte yaşama ile evlilik arasındaki farklılıklar üç kategoride ele alınmıştır: a) İlişkinin kabulü ve kişilerarası ilişkiler, b) esneklik ve özgürlük c) cinsellik ve sadakat.

Araştırmada görüşülenler meşru bir kurum olarak evliliğin tersine birlikte yaşamanın toplumda daha az kabul gördüğünü belirterek bu durumun yakın arkadaş çevresi dışında toplumsal çevreyle paylaşılmadığını vurgulamışlardır. Hatta birlikte yaşayanlara ilişkin çeşitli toplumsal baskı ve yaptırımların da olabileceğine işaret edilmiştir. Ancak yine de dünyadaki eğilime bakılarak birlikte yaşamaya ilişkin yaptırımların değişebileceği beklenebilir. Örneğin Manning ve arkadaşlarının çalışmasında (2007: 560) “Evliliğin uygunluğunu belirlemek için evlenmeden önce birlikte yaşamanın iyi bir fikir olduğu düşüncesine” genç kadınların katılma oranı 1970’lerden 1990’lara gelindiğinde %33 ten %60 yükselmiştir. Aynı zaman diliminde genç erkeklerde söz konusu düşünceye katılma oranı %47’den 67’ye çıkmıştır.

Geleneksel toplumlarda kişilerin değil ailelerin evlendiği araştırmada belirtilerek evlilik ilişkisinin iki kişiden ziyade çok sayıda kişinin müdahil olduğu bir ilişkiye dönüştüğü ve bu ilişkileri organize etmenin de güç olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda evlilik ve aile kurumuna geçişle birlikte artan yükümlülükler ve ailesel merasimler yeni nesil için stres kaynağı haline gelebilmektedir.

Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu birlikte yaşamanın çiftleri evlilikten daha özgür kıldığı, evliliğin getirdiği sorumluluklar ve görevlerin kişileri ilişkilerinde eşlerine daha bağımlı hale getirdiğini ifade etmiştir. Evli bireyleri sınırlandıran sadece toplumsal ve kültürel değer ve normlar değil aynı zamanda meşru bir kurum olarak hukuk da belli yasal düzenlemelerle çiftleri sınırlandırmaktadır. Türkiye’de yakın gelecekte gerçekleşmesi mümkün gözükmemekle beraber nadir görülen birlikte yaşamanın artış göstermesi halinde evlilik ve birlikte yaşama bağlamında özerklik, kendini gerçekleştirme ve özgürlüğe doğru değerlerdeki kaymalar bireylerin evlilik gibi kurumları uzun vadede reddetmesine neden olabilir. Değerlerdeki bu kaymalar Perelli-Harris ve arkadaşlarına (2014: 1045) göre evlilikte bir düşüşle sonuçlanır ve sonunda evlilik ve birlikte yaşama birbirinden ayırt edilemez bir duruma gelir.

İlişkide mutluluğun kaynağı olarak aşk, cinsellik ve sadakat konusunda görüşmecilerin görüşlerinin toplumsal cinsiyete dayalı olarak farklılaştığı gözlenmektedir. Kadınlar genellikle hem evlilik dışı birlikte yaşama hem de evlilik de sadakate vurgu yapmışlar ve cinsel doyumun evlilikte daha fazla

olabileceğini belirtmişlerdir. Bunun temel nedeninin kadınların evlilik dışında bir cinsel hayatları olmasının geleneksel bakış açısına göre Türkiye gibi toplumlarda uygun görülmemesi ile ilgili olduğu düşünülebilir. Erkekler ise evliliğin beraberinde getirdiği sorumluluklar nedeniyle evlilerin eşlerine daha sadık olabileceklerini ve cinsel doyumun evlilikten ziyade birlikte yaşamada daha fazla olabileceğini vurgulamışlardır.

Sonuç olarak araştırmadan elde edilen veriler çerçevesinde evlilik ve evlilik dışı birlikte yaşama arasında önemli farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların cinsellik ve sadakat gibi bazı konularda toplumsal cinsiyete göre değiştiği iddia edilebilir. Özellikle evlilik dışı birlikte yaşamının meşruiyet kazanmaması ve toplumsal kabul görmemesi bu iki ilişki formu arasındaki söz konusu farkları açmakla beraber konuya ilişkin kültürel değer ve normların değişebileceği yönünde sinyallerde görüşmeciler tarafından araştırmada verilmektedir. Şöyle ki görüşmeciler sosyal baskı ve yaptırımlar nedeniyle birlikte yaşamaya mesafeli durulduğuna işaret etmektedir. Uzun dönemde değerlerdeki değişimler, birlikte yaşama ve evlilik arasındaki farkları azaltarak evlilik dışı birlikte yaşamının artmasıyla sonuçlanabilir.

Araştırmanın sadece Akdeniz Üniversitesi'nde küçük bir grupta yapılan görüşmelere dayanması çalışmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu alanda kapsamlı araştırmaların yapılması konunun anlaşılması ve geleceğine ilişkin daha net öngörülerde bulunmayı mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

AMATO, P. R., 1994, "Life-span adjustment of children to their parents divorce", *Children and Divorce*, 4 (1) 72-88.

AUSTRALIAN BUREAU OF STATISTICS <<http://www.abs.gov.au>> 24.7.2012.

AYDIN, O. ve BARAN, G., 2010, "Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21 (2), 117-126.

BUMPASS, L., ve SWEET, J., 1989, "National Estimates of Cohabitation", *Demography*, 26, 615-625.

ELIZABETH, V., 2000, "Cohabitation, Marriage, and the Unruly Consequences of Difference", *Gender & Society*, 14, 87-110.

FIRESTONE, S., 1997, *Cinselliğin Diyalektiği*, (Çev.) Y. Sağlam, İstanbul: Payel Yayınevi.

FORSTE, R. ve TANFER, K., 1996, "Sexual Exclusivity among Dating, Cohabiting, and Married Women", *Journal of Marriage and the Family*, 58 (1), 33-47.

- HAMPLOVÁ, D., 2005, "Educational Homogamy in Marriage and Cohabitation in Selected European Countries", *International Sociological Association Research Committee 28 (RC28) on Social Stratification and Mobility: Los Angeles Meeting*, August 18-21, 2005.
- HATCH, A., 2015, "Saying "I Don't" to Matrimony An Investigation of Why Long-Term Heterosexual Cohabitors Choose Not to Marry", *Journal of Family Issues*.
- JOHNSON, M. P., 1973, Commitment: A conceptual structure and empirical application. *The Sociological Quarterly*, 14, 395-406.
- KALMIJN, M., 2011, "The Influence of Men's Income and Employment on Marriage and Cohabitation: Testing Oppenheimer's Theory in Europe", *European Journal of Population*, 27, 269-293.
- LICHTER, D., TURNER, R., SASSLER, S., 2010, "National Estimates of the Rise in Serial Cohabitation", *Social Science Research*, 39, 754-765.
- MANNING, W. D., LONGMORE, M. A., GIORDANO, P. C., 2007, "The Changing Institution of Marriage: Adolescents' Expectations to Cohabitand to Marry", *Journal of Marriage and Family*, 69, 559-575.
- MANNING, W. D., COHEN, J. A., 2012, "Premarital Cohabitation and Marital Dissolution: An Examination of Recent Marriages", *Journal of Marriage and Family*, 74, 377-387.
- MATYSIAK, A., 2009, "Is Poland Really "immune" to the Spread of Cohabitation?", *Demographic Research*, 21, 215-234.
- NOCK, S. L., 1995, "A Comparison of Marriages and Cohabiting Relationships", *Journal of Family Issues*, 16, 53-76.
- PERELLI-HARRIS, B., MYNARSKA, M., BERGHAMMER, C. et al., 2014, "Towards a Deeper Understanding of Cohabitation: Insights from Focus Group Research across Europe and Australia", [in special issue: Special Collection: Focus on Partnerships: Discourses on Cohabitation and Marriage throughout Europe and Australia] *Demographic Research*, 31 (34), 1043-1078.
- PINAR, G., 2008, "Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinin Evliliğe Bakış Açısı", *Aile ve Toplum*, 10 (4), Sayı: 14, 49-60.
- SCHIMMELE, C., WU, Z., 2011, "Cohabitation and Social Engagement" *Canadian Studies in Population*, 38 (3-4), 23-36.
- STANLEY, S. M., MARKMAN, H. J., 1992, Assessing Commitment in Personal Relationships, *Journal of Marriage and The Family*, 54, 595-608.
- STANLEY, S. M.; SARAH W., HOWARD J. M., 2004, "Maybe I Do Interpersonal Commitment and Premarital or Nonmarital Cohabitation", *Journal of Family Issues*, 25 (4), 496-519.

- SÜLEYMANOV, A., 2009, "Üniversite Gençliği ve Aile (Sosyoloji Araştırmanın Sonuçları)", *Felsefe ve Sosyal- Siyasi İlimler Dergisi*, No 1 (25), Bakü.
- THORNTON, A., YOUNG-DEMARCO, L., 2001, "Four Decades of Trends in Attitudes toward Family Issues in the United States: The 1960s through the 1990s", *Journal of Marriage and Family*, 63, 1009-1037.
- THORNTON, A.; AXINN, W.; XIE, Y., 2007, *Marriage and Cohabitation*, Chicago & London: The University of Chicago Press.
- TÜİK Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2006.
- TÜRKARSLAN, N., SÜLEYMANOV, A., 2010, "Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinin Evlilik Konusundaki Görüş ve Düşünceleri Azerbaycan ve Türkiye Karşılaştırması", *Karadeniz Black Sea*, 5, 54-66.
- TÜRKARSLAN, N., YURTKURAN, S., 2007, *Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinin Evliliğin Kuruluşuna İlişkin Görüş ve Düşünceleri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yay.
- WIİK, K., 2009, " 'You'd Better Wait!'-Socioeconomic Background and Timing of first Marriage versus First Cohabitation", *European Sociological Review* 25 (2), 139-153.

BİLGİ TOPLUMUNDA BİR KAVRAM KARGAŞASI: BİLGİ Mİ? ENFORMASYON MU?

**It is a Concept Confusion in Knowledge Society: Knowledge or
Information?**

Belgin Arslan Cansever*

Öz

Küreselleşme, ekonomik, politik, psikolojik vb. etkileri ile sıklıkla ele alınan toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirip dönüşüme uğratan bir süreç olarak değerlendirilebilir. Endüstri toplumunun ardından gelen bu yeni toplumsal süreç Castells (1996) tarafından “bilgi toplumu” olarak tanımlanmıştır. Bilgi toplumu ile birlikte bilgi ve enformasyon kavramları sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Günlük dilde yaygın olarak kullanıldığı görülen bu iki kavram birbiriyle karıştırılmakta, çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılarak kavram kargaşasına yol açmaktadır. Alan literatürü tarandığında bilgi ve enformasyonun tam olarak ne olduğuna ilişkin farklı değerlendirmelerin yapıldığı; ancak tüm bu çabaların bile bu iki kavramın çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmasının önüne geçemediğini göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, literatürde yer alan bilgi ve enformasyon tanımlamalarından yola çıkarak farklılıkları daha görünür hale getirebilmektir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Bilgi toplumu, Bilgi, Enformasyon

Abstract

Globalization can be regarded as a process that transforms and reforms social structure which is frequently discussed with its economic, political and psychological etc. effects. This new post-industrial society is called “Knowledge Society” by Castells (1996). The terms knowledge and information have been used frequently with information society. These two terms are commonly used in daily language, and are often confused with each other, mostly by mistaking one for the other. A review of the literature shows that knowledge and information have been defined exactly in many ways; however, even all these efforts have not been able to prevent confusion. The aim of this study is to clarify the differences between the definitions of knowledge and information found in literature.

Keywords: Globalization, Knowledge Society, Knowledge, Information

---

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü.
belgin.arslan.cansever@ege.edu.tr

Giriş

Bilgi Toplumu, tarım ve endüstri toplumlarının ardından gelen ve Kongar (2001:19)'ın "İletişim ve Bilişim Devrimi" olarak tanımladığı teknolojik gelişimden doğan toplumsal bir yapıdır. Splichal (1994: 59) teknolojik gelişimin toplumsal yapıya etkisini, "buhar makinesi ekonomik ve toplumsal gelişmeleri nasıl etkilediyse, günümüzde de bilgisayar ve iletişim teknolojileri insan ilişkilerinde devrimci bir etki yaratmaktadır" düşüncesiyle ifade etmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıklıkla kullanılmaya başlanan "Bilgi Toplumu"nun temeli "bilgi"ye dayanmaktadır. Yeni bir toplumsal yapının temelini oluşturan "bilgi" kavramı yüzyıllar boyunca araştırma konusu olarak görülmemiş ve bilgi üzerine yapılan çalışmalar 20. yüzyılın ortalarında literatürdeki yerini almıştır. Öyle ki bu çalışmaların da çok az sayıda bilim adamı tarafından yapıldığı bilinmektedir. Bilgi, önceleri felsefenin zamanla ise pek çok farklı disiplinin kendi alanlarının özelliği gereği tanımlamaya çalıştığı zengin içeriği ve farklı boyutları bulunan karmaşık bir kavramdır. Antik çağdan günümüze uzanan süreçte pek çok düşünür bilginin ne olduğunu irdeleyerek bu kavramı tanımlamaya çalışmışsa da bilgi kavramsal düzeyde ancak yirminci yüzyılda nesnel ve sistematik bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Birçok düşünür bilginin kaynağı üzerinde durmuş ve sosyal olarak inşa edilen bilginin kaynağı, farklı geleneklerce farklı olgularla açıklanmaya çalışılmıştır. Stark'a (1971) göre, bilginin varlık kazanabilmesinde enformasyon önceden var olması ardından da belirli bir süreç içerisinde işlenmesi gerekmektedir (Akt. Arslan, 1992). Stark'a benzer biçimde Burke de enformasyonu çığ, özgül ve pratik olanı anlatmak için kullanmıştır. O'na göre bilgi, enformasyonun aksine pişmiş, işlenmiş ya da düşünce ile sistemleştirilmiştir (Akt. Tunçay, 2001).

Günümüzde "bilgi" ile "enformasyon"un birbirlerinin yerine kullanıldığı zaman zaman da iç içe geçtiği görülmektedir. Oysaki bu iki kavramın birbirinden farklı yönleri bulunmaktadır. Bilgi ve enformasyon üzerine yapılmış çalışmalardan yola çıkılarak bu farklılıkların ortaya konulmasının söz konusu karmaşık durumu gidermeye yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bilginin Doğası

Burke'ye göre, "bilgi nedir?" sorusunu cevaplandırmak "doğru nedir?" sorusunu cevaplandırmak kadar zordur (Akt. Tunçay, 2001). Bu temel kabulle literatürde birbirinden farklı, kimi zaman birbirini tamamlayıcı bilgi tanımlamalarına rastlamak mümkündür. Bilginin Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre sözlüksel anlamı, "insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütününe verilen ad"; "öğrenme, araştırma ya da gözlem yolu ile elde edilen gerçek" ve "insan zekâsının çalışması sonucu ortaya çıkan düşünce ürünü"dür. Bréhier (1948)'e göre bilgi eşyanın yüzeyinde dolaşmak yerine varlığın içinde ve derinliğindedir. İnsanoğlunun varlıkla birleşmesini sağlama yoluyla onu gerçeğe ve mükemmelliğe doğru yükseltir. Böylece bilgi hem insanın insan olmasını hem de eşya ve olaylara egemen olmasını sağlar. Bilgiyi insanoğlunun içinde bir ilerleme olarak düşünen Platon, bilgi anlayışını efsanelere dayandırarak açıklamaya çalışmıştır. Platon'a göre bilgi, insanı varlıkla birleştirmek yoluyla yoksun olunan bir mükemmellik oluşturur. Bacon ve Comte ise bilginin eşya ya da doğaya egemen olmak için bir araç olduğunu savunarak bilgiyi, 'egemen olmak için bilmek' şeklinde ifade etmişlerdir. Spinoza, Plotin ve Bergson'a göre, gerçek ve derin bilgi ile kendi kendini bilme birbiriyle ayrılmaz bir bütündür. Özellikle Bergson, sezgide 'bilmek' ve 'yapmak' ın tek bir bütün olduğunu savunmaktadır (Armağan, 1974: 8–9). Kızılçelik ve Erjem (1992: 58)'e göre ise "bilgi", ben ya da suje (insan) adı verilen bilinç sahibi bir varlıkla, bu varlığın kendisine yöneldiği, kavradığı, algıladığı, düşündüğü varlık, diğer bir deyişle obje (var olan şey) arasındaki bir ilgi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda bilgi teorisine göre, bilgi olgusunun ortaya çıkması için bilen bir suje ile bilinen bir objenin olması gerekmektedir. Her bilgi, bu iki ögeye ve bunlar arasında kurulan bağlara dayanmaktadır. Rigel (2002) ise, bilgiyi, doğruluğu verili nesnel ve öznel koşullarda gerekli ve yeterli sayılan kanıtlarla temellendirilmiş önermeler biçiminde dile getirilebilen bir bilinç içeriği olarak tanımlamaktadır.

Bilindiği üzere bilgi önceleri, felsefe biliminin ele aldığı konulardan biri iken günümüzde farklı disiplinlerin konusu haline gelmiştir. Özenç Uçak (2010: 705-706)'a göre bilgi tanımlamaları, farklı disiplinlere göre olduğu gibi zamana göre de değişmektedir. Önceleri insanı şekillendiren, haber değeri taşıyan bir olgu olarak tanımlanan bilgi, günümüzde bilginin bir ürün olduğu ve alınıp satılma özellikleri üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte farklı disiplinlerce bilginin sadece birkaç özelliğini yansıtan tanımlamalarına rastlanması bilginin anlamının genişliğini, disiplinler arası yapısını ve çalışma alanına göre bilgiye bakışın farklı olduğunu göstermektedir. İnsanlık tarihi göz önünde bulundurulduğunda ortaçağdan küresel dünyaya dek bilginin karakteri pek çok değişiklik göstermiştir. Ortaçağda bilgi hiyerarşik, yalnızca seçilmiş insanların

ulaşabileceği, kutsal mutlak ve otoriteye ait iken yeniçağ ile birlikte betimlenen bu metafizik bilgi anlayışının yerini araçsal akıl almış ve doğa bilimi ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde pek çok bilim dalında gelişmeler yaşanmıştır. 1980'li yıllar ile birlikte küreselleşme gündeme gelmiş ve bilginin üretim karakteri de değişmiştir. Bilginin kolektif üretimi önemli olup bu dönemle birlikte bilgiye olan talep artmıştır.

Literatürde tartışılan bilgi kavramının tanımları dikkate alındığında bilginin tüm disiplinleri kapsayan ve tüm disiplinlerce kabul gören ortak bir tanımını yapmanın güç olduğu dikkati çekmektedir. Ancak tüm güçlüklerine karşın düşünürler, bilginin gerçekte ne olduğu sorusu üzerine uzun yıllar tartışmış ve bu konu üzerinde fikir yürütmüşlerdir. Tüm bu tartışmaların temelinde ise bilginin kaynağı ile ilerlemesinde yoğunlaşmışlardır.

Bilginin Kaynağı ve İlerlemesi

Bilgi, sosyal olarak inşa edilmekte dolayısıyla “bilgi”nin oluşması için bir zihnin başka bir zihinle karşılaşp etkileşime geçmesi gerekmektedir. Bilginin kaynağı farklı akımlarca farklı biçimlerde açıklanmıştır. Örneğin Rasyonalistlere göre bilginin kaynağı ‘akla’ dayanmaktadır. Onlara göre bilgi yalnızca ‘akıl’ ile elde edilebilir. 17. ve 18. yüzyıllarda sistemli bir felsefe görüşü olarak varlık kazanan Emprizme göre ise insan zihni doğuştan boş bir levha gibidir. Bu akıma göre zihin ancak nesneyle karşılaştığında bilgi üretmektedir. Empirizm bilginin elde edilmesinde vurguyu ‘nesneye’, diğer bir deyişle ‘dış dünyaya’ yapmaktadır. “Deney”, yaşamın anlamlandırılmasında önemli bir ögedir. Kant bu iki teoriyi sentezlemiş ve zihnin kendi özelliklerini nesneye yükleyerek doğada açıkladığı nesnelere, zihnin doğaya yüklediği nesnelere özellikleri olduğunu ifade etmiştir (Arslan,1992).

Bilginin ilerlemesine ilişkin açıklamalarda Comte'un üç hal kanunu ölçüt olarak kabul edilmiştir. Bu kanuna göre ilerleme, teolojik, metafizik ve pozitif olmak üzere üç safhadan geçerek gerçekleşmiştir. İlk safha olan Teolojik safhada insanoğlu, nesnelere ve olguları, tabiat-üstü ve görünmez güçlere dayandırarak açıklamaya çalışmıştır. İkinci aşama olan metafizik safhada nesne ve olguların nedenleri soyut varlıklara, fikir ve kavramlara başvurulmuş ve bu varlıklar gerçek failer veya şahsiyetler olarak düşünülmüştür. Pozitif safhada ise insanlar, gözlem ve karşılaştırmaya başvurarak hem nesnelere hem de olgular arasındaki zorunlu ilişkileri öğrenmeye; bunları kanunlar şeklinde açıklamaya çalışmışlardır. Comte'a göre pozitif safha en ileri safha olarak değerlendirilmektedir (Dura, 1990). Bilginin toplumsal kültürel bir sentez olduğunu savunan Arslan (1992)'a göre ise, bilginin var oluş temeli toplumdur, diğer bir deyişle bilgi toplumsal bir inşadır. Toplumu karşılıklı bir

bağımlılık olarak betimleyen Arslan'a göre bir bilgi iddiasının 'bilgi' niteliği kazanabilmesi için bir kabul edeninin, diğer bir deyişle - en azından- bir ikinci kişinin bulunması gereklidir. Toplum var olmadıkça bilgi de söz konusu olamayacağı gibi bir kabul edeni, bir onaylayanı olmadığında da bir anlam taşımaz. Bu durumda da bilgi bir "hiç" olarak kalmaya mahkûmdur.

Görüldüğü üzere bilginin, doğası gereği tanımlamasının güç, anlamının farklı disiplinlere ve zamana göre zenginleştiği, içeriğinin kapsamlı ve insan zihniyle etkileşime ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Bilgi, ilerleme kaydeden bir niteliğe sahiptir ve bu ilerleme, teolojiden pozitif bilimlere doğru gitmektedir.

Bilgi toplumunda bilgi kavramıyla birlikte hatta bazen bilgi kavramının yerine kullanıldığı görülen bir başka kavram bulunmaktadır: "enformasyon". Bu çalışma kapsamında bilgi ve enformasyonun birbirinden farklı nitelikleri olduğu benimsendiğinden öncelikle enformasyonun anlamsal olarak ele alınması ardından da bilgi ile ilişkiselliğinin irdelenmesi uygun görülmüştür.

Enformasyon Kavramı

Fransızca kökenden gelen enformasyon kavramının sözlük anlamı, Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre "danışma, tanıtma, haber alma, haber verme ve haberleşme"dir. Ural (2012: 538-539) ise enformasyonu, soyut, bir olayı, süreci anlatmaya yarayan; "bilgi, haber, malumat, deney ve gözlem" ile elde edilen bilgi gibi çok genişletilebilecek, felsefi boyutu derinleştirilebilecek, günlük yaşamdaki kullanım alanları çeşitlendirilebilecek bir kavram olarak tanımlamaktadır. "Enformasyon" kavramı, birbirinden çok farklı alanlarda ortak bir durumu ifade etmek için kullanılabilir. Örneğin, baharın gelmesiyle bitkilerin yeşillenmesi, çiçeklerin açmasında; bırakılan bir taşın bir dağdan yuvarlanırken hep en kısa yolu izlemesinde ya da göçmen kuşların, doğa ile iletişim içinde yollarını bulmalarında hep bir enformasyon akışından söz etmek mümkündür. Bununla birlikte bir kimsenin davranışlarından onun karakteri hakkında bilgi elde edilmesi; kültürel kodların o toplumun reaksiyonlarını belirlemesi; bir doktorun, hastasının yüzüne baktığında hastalık hakkında bilgi elde etmesi durumları da benzer biçimde enformasyon ile ilişkilendirilebilir. Davenport ve Prusak (2001: 24) ise enformasyonu "belge ya da görsel ve işitsel mesaj" olarak ele almış ve "mesajlarda olduğu gibi enformasyonda da bir verici ile bir de alıcının olduğunu" belirtmişlerdir. Enformasyonun alıcının bir konudaki düşüncelerini değiştiren, bakış açısında ya da anlayışında bir fark yaratan, davranışı üzerinde bir iz bırakan nitelikleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Alakuş (1991: 5) çalışmasında, enformasyonun altı farklı özelliğinden söz etmiştir. Bu özellikler:

1. Nicelik: Ölçülebilir sayısal özellikleridir. Örneğin, belge, sayfa, sözcük, resim, simge, bayt vs. sayısı
2. İçeriği: anlamı.
3. Yapısal özelliği: Hangi ortamda ve nasıl bir düzen içinde ifade edildiği
4. Dili: Simgeler, alfabeler, kodlar vb.
5. Niteliği: Bütünlüğü, kapsamlılığı, doğruluğu- güvenilirliği, güncelliği-geçerliliği vb.
6. Süreci: Değerinden kaybetmeden geçerliğini koruma süreci (Akt. Yalvaç, 2001: 139).

Yukarıda verilen bu altı özellik enformasyonun kavramsal olarak anlamlandırılmasında yol gösterici somut veriler olarak da nitelendirilebilir. Bu bağlamda enformasyon, niceliksel bir büyüklüğü olan başka bir anlatımla ölçülebilen, belli bir içerik ve yapısal özelliğe sahip, kendine özgü bir dili ve niteliği bulunan bir süreç olarak ele alınabilir.

Bilgi ve Enformasyon İlişkisi

Türkçe ve yabancı literatürde bulunan konuya ilişkin çalışmalar ortak olarak değerlendirildiğinde bilgi ile enformasyonun ilişkiselliği üzerinden açıklamalarda bulunup farklılıklarını ortaya koymaya çalışan çalışmaların (Akgün ve Keskin, 2003; Davenport ve Prusak, 1998; Rigel, 2002; Stark, 1971; Ural, 2012) çoğunlukta olduğu görülmektedir. Söz konusu bu araştırmacılar içinde Akgün ve Keskin (2003:176) enformasyonu, beyin dışından transfer edilen, alınan ve kaydedilen bir form olarak ele alırken bilgiden ayırt edici yönünün ise bilginin sadece insanların beyinlerinde bulunması olduğunu belirtmişlerdir. Nörolojik olarak enformasyon sensörler vasıtasıyla insan beynine ulaşmakta ve burada enformasyon işleyicisi tarafından önceki bilgiler kullanılmak suretiyle yeni bilgiye dönüştürülmektedir. Yeni bilgi de bireyin hafızasındaki yerini almaktadır. Enformasyon işlendikçe birçok yeni bilgi bugün ve gelecekte kullanım için üretilebilmektedir. Ural (2012: 539)'a göre bilginin oluşumu herhangi bir yolla alınan enformasyonun sistemli hale getirilmesi, yerine göre yasa olarak ifade edilmesi olduğundan bilginin enformasyonla yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Bilgi, enformasyonun belirli süreçlerden geçirilip, belirli özelliklere sahip olacak hale dönüştürülmesiyle oluşmaktadır; ancak "enformasyon=bilgi" dir denilemez. denilemez. Enformasyon, insanoğlundan bağımsız, soyut bir şey iken bilgi, akılla ortaya konulan, bireyin fiziksel, biyolojik,

psikolojik veya yerine göre toplumsal özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur.

Davenport ve Prusak (2001: 27) enformasyonun veriden; bilginin ise enformasyondan doğduğunu vurgulamıştır. Stark (1971) ise, bilginin enformasyondan farklı olduğuna, bilginin elde edilmesi için enformasyonun önceden var olması gerektiğine; fakat hiçbir şeyin bilginin yeterli şartı olmadığına dikkati çekmiştir. Bilginin varlık kazanabilmesi için enformasyonun belirli bir süreç içerisinde işlenmesi gerekmektedir. Bilgi, enformasyondan çok daha fazla miktarda insani emeğe ihtiyaç duyar ve enformasyona göre daha açık, daha sistemli, tutarlı ve kalıcıdır (Arslan, 1992: 14). Bu çerçevede araştırmacıların bilgi ve enformasyon arasındaki sıkı ilişki üzerine yoğunlaştıkları görülmekle birlikte enformasyonun rastlantısal özelliğinin aksine bilginin sistematik yapısına vurgu yaptıkları gözden kaçırılmamalıdır. Brown ve Duguid (2001: 107) ise bilgi ve enformasyon arasındaki farkı şu şekilde belirtmektedir: “enformasyon, insanların derlediği, sahip olduğu, aktardığı, bir veri tabanına koyduğu, bulduğu, kaydettiği, biriktirdiği, saydığı, kıyasladığı vs. bir şeydir. Buna karşılık bilgi, sevkiyat, teslimat ve sayım gibi fikirlere pek uygun düşmez. Bilgiyi toplamak ya da transfer etmek zordur. Sözgelimi birinden sahip olduğu enformasyonu size göndermesini ya da göstermesini isteyebilirsiniz; ama aynı şeyi bilgi için yapamazsınız”.

Headrick, bilgi ve enformasyon kavramlarının hem birbirleriyle örtüşen hem de birbirinden farklı kavramlar olduğunu somut örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Patlak bir araba lastiğinin nasıl tamir edileceği, iyi bir diş hekiminin adı, Fransızca konuşabilmek gibi örneklerde olduğu gibi bilgi, insan aklının kavradığı ve içselleştirdiği düşünce ve verilerle ilgili bir kavramdır. Fransızca konuşabilmek yetisi için kuraldışı Fransızca fiillerin doğru kullanımı gibi beyne çok miktarda enformasyon yığılması gerekmektedir. Fransızca fiillerin doğru kullanılması gibi bir enformasyonu beyin çoğu kez bir çocuğun konuşmayı öğrenmesi ya da bir taksi sürücüsünün kenti tanınması gibi kendiliğinden, hatta bilinçaltında edinmekte ve düzenlemektedir. Ancak toplum giderek karmaşıklaştıkça ve etkileşimler hızlandıkça, enformasyona ulaşabilmek de daha önemli hale gelmektedir. Eğitim sistemi önceleri öğrenme, diğer bir deyişle bilgi edinimi üzerine yoğunlaşırken bilgi toplumunda araştırma becerileri üzerine vurgu yapılmaktadır. Headrick'e göre enformasyon denildiğinde akla sistemli bir biçimde düzenlenmiş telefon rehberi, harita, sözlük ya da veri tabanı gibi bir veri derlemesi gelmektedir (Akt. Kılıç, 2002). Görüldüğü üzere bilgi, enformasyon kavramına göre daha kapsamlı, insanla etkileşime muhtaç, çelişiklere yer bırakmayan bir nitelikte değerlendirilmektedir.

Rigel (2002) ise, bilgi elde etmek için araştırma yapmanın gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Enformasyon ise ihtiyacımız olmadan gelmektedir. Bilgi, süreci vermekte, düşünce üretmekte, neden ve niçin sorularını sorgulamakta, netlik ve yalınlık içermektedir. Buna karşın enformasyon ise hükmü bildirmekte, kim ve ne sorularını yanıtlamakta, yalnızca sonucu aktarmakta, aşırı derecede tekrar içermekte ve daha geniş kitlelere pazarlanabilir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden medya içeriklerindeki bilginin enformasyon olarak tanımlanması daha anlamlıdır. Çünkü enformasyon, az bilgilendirmekte buna karşın kolay iletilebilmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bilgi'nin temel alındığı ve önemli anlamlar yüklendiği Bilgi Toplumu'nda iki kavramın çok sık biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın da konusunu oluşturan bu iki kavram "bilgi" ve "enformasyon" dur. Günümüzde söz konusu bu iki kavramın eşdeğer bir biçimde kullanıldığı ancak bu kullanımların çoğunlukla kavramlara yanlış anlamlar yüklenerek yapıldığı görülmektedir. Bu durum bilgi ve enformasyon kavramlarının arasındaki anlam farkını göz ardı etmekten kaynaklanmaktadır. Oysaki bilgi ve enformasyon birbiriyle yakın ilişkide olmalarına karşın anlamsal düzeyde birbirinden farklı özellikleri olan iki kavramdır. Söz konusu bu özelliklere bakıldığında enformasyonun, bilginin var olabilmesi için daha önceden bulunması gerektiği, belli bir zaman dilimi süresince işlenmeye ihtiyaç duyduğu, karmaşık bir içeriğinin bulunduğu, yazılı ve sözlü olarak karşı tarafa iletilebildiği ve rastlantısal bir özelliğinin bulunduğu göze çarpmaktadır. Enformasyonun sahip olduğu tüm bu özelliklere karşın bilgi ise enformasyonun karmaşık içeriğinin aksine sade, anlaşılır bir içeriği olan, sistematik, insani emek ürünü, karşı tarafa iletilemeyen, kendi içinde tutarlı ve kalıcı özelliklere sahiptir.

İnsanlık tarihinde teknolojik ilerlemenin kat ettiği yol göz önünde bulundurulduğunda, bu ilerleme ve gelişimin her alandaki bilgi birikimi ile gerçekleştiği söylenebilir. İlerlemenin kesintisiz sürdüğü, değişim ve gelişimin ilerlemeye eşlik ettiği günümüzde, "bilgi ve enformasyon" kavramlarını yerli yerinde kullanmanın gerekliliği kuşku götürmez bir gerçektir. Literatürde gerek "bilgi" gerekse "enformasyon" üzerine yapılmış pek çok kuramsal çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Toplumda çeşitli nedenlerden dolayı oluşmuş kavramsal kargaşaları gidermede, kavramlara ilişkin yapılmış kuramsal çalışmaların uygulamalı çalışmalarla desteklenmesinin etkili olabileceği düşünülmektedir. Bunun için söz konusu kavramların toplumun farklı kesimleri tarafından nasıl algılandığını konu alan uygulamalı çalışmaların yapılmasının bu kavramların toplum tarafından nasıl anlaşıldığının belirlenebilmesi dolayısıyla da kavram

kargaşasının giderilebilmesi için çeşitli yollar geliştirilebilmesi bakımından yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AKGÜN, A. E., KESKİN, H., 2003, “Sosyal Bir Etkileşim Aracı Olarak Bilgi Yönetimi ve Bilgi Yönetimi Süreci”. Ankara: *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.

ARMAĞAN, İ., 1974, *Bilgi ve Toplum-I: Bilgi Sosyolojisine Giriş*, İstanbul: Otağ Matbaası.

ARSLAN, H., 1992, *Epistemik Cemaat (Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi)*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

ARSLAN C., B., 2015, “Education Paradigm and Globalization”, (Ed. N. P. Ololube, P. J. Kpolovie, L.N. Makewa), *Handbook of Research on Enhancing Teacher Education with Advanced Instructional Technologies*. IGI Global, USA: Hershey, PA, DOI: 10.4018/978-1-4666-8162-0.

BERGER P. L., LUCKMANN T., 1967, *The Social Construction of Reality*, London: Allen Lane The Penguin Press.

BURKE, P., 2001, Bilginin Toplumsal Tarihi, (Çev.) M. Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 118.

BROWN, J.S., DUGUID, P., 2001, Enformasyonun Sosyal Yaşamı. (Çev.) İbrahim Bingöl. İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.

CARR, E.H., 1991, *Tarih Nedir?* (Çev.) M. G. Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları.

CASTELLS, M., 1996, *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

DAVENPORT, T.H., PRUSAK, L., 2001, *İş Dünyasında Bilgi Yönetime: Kuruluşlar Elleriindeki Bilgiyi Nasıl Yönetirler?* (Çev.) G. Günay, İstanbul: Rota Yayınları.

DURA, C., 1990, *Bilgi Toplumu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Bil Ofset Matbaası.

GEUSS, R., 2002, *Eleştirel Teori, Habermas ve Frankfurt Okulu*. (Çev.) F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HORKHEIMER, M., 2002, *Akıl Tutulması*. (Çev.) O. Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.

HEADRICK, D. R., 2002, *Enformasyon Çağı, Akıl ve Devrim Çağında Bilgi Teknolojileri 1700–1850*. (Çev.) Z. Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi.

KEMERLİOĞLU, E., 1992, *Bilgi Sosyolojisinde Temel Görüşler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

KIZILÇELİK, S., ERJEM, Y., 1992, *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Konya: Günay Ofset, s.58–59.

KONGAR, E., 2001, *Küresel Terör ve Türkiye*, 3 b, İstanbul: Remzi Kitabevi

- MANNHEIM, K., 2004, İdeoloji ve Ütopya. (Çev.) M. Okyayuz, Ankara: Epos Yayınları.
- ÖZENÇ-UÇAK, N., 2010, Bilgi: Çok Yüzlü Bir Kavram, Türk Kütüphaneciliği 24 (4), 705-722.
- PEARS, D., 2004, *Bilgi Nedir?* (Çev.) A. Güçlü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları,
- RIGEL, N., 2002, *Rüya Körleşmesi*. İstanbul: Der Yayınları.
- SPLICHAL, S., 1994, "From Civil Society to Information Society", *Information Society and Civil Society*, (50-77) West Lafayette: Purdue University Press.
- URAL, Ş., 2012, Enformasyon Kavramı Üzerine, Türk Kütüphaneciliği 26 (3), 536-547.
- YALVAÇ, M., 2001, 21. Yüzyılda Enformasyon Profesyonellerinin Eğitim ve Öğretiminde Enformasyon Okuryazarlığı Standartları, Türk Kütüphaneciliği 15, (2), 136-150.
- YILMAZ, M., 2009, Enformasyon ve Bilgi Kavramları Bağlamında Enformasyon Yönetimi ve Bilgi Yönetimi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 49 (1), 95-118.

TÜRKİYE'DE İSLAMCI GAZETECİLERİN ARAP KİMLİĞİNİ TEMSİL PRATİKLERİNDE İDEOLOJİ, SİYASET VE KURBANLAŞTIRMA EDİMİ

Ideology, Politics and Victimization in the Representation of Arab Identity by Islamist Journalists in Turkey

Ozan Aşık*

Öz

Bu çalışmada temel olarak İslamcı Türkiyeli gazetecilerin Arap imajını gündelik çalışma pratiklerinde nasıl kurguladıkları incelenmektedir. Siyasi, kültürel ve ideolojik çeşitli eksenlerde kutuplaşan Türkiye’de, gazeteciliğin geleneksel ortak norm ve pratikleri yok olmaktadır. Bu süreçte İslamcı gazeteciler, Orta Doğu haberlerini yorumlarken ve haber bültenin hazırlarken geçmiş yıllarda Araplara atfedilen “öteki” kimliğini erozyona uğratarak “biz” kategorisi içinde Arap toplumunu tanımlamaktadırlar. İslami bir anaakım televizyonun haber dairesinde üç ay süresince gerçekleştirilen etnografik alan araştırması iki sonuç ortaya koymuştur: a) gazetecilik yorum ve pratiklerinde İslamcılık, Arapları “Müslüman Kardeş” stereotipiyle kodlamakta ve b) ortak mücadele ve dayanışma arzusuyla gazeteciler, İslamcı ütopyalarına uygun ideal toplum inşasında Arap halkına belirli bir siyasi rol atamaktadır. İdeal toplum Türklerin ve Arapların birlikte yaşayacağı bir İslam ulusudur (ümme) ve mücadele ortaktır. Çünkü 90'lardaki dindar Müslüman Türkler gibi bugünkü Müslüman Arapların da, aynı seküler askeri ve bürokratik elitlerin kurbanı oldukları varsayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, İslamcılık, İdeoloji, Arap dünyası, Kurbanlılık

Abstract:

This study explores how Turkish Islamist journalists construct the Arab image in their journalistic practices. Traditional norms and practices of journalism are undermined by the social polarisation along political, cultural and ideological lines. In this social process, Islamist journalists identify Arabs as ‘one-of-us’ by subverting the status of ‘otherness’ attributed to the Arabs over the past years, when interpreting the news stories from the Middle East. The three-month ethnographic fieldwork at the newsroom of an Islamic mainstream television channel has yielded two results: a) Islamism codifies Arabs with the

---

* Arş. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
m.ozan.asik@gmail.com

stereotype 'Muslim brother' in journalistic interpretations and practices, and b) developing the desire for solidarity with Arabs and common struggle, journalists assign a particular political role to the Arabs to play in the realisation of the 'ideal society' based on their Islamist utopia. This ideal society is an Islamic nation (*ümmet*) in which Turks and Arabs are supposed to live together, and the struggle is common, because Muslim Arabs are presumed to be the current victim of the same secular army and bureaucratic elites, from which Turkish pious Muslims supposedly suffered in the 1990s.

Keywords: Journalism, Islamism, Ideology, the Arab world, Victimhood

Günümüz Türkiyesinin siyasi ortamını belirleyen en önemli faktörlerden birisi toplumsal kutuplaşmadır. Derinleşen bir çatışma hali olarak bu kutuplaşma, seküler ve cumhuriyetçi değerleri benimsemiş kitle ile İslami değerleri benimsemiş kitle; AKP hükümeti yanlılarıyla muhalif kesim ve kentsel entelijansiya ile muhafazakar ve kırsal kökenli alt ve orta sınıflar arasında kendisini göstermektedir. Bu kutuplaşma sadece toplumu oluşturan siyasi ve ahlaki konsensusu değil, tarafsızlık ve nesnellik gibi gazetecilik normlarının dayandığı ortak siyasi ve etik değerleri de, yıkmaktadır.

Ortak bir norm ve değer sistemi oluşturacak şekilde farklılıkları aşamayan gazeteciler, bir tür çatışan ideolojiler alanına hapsolmuş vaziyettedirler. Seküler ve İslami ideolojiler, gazetecilerin gündemini, neyin haber neyin haber olmadığını, ve haber dairelerinin editöryal çizgilerini belirlemektedir. Bu süreçte bir ulusun imaj inşası, seküler ve İslami ideolojiler arasındaki ideolojik savaşta taraflara hizmet edebilmektedir. Başka bir deyişle, bir ulusal topluluğun haber üretim sürecinde nasıl tanımlandığı, kategorize edildiği ve temsil edildiği, gazetecilik alanındaki ideolojik çatışma hakkında önemli bulgular sağlamaktadır.

Bu çerçevede bu çalışmanın konusu Arap imajının İslamcı gazeteciler arasında, haber üretim sürecinden nasıl kurgulandığıdır. En temel ve ilk görünen bulgu, Arapların İslamicbiz'deki haber üretim sürecinde "Arap Kardeşlerimiz" şeklinde tanımlanmasıdır. Bu tanımlamanın siyasal İslam, ortak tarih ve dini geleneğe dayandığı tahmin edilebilir.

Gazetecilerin gündelik çalışma hayatlarındaki bütün ifadeleri ve etkileşimleri bir tür temsiliyet formları içerir. Mesela, çalışma rutinlerinde gazeteciler, Orta Doğu'yla ilgili haberleri yorumlarken, aralarında tartışırken, çerçeveslendirir ve haber metnine yazarken Arap insanını tanımlayıcı ve kategorize edici belirli bir takım temsiller, stereotipler ve kodlar kullanırlar. Bu temsiller, gazetecilerin sadece Arap toplumunu nasıl tahayyül ettiğini göstermez, aynı zamanda sosyal dünyayı nasıl yorumladığına, ideal toplum

vizyonu ve bunun siyasi imkanlarının ne olduğuna ilişkin nüveler de, içerir. İşte bu nüveler bize, Türkiye'de gazetecilerin hangi ideolojiye kanalize olduğu, gündelik haber çalışmasında bu ideolojiyi nasıl yeniden ürettiği ve kitleleri ideolojik olarak nasıl mobilize etmeye çalıştığını öğrenmemize yardımcı olur.

Türkiye gazeteciliğinde ideolojik alanın kaynağı, belirli bir mesleki norm sisteminin yeniden üretilmesi ve çalışanlara kabul ettirilmesi, ya da siyasi bir hegemonyanın tesisi ile alakalı değildir. Şu anki siyasi konjonktürde, Türkiye'de gazeteciler, hegemonik bir hakim yapıya ya da mesleki kurumsallığa değil; farklı ideolojileri temsil eden çeşitli toplumsal gruplara aidiyet geliştirmektedir. Bu toplumsal kendi aralarında derin siyasi ve kültürel farklılıklarla ayrıştıkça haber medyası da, kendi arasında kamplaşmaktadır. Bunun bir ideolojik kamplaşma olduğunun en belirgin kanıtlarından biri, çatışan toplumsal grupların farklı toplum ve ulus fikirleri geliştirmeleri, bunları siyaset ve medya gücünü kullanarak yaymaya ve kitleleri harekete geçirmeye çalışmalarıdır. Bu ortamda gerçekleşen farklı medya gruplarının arasındaki ideolojik savaş, gazetecilik normlarını ve değerlerini test edilmemiş toplum teorileri ve ütopyaların etkisi altına sokmaktadır.

İdeoloji

Bu çalışmada ideoloji, Arab kimliğinin temsilinde dünya görüşünün ve siyasi aktivizmin rolünü anlamak üzere kullanılmaktadır. İdeolojinin tanımını kabaca, Martin Seliger'e (Seliger, 1976: 11) başvurarak yapabiliriz. Şöyle ki, ideoloji, organize sosyal eylemin, bilhassa siyasi eylemin, araçlarını ve hedeflerini açıklayan ve haklılaştıran bir inanç ve fikirler bütünüdür. Bu çalışmada derin bir ideoloji tartışmasına girilmeyecek; analizde uyguladığım şekilde ideoloji Mannheimci bir perspektiften ele alınacaktır. Karl Mannheim'a göre, ideoloji, ne özgürleştirici, ne aydınlatıcı ne de, Marksist eleştirel felsefenin iddia ettiği gibi sadece bir ilüzyon ya da hegemonya yaratma aracıdır (Thompson, 1990: 48, 53). İdeoloji, bu tür değer yüklü kavramsallaştırmalardan bağımsız, en basit haliyle belirli bir grubun dünya görüşünü temsil eder ve bu grubun sosyal dünyayı anlamlandırma ve bilme biçimlerini açıklar. Bu özellik, ideolojinin epistemik karakterini bize göstermektedir. İdeoloji, gerçek ama göreceli, gerçeği belirli bir perspektiften ve parçalı gösteren düşünce sistemleridir (1954: 76). Bu tanım, ideolojinin güç ilişkilerindeki dönüştürücü rolünü yadsımaz ama birincil tanımlayıcı önceliği ideolojinin kültürel karakterine verir.

Mannheim'a göre epistemik karakterinin yanında ideolojinin bir de, ütopyacı bir yanı vardır. İdeolojinin sunduğu kanıtlanabilir düşünceler sistemi, halihazırda süregiden bir düzeni meşrulaştırabilir veya radikal bir sosyal değişim

için alternatif yorumlar ve siyasi imkanlar sunabilir. Örneğin, Arap imajının inşa pratiğinde ideolojinin işleyişi, var olduğu tahayyül edilen bir Arap toplumuna belirli bir siyasi rol biçebilir ve bu rol ile Araplardan bir siyasi beklenti, belirli bir düzeni ya da statükoyu değiştirmesi beklenebilir. Bu rol, gazetecinin ideal dünyasının inşasında, ideolojik ütopyasında, Arapların oynaması farzedilen veya beklenen bir roldür. Araplara atanan bu rol, bir yandan Arap imajının inşa edilme sürecini, gazetecinin Arap toplumunu nasıl tanımladığını ve kategorize ettiğini belirler. Öte yandan da, sosyal dünyaya nasıl anlamlandırdığını, siyasi gelişmeleri genel olarak nasıl yorumladığını ve zihnindeki ideal toplum tasavvurunu bize gösterir. İdeoloji bütün bu pratikleri tutarlı ve birbirine bağlı bir biçimde organize eden başat faktördür.

Arap İmajı

Arapların toplumsal imajı ve onlara iliştilen kimlik, Türk milli kültürünün ve kimliğinin inşasında önemli rol oynamıştır. Bu bir “ötekileştirme”dir ve siyasi ve kültürel olarak kendimizi tarihsel olarak Arap toplumundan ayırma tarzımız, Türkiye’deki ideal toplum ve ulus anlayışının gelişimine ışık tutmaktadır. Bu tarihsel gelişim, I. Dünya Savaşı’ndaki Arap İsyanları ve toplum üzerindeki Osmanlı ve Arap etkisinin azaltılmasına yönelik erken Cumhuriyet dönemini reformlarıyla ciddi ölçüde şekillenmiştir. Arap İsyanları, Türkiye’deki Arap kimliğini, “hain”, “bizi sırtımızdan bıçaklayan”, “güvenilmez” stereotipleriyle kodlamış; Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasıyla gelişen Türk ulus-devlet fikri ve Türk milliyetçiliği, Türklüğü esas alırken Arap kimliğini dışlamıştır. Ayrıca, erken Cumhuriyet döneminin seküler ve modernist reformları, Arap imajının İslami köktendincilikle ve geri kalmışlıkla stereotipleştirilmesinin önünü açmıştır. Tabii, unutulmaması gereken bir de, 1970 ve özellikle 1980’lerde “komünizm tehlikesi”ne karşı geliştirilen Türk-İslam Sentezidir (Tuğal, 2012; Taşkın, 2008). Osmanlı tarihini Türk milli bakış açısının bel kemiği yapan bu anlayış, Kemalizmin seküler hassasiyetlerini zedelemeyen Türklerin doğal dini ve en mükemmel din olarak İslami yüceltir ve bu şekilde Türk kimliği ile müslümanlığı sentezlemeye çalışır. Ancak Türk-İslam Sentezi’nde İslami yücelten, dini önder Türklerdir ve İslam’ın bugünkü güçlü konumu Türklerin savaşıllığı sayesinde. Araplar, ikincil konumdadır ve hatta zaman zaman “geri kalmış” kültürleri ile İslam dinini zayıflattıkları ya da lekeledikleri varsayılır (White, 2013). Bu çalışmanın göstermeye çalıştığı en önemli mevzu, yukarıda bahsedilen negatif stereotiplerin günümüz İslamcı gazetecilerinin ideolojik motivasyonu tarafından ciddi bir yıkıma uğratılması ve daha önce Araplara atfedilen “öteki” kimliğinin haber üretim sürecinde sembolik olarak tersyüz edilmesidir.

Yöntem

Bu çalışma, kapsamı dar, ama 2011-2012 yılları arasında üç farklı televizyon kanalının haber dairesinde gerçekleştirilmiş, uzun süreli etnografik bir saha araştırmasının ürünüdür. Etnografik araştırma, uzun süreli katılımcı gözlem ve bir buçuk-iki saatlik, birebir yapılan, yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakatlardan oluşmaktadır. Araştırmada, haber çalışanlarının gündelik çalışma pratiklerinde Arapları bir toplum olarak nasıl kategorize ettikleri, haber öznesi Araplar olan olayları toplantılarda, kendi aralarında, olay yerinde ya da mülakatlar esnasında nasıl yorumladıkları hakkında veri toplanmıştır. Bu veriler, gazetecilerin mülakatlarda, haber toplantıları, kahve sohbetleri ve ofisteki fikir alışverişlerinde, haber olayı yerinde ve ürettikleri haber metin ve görüntülerinde kullandıkları söylem ve ifadelerden toplanmıştır. Bu ifade ve söylemlerde kullanılan, Arapları tanımlayıcı ve kategorize edici işaretler, kodlar, stereotipler ve anlatılar not edilmiştir. Arap toplumunu temsil edici bu söylemsel öğeler ile İslamcı ideoloji arasındaki bağ araştırılmıştır. Bu çalışma için kullanılan veriler ise, araştırmacının "İslamicbiz" rumuzuyla adlandırdığım bir İslami televizyon kanalının haber dairesinde yapılan kısmından elde edilmiştir.

Haber Üretim Sürecinde Arap Temsili ve İslamcılık

13 yıllık AKP hükümetinin yoğun Orta Doğu siyaseti ve Arap Baharı, Filistin sorunu nedeniyle zaten coğrafyayı yakında takip eden İslamicbiz'in editoryal masasını ve haber politikasını derinden etkilemiştir. Dış haberler neredeyse tamamen Türkiye'nin İsrail, İran ve Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine endekslenmiş, Arap toplumun siyasi ve kültürel unsurları haberlerin daha fazla konusu olur hale gelmiştir. Tam da, bu süreçte ilgi çekici bir husus, İslamicbiz çalışanlarının Arap toplumunu nasıl tanımladığı, Arapları nasıl tahayyül ve kategorize ettiği, ya da, başka bir deyişle, gündelik çalışma pratiklerinde ne tür bir Arap imajı inşa ettikleridir. Yaptığım mülakatlarda İslamicbiz gazetecileri, AKP iktidarı döneminde Türkler ve Araplar arasında yeni bir ilişki ve yakınlık doğmaya başladığını gururla ifade etmişlerdir. Türkiye'nin Arap dünyası ile gelişen bu alakasını, iki "kardeş" toplumun sahip olduğu siyasi ve iktisadi deneyimleri karşılıklı olarak paylaşılması olarak yorumlamışlardır. Burada, özellikle siyaset gazetecilerinin vurguladığı nokta, bunun Türkiye'de ve Batı'da bazı kesimler tarafından lanse edildiği şekliyle "Osmanlı'nın yeniden doğuşu" değil, "kardeşliğin yeniden doğuşu" olduğudur. Arap toplumlarıyla bu yeniden kurulan bağ, İslamicbiz ahali tarafından büyük bir memnuniyetle kabul görmüş ve en önemlisi, nihai "ümmet"i kurma çabalarının bir başlangıcı olarak

kutlanmıştır. Gazeteciler için, Türkiye'yi yolundan saptıran seküler devrimlerden sonra ülke, nihai olarak doğru yola, İslam'ın yoluna, sapmaktadır.

Buradaki durum, İslamcı ideolojinin bir ulusu, bir ulusal topluluğu bilme edimine ve onun imaj inşasına nasıl etki ettiğine örnek teşkil etmektedir. Aidiyeti, milli kimlikten ayıran İslamcılık, Türk milliyetçiliğine herhangi bir referans vermeksizin, Müslümanlığı bir ulusa aidiyetin birincil belirleyicisi olarak tanımlamaktadır. İslamcı ideolojinin başat unsurlarından birisi, bütün dünya Müslümanlarını tek bir çatı altında toplayacak birleşik bir Müslüman ulusun – ümmetin– kuruluşunu hedefleyen bir siyasi proje olmasıdır. Bu noktada İslamcılık ile milliyetçilik arasındaki tansiyon barizdir. Ümmet fikri, Türk milliyetçiliği ile çelişmektedir, çünkü teoride ümmet, ancak Müslüman dünyasındaki bütün ulusal sınırların kalkması ve “suni” milli ayrımlar olmadan, hiçbir sınıf ya da rütbe farkı olmaksızın bütün Müslümanların eşit statüde bir arada yaşamasıyla gerçekleşebilir (Akram, 2007; Mahmud, 1998: 25). Burada bir ideal İslami toplum nosyonu vardır (Hodgson, 1974: 253) ve bu nosyon, bir nostaljiye, geçmişte yaşanmış ama sonrasında yıkılmış ya da unutulmuş bir “altın çağ” fikrine dayanır. İslamcılık, tarihte yaşandığı varsayılan bu ideal İslami toplumun yeniden formüle edilmesi ve modern bir tarzda canlandırılmaya çalışılmasıdır (Esposito, 1995: 120). İslamicbiz gazetecileri, bu altın çağ döneminde Türklerin ve Arapların İslamın şemsiyesi altında bir arada, huzur içinde yaşadıklarını varsaymaktadırlar. Altın çağ, modern seküler rejimlerin gelişi ile son bulmuştur. Ancak geçmişe özlem şeklinde tezahür eden Arap toplumlarına bu nostaljik yakınlık, İslam'ın tehlikede olduğu farzedilen ulusal ve uluslararası ortamlarda Türklerin ve Arapların katılması gerektiği bir uluslarüstü İslami dayanışmayı inşa edici bir unsurdur. Araplara duyulan bu yakınlık ve dayanışma hissiyatı, ulusal olana ait niteliklerin Arap dünyasını da, içine alacak şekilde genişletir; bütün Arap dünyası dindar Müslümanlar olarak tasfir edilir ve ideal İslami kardeşliği vurgulamak için Türkler ve Araplar arasında var olan, ya da var olması muhtemel herhangi bir çatışma ya da asimetrik güç ilişkisi gizlenir. İslamcı ideolojinin öne çıkardığı herhangi bir çatışma ya da anlaşmazlık varsa bu Müslümanlar, yani Türkler ve Araplar arasında değil, Müslüman dünyası ile seküler, Batılı ve İslam-karşıtı güçler arasındadır. Bu çatışma bazen Müslümanlar ile seküler “zalim”ler arasındaki kutsal bir savaştır, ya da bazen “samimi” ve “iyi” Müslümanlar ile “kandırılmış” ya da “pretentious”, “kötü” Müslümanlar (veya “güya” Müslümanlar) arasındadır. İslamicbiz'deki Suriye'deki iç savaşa ilişkin tartışmalar ve haber üretim süreci, iyi bir örnek teşkil edebilir.

Suriye Haberleri

Yukarıda vermiş olduğum teorik düzeyde kalabilecek argümanları biraz daha somutlaştıracak olursak Suriye haberlerinden bahsedebiliriz. İslamicbiz haber dairesi başkanı Nalan, ümmet fikrini destekleyen, haberlerde kurgulanan Arap imajı üzerinde sıkı bir editöryal kontrol uygulayan ve temsiliyet pratiğinin İslamcılığın prensiplerine uygun olmasına çalışan bir yöneticidir. Ofisindeki birebir sohbetlerimizde ve haber toplantılarındaki tartışmalarda Esad rejimine karşı katı bir muhalif tutum takınmaktadır. Haber olaylarına ilişkin her yorumu, “zalim” Esad rejimine karşı mücadele eden Sünni Müslümanlara “özgürlük savaçısı” statüsü vermektedir. İslamicbiz’in kurumsal politikası haline gelen bu temsiliyet biçimi, Suriye’de Müslümanlarla Müslümanlık karşıtları, ya da daha doğrusu “iyi” Müslümanlarla “kötü” Müslümanlar arasında bir savaşı varsayar. Örneğin, 23 Eylül 2011 tarihli bir haberde Esad rejimine bağlı askerler, Şam yakınlarında bir camide “kutsal mekana saygısızlık ettiler” şeklinde sunulur. Haberde kullanılan video güvenilirliği tam olmayan bir internet sitesinden alınmış ve aralarındaki Arapça konuşmalara normalde yaptıklarının aksine alt yazı konulmamıştır. Haberde askerlerin, camide sigara içmeleri ve aralarında gülüşmeleri gösterilmekte; haber, “Esad askerleri namazla alay etti” yorumuyla verilmektedir. Haberin bu haliyle, kanalın sadık dindar Sünni Müslüman izleyici kitlelerinde, Alevilere karşı bir öfke uyandıracığı açıktır.

Haber yayınlandıktan sonraki gün baş editör Serkan ile haberi konuştum. Bana, İslam’a tehdit oluşturan ya da saldıran en ufak bir şeyi bile haberde işlemenin İslamicbiz’in birincil önceliği olduğunu ifade etti. Ve bu nedenle, Esad askerlerine ilişkin o haberin verilmesi esastı. Ne kadar rutine binse de, birer ikişer dakika Esad rejiminin yol açtığı sivil ölümleri ve insanlık dramını düzenli olarak ekrana getiren İslamicbiz için, Esad rejimi Suriye’deki bütün katliamların ve acıların sorumlusuydu. “Müslüman kardeşlerimiz” Suriye’de Esad askerlerinin tehdidi altındaydı.

Filistin Haberleri

İslamicbiz’de Filistin sorununun işlenmesinde de, haberin öznesi olan Filistinli Araplara ciddi bir duygusal ve siyasi bağlanma görürüz. Gazeteciler için Filistinli Araplar, her zaman “acı çeken kardeşlerimiz”dir. Filistin sorunu ve yaşadıkları acılar, Türkiye’nin bir iç meselesi olarak tanımlanır ve içselleştirilir. Halbuki, mesela her ne kadar İsrail yanlısı bir editöryal politika hiçbir zaman izlemese de, İslamicbiz’deki ilgiyi ve içselleştirmeyi seküler medya organlarında görmeyiz. Örneğin Filistinlilerin haklı davası adı altında HAMAS, İslamicbiz ve benzeri medya organları dışındaki kanallarda “özgürlük savaçıları” olarak anılmaz. Haber pratiğine baktığımızda Gazze ve Batı Şeria, Filistinlilere ve

davalarına destek olacak şekilde röportaj ve çekim yapmak için İslamicbiz gazetecilerinin mümkün olduğunca düzenli olarak gitmeye çalıştıkları bir çalışma bölgesidir. Konuyla ilgili olarak, İslamicbiz'in dış haberler masasında Reuters, AP, AFP, Al-Jazeera and CNN gibi kanallardan akan haber bilgisinin işlenmesinin dışında tanınmamış, alternatif haber arayışına girilir ve hatta resmi olmayan ve güvenilirliği tartışmalı internet sitelerinden bilgiler çıkarılıp habere aktarılır. Seküler anaakım kanallarda Arap-İsrail çatışması rutin haber olarak sınıflandırılır ve çok büyük bir patlama, toplumsal eylem ya da çatışma olmadığı sürece habere konu olmaz. Dolayısıyla insanlık krizinden ziyade, daha çok kriminal bir haber olarak sunulur. Olaylar uzaktan izlenir ve haberde uluslararası haber ajanslarının geçtiği metin ve görüntüler kullanılır. İslamicbiz gazetecilerini ise Filistin'de bazen HAMAS militanları ile "haklı davaları" üzerine röportaj yaparken veya bir İsrail hava saldırısı sonrası ailelerini kaybetmiş Filistinlilerin acısını dindirmeye çalışırken görürüz. İsrail otoritelerinden gizli çekilmiş HAMAS'ın tatbikat görüntüleri ya da üç oğlunu da, İsrail ile savaşmaya gönderip öldüklerini haber alan Ümmü Nidal'in üzücü hayat hikayesini ancak İslamicbiz'in ekranında görebiliriz.

İdeoloji, haber üretim sürecinde sayısız temsiliyet pratiğini organize etmektedir. Her bir temsiliyet pratiğinde gazeteci, sahip olduğu ideal dünya tasavvuruna uygun bir ulusal topluluk imajı inşa etmektedir. Bu süreç, bir siyasi aktivizm de, getirmektedir beraberinde. Zira İslamcılık, Araplara tarihsel süreçte atfedilmiş negatif stereotiplere meydana okurken, karşıt bir ideolojiye, seküler ve cumhuriyetçi bir ideolojiye meydan okumakta, kendisini ideolojik bir savaşın içinde konumlandırmakta ve buna uygun bir şekilde Arap imajına iliştirilen siyasi aktivizmi meşrulaştırmaktadır. Örneğin Filistinli Araplara atfedilen "acı çeken baskı gören Müslüman kardeşlerimiz" kategorisiyle, İslamcı gazeteciler, onların acılarını paylaşarak kendilerini siyasi bir pozisyona konumlandırmaya çalışırlar. Ortak inanç sistemi ve ortak tarih algısının yanında, Müslümanlar ve İslam karşıtı güçler arasında geçtiği varsayılan uluslarüstü bir savaş da, Arap imajının pozitif stereotiplerle, bir "bizlik" kategorisi içinde inşa edilmesinde önemli rol oynar. İslamicbiz, Arap isyanlarını, Türkler ve Araplar arasında uzun süredir özlenen uluslarüstü İslami birliği tesis edecek "İslami Uyanış"ın bir habercisi olarak algılamaktadır.

Siyasi Deneyim

İdeolojinin tanımına geri dönersek Mannheim'a göre ideolojinin üreticisi ve taşıyıcısı olan öznenin toplumdaki pozisyonu, tarihsel-toplumsal deneyimini ve sosyal bağlamı incelenmeden ideolojinin sunduğu 'mutlak doğru' anlaşılabilir (1954: 70-1). Her ideoloji, bir toplumsal grubun ortak toplumsal deneyimlerinden doğan, üzerinde anlaşılması belirli ifadelenendirme biçimleri ve varsayımlar taşır. İdeoloji, tam da bu nedenle bir duruma, olaya ya da toplumsal gruba ilişkin kolektif algının önemli bir kaynağı haline gelir. Bu nedenle, yazının bu aşamasında ele alacağım ikinci analizin kalkış noktası İslamicbiz haber çalışanlarının Türkiye'deki siyasi deneyimleri ve tarihsel geçmişleridir. İslamcı gazetecilerin yakın tarih deneyimlerini şekillendiren en önemli olay, doksanlardan iki binlerin başına kadar geçen sürede İslami siyasetin, medyanın ve gündelik hayatın laik askeri ve bürokratik elitler tarafından anti-demokratik uygulamalarla marjinalleştirilmesidir. Bu dönemde yaşanan olaylar silsilesi, İslamcı gazetecilerin grup kimliklerinde silinmez bir iz bırakmış; sürekli bir tehdit duygusuna ve sürekli teyakkuzda olma ihtiyacına yol açmıştır. Bu tarihsel-toplumsal deneyimin ve ona eşlik eden bu ortak tehdit algısının gazetecilik pratiklerine yansımaması düşünülemez.

İslamicbiz gazetecilerin çalışma pratiklerinde, siyasi hayatın her bir köşesinde gizlenmiş, sürekli bir seküler tehdit ve Kemalist müdahale arama hali vardır. Böylece, araştırmacı gazeteciliğe ilham veren "doğru" haberin vizyonu ve sınırları, İslamcı gazetecilerin Kemalistler ve siyasi seküler güçlerle olan mücadelesi tarafından çizilir. Buradaki temel motivasyon ise, gelecekte gelebileceğini düşündükleri bir tür "seküler baskı rejimi"ne karşı yaşam alanlarını korumaktır. Esra Özyürek'in deyişiyle bu durum, geçmiş travmanın yeniden hatırlanmasıdır (Özyürek, 2007: 12). Ancak bu hatırlama, siyasi şartlar ve güç ilişkileri değişse bile geçmişte tecrübe edilmiş siyasi baskı kurbanı olma halinin sürekli olduğunu ve günümüz toplumunda hale devam ettiğini varsayar. İslamcı gazeteciler de, bu varsayıma meşruiyet kazandıracak pratiklere yönelirler.

AKP'nin tek parti rejiminin gücüne rağmen İslamicbiz, kendisini ebedi bir seküler baskı rejiminin hiç değişmeyen kurbanı olarak görme eğilimindedir. Bu kendi kendini nesneleştirme sürecinde Kemalist ordu ve sivil elitler, şu an ciddi bir biçimde siyasi güçlerini kaybetmiş olsalar da, İslamcı gazetecilerin sadece profesyonel kariyerlerini değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel varoluşlarını da, tehdit eden bir unsur olarak görülür. İslamicbiz için, AKP döneminde siyasi güç elde edilmiştir ama bu çok zor elde edilmiş bir kazanımdır ve hala her köşe

başında var olduğu varsayılan seküler güçlerin baskısına ve manipülasyonuna karşı sürekli tetikte olunmalıdır.

Bu anlatı, İslamicbiz gazetecilerindeki şu ortak inanca dayanmaktadır: Cumhuriyetin kurulmasından sonraki on yıllar boyunca dindar Müslümanlar, modernist ve seküler devlet anlayışı ve uygulamaları nedeniyle ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel merkezinden uzaklaştırılmış (Mardin, 1991) ve marjinalize edilmişlerdir; Türkiye siyasetinde son on yılda yaşanan köklü değişimler, İslamcı gazetecilerin genel-geçer kabul edilen “kurban” ya da daha doğrusu “mazlum” statüsünü değiştirmemiştir. Değişmeyen bir diğer şey de, Batılı, Türkiyeli ve Orta Doğulu seküler güçlere karşı dindar Müslümanları savunma gibi ulvi bir tarihsel rolü benimsemeleridir. Yakın vadede Türkiye siyasetindeki tarihi dönüşümler, bir gazetecilik görevi olarak sahip çıktıkları İslami yaşam alanlarını koruma görevinin hala meşru nedenleri vardır.

Kendini Kurbanlaştırma Ediminin Orta Doğu Haberciliğine Yansması

Yukarıda bahsettiğim İslamcı gazeteciler arasındaki ortak algıyı “kendini kurbanlaştırma” olarak tanımlıyorum. Bu tür kendini kurban olarak nesneleştirme, gazetecilerin toplumsal şartlarından ve yaşam deneyimlerinden doğan bir yorumlama sürecidir. Bu nesneleştirme süreci, gazetecilerin hayat hikayesinin tarihsel boyutunu ve belirli bir döneme özgü olan toplumsal şartlarını gizlemekte ve tarihsel olan mazlumiyeti tarih dışı, daimi ve kendini sürekli tekrar eden bir olgu olarak göstermektedir. Bu yorumun ilgi çekici bir yansıması İslamcı gazetecilerin Orta Doğu haberlerinde görülebilir. Şöyle ki, İslamcı gazeteciler, bu kurban statüsünü Arap toplumlarını kapsayacak ve onların kompleks siyasi koşullarını ve kendine has yaşam deneyimlerini anlamlandıracak şekilde genişletmektedirler. Bu yorumun gazetecilik pratiklerini etkilemesiyle şöyle bir ortak gazetecilik algısı ile karşılaşmaktayız: Dindar kimliğinden dolayı “seküler zalim”in kurbanı olan özne sadece Filistinliler ya da Suriyeliler değil, bütün Arap ulusudur. Hatta, Türkleri ve Arapları kapsayacak şekilde bütün İslam dünyasıdır.

Örneğin, İşgal Edilmiş Topraklar’da yaşayan Filistinlilerin mazlumiyetine yol açan siyasi ve tarihsel şartlar, rahatlıkla Suriye’de, Mısır’da veya Libya’da yaşayan Arapların kendine özgü tarihsel bağlamına genellenebilmektedir. Olay kutsal bir mücadeleye indirgenir ve mücadele, “bizden”, mazlum, tekil ve romantize edilmiş bir halk ile tekil bir düşman arasındadır. Bu düşman bazen İsrail’dir, bazen Batı’dır, bazen Kemalistlerdir, bazen ise yıllardır süregelen, otoriter, tek-adam Arap rejimleridir. “Biz ve Öteki” çerçevesinde sürekli dost-düşman çatışmasını varsayan bu İslamcı yorum, bazen anti-empyrializm

eleştirisi, bazen neo-kolonyalizm eleştirisi veya bazen insan hakları ve demokrasi söylemi şeklinde tezahür edebilir. Ama hepsinde Batı, Kemalistler, Kaddafi, Mübarek, Esad hatta şu anki Mısır devlet başkanı General Sisi, “seküler zalim” ya da “İslam karşıtı güçler” imajıyla kodlanmaya hazırdır ve karşısında “mazum Arap” imajı yüceltilir.

Libya İç Savaşı ve İslamicbiz haberciliği buna bir örnektir. 2011'deki NATO müdahalesinden evvel İslamicbiz'in editöryal çizgisi müdahale karşıydı ve gazeteciler, olası bir Batı müdahalesini “sömürgeci Hıristiyan Batı'nın masum Müslümanların tepesine bomba yağdırması” şeklinde yorumluyordu. NATO müdahalesinin AKP yönetimindeki Türkiye'nin desteğini almasıyla beraber üzerine bomba yağdırılan “Müslüman kurban”, Kaddafi karşıtı Libya Araplar olurken, “İslam karşıtı güçler” imajı Kaddafi'de ve Kaddafi'ye destek veren Libya Araplarda kodlandı. Temmuz 2013'te Mısır'da gerçekleşen askeri darbeye de, benzer bir gazetecilik yorumu ile karşılaşmaktayız. Genel olarak İslamicbiz'in darbeyi nasıl ele aldığına baktığımızda Mısır ordusunu Mısır toplumuna yabancı, Mısırlı Müslümanların onurunu ve kendilerini yönetme hakkını elinden almış, bir seküler elitler grubu olarak okunduğunu buluruz. Mısır ordusu, her daim bir zalim olarak kodlanırken Müslüman Kardeşler aynı terminolojiyi kullanarak kurbanlaştırılır. Haber bültenlerinde Müslüman Kardeşler'in hükümetin başına geçişi, “mazlumun dönüşü” şeklinde yorumlanır ve İslamicbiz'in sadık dindar izleyici kitlesine bu şekilde aksettirilir. Haber spikerinin deyimiyle “yetmiş yıl sonra gelen demokratikleşme süreci”nin darbeye sonlandırılması ve Mısır hükümetin düşürülmesi, artık bir mite dönüşmeye başlayan “seküler zalim”in saldırısından başka bir şey değildir. Darbe, hem ekranda hem de haber dairesinin gündelik hayatında görüldüğü kadarıyla ciddi tepki çekmiş, öfke uyandırmış ve akşam anahaber bültenlerinin en önemli haberlerden biri haline gelmiştir. Sıradışı bir şekilde, 45 dakikalık anahaber bültenin üçte biri, bir hafta boyunca bu konuyla ayrılmış ve haberlerin ana öznesi, “özgürlük savaşçıları” olarak yüceltilen Müslüman Kardeşler olmuştur. Haber dairesi komünitesi Müslüman Kardeşler'in mücadelesine büyük bir empati ve destek göstermiştir. Gerek ekrandan, gerekse kendi kişisel sosyal medya hesaplarından Müslüman dünyasının desteği istenmiş ve darbeye karşı mücadele çağrısı yapılmıştır.

Kurban statüsündeki Müslüman Arap imajının karşısına seküler zalimin kodlanmasını bu örnek olayda da, görürüz. Bu olayda daha ilgi çekici olan, empatinin, yakınlıklık ve dayanışma hissiyatının İslamcı gazetecilerin kendilerini Müslüman Kardeşler'in yerine koyacak kadar ileri gitmeleridir. Serkan'ın deyişiyle, İslamicbiz'de, darbeye bu kadar tepki ve Müslüman Kardeşler'e bu kadar yakınlık duyulmasını sebebi “aynı siyasi iklimi paylaşıyor” olmalarıdır. Bu

yorum bize şunu gösterir: İslamcı gazeteciler, kendi tarihsel ve siyasi deneyimlerini Mısır'daki öznel duruma genellemektedir. Gazeteciler kendi varoluşsal endişeleriyle, Müslüman Kardeşler'in endişelerinin aynı olduğunu, İslamcı mücadelelerinin aynı toplumsal kaynaktan beslendiğini, darbeye karşı aynı şekilde tepki koyduğunu varsaymaktadır. Türkiye'deki İslamcı gazeteciler, 90'larda Türkiye'deki yaşadıkları baskının şartlarının ve mazlumiyetin aynı şekilde bugünün Mısır'ında da, yaşandığını varsaymaktadırlar. Nedeni ise gene aynıdır: Dindar Müslüman olmak. Tam da, bu şekilde İslamicbiz, şu kurumsal mesajı vermektedir: Müslüman Kardeşler ve İslamcılar tarafından paylaşılan acıları, Türkiye iç siyasetinin ayrılmaz bir parçası ve önemli bir sorundur.

Arapların Müslüman bir "biz" içine dahil edilmesi, siyasi ve tarihsel olarak Türkiye'deki belirli bir dönemde yaşanmış toplumsal mağduriyete uluslarüstü bir statü kazandırılarak Arap toplumlarının siyasi hayatlarına genellenmesiyle gerçekleşmektedir. Mısırlı, Filistinli, Suriyeli ve Libyalı Müslümanların aynı şartlarda aynı seküler baskı rejimi altında yaşadıkları varsayılır. Bu temsiliyet biçimi, bir yandan genel-geçer bir mazlum Arap imajı yaratır. Arapların dini inanç ve kültürlerinden dolayı sekülerizmin ve ona atfedilen baskı politikalarını uyguladıkları varsayılan Kaddafi, Esad, Mübarek ya da Sisi rejimlerinin altında ezildikleri varsayılır. Öte yandan, İslamcı siyasi aktivizm, bu rejimlere karşı kurulması gereken uluslarüstü İslami dayanışmayı meşrulaştırır. İslamcı gazeteciler, bütün bu kendine özgü tek-adam Arap rejimlerinde Kemalizmi arar. Kemalist baskı rejimi ile mazlum Müslüman arasında kurduğu çatışmacı ikiliği, Arap Baharı'nda yerlerinden oynayan kompleks ve birbirinden farklı güç dinamiklerine atfederek geliştirirler. Böylece İslamcı gazeteciler, Türkiye'deki İslami komünitenin belirli bir döneme ait hayat hikayesine bütün Müslüman dünyasının ortak olduğunu varsayar. Türkiye'deki İslamcı gazetecilerin seküler güçlerle yürüttüğü güç mücadelesi Arap isyanlarındaki kitlesel hareket eş tutulur ve bütün dünya Müslümanlarını ümmet içinde birbirine bağlayacak, uluslarüstü ve daha geniş kapsamlı bir mücadelenin parçası olarak görülür. Ve Arap dünyasındaki kitlesel hareketler, Müslümanların askeri baskı rejiminden bir özgürleşme hamlesi olarak içselleştirilir.

Arjun Appadurai'nin terimleriyle konuşacak olursak (1996: 77), yukarıdaki yorum, Arap halklarının yaşanmış ve yaşanmakta olan tarihini "yeniden yazmak"tır. Zaman dondurulur ve geçici ve tarihsel olaylar zincirinin bir halkası olan seküler askeri müdahale, tarih dışı bir unsur olarak doğallaştırılır ve ezeli ebedileştirilir. İslami yaşam alanına askeri müdahale ya da müdahale olasılığına sonsuz bir varoluş atfedilmesi, İslamcı gazetecilerin varoluşsal endişelerini ve tehdit algılarını beslemektedir. Bu duygusal motivasyon, İslamicbiz'in İslamcı ideolojik mobilizasyonunu kolaylaştırmakta ve

hızlandırmaktadır. Bu mobilizasyon, gazetecilik pratiğindeki Arap imajının inşasını üç aşamada belirler: a) Arap fenomenini kendi siyasi ve tarihsel bağlamından soyutlar, b) gerçeği kısmi olarak yansıtan bu fenomeni Türkiye’nin derin bir biçimde kutuplaşmış toplumsal ortamına kanalize eder, ve c) temsiliyet pratiğinde siyasi olarak ilham verici ve yol gösterici bir özne olarak yeniden inşa eder. İslamcı bir gazeteci, belirli bir haber olayında Arap kimliğini ya da toplumunu tanımlanabilir kılarken ve anlamlandırırken bu süreçten geçmektedir. Haberin öznesi olan Araplarla bir dayanışma içinde olma arzu edilir; Arapları temsilen stereotipleştirilmiş bir Müslüman Arap imajı ve İslamcı gazetecilerin Türkiye’deki siyasi politikasına müttefik kılınır. Çünkü öngürelen, seküler ve İslam karşıtı güçlerle savaşta Araplarla birlikte kolektif kurtuluştur.

Sonuç

Michael Mann’ın dediği gibi, eski kurumsal ideolojilerin ve pratiklerin artık işlemediği kriz zamanlarında, insanlara denenmemiş toplum tezleri sunan ideolojiler daha güçlü, çekici ve görünür hale gelir (Mann, 2012: 6-7). Türkiye’de gazetecilik, ağır bir toplumsal kutuplaşmanın etkisi altına girerken, gazeteciler sosyal ütopyalara ve denenmemiş ulus ve toplum teorilerine daha fazla ilgi duymaktadırlar. Bu eğilim, yerleşik gazetecilik normlarına, hakim habercilik değerlerine ve rutin pratiklere meydan okuyan bir yorum ve eylem pratiğinin gazetecilikte önünü açmaktadır. İslamicbiz çalışanlarının gazetecilik pratikleri, sadece yerleşik ve geleneksel Arap imajını değil, haber politikalarını da altüst etmektedir. Daha önce Türkçü ve seküler kodlamalarla ötekileştirilmiş Arap toplumu ve kültürü, İslamcı ideolojinin sunduğu nostaljik ve ümmetçi inanış ve varsayımlarıyla “biz” kategorisine dahil edilmiştir. Arab Baharı olaylarını “İslami Uyanış” olarak yorumlayan İslamicbiz gazetecileri, bu yakınlık ve dayanışma hissiyatını ileri boyuta taşımış, seküler ve İslam karşıtı güçlerle kutsal mücadele fikri, İslamcı gazetecilerin Türkiye anaakım medyasında var olma biçimini başka bir boyuta taşımıştır. Geçtiğimiz yıllarda seküler ve cumhuriyetçi değerlere bağlı kalan anaakım televizyon medya sahasında, yukarıda tartıştığım İslamcı pratikler ve yorumlar arttıkça, belirgin bir ideolojik çatışmasının yaşanması kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

- AKRAM, E., 2007, “*Muslim Ummah and Its Link with Transnational Muslim Politics*”, *Islamic Studies*, 46 (3).
- ESPOSITO, J., 1995, *The Islamic Threat: Myth or Reality?* Oxford: Oxford University Press.
- HODGSON, MARSHALL G. S., 1974, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization* (Vol. 1, the Classical Age of Islam). Chicago: University of Chicago Press.
- MAHMUD, A. ABDEL-HALEEM, 1998, *Methodology of Education Adopted by the Muslim Brotherhood*. Cairo: Islamic Inc. Publishing & Distribution.
- MANN, M., 2012, *The Sources of Social Power (Vol. 3): Global Empires and Revolution, 1890-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MANNHEIM, K., 1954, *Ideology and Utopia*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- MARDİN, Ş., 1991, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri” [A Key Concept to Explain Turkish Politics: Centre-Periphery Relations], in *Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler-1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZYÜREK, E., 2007, “Introduction: The Politics of Public Memory in Turkey”, in E. Özyürek (ed.) *The Politics of Public Memory in Turkey*. Syracuse, NY : Syracuse University Press.
- SELIGER, M., 1976, *Ideology and Politics*. London: Allen & Unwin.
- TAŞKIN, Y., 2008, “Upsurge of the extreme right in Turkey: the intra-right struggle to redefine ‘true nationalism and Islam’”, *Middle Eastern Studies*, 44 (1).
- THOMPSON, J. B., 1990, *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*. Cambridge: Polity.
- TUĞAL, C., 2012, “Democratic janissaries? Turkey’s role in the Arab Spring”, *New Left Review*, 76 (<http://newleftreview.org/11/76/cihan-tugal-democratic-janissaries>).
- WHITE, J., 2013, *Muslim Nationalism and the New Turks*. Princeton: Princeton University Press.

SEMBOLEK TÜKETİMİN ARAÇLARI: ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ VE MODA

Symbolic Consumption Tools: Shopping Malls and Fashion

Ebru Çetin*

Öz

Günümüz toplumunda tüketim en önemli dinamiklerden biridir. Tüketim insanın olduğu her yerde mevcuttur. Bir alışkanlık olarak tüketim, bireylerin gündelik yaşam pratiklerinin neredeyse tümünü kapsamaktadır. Sembolik tüketim, ürün, hizmet ya da markaların sembolik değerlere göre değerlendirilip tüketilmesidir. Tüketiciler kullandıkları ürün ve markalar aracılığıyla karşısındaki kişilere, kimliklerine ve sosyal statülerine ilişkin mesajlar gönderirler. Çalışmanın amacı, sembolik tüketim bağlamında, alışveriş merkezleri ve moda ilişkisinin incelenmesidir. Sembolik iletişim araçları olarak alışveriş merkezleri ve moda kavramlarını sembolik tüketim bağlamında değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Sembolik tüketim, Alışveriş merkezleri, Moda

Abstract

Consumption is one of the most important dynamics in today's society. Everywhere people exist does consumption. Consumption covers all aspects of people's daily life. In symbolic consumption products, services and brands are consumed according to symbolic values. Consumers send messages to another person related their identity and social status through the use of products and brands. The aim of the study is to investigate the relationship between shopping malls and fashion in a symbolic consumption context. In the context of symbolic consumption, shopping malls and fashion concepts as symbolic communication tools are evaluated.

Keywords: Consumption, Symbolic consumption, Shopping malls, Fashion

---

* Yrd. Doç., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
ebruçetin94@hotmail.com

GİRİŞ

Günümüzde tüketime atfedilen anlamların daha önceki dönemlere göre farklılaştığı görülmektedir. Günümüzde tüketim, geçmişte olduğu gibi doğal gereksinimlerin rasyonel bir biçimde karşılanması amacıyla gerçekleştirilen bir etkinlik olmaktan uzaklaşarak, toplumsal statü belirleyicisi, kimlik oluşumu ve psikolojik tatmin için vazgeçilmez bir araç ve boş zamanların değerlendirilmesini sağlayan bir etkinlik haline gelmiştir. Tüketim tüm toplumlarda ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bir süreç olarak varlığını hissettirmektedir.

Tüketim; ihtiyaç, istek, arzu gibi taleplerle ve bu taleplerin karşılanması için gerekli olan mal, hizmet gibi üretim çeşitlerine ve paraya ya da bunun yerini alacak bir değere dayalı, ayrıca zamana ve mekâna bağlı olan sosyal ve ekonomik bir ilişki biçimidir. Taleplerin nereden doğduğu ve tüketimin yönlendirilmesi söz konusu olduğunda kültürler, değerler, yönetimler ve psikolojiler devreye girmektedir. Son dönemde tüketim, bir eğlence ve dinlence tarzı haline de gelmiştir. Aynı zamanda sosyal sınıfların kendilerini ifade etme biçimi olarak da karşımıza çıkmaktadır (Orçan, 2004: 23-24).

Tüketim toplumunda her şey tüketimin konusu haline gelmiştir. Tarihsel süreç içerisinde tüketim, toplumda yaşanan değişimlere göre farklı anlamlar kazanmıştır. Gündelik yaşam pratiklerinde ve tüketim alışkanlıklarında yaşanan değişimler, tüketim öğelerinin yalnızca maddi değerleri değil aynı zamanda sembolik değerlerini de ön plana çıkarmıştır. Tüketiciler tükettikleri ürünleri, işlevsel yararları yanında taşıdıkları ve içerdikleri anlamlar çerçevesinde de değerlendirmektedirler.

Özellikle tüketim toplumunun hızla geliştiği 21. yüzyılda ürünlerin sadece işlevlerin değil, aynı zamanda taşıdıkları anlamlar, semboller ve işaretler nedeniyle tüketilmesinin söz konusu olması, tüketicilerin sadece tüketici olmaktan ziyade, toplumsal açıdan da imaj ve anlam üreticisi olduklarını da ortaya çıkarmaktadır. Tüketilen malların kullanım değerinden çok sembolik değerinin ön plana çıkması, bireylerin tüketim alışkanlıklarında da değişim sağlamıştır. Bu çalışmada, tüketim kültürünün temel unsurlarından biri olan sembolik tüketimin, ortaya çıkmasındaki temel etkenler ele alınacaktır. Ayrıca sembolik tüketimin gerçekleşmesinde alışveriş merkezleri ve modanın etkileri incelenecektir.

Tüketim

Tüketim birçok disiplinin ilgi alanına giren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketimin tanımlanmasında farklı bakış açıları ve çeşitli tanımlamalar kullanılmaktadır.

Baudrillard tüketimi tanımlarken onun bir gösterge, işaret olduğuna dikkati çekmektedir. “Tüketim ne bir maddi pratiktir ne de bir “bolluk” fenomenolojisi. Tüketim ne yediğimiz yiyeceklerle, ne giydiğimiz giysilerle, ne kullandığımız araba ne de aldığımız ileti ve mesajların görsel ve sözlü yapısıyla tanımlanamaz. Daha çok tüm bu şeylerin bir göstergeler örgüsü olarak örgütlenmesidir. Tüketim, az ya da çok tutarlı bir söylem içinde bir araya gelen tüm ileti ve nesnelerin sanal toplamıdır. Bundan bir anlam çıkacaksa, o da, tüketimin işaretlerin sistematik manipülasyonundan meydana gelen bir etkinlik olduğudur” (Baudrillard, 2002,68). Bauman ise, “atalarımızın toplumu, kuruluş aşamasındaki modern toplum, endüstriyel çağ nasıl bir “üreticiler” toplumu ise aynı derin ve temel anlamda bizim toplumumuz da bir “tüketiciler toplumu” olarak gösterildiği “görüşünü dile getirmektedir (Bauman,1999:92). Bourdieu, toplumun sınıfsal yapısına göre yeniden üretim biçimlerinin, tüketim biçimleri ile örtüştüğünü ve buna göre sınıflar arasında tüketim pratikleri açısından ayrımlar oluştuğunu, bunların da zamana göre değişebilen bir “toplumsal konumlar kümesi”ne denk düştüğünü belirtmektedir. Böylece kişilerin toplumsal statüleri ve sınıfsal konumlarına ilişkin göstergeler boş zaman değerlendirme, konut edinme ya da benzeri “tüketim” alışkanlıkları ile belirgin hale gelmektedir (Bourdieu,1995). Robert Bacoock’a göre tüketimin, malın alıcısının aktif biçimde katıldığı ve satın alınan malları sergileyerek bir kimlik duygusu yarattığı ve bu duygunun korunduğu bir süreç olarak kavramsallaştırılması gerekir (Bacoock,1997:74)

Günümüzde tüketim olgusu incelendiğinde, alışverişe yüklenen anlamlardan çok daha geniş olarak, tüketicilerin alışverişe yönelik yükledikleri anlamlar ön plana çıkmaktadır. Tüketicilerin, kendisinin ve diğerlerinin ihtiyaç ve isteklerini gidermek için gerçekleştirdiği alışverişlerde, toplumdaki diğer kişi, kurum ya da gruplarla sembolik olarak etkileşim içine girdiği gözlenmektedir. Kitle iletişim araçları ve teknolojinin yaygınlaşması sonucunda bireyler arası etkileşimin giderek artması, tüketimi günlük hayatın ayrılmaz bir parçası durumuna getirmiştir. Toplumsal ilişkilerin devam etmesinde belirli araçlara gereksinim duyan tüketim, aynı zamanda kimlik oluşturma ve simgesel bir rekabet sürecini de içermektedir. Tüketim olgusu ekonomik bir davranıştan öte, gösterge ve

sembollerin de yoğun olarak kullanıldığı sosyal, kültürel ve psikolojik bir süreçtir.

Sembolik Tüketim

Sembol kavramı, nesne ya da fikir gibi başka bir şeyin yerine geçen işaretler olarak ifade edilir. İşaretler ise iletişimde kullanılan sözcükler, jestler, resimler ve logolardır. Bu anlamda tüketim, sembolik bir yönü olan ve tüketen kişi hakkında mesajlar ileten süreçtir. Bu süreçte, ürünler ve markalar da birer işaret ve sembol olarak yer alır. Birçok üründe var olan sembolizm özelliği, ürünlerin satın alınmasında ve tüketilmesinde ana nedeni oluşturur (Sabah, 2013:17). Sembolik tüketim, ürünlerin kısmen de olsa sembolik değerlerine göre değerlendirilip satın alınması ve tüketilmesi olarak tanımlanabilir (Odabaşı, 2009; 95). Tüketiciler ürüne sahip olmanın yanında, ürünün sahip olduğu anlam ile kişiliğini bütünleştirmekte ve doyuma ulaşma çabası içine girmektedir. Günümüzde ürünler, tüketicilere anlamları ile birlikte sunulmakta ve ürünler ile anlamları birlikte satın alınmaktadır.

Sembolik tüketim tarzında ürünler, tüketicinin benliğine uygun olmasının yanı sıra tüketicinin kimliğini yansıtmasına, sosyal varlığını oluşturmasına ve korumasına, statüsünü ya da sosyal sınıfını belirlemesine, kendisini başkalarına ve kendine ifade edebilmesine, kendini tanımlayıp bir role bürünmesine yönelik olarak da tüketilmektedir (Odabaşı, 2006:85).

Postmodern dönem ile birlikte tüketimin en belirgin özelliği, artan kitle iletişim araçları ve medyanın yoğun etkisine paralel olarak gösterge, sembol ve imgelerin tüketiminin ön plana çıkmasıdır. “Toplumsal hayat, kurallarından arındırıldıkça ve toplumsal ilişkiler daha değişkenleşip istikrarlı normlarca daha az yapılanmış hale geldikçe, tüketim toplumu özünde kültürel bir toplum haline gelir. Göstergelerin aşırı üretilmesi ve imgelerle simulasyonların yeniden üretimi, istikrarlı anlamın yitirilmesine ve kitlelerin, biçimsiz bitişikliklerin sonsuz akışından büyülenir hale gelmesine yol açar” (Featherstone, 1996: 40). Gösterilerin yaratımında nesnelerin üstlenmiş oldukları sembolik değerler önem kazanmaktadır. Çünkü metalar ancak bu özellikleriyle, tüketicinin gözüne büyüleyici olarak görülebilmektedir. Bu anlamda tüketim, ekonomik bir eylemden gösterisel bir eyleme dönüşmektedir. Tüketim sosyal değişim biçimidir. Bu anlamda metalar, kullanım veya değişim değerleri yerine, sembolik değerleri yüzünden önem kazanmaktadır (Özcan, 2007:63). Sembolik alışverişte ürünün ne kullanım değeri ne de ekonomik değeri ön plandadır ve

onlardan bahsedilir. Bu tür alışverişlere konu olan, alışveriş konusu ürünlerin sembolik değeridir (Baudrillard, 2000:58).

Yeni tüketim araçları toplumsal ilişkilerin niteliğini de derinden değiştirmiştir. Daha eski tüketim araçlarında tüketicilerle onlara hizmet edenler arasında daha derinlemesine, birebir ilişkiler kurulabiliyordu. Yeni tüketim araçlarında birebir ilişkiler azalmıştır (Ritzer,2000:66). Tüketim araçlarının ortaya çıkışı hiç de yeni değildir. Ne var ki II.Dünya Savaşı'ndan beri ivmelerinde dramatik bir artış olduğu görülmektedir. İnsanlar daha fazla mal ve hizmet istemekte ve alabilmektedir. Tüketim araçları insanlara istediklerini vermek, yeni istekler yaratmak ve süreç içinde bu istekleri karşılayanlara kar etme olanağı sağlamak üzere çoğalmıştır. (Ritzer; 2000: 50-51)

Sembolik tüketimde bir takım araçlar tüketicilere seçim yapmada olanaklar sağlamaktadır. Bunlar arasında yer alan alışveriş merkezleri ve moda tüketimin artmasında etkili olduğu söylenebilir.

Alışveriş Merkezleri

Sembolik tüketim, sadece ürünlere yüklenen anlamlar değil aynı zamanda o ürün ya da hizmetin alındığı mekân ile de oldukça yakından ilgilidir. Bireyler, sadece aldığı ya da kullandığı ürünlerle değil, onların satıldığı yerlere de sembolik anlamlar yüklemekte buna göre alışverişlerini yönlendirmektedir. Günümüzde alışveriş mekânlarının tercih edilmesi, herhangi bir ihtiyacını gidermesi yanında, statü belirleme, gösteriş, kimlik edinme vb. çok sayıda sembolik anlamı ifade edebilmektedir. Alışveriş merkezlerinin hem gençler, hem de yaşlılar için bir tür toplanma merkezi haline geldiğini ve bunu ironi olarak niteleyen Ritzer, bu tüketim katedrallerinin daha fazla tüketiciyi kendilerine çekebilmek için daha da büyülü, eğlenceli, sihirli ortamlar sundukları ya da en azından sunuyormuş gibi göründüklerini ifade etmektedir (Ritzer, 2011:27). Günümüzde tüketim alışkanlıklarındaki değişimle birlikte, tüketilen ürünler kadar tüketim mekânlarının değişimi de önemli olmaktadır. 19. yy.da açılan bölüm mağazaları ile başlayan modern anlamdaki tüketim mekânları ve bunların günümüzdeki temsilcileri olan büyük alışveriş merkezleri, tüketim katedralleri (Ritzer, 2001), tüketimin demokratikleştiği rüya dünyaları (Williams, 1991), sembolik dayanışma alanları (Zorlu, 2003), ürünlerin sembol ve gösterge değerlerinin sergilendiği post modern/modern bir mekan (Baudrillard,2004; Langman, 1992, Parker, 2003, Shields, 1992b), gündelik yaşamın tiyatro sahneleri ve estetikleştirici unsurları (Featherstone,1991, 2001, 2005, Shields, 1992a:), içindeki tüketiciyi

hapseden neon kafesler (Langman,1992) şeklinde süslü ve çarpıcı terimlerle adlandırılmışlardır.

Baudrillard'a göre alışveriş merkezleri bir kaleydoskop gibi her şeyi içine alabilir ve bu merkezler bir meta panayırını andırırlar. Aslında Baudrillard'ın meta panayırı olarak adlandırdığı, alışveriş merkezlerinin kullanıcılarına sunduğu küçük bir kent yaşantısı simülasyonudur (Baudrillard, 1997). Alışveriş merkezlerinde tüketime yönelik ürünler, işlevsel bütünlük oluşturacak biçimde gerçek ihtiyaçlara yönelik olmaktan öte sembolik ve görsel bir tatmin aracı konumuna da indirildiği söylenebilir. Tüketim alışkanlıklarının gittikçe birbirine benzemesi aynı zamanda mekânsal benzerlikleri beraberinde getirmiştir. Günümüzde alışveriş mekânları ve büyük kapalı alışveriş merkezleri, farklılıkları ortadan kaldırarak tüm dünyayı sarmaktadır. Tüketiciler, kullanılan ürün ve hizmetlerin taşıdıkları anlamları aracılığıyla, kendi kimliklerini oluşturma ve bunları gösterme fırsatı yakalayabilmektedirler. Alışveriş mekanları ise bu amacı gerçekleştirme de yaygın bir araç konumunda bulunmaktadır.

Günümüzde alışveriş mekânları bireylere toplumsallaşma olanağı sağlayan mekânlar olarak işlev görmektedir. Diğer bireyler ile bir arada olma ve etkileşime geçme olanağı sunan alışveriş mekânları, tüketicilere mal ve hizmet satın alma dışında yaşam alanı oluşturma özelliğini de göstermektedir.

Moda

Moda kavramı, teknolojinin gelişmesiyle, medyanın ve kitle iletişim araçlarının dünya üzerinde her geçen gün biraz daha yaygınlaşmasıyla günlük hayatımıza kolaylıkla girmiştir. Moda sembolik tüketimde önemli bir gösteriş ya da sergileme aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. “Moda öncelikle olarak “görme”nin, sonrasında da “görünme”nin eyleme yönelik bir “görüntüsü”dür. Bu nedenle de toplumsal yaşamı doğrudan etkileyen her sürecin ayrılmaz ve parçalarından kopartılamaz bir ögesidir. Toplumsal, ekonomik, kültürel ve hatta teknolojik gelişmelerin ve değişim süreçlerinin yönlendiriciliği ile bireyin yeni bir anlam dünyasını biçimlendiren moda, kaçınılmaz olarak bir var olma sorunsalını da kapsamaktadır. Nesnel dünya bir görüntüler bütünlüğüdür. Dolayısıyla toplumsal olanı görünen üzerinden anlamlandırma çabası bireyi, kendi gördüğü üzerinden değil çoğunluklu olarak görünmek istediği ya da görünmeye zorlandığı alan içinde cisimleştirmektedir. Görüntüler dönüşümlerin başlatıcısı olarak giysiyi kılıkla, biçimle, görüntüyle, imgeyle ve kimlikle yakınlaştırarak anlamlı hale getirmektedir “(Türkoğlu, 2000: 73).

Modaya uygun olarak tüketimlerini gerçekleştiren bireyler, bir yandan toplumsal kabul sağlamaya çalışırken, diğer yandan ise tüketimlerini kolayca sergileyebilme ve kimlik oluşturmada etkili bir araca sahip olmaktadır. Baudrillard modayı hareketli ve çevrimsel olarak nitelermekte; bireyin içkin niteliklerine hiçbir şey katmadığı halde, toplumsal başarı ya da dışlanma şeklindeki derin bir baskı aracı olarak kullanılabildiğine işaret etmektedir (1997: 117). Moda aynı zamanda sembolik olarak öne çıkan ürünleri ifade eder. Bu çerçevede bir sembolik etkileşim biçimi olarak giyim, ona sahip olanın ve giyenin toplumsal rolüne, toplumsal statüsüne, kimliğine ve karakterine ilişkin bilgi veren bir araç olarak değerlendirilir (Aktuğoğlu vd, 2006: 43). Crane modanın bir zorunluluktan çok seçenek olarak sunulduğunu ifade eder. Tüketicinin çeşitli seçenekleri arasından seçim yaparak kendine özgü bir görünüş “kurması” beklenir. Farklı kaynaklardan alınan malzemelerin karışımı olan giyim tarzları farklı toplumsal gruplar için farklı anlamlar taşır. Bazı popüler müzik ve popüler yazın türleri gibi giyim tarzları da, ortaya çıktıkları ya da hedef aldıkları toplumsal gruplar için anlamlı olmakla beraber, bu toplumsal bağlamların dışında kalan bireyler için çoğunlukla anlaşılmaslar (Crane, 2003:30) . Simmel için kendini ifade etme yolunda moda ve stil önemli araçlardır. Simmel modayı, “farklılaşma ile değişimin çekiciliğini, benzerlik ile uyumun çekiciliğiyle birleştiren, çoğunlukla toplumsal farklılıkları ifade etmek üzere sınıflarda kendini gösteren bir toplumsal form” olarak tanımlar (Simmel, 2003: 42).

Günümüzde de kentlerde, toplumsal sınıflar arasında gücü sembolize eden en belirgin görsel araç moda tercihleridir. Tüketim talebini yüksek düzeyde tutabilmek, tüketicilerin alışkanlıklarını değiştirebilmek ve yeni imajlar oluşturabilmek için moda önemli bir araç niteliğindedir. Mal ve hizmetlerin işlevsel özelliğinden çok imajı, markası gibi sembolik özellikleri tüketim aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Günümüzde küreselleşmenin etkisi ile moda ve modanın ortaya çıkardığı ürünler, hızlı bir yayılım ve tüketim sürecini beraberinde getirmektedir.

Sonuç

Günümüz modern toplumlarında hâkim olan tüketim kültürü ve ideolojisi, bireyleri etkileyen değiştirici ve dönüştürücü faktörler arasında yer almaktadır. Tüketime yönelik anlamlar günümüz toplumlarında daha da genişleyerek farklılaşmıştır. Tüketim, sadece ihtiyaçlar yaklaşımından çıkarak, semboller ve yaşam tarzları ve kimlik oluşturma gibi sosyal ve kültürel bir yaklaşıma doğru yönelmiştir. Bununla birlikte simgeler,

semboller ve imajlar tüketimim ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir. Tüketim nesnesi olarak ürünler ve markalar, semboller aracılığı ile tüketicilerin bilinçaltına hitap ederek, düşünce ve davranışlarını etkileyebilmektedirler

Son yıllarda, tüketim alışkanlıklarının değiştiği, insani ilişkilerin yerini nesnelere ilişkiye bıraktığı ve küreselleşmenin bu süreci yönlendirdiği yeni bir dönem yaşanmaktadır. Günümüzde tüketim, geçmişte olduğu gibi doğal gereksinimlerin rasyonel bir biçimde karşılanması amacıyla gerçekleştirilen bir etkinlik olmaktan uzaklaşarak, toplumsal statü belirleyicisi, psikolojik tatmin için vazgeçilmez bir araç ve boş zamanların değerlendirilmesini sağlayan bir etkinlik haline gelmiştir. Tüketimin bir aracı olan alışveriş merkezleri, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya yanı sıra, tüketimin semboller ve göstergeler aracılığı ile gerçekleştiği mekânlar konumuna gelmiştir.

Tüketim toplumunda bireylerin kimliği ile yakından ilişkili olan moda, sembolik tüketimde önemli bir araç olarak nitelendirilebilir. Modayı takip etme amacıyla gerçekleşen tüketim, artık ihtiyaçların karşılanmasından çok statü ve prestij belirlemeye yarayan göstergelerin oluşturulmasına hizmet etmektedir. Moda, ürün ve hizmetlerin sembolik anlamların üretilmesi ve aktarılmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Oluşturulan anlamlar belirli markalar aracılığı ile tüketicilere sunulmaktadır. Günümüzde moda artık giyinme ve süslenmenin çok ötesinde anlamları içermektedir.

KAYNAKÇA

- AKTUOĞLU, K. I., TEMEL, A., 2006, "Tüketiciler Markaları Nasıl Tercih Ediyor?", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- BAUDRILLARD, J., 2000, "The Ideological Genesis of Needs", *The Consumer Society Reader*. (Eds.) J. B. Schor, D. B. Holt, New York: The New Press.
- BAUDRILLARD, J., 1997, *Tüketim Toplumu*. (Çev.) H. Deliceaylı, F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUDRILLARD., J., 2002, *Tüketimin Tanımına Doğru, Mimarlık ve Tüketim*, İstanbul: Boyut Yayın.
- BAUDRILLARD J., 2004, *Tüketim Toplumu*. (Çev.) H. Deliceaylı, F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z., 1999, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*. (Çev.) Ü. Ökten, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1. Basım.

- BAUMAN, Z., 1999a, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. (Çev.) A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BOCOCK, R., 1997, *Tüketim*. (Çev.) İ. Kutluk, Ankara: Dost Kitapevi.
- BOURDIEU, P., 1995, *Pratik Nedenler*. (Çev.) H. Tufan, İstanbul: Kesit
- CRANE, D., 2003, *Moda ve Gündemleri*. (Çev.) Ö. Çelik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FEATHERSTONE, M., 1991, "The Body in Consumer Culture", (Ed.) M. Featherstone, M. Hepworth, B. S. Turner, *The Body: Social Process and Cultural Theory*. London, Thousands Oaks, New Delhi: Sage Publications (First Published, 1991).
- FEATHERSTONE, M., 2001, "Consumer Culture", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier Sciences Ltd., p. 2662- 2669.
- FEATHERSTONE, M., 2005, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (Çev.) M. Küçük, 2. Basım, İstanbul. Ayrıntı Yayınları.
- FEATHERSTONE, M. (1996), *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü* (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- LANGMAN, L., 1992, "Neon Cages: Shopping for Subjectivity", *Lifestyle Shopping*, (Ed.) Rob Shields, , London, New York: Routledge. p. 40-83.
- ODABAŞI, Y., 2006, *Tüketim Kültürü-Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*. 2. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- ORÇAN M., 2004, *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- ÖZCAN, B., 2007, *Rayonel Satın Alma ve Boş Zaman Sürecine Ait Alışveriş Eylemlerinin Birlikte Sergilendikleri Mekanlar: Alışveriş Merkezleri*, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2).
- PARKER, Ken W., 2003, "Sign Consumption in the 19th-Century Store: an Examination of Visual Merchandising in the Grand Emporiums (1846-1900)", *Journal of Sociology*, 39 (4), p. 353- 371.
- SABAH, Ş., 2013, *Tüketim Bilinci ve Bilinçli Tüketicisi*, TC.Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2912, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1869.
- SHIELDS, R., 1992a, "Spaces for the Subject of Consumption", *Lifestyle Shopping*. (Ed.) Rob Shields, London, New York: Routledge, p. 1-21.
- SHIELDS, R., 1992b, "Consumption Cultures and the Fate of Community", *Lifestyle Shopping*, (Ed.) R. Shields, London, New York: Routledge, p. 99-114.
- SIMMEL, G., 2003, *Modern Kültürde Çatışma*, (Çev.) T. Bora ve diğerleri İstanbul: İletişim Yayınları.

- RITZER, G., 2011, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (Çev.) Ş. Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TÜRKOĞLU, N., 2000, *Görü-Yorum-Gündelik Yaşamda İmgelerin Gücü*. İstanbul: Der Yayınları.
- WILLIAMS, R., 1991, "The Dreams of Mass Consumption", *Rethinking Popular Culture*. (Ed.) Chandra Mukerji, Michael Schudson, Berkeley, Los Angeles; Oxford: University of California Press, p.198–237.

**TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ SÖYLEMİ VE RADİKAL
DEMOKRASİ OLANAĞI**
**Discourse of Democracy in Turkey and Radical
Democracy Opportunities**

Zafer Durdu*

Öz

Modern zamanlardan beri siyasal alan için ulaşılması gereken en yüksek hedef demokrasidir. Demokrasi adeta sihirli bir sözcüktür ve tüm toplumlar için adeta bir ideal tiptir. Modern demokrasinin iki biçimi olan liberal ve sosyal demokrasi modelleri 1950'lerden itibaren eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin ardından yeni demokrasi arayışları da ortaya çıkmıştır. Radikal demokrasi kuramları olarak da ifade edilen bu arayışlar modern demokrasinin krizini aşmayı hedeflemektedirler.

Türkiye, özellikle cumhuriyetin kuruluşundan itibaren demokratik, Batı tipi bir siyasal alan inşa etmeyi hedeflemiştir. Ancak doksan yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen siyasal sistemde ciddi sorunları vardır. Bu sorunların aşılabilmesi için radikal demokrasi kuramlarının birey temelli, katılımcı, aşağıdan yukarıya biçimlenen örgütlenme tarzı ciddi katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Radikal demokrasi, Türkiye'de demokrasi

Abstract

Since the modern times to be achieved for the political sphere is the highest goal of democracy. Democracy is almost like a magic word and is ideal for all types of communities. Liberal and social democratic models, the two forms of modern democracy has been subject to criticism from the 1950s. The search for new democracies have emerged in After the this criticism. These searches are also referred to as radical democracy theories are looking to achieve overcome the crisis of modern democracy.

---

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
zaferdurdu@mu.edu.tr

Turkey, especially since the republic's establishment has aimed to build a democratic political space. However, despite to cross of more than ninety years, there are serious problems in the political system. These issues of individual-based theories of radical democracy In order to solve, participatory, formed the organization will contribute up serious style below.

Keywords: Democracy, Radical democracy, Democracy in Turkey

Giriş

21. Yüzyılın ilk çeyreğinde olduğumuz bir dönemde Türkiye’de ve dünyada siyasal ve toplumsal yaşam söz konusu olduğunda demokrasi kavramı ilk akla gelen siyaset ve yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir ideal tip haline getirilmiş olan demokrasi, tüm ülkelerin ve toplumların benimsemesi gereken en ‘çağdaş’, modern dünyanın gereklerine en uygun yönetim biçimi olarak dillendirilmektedir. Bugüne kadarki sürece göz atıldığında demokrasinin geçmişi Eski Yunan’a kadar gitmektedir, ancak geçen uzun süreçte demokrasi önemli niteliksel farklılıklar geçirmiştir. Çünkü, bu uzun zaman diliminde toplumlar ve yaşam biçimleri, ekonomik ilişkiler, örgütlenme biçimleri, bilim, teknoloji, kültür vs. gibi öğeler de değişmiştir.

Modern Demokrasi

İngiltere’de 1215 tarihli Magna Carta demokrasi tarihi açısından vurgulanması gereken önemli bir uğraktır. Magna Carta, kral ile dönemin ekonomik sınıfını oluşturan feodal lordlar arasında gerçekleştirilmiştir. Bu sözleşmeye göre yasalar kralın üzerinde yer alacak, kral yasalara ve İngiliz geleneklerine bağlı kalarak yönetecek, halkın seçtiği bir parlamento bulunacak, parlamentonun kararı olmadıkça kral halktan vergi alamayacak, kanunlara başvurulmadıkça hiç kimse yargılanmayacak, mülkiyetine el konamayacak veya öldürülemeyecektir. Bu maddeler ile kral yetkilerinin bir kısmını halkın temsil mekanizmasını oluşturan parlamentoya bırakmıştır. Ne var ki bu sözleşme 1648 yılına kadar tam anlamı ile hayata geçememiştir. Ancak demokrasi tarihi açısından bu metin referans gösterilmiş, ilerleyen dönemlerde İngiltere’de demokrasi bu temeller üzerinden gelişmiştir (Çaha, 2012: 224-25).

Modern demokrasiye giden yolda önemli eşiklerden birisi de feodal Avrupa ve orada gözlemlenen temsil fikridir. Temsil kavramının önemi modern demokrasi için kritiktir ki bunun ortaçağdaki kaynağı feodal sistemde bulunabilir. 15. yüzyıl itibarıyla toplumun tüzel kişiliğini ifade eden ve parlamento, diet veya estates deyimleriyle ifade edilen temsili niteliğe sahip feodal meclisler Avrupa’da

yönetimin bir özelliği olmaya başlamıştır. Feodal temsil, feodal tüzel kişiliklerin yetkilileri tarafından temsilini ifade etmiştir. Temsilcilerin halk tarafından seçilmesi söz konusu değildir. Ancak temsilci, temsil kurumuna (meclis) temsil ettiği tüzel kişilik her kimse onu bağlayacak kararlar alma yetkisi ile girer, katılır. Böylece tam yetkili temsilcilik anlayışı, karar alma hakkının temsilciye verilmesi önemlidir (Çınar, 2014: 211).

Bu başlangıçlar neticesinde 1648 burjuva devrimi İngiliz demokrasisi açısından parlamenter bir sisteme dönüşümü de hızlandırdı. Kralı destekleyen toprak aristokratları ile, parlamento yanlıları olan tüccar, sanayici ve halk arasındaki savaş kralın yenilgisi ile son buldu. 1648’de kral idam edildi ve İngiltere’de Cumhuriyet ilan edildi, parlamento tek karar mercii haline geldi. Cumhuriyet kısa sürmüş, mutlak monarşi yeniden kurulmuş olsa da İngilizlerin deyimiyle Görkemli Devrim, parlamentonun bir zaferidir. Bunun sonucunda Haklar Bildirgesi yayınlandı ve kendisinden sonraki devrimlerin (Amerikan, Fransız) de habercisi oldu. Böylece kral ve parlamentonun yetkilerinin diğerinin yetkileri tarafından kısıtlandığı bir anayasal sistem ortaya çıktı. Parlamento içindeki Lordlar Kamarası’ndaki babadan oğula geçen aristokrasinin gücü Avam Kamarasındaki halkın gücüyle dengelenmişti. 18. Yüzyılın başlarında Avrupa’da ortaya çıkan politik fikirler ve uygulamalar, daha sonraki demokratik inançların ve kurumların önemli unsurları oldu. Bunlar özetle yerel meclisler aracılığıyla özgür insanların yönetime katılması fikri, yöneticilerin yönetilenlerin rızasını alması gerektiği fikri ve temsilcilerin kurayla değil seçimle belirlenmesi fikri gibi fikirlerdi.

18. yüzyılda özellikle Britanya ve onun siyasal kültürü modern demokrasinin gelişiminde önemli bir eşik ve güç kaynağı oldu. Bu kaynak kapitalizmi, kilise ve devlet, lordlar ile krallar ve Katoliklerle Protestanlar arasındaki mücadelelere bireysel özgürlük için kapıları aralamışsa, kapitalizm duvarları alaşağı etmiştir. Hiçbir şey modern dünyayı bin yıllık ekonomik, sosyal ve siyasal yaşam kalıplarını yok eden kapitalizmden daha güçlü biçimde şekillendirmemiştir. Feodalizmi, monarşiyi yok etmiş, düzen ve gelenek yerine değişmeyi yerleştirmiştir ve bu sistem öncelikle İngiltere’de köklenmiştir. Kapitalizmle birlikte mülkiyet hakkı sistemli olarak korunmaya başlamış, bu da toplumları derinden değiştirmiştir. Bunun anlamı, mülkiyetin etkin kullanılmasını engelleyen feodal geleneklerin ve ayrıcalıkların yok edilmesiydi. İngiliz toprak seçkinleri tarımın modernleşmesinde öncü rol oynadılar, çitleme sistemiyle birlikte meralar artık yüksek kar getiren yün ticaretine hizmet için kullanılmaya başlandı ve koyunlar buralarda otlatılmaya başlandı. İngiliz toprak sınıfları, devam eden kapitalist devrime uyum sağlayarak hem kendi güçlerini korudular hem de toplumlarının modernleşmesine yardımcı oldular. Bunun tersine Fransız

aristokratları, mülklerini daha verimli kullanmak için pek bir şey yapmadı, kiracılarına ağır feodal yükleri yüklemeye devam etti ve ticareti küçümsediler. (Zakaria, 2014: 45-47). Tüm bu farklılıklar iki ülkedeki ekonomik ve toplumsal farklılaşmalar demokrasiye giden yolda da farklılıkları ortaya çıkardı. İngiltere daha önce parlamenterleşen, sistemini uyumlulaştıran bir ülke oldu. B.Moore'un tespitine göre burjuva yoksa demokrasi de yoktu. Modern demokrasinin gelişiminde kapitalizmin ve kapitalist burjuvaların varlığı önemli ivme yaratmıştı ve kapitalistleşmeyi daha hızlı ve sorunsuz inşa eden uluslar daha kolay demokratikleşiyordu. (Liberal demokrasi)

Modern demokrasi anlayışı, 18. yüzyılın sonlarındaki Amerikan (1776) ve Fransız (1789) devrimlerinin oluşturduğu siyasi devrimlerden doğmuştur. 1787 yılında yazılan Birleşik Devletler Anayasası oy hakkını sadece mülkiyet sahibi olanlarla sınırlandırmasına rağmen o zamana kadar var olan demokratik sistemi kurmuştur. Fransız Devrimi de yönetimin "halkın egemenliğine" dayanması gibi daha radikal fikirler doğurmuştur. Halk egemenliği Rousseau'nun "genel irade" anlayışından doğmakta ve milli kolektif çıkarların bir türü anlamına gelmekteydi.

Amerika'da 1770'lerde İngiltere hükümetine karşı başlayan başkaldırı demokrasinin Avrupa dışında da gelişmesine yol açmıştır. Amerikan-İngiliz savaşı sonunda bağımsızlık kazanan Amerika Birleşik Devletleri Virginia Haklar Bildirgesi adıyla insan haklarını devlete karşı koruyan bir bildirme yayınlamıştır. Bu bildirme insanların doğuştan hiçbir şekilde vazgeçemedikleri haklarla dünyaya geldikleri, yönetimin onların haklarını korumak için olduğu, bireylerin kötü yönetimlere karşı isyan hakkının bulunduğunu belirtir. Bildirgeye göre "Tüm güç halkta toplanır ve halktan gelir; yetkili kişiler halkın vekilleridirler; halk için çalışırlar; halka karşı her zaman sorumludurlar". Bu bildirme dünya tarihinde ilk kez birey olarak insan haklarını her şeyin üstüne çıkarmıştır. Bu bildirme daha sonra yayınlanacak olan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni büyük oranda etkilemiştir. Amerikan demokrasisinin temelinde bu bildirgelerde ifade edilen düşünceler yer almıştır. 1787 Amerikan Anayasası bugünkü Amerika'nın temelini atmıştır ve üç temel ilkesi vardır: birincisi, sistem insan haklarını her şeyin üstünde tutacaktır. İkincisi din ile devlet arasındaki ilişkide dinler devlete karşı özgür olacaktır. Üçüncüsü de Amerika her açıdan çoğulcu bir yapıda olacaktır (Çaha, 2012: 227-28).

Batı'da demokrasinin tarihsel gelişiminde rol oynayan gelişmelerden birisi de 1789 Fransız Devrimi'dir. 1789 yılında ilan edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi önemlidir. Bildirme Virginia Haklar Bildirgesi ile önemli benzerlikleri barındırır. Maddeler arasında insan haklarının doğal oluşuna ve

vazgeçilmezliğine, özgürlük, mülkiyet, güvenlik, baskıya karşı direnme haklarının varlığına işaret edilir. Egemenliğin özü bildirgeye göre esas olarak ulustadır ve keskin bir dille düşünce, inanç ve ifade özgürlüğünü, mülkiyet haklarını, güçler ayrımı ilkesini, hukukun üstünlüğünü belirtir. Fransız devrimi ayrıca mülkiyetten bağımsız bir vatandaşlık anlayışı da geliştirmiştir. Devrim, din ve toprak temelindeki aristokratlığa ve soyluluğa son verdiği için tüm insanların vatandaşlık temelinde eşit olduğu düşüncesi de geliştirmiştir. Eşit oy hakkı düşüncesi açısından da bu anlayış önemli bir katkı sağlamıştır (Çaha,2012: 229). Tüm bu prensipler modern demokrasi teorisinin önemli ayaklarını oluşturarak zamanla başta batı dünyası olmak üzere modernleşme sürecini yaşayan diğer ülkelere de ulaşılması gereken bir standart olarak gösterilmiştir.

Modern Demokrasinin Krizi

Modern demokrasi ana ekoller olarak liberal demokrasi ve sosyal demokrasi olarak ikiye ayrılırlar. 19. Yüzyılın toplumsal, iktisadi ve ekonomik gelişmelerinin de bir sonucu olarak biçimlenmişlerdir. Ancak 20. Yüzyılda büyük kırılmalar, değişim ve dönüşümler yaşanmış, bu iki demokrasi anlayışı da eleştirilere maruz kalmıştır. Modern temsili demokrasinin bir krizde olduğu ifadesi 1950 sonrası dönemden itibaren dillendirilmeye başlamıştır.

Modern demokrasinin krizinin bir meşruiyet krizi olarak ele alınmasının ardında yatan nedenlerin başında, liberal demokrasinin dayandığı temsil sistemi gelmektedir. Temsili demokrasi, demokratik meşruluğun yurttaşların doğrudan demokraside olduğu gibi kamusal kararların içeriğini değil, bu kararları belirleyecek temsilcileri belirlemesiyle gerçekleştiğini varsayması nedeniyle, özü itibarıyla problemlidir. Sorun liberal demokrasinin meşruiyet ilkesi olarak kabul edilen halk egemenliği kavramının liberal demokrasinin temsil modeliyle uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Bu uyumsuzluğa neticesinde daha yolun başında demokratik prensip inkar edilmiş ve yurttaşlar yasaların yaratıcısı olmaktan çıkarılmışlardır. Temel sorun, halkın iradesinin seçilmişlerin iradesiyle sınırlandırılmasıdır. Genel irade temsilcilerin yararına tekelleştirilmektedir. Liberal devlet aygıtının demokratik niteliği, temsilciler ve temsil edilenler arasındaki ayrımı onaylayan uzmanlaşmış seçkinlerin belirlenmesiyle sonuçlanan seçim prosedürüne indirgenmektedir (Doğanay, 2003: 25-26).

Krizin başlıca nedeni, siyasetin düzenli olarak yinelenen seçimlere indirgenmiş olmasıdır. Siyaset, temsili modelin işleyiş mekanizmaları içinde seçkinlerin denetimi ve egemenliği altında “bilimselleşmekte”, ancak aynı zamanda da içeriği boşaltılmakta, ticari bir nesneye dönüştürülmektedir. Böylece yurttaş-seçmen, bir çeşit tüketici-seçmen konumuna düşürülmektedir. Temsil modeli ve seçim süreçleri ile ilgili bir diğer sorun demokratik

mekanizmaların siyasal partilerin ve adayların kendi projelerini en geniş sayıda seçmeni etkileyecek şekilde sunmaları üzerine kurulu bir rekabetçi bir sürece indirgenmiş olmasıdır. Parti sistemi esas itibariyle temsili demokrasinin geniş nüfusa yayılmasının ve dışlanmış sınıfların yasamaya katılmasının, dolayısıyla da sisteme sadakatinin güvenceye alınmasının aygıtıdır. Günümüzde Habermas'ın da ifade ettiği üzere parti içi denetim milletvekilini fiilen partisinin emredici vekaleti altına sokmuştur. Bu sistemde milletvekili talimatlarla hareket etmekte, daha önce verilmiş kararları tescil etmektedir sadece. Oysa milletvekili halkın temsilcisi ise, partinin değil halkın taleplerinin aracısı olmalıdır. Bu gelişme, parlamentonun kamusal tartışmanın yürütüldüğü bir zemin olmaktan çıkmasına neden olmuştur. Böylece insanların zihninde “bizim kamusal sorunlarla ilgili tercihlerimizi kim belirliyor?” sorusunu uyandırmaktadır (Doğanay, 2003: 27-29). Bu soruların artışı ve toplumsal düzlemdeki karşılığının da olmaması klasik demokrasi anlayışlarını revize atma adımlarını güçlendirmiştir.

Modern Demokrasinin Krizine Çözüm Arayışı: Radikal Demokrasi Kuramları

Radikal demokrasi kuramları içerisinde en önde gelen model belki de müzakereci demokrasidir. Müzakereci demokrasi fikri liberal demokrasiye eleştirel bir biçimde ortaya çıkmıştır. Liberal demokrasinin eleştirisi üzerinden ilerleyen bu yaklaşım, liberal demokrasinin eksikliklerini gidermeyi hedefler. Nitekim liberal demokrasi; “...insan doğası, bilgi ve siyaset hakkında gerçekten de liberal; fakat özünde demokratik olmayan öncüllere dayanır. Sahip olduğu birey ve bireysel çıkar kavrayışı, bireylerin ve çıkarlarının dayandığı demokratik pratikleri zayıflatır. Liberal demokrasi bu nedenle “cılız” bir demokrasi teorisi; içerdiği demokratik değerler ihtiyati ve bu nedenle geçici, seçmeye ve şarta bağlıdır; salt bireysel ve özel amaçların aracısıdır. Bu şüpheli temelin üzerinde sağlam bir yurttaşlık, katılım, kamusal iyiler ya da yurttaşlık erdemi teorisinin yükselmesi beklenemez” (Barber, 1995: 32). Demokrasinin liberal modeli, aşırı bireyci olması nedeniyle, kolektif bir eylem olan siyaset konusunda ve katılımcı yurttaşlık teorisinin hayata geçirilebilmesi noktasında zaafiyet içerisindedir.

Bu değişim ve dönüşümler sonucunda, özellikle 1980'lerden sonra dünyada iki önemli tartışmanın yapılmakta olduğu görülmektedir: bir taraftan “modernite” üzerine yapılan modernite/postmodernite tartışması, diğer taraftan da Kantgil liberalizm üzerine yapılan liberalizm/toplulukçuluk tartışması"dır. Bu sürece paralel bir şekilde “Radikal demokrasi tartışması” olarak adlandırılabilir bir tartışmanın varlığı da söz konusudur. Bu tartışma, ciddi değişim ve dönüşümler geçiren modern toplumlarda “demokratik yönetim

sorusu”na verilen yanıtları içeriyor. Radikal demokrasi kuramları iki temel soruya yanıt bulmaya çalışmaktadır:

1- Liberal demokrasi ve “meşruiyet krizi”;

2- Demokratik yönetimin normatif temelini belirleyen ilkelerin, normların ve değerlerin saptanması (Keyman, 1999: 136-137).

Habermas tarafından geliştirilmiş olan müzakereci demokrasi anlayışının özüne baktığımızda; liberal ve cumhuriyetçi anlayışın demokrasi anlayışlarının eleştirisinden hareketle her iki anlayışın demokrasi söylemlerinden hareket eden ancak farklı bir demokrasi anlayışı görülmektedir. Habermas’ın “tartışımçı kuram” olarak adlandırdığı bu politika yeni demokrasi tartışmalarının hareket noktasını oluşturmaktadır.

Tartışımçı kuram, müzakereci siyasetin başarısını toplu eylemde bulunan yurttaşlara bağlamaz, ama bu duruma tekabül eden iletişim usüllerinin kavramsallaştırılmasına dayandırır. Bu yaklaşım merkezlesleştirilmiş bir toplum imgesi ile paralellik taşır. Bu demokrasi anlayışında, devlet merkezli ve amaca dönük bir özne idaresine dayanmayan bir yaklaşım bulunmaktadır (Habermas, 1999: 46). Onun demokrasi modeli iletişim eylemi kuramı doğrultusunda geliştirilmiş gibidir. İletişim eylemi kuramında Habermas’ın vurguladığı temel nokta olan öznelerarasılık, diyalog ve hiyerarşik olmayan iletişim durumu ile her bireyin aktif olarak katıldığı, müdahil olduğu bir iletişimsellik kurgulanmıştır. İşte müzakereci demokrasi bu idealden ve bu düşünceden hareketle biçimlendirilmiştir.

Habermas “sorgulayıcı demokrasi” (tartışımçı kuram) olarak nitelediği radikal demokrasi kuramında şu düşünceden hareket eder: demokratik yönetim bürokratik-modern devletin yalnızca “hukukun üstünlüğü” ilkesi yoluyla denetlenmesi anlamına gelmemelidir. Aynı zamanda alttan-denetimi sağlayan ve karar alma süreçlerine katılımı gerçekleştirecek bir “kamusal iletişim mekanının” varlığı da devlet-toplum arasında kurulacak demokratik bir yönetim için gerekli koşuldur (Keyman, 1999: 137). Habermas’a göre, “tartışım kuramı her iki anlayışın (liberal-cumhuriyetçi) bazı öğelerini benimser ve onları farklı biçimde birleştirir. Tıpkı cumhuriyetçilikteki gibi, kamuoyu ve irade oluşturma sürecini odak noktası haline getirir; fakat hukuk devleti anayasasını ikinci sırada görmez. Tersine, hukuk devleti temel hakları ve ilkelerini, demokratik işleyişteki önemli iletişim koşullarının nasıl kurumsallaştırılabileceğine ilişkin sorunun tutarlı yanıtı olarak algılamaktadır. Tartışım kuramına göre, tartışımçı bir siyasetin hayata geçirilmesi, medeni haklarını kolektif olarak kullanabilen bir

topluluğa değil, söz konusu işleyişlerin kurumsallaştırılmasına bağlıdır (Habermas, 2002: 160).

Müzakereci demokrasi modeline göre, bir yönetim biçimindeki kolektif karar alma süreçleri açısından meşruiyete ve rasyonelliğe varmanın gerekli koşulu söz konusu yönetim biçimindeki kurumların herkesin çıkarı olarak görülen şey, özgür ve eşit bireyler arasında rasyonel ve adil biçimde yürütülen kolektif müzakere süreçlerinden kaynaklansın. Zorunlu erk yani güç talebinde bulunanların gerekçesi, kararlarının herkesin eşit derecede çıkarlarını gözettiği söylenen yansız bir konumu temsil etmesidir (Benhabib, 1999: 104-105). Müzakereci demokrasi idealinde, katılımcılar siyasal bir sorunu önyargısız bir yaklaşımla çözmeye çalışırlar. Siyasal tartışma süreci akıl yoluyla varılmış savlara dayanır. Katılımcılar öneriler ortaya atar ve bunları eleştirirler; her biri yalnızca daha iyi savın gücü nedeniyle bir sonuca rıza gösterir. Böyle bir rızanın rasyonel olması için katılımcıların özgür ve eşit olmaları gerekir. Her biri öneri sunma ve eleştirme konusunda eşit fırsata sahip olmalı ve konuşma konumları baskıdan bağımsız olmalıdır. Müzakerenin amacı konsensüse varmaktır; bu mümkün olmadığında ve katılımcılar oylamaya başvurduklarında bile, vardıkları sonuç özel tercihlerin toplamından çok kolektif bir yargıdır (Young, 1999: 177-178).

Radikal demokrasi anlayışının en önemli modeli olan müzakereci model görüldüğü gibi ne liberal söylemin hukuk devleti söylemiyle sınırlı bir demokrasi anlayışını ne de toplulukçu anlayışta şekillenen devlet merkezli, milliyetçi söylemi besleyen bir yaklaşımı benimsememektedir. Bunun yerine liberal demokrasi modelini temel alan ancak 'demokrasiyi demokratikleştirme'ye çalışan bir anlayışla hareket etmektedir.

Liberal demokrasinin üç özelliği üzerindeki farklı yola çıkış ile radikal demokrasinin felsefi temelleri olgunlaştırılmıştır. *Birincisi*, demokrasinin temeli uzlaşmadan daha çok çelişkilerin tanınmasıdır. Çelişkinin tanımlama ögesi olması toplumsal sözleşmeden dışlanmış kimlikleri tanıma olasılığını verir. *İkincisi*, kimlik/fark ilişkisidir. Liberal demokrasinin "ortak ilkeler ve değerler" üzerine kurulması, çoğulcu toplumun "vatandaş-birey"ler tarafından kurulduğu varsayımına dayanır. Bu kabul, "aynı"lık sağlayacak ve farklılıkları bir potada eritme anlayışı yaratarak çelişkileri ortadan kaldıracaktır. Fakat bu "aynılık" durumu bugün meşruiyet krizi yaşamaktadır. Radikal demokrasi kimliği fark üzerinden kurarak bu krizi çözmeyi istemekte, çok-boyutlu bir tanımlama yapmaktadır. *Üçüncü* özellik ise "demokrasinin alttan denetim mekanı" olarak yeniden yapılandırılmasıdır. Modern toplum içerisinde sömürgeleştirilmiş kamusal alanın diyalojik yeniden örgütlenmesi; her kimliğin kendi sınırlarını

tanyarak öteki kimliklerle agonistik bir ilişkiye girmesi (kimliğin farkla ilişkisini tanıma) sonucu liberal demokrasinin demokratikleştirilmesi mümkün olacaktır (Keyman, 1999: 201-203).

Müzakereci demokrasi anlayışının nihai hedefi geç modern zamanlar olarak da adlandırılan dönemden günümüzün küresel sürecinde yaşanmakta olan karmaşık siyasal süreçlerin ve zorlu yönetim problemlerinin aşılabilmesidir. Bu özelliği nedeniyle müzakereci demokrasi fikri ile çokkültürcülük siyaseti arasında yakın bir ilişki vardır. Müzakereci demokrasi küresel süreçle birlikte yükselişe geçen kimlik siyaseti, azınlık hakları, bir arada yaşama sorunları gibi problemleri çözebilmek için, farklılıkların eşit bir biçimde barış içinde bir arada yaşayabilmelerinin yolunu arama ile de yakından ilgilidir.

Müzakereci demokrasi anlayışı, yurttaş olma bilinci, aktif ve çıkarlarını bilen bir birey, sisteme dahil olan ve sistemi değiştirebilecek gücü kendisinde gören insanlardan oluşan bir toplumsal yapıda hayata geçirilebilir. Bu bağlamda demokratik işleyişleri daha sağlıklı olan devlet sistemlerinde ve buna uygun insan potansiyeli yüksek toplumlarda müzakereci demokrasi uygulanabilir.

Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Önündeki Engeller

Türkiye’de Cumhuriyet dönemine kadarki modernleşme hareketlerine kadar olan süreçte ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında öncü kuvvet, devleti ve toplumu modernleştiren merkezi güç asker-bürokrat ve aydın olmuştur. Bu elitler, son yıllarda tam tersi bir bağlamda kendi söylemlerini dile getirmeye başlamıştır. Türkiye özellikle 1990’lı yıllarla birlikte çok daha somut bir şekilde demokratikleşmek istemektedir. Demokratikleşme açısından; hem iktidara gelen hükümetler hem de olgunlaşmaya başlayan sivil toplum kuruluşları ve Türk toplumunun büyük bir bölümü hemfikir görünmektedir. AB ile ilişkilerin de yoğun olduğu 1997 sonrası dönemde demokratikleşme çok daha önemli bir temel kriter olarak karşımıza çıkmıştır. Bu doğrultuda AB ile uyum politikaları çerçevesinde birçok kanun çıkarılmıştır ve çıkarılmaya devam edilmektedir. Biçim olarak yasa ile demokratikleşme şeklinde bir model yanlış olmakla birlikte zamanla yarışan Türkiye’de uygulanmak durumunda kalmıştır. Çıkarılan yasaların toplumsal ilişkilere yansımaya başlaması, kurumlar ve devlet katında yaratacağı farklı ilişki biçimlerinin benimsenmeye başlaması kalıcı bir kültür olarak demokrasinin yerleşmesine katkı sağlayacaktır. Ancak bu katkının anlamlı olabilmesi için toplumun geniş kesimlerince benimsenmesi şarttır. Çünkü, demokrasi prosedürlerle ilerleyen, formel bir reçete değildir. Toplumsal zeminde karşılık bulması, benimsenmesi gerekir. Türkiye’de toplumun ve devletin demokrasiyi algılama biçimleri arasında farklılıklar olduğu ile ilgili ciddi izlenimler ifade edilebilir. Toplum, demokrasiyi herkesin istediğini yapabilmesi

hürriyeti olarak görmekte iken; devlet ise, demokrasiyi, bekasının devamının aracı olarak 'kontrollü demokrasi'/'otoriter demokrasi' şeklinde görmektedir. Bu iki farklı algılama biçimi de demokratik bir duruş değildir.

Türkiye'de demokrasi; toplumsal zemini zayıf olan, her tarafa çekilen, dillere dolanmış, içi boşaltılmış bir kavram haline hem toplumun hem de devletin yanlış bakışları sonucunda gelmiştir. Türkiye'deki bu durumun düzeltilmesi ancak hızlı bir yeniden yapılanma süreci ile mümkün olabilir. Yeniden yapılanmanın gerekliliğini toplumun geniş kesimlerine ve devlete kim anlatacaktır? Bu noktada toplumun her kesiminden öneriler ve katılımlarla, sivil toplum kuruluşlarıyla, siyasal partilerle, bilim adamlarıyla, aydınlarla bir kamuoyu oluşturularak bir tartışma ortamı yaratılarak, kendi kendini sorgulayarak ve eleştirerek bu süreç işletilebilir. Böylece devlet içerisindeki her birimin üzerinde hissedeceği kamuoyu baskısı toplumsal bir proje haline getirilebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitilmiş insanı olmayan, eğitim sürecinden geçmiş olanları da savaşlarda kaybeden, fakir ve cahil halk kitlelerinden oluşan Türkiye'de haklılığı kabul edilebilecek olan üstten şekillendirilen yapılaşma hareketleri, günümüz Türkiye'sinde artık yerini alttan yukarıya örgütlenen bir yapılaşmaya bırakmalıdır. Bu noktada görev başına gelen hükümetlerden, sivil toplum kuruluşlarına, aydınlardan, üniversitelere ve toplumun bütün kesimlerinden insanların bir baskı, kamuoyu oluşturarak demokratikleşme sürecini hızlandırmaya destek vermeleri gerekmektedir. Değişmeyi engelleyici, statükocu güçler olarak öne çıkan güç odakları ise böyle bir hareket karşısında duramayacaklar ve kazanan Türkiye olacaktır. Ancak bu hareket tarzı Türkiye şartlarında kolay olmayacaktır. Çünkü, hükümetler üzerinde asker-bürokrat etkisi bilinen bir gerçekliktir, ayrıca sivil toplum kuruluşları Türkiye'de çok zayıf ve devlete tamamen bağımlı olan 'sivil' olmayan sisteme destek vermenin ötesinde pek de işlevi olmayan kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Üniversitelerin durumuna gelince, devlete bağlı olması ve özerkliklerinin olmaması ve üniversiteler kanunundaki bağlayıcı noktalar nedeniyle akademisyenler edilgin, pasifize edilmiş bir kitle olarak etkin olmaktan uzaklar. Aydınlarımız ise kısmen daha rahat olmakla birlikte, kolektif hareket etme gücünden yoksun olmaları ve 'vatanın bölünmez bütünlüğü'nü bozma ihtimalleri ya da siyasal iktidarın uygulayıcısı olan hükümetlerin baskıları, korkutmaları nedeniyle ciddi risklerle yüz yüzedirler. Halk ise geleceğe umutsuz bakan, elindekini kaybetmeme korkusuyla sesini çıkarmaya korkan bir 'yığın' haline getirilmiştir. Yoksulluk ve işsizlik gibi sıkıntılıların pençesindeki halk için demokrasi adına riske girmek lüks bir davranış olacak gibi görünmektedir.

Olumsuzluklar bu kadar çok olmakla birlikte, kararlı ve dikkatli bir politika ve eylem birliği içerisinde radikal demokrasi hareketinin gerekleri yerine getirilebilir.

Radikal demokrasi hareketinin başlayabilmesi için öncelikle gelenekselleşmiş Kemalizm’in sorgulanması, eleştirilmesi gerekmektedir. Kemalizm, Türkiye için çok önemli bir itici güç, dinamizm ve modernleşmenin öncüsüdür. Ancak özellikle Atatürk’ün ölümünden sonra geçen süreçte politik gelişmeler göstermektedir ki Kemalizm, 20. yüzyılın ilk çeyreğinin tarihsel-toplumsal şartları doğrultusunda yorumlanarak tutucu bir ideoloji haline getirilmiştir. Oysa içinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinin de etkileriyle yeni konjonktürel şartlar söz konusudur. Dünyada hiçbir ülke artık izole bir şekilde, kendi içerisine çekilerek bir siyaset-ekonomi güdememektedir. Ülkelerin ekonomik ve siyasal çıkarları az veya çok birbirine bağımlıdır, bu bağlamda Türkiye’nin de dünyanın birçok ülkesiyle ekonomik ve politik ilişkileri olduğunu göz önünde bulundurursak, içe kapanma gibi bir düşünce Türkiye’yi ileriye götüremez.

Türk toplumunun profili geçtiğimiz 90 yılda çok önemli değişimler göstermiştir. Bu yüzden Türkiye’de devlet halkına güvenmelidir, devlet-toplum güvensizliği ve sistemin eleştirilemez olması durumunun artık aşılması gerekmektedir. Türk toplumu, kendi geleceğini, kendi problemlerini, dünya içerisindeki yerini en iyi şekilde belirleyebilecek durumdadır. Uzun yıllardan beri yaşanan ekonomik ve siyasal krizler, halkın da psikolojik-sosyolojik yapısını derinden etkilemiştir. Ekonomik durumun düzelmeye başlaması ile hayatın normalleşmesi, ardından sosyal ve siyasal taleplerin hızlı bir şekilde gelmesi hiç de şaşırtıcı bir durum olmayacaktır ki 2000’li yılların başlarından beri hak arayışları ile ilgili çok ciddi talepler, eylemler, toplumsal kitle hareketleri görülmektedir. Ayrıca Türkiye’de halkın bir ‘özne’ olmasına hiç izin verilmemiştir. Bu bastırılmışlığın pasifliği ancak demokrasi ile atlatılabilir. Ancak, demokrasinin gelebilmesi için de aktif, katılımcı, örgütlü bir topluma da ihtiyaç vardır.

Türkiye’de toplum; Osmanlıdan beri hep devlet tarafından yönlendirilmiş, Cumhuriyet dönemindeki devrimsel değişiklikler bile halkı özne konumuna getirememiştir. Çünkü, devletin siyasal niteliği değişmiş, ancak yönetim anlayışı değişmemiştir. Devlet, halk için değil, halk devlet içindir anlayışının değişmesine izin verilmemiştir. Cumhuriyetin ilk yılları da dahil olmak üzere devlet halktan korkmakta ve halkın cumhuriyete sahip çıkmayacağı korkusu devam etmektedir. Bu anlayış nedeniyle toplumda herhangi bir konuda sesler yükseltildiği zaman devlet hemen harekete geçerek, vatanın bölünmez bütünlüğünü bahane ederek ‘vatan hainlerini’ etkisiz hale getirmektedir. Bunun

bir alternatif biçimi de son yıllarda siyasi iktidarın eleştirilemezliği, eleştirildiği durumlarda ise eleştirenlerin zor durumlarda kalmaları, değersizleştirilmesidir.

Cumhuriyetin ilga edileceği korkusunun hala devam ettiği Türkiye’de bu korkuyu yenmek için geçmişle yüzleşmek, hukuku, eğitimi, ekonomiyi, kurumları, parlamenter sistemi vs. revizyone etmek, yeniden yapılandırmak gerekmektedir. Böyle bir hareket tarzı zaman zaman halihazırdaki durumdan önemli bir kopuşu da beraberinde getirebilir. Ancak bu kopuş hiçbir zaman cumhuriyet değerlerinden ve ilkelerinden kopuş şeklinde olmayacaktır. Böyle bir talebin olması ihtimali söz konusu değildir, bu korkuyu topluma yerleştirenler sürekli tedirginlik psikolojisi halini halka yerleştirerek ‘korku toplumu’ yaratma çabası içerisinde olanlardır. Böylece tepkisiz, edilgen, tebaa olmaktan öteye geçemeyen bir toplumun varlığını sürdürmeyi hedefliyor gibi görünmektedirler.

Türkiye’de gerçekleştirilmesi gereken yeniden yapılanma anlayışı gerçekleştirilmezse Atatürk’ün ölümünden sonra duraklayan, ancak bir arpa boyu yol alan ülkemiz bu aşamayı daha öteye taşıyamayacak gibi görünüyor. Korku üzerine kurulmuş, rejim korkusuyla zırhlanmış bir sistem sağlıklı bir şekilde varlığını sürdüremez. Sistem içinde zaman zaman gerilimler, sıkıntılar ve patlamalar olabilir. Bunun zemini de heterojen Türkiye coğrafyasında her an ortaya çıkabilir. Farklı dinsel ve etnik kökleri olan, kültürel farklılıkları olan bir coğrafyada toplumun içerisindeki bireylerde sisteme karşı bir sorgulama, onu yok sayma, güvensizlik vs. gibi duygular gelişmeye dolayısıyla bir kimlik krizi oluşmaya başlayabilir. Habermas’ın meşruiyet krizi kavramsallaştırmasında olduğu şekilde bir süreç işlemeye başlarsa, kimlik krizleri sistem krizine yol açabilir ve bu da sistemin varlığına bir tehdit olabilir. Bu potansiyel gerilimlerin ışığında radikal demokrasinin öngördüğü farklılık üzerine kurulu bir kimlik söyleminin benimsenmesi, aşağıdan yukarıya doğru örgütlenme ve çelişkilerle birlikte yaşamanın olumsuz anlaşılmasında anlayışı halkta ve siyasal kültürde yerleştirilmelidir. Böylece, demokratik kazanımlar önce topluma sonra da devlete ulaşacaktır.

Türkiye; dünyada üçüncü demokrasi dalgası olarak adlandırılan radikal demokrasi tartışmaları çerçevesinde kendi tarihsel-toplumsal şartları bağlamında harekete geçmek zorundadır. 1990’lı yıllardaki Türkiye’de devlet/parti ve partiler-arası ilişkilerle sınırlandırılmış siyasal mekanın çıkmazı vardı. Bu anlamda devlet/siyasal partiler ile toplum arasında, toplumsal taleplerin karar alma süreçlerine eklemlenmesi bağlamında bir meşruiyet krizi yaşanmakta idi. Bu kriz de Türkiye’de ciddi bir “sistem krizi”nin yaşandığının bir göstergesi olarak okunabilir (Keyman, 1999: 45). Aradan geçen zaman zarfı itibarıyla 2015’in sonlarında ana fotoğraf değişmemiş durumdadır. 1982

Anayasası yürürlüktedir, ülke genelinde uygulanan seçim barajı %10’dur ve ciddi bir temsil krizi yaratmaktadır. Siyasal partilerde liderler sorgulanamayan, eleştirilemeyen kişilikler olarak durmaktadır. Demokrasinin temel değerleri olan düşünme, örgütlenme, iletişim özgürlükleri ile ilgili sorunlar sürmektedir. Toplumsal hareketler, aşağıdan yukarı talepler devlete karşı hareketler olarak yorumlanmakta ve sert müdahalelerle bastırılmaktadır. Yeni dönem demokrasi tartışmalarında güçlendirilmeye çalışılan özne/birey Türkiye’de hala çok zayıftır. Sivil toplum kuruluşları kamuoyu yaratma, kamusal alandaki talepleri siyaset mekanizmasına ulaştırma işlevlerini yerine getirememektedir. Siyasal sistem parlamenter yapıda olmasına rağmen alternatif oluşturmada son derece başarısızdır, ayrıca başkanlık sistemi tartışmaları da kutuplaşmaları bir derece daha yukarıya taşımış görünmektedir. Tüm bu göstergeler demokratik olarak ciddi kriz göstergeleridir.

Bu krizin aşılabilmesi için öncelikle devlet-toplum arası ilişkilerinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu yeniden yapılanma, demokratik anayasa temelli, toplumsal alanda birbirini ötekileştirmeyen ve farklılıkların zenginlik olarak kabul edildiği bir kamusal alan inşası ile mümkün olabilir. Türkiye’de devletin inşa etmek istediği tek kültürlü Türk toplumu idealinden artık vazgeçmek gerekmektedir. Bu, üstenci tek kültür anlayışı nedeniyle devlet tüm yurttaşlarına “aynı” imiş gibi davranmaktadır ve politikalar üretmektedir. Bu da farklı özellikleri içerisinde barındıran Kürt, Alevi, Hristiyan, Rum, Ermeni vs. gibi yok sayılan kitleyi hem devlet bazında hem de toplumun diğer kesimleri içerisinde ötekileştirmektedir. Dolayısıyla alttan alta sürekli bir iç gerilim yaşanmaktadır. Monist söylemden vazgeçilmesi devlet-toplum ilişkilerinin yeniden yapılanması için temel bir şart olarak görünmektedir. Böylece radikal demokrasi projesinin bu öncüller doğrultusunda gerçekleşme olasılığı gündeme gelebilir.

Kaynakça

- BARBER, B., 1995, *Güçlü Demokrasi*. (Çev.) M. Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BENHABIB, S., 1999, “Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”, *Demokrasi ve Farklılık* (iç.), S. Benhabib, (Yay. Haz.) İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- ÇAHA, Ö., 2002, “Demokrasi”, *Siyaset Bilimi* (iç.), H. Çetin, (Ed.) Ankara: Orion Kitabevi.
- ÇINAR, M., 2014, “Demokrasi”, *Siyaset* (iç.), Y. Taşkın, (Ed.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- DOĞANAY, Ü., 2003, *Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek*. Ankara: İmge Kitabevi.

- HABERMAS, J., 1999, "Demokrasinin Üç Normatif Modeli", *Demokrasi ve Farklılık* (iç.), S. Benhabib (Yay. Haz.), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- HABERMAS, J., 2002, *Öteki Olmak, Öteki'yle Yaşamak*. (Çev.) İ. Aka, İstanbul: YKY.
- KEYMAN, E. F., 1999, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- YOUNG, I. M., 1999, "İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde", *Demokrasi ve Farklılık* (İç.), S. Benhabib, (Yay. Haz), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- ZAKARIA, F., 2014, *Özgürlüğün Geleceği, (Yurtta ve Dünyada İliberal Demokrasi)*, (Çev.) M. Öztoprak Sağır, H. Serkan Akıllı, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

TEKNOLOJİ VE TOTALİTARİZM YA DA TEKNOLOJİK TOTALİTARİZM

Technology, Totalitarianism or Technological Totalitarianism

Bengül Güngörmez*

“Tarım şimdi motorize gıda-
endüstrisine dönüştü –özde gaz
odalarında ve toplama kamplarında
cesetlerin üretilmesiyle, ulusların
kuşatılmasıyla ve açlığa terk
edilmesiyle, hidrojen bombalarının
üretilmesiyle aynıdır bu.”

Martin Heidegger

Öz

Bu makalede modern dünyanın *sin qua non*'u olarak teknoloji ve teknolojinin totalitarizmle ilişkisi ele alınmaktadır. Bu amaçla modern totalitarizmle ilgisi olduğunu düşündüğümüz “teknik bilgi”, “araçsal akıl”, “soykırım”, “nesnellik”, insanlıktan çıkma süreci, ilerleme vb. gibi kavramları Heidegger, Marcuse, Horkheimer, Nisbet, Bauman, Ellul gibi çeşitli düşünürlere göre felsefi ve sosyolojik bakımdan değerlendirmeye çalışacağız. Hayatın her alanının kontrolünü günümüz dünyasında yalnızca teknoloji sağlayabilir. Günümüz dünyasında teknoloji yalnızca kontrol etmenin değil, yok etmenin de vasıtasıdır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Totalitarizm, Soykırım, Hayatın kontrolü

Abstract

In this paper we will examine the technology as *sin qua non* of the modern World. And also we will examine the relationship between technology and totalitarianism. With this aim, we will evaluate such concepts like “knowledge of technic”, “instrumental rationality”, “genocide”,

---

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

“objectivity”, “process of dehumanization”, “progress” etc. which have relationship modern technic and totalitarianism philosophically and sociologically according to some thinkers like Heidegger, Marcuse, Horkheimer, Nisbet, Bauman, Ellul. Only technology can control completely our life today. In contemporary world technology not only control our life but it is also an effort to eliminate.

Keywords: Technology, Totalitarianism, Genocide, Control of life

George Orwell'in ünlü romanı “1984”te insanlar, “Büyük Birader”in onları gözlediği söylenerek gündelik hayatlarında sürekli kontrol altında tutuluyordu. Romanın kahramanlarından O'Brien, baş kahramanı Winston'a “Biz hayatı her düzeyde denetliyoruz”¹ diyordu. Hayatın her alanının kontrolünü günümüz dünyasında yalnızca teknoloji sağlayabilir.

Teknoloji modern dünyanın *sin qua non*'u olarak varlığını sürdürmekte ve gün geçtikçe bizden yeni bağılıklar talep etmektedir. Günümüz dünyasında teknoloji yalnızca kontrol etmenin değil, yok etmenin de vasıtasıdır. Modern teknolojinin gelişimiyle birlikte önceki dönemlere göre az emek ve maliyetle çok sayıda insanı öldürmek, kitlesel katliamlar yapmak mümkün hale gelmiştir. Holocaust, Gulag ve Hiroşima teknolojik totalitarizmin müstesna örnekleridir. Bir şair Holocaust'tan sonra artık şiir yazılamayacağını söylerken belki de teknolojik egemenliğin geri döndürülemezliğine gönderme yapıyordur. Artık şiir yazılamaz çünkü “dünyanın büyüğü bozulmuş” ve şiirin ya da şairin ifade edebileceği hiçbir duygu kalmamıştır.

“İnsan neslini ortadan kaldıracak bir atom belası” diyordu, ünlü düşünür Herbert Marcuse, aynı zamanda bu tehlikeyi yaratan güçleri korumaya da yaramıyor mu?”² Marcuse'e göre böylesi bir belayı önleme çabaları, bu tehlikenin çağdaş endüstriyel toplumdaki nedenlerinin ortaya çıkarılmasına da engel olmaktadır. Çağdaş endüstriyel toplum güce tapan, gücü kullanan ve politikalarını güce göre belirleyen toplumdur. Biz Marcuse'ün de dediği gibi her an tetikte olmak, gücümüzü sürekli olarak arttırmak ve hep hazırlıklı olmak zorundayız. Marcuse içinde bulunduğumuz durumun önemiyetini

---

¹ Orwell, George, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, çev. Nuran Akgören, Can Yayınları, İstanbul, 1999, s. 218

² Marcuse, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan, İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerinde İnceleme*, çev.Seçkin Çağan, May Yayınları, 1968, İstanbul, s. 13

anlayabilmemiz için yol gösterici bir karşılaştırma yapar. Ona göre toplumlarımızın önceki dönemlerinde de aynı yok edici ve engelleyici davranışlar vardır ancak geçmişin ve bu günün toplumları arasında ciddi bir nitelik farkı vardır. Marcuse bu nitelik farkını davranışların niteliğindeki farklılık olarak belirler. Günümüz toplumları teknik yetersizlikten değil tam tersine büyük güçten doğar. Entelektüel ve maddi yetenekleri önceki toplumlarla karşılaştırılamayacak ölçüde büyüktür. Gücün artışı zannedildiği gibi bir özgürleşme getirmemiştir. Gücün artışı ve yoğunlaşması daha fazla tahakkümü getirmiştir. “Toplumumuzun belirgin niteliği” diyor Marcuse, artan yeterlilik ve yükselen yaşam ölçüsü gibi ikili bir taban üzerinde, itici toplumsal güçleri Terör yerine Teknik kanalıyla elde etmesidir.”³

Önceleri teknik deyince bu kavram nötr, tarafsız çağrışımlar yapıyordu. Ancak günümüz dünyası ve geçmişte yaşanan büyük toplumsal felaketler bunun böyle olmadığını bize göstermiştir. Teknoloji tarafsız bir kavram olamaz. Marcuse bunu şöyle ortaya koyar:

Teknoloji, toplumu kontrol etme ve bir araya getirme yolunda, daha yeni, daha etkili ve daha doyurucu biçimler kurmaya yarar. Bu kontrolün totaliter eğilimi, daha da başka bir anlam kazanır: Dünyanın az gelişmiş hatta endüstrileşmemiş bölgelerine yayılma ve kapitalizm ile komünizm gelişiminde benzerlikler yaratmaya yönelir.

Bu toplumun totaliter niteliği karşısında, tekniğin alışlagelmiş “tarafsızlık” kavramı sürdürülemez. Bu durumdaki teknik, kullanılma alanından ayrılamaz. Teknolojik toplum, teknik kuruluş ve teknik kavramlar içinde işlenmekte olan bir egemenlik sistemidir.⁴

“Teknoloji” ve “tarafsızlık” kavramları yan yana getirildiğinde ya da ikincisi birinciyi nitelediğinde teknoloji sanki siyasetten, ideolojiden bağımsız, nötr gibi görülmekte ve algılanmaktadır. Oysa durum tam aksidir. Marcuse’ün de söylediği gibi “teknolojik evren olan ileri endüstriyel toplum aynı zamanda bir siyasal evrendir ve bir belirli tarihsel projenin, yani doğanın salt tahakküm nesnesi olması yolundaki deney, değişim ve düzenlenişinin uygulamadaki en son aşamasıdır.”⁵

³ a.g.e., s. 14 Bununla birlikte Georg Ritzer’e göre Marcuse teknolojiyi asla düşman olarak görmez. Yalnızca onun egemenliğin sürdürülmesine katkısı hususunda eleştirir. Sonuçta Marcuse, Marx’la şu görüşü paylaşmaktadır: teknoloji “daha iyi bir toplum”un gelişmesinde kullanıldığında sorun oluşturmaz. Bkz. Ritzer George, *Sociological Theory*, Alfred A. Knopf, New York, 1988, s.251

⁴ a.g.e, s.21

⁵ a.g.e, s.22

Başta gönderme yaptığımız romanda, 1984'te teknolojiyle hayatın her alanının kontrol edilmesi siyasal bir projenin amacı ve işleyişidir. Bu durum teknolojik tarafsızlığın mümkün olamayacağını bize anlatmaktadır. Teknolojik düzen ne olursa olsun hem entelektüel hem de siyasi bir düzenlemeyi gerektirir.

Teknik üzerine düşüncelerini büyük ölçüde Batı felsefesi ve metafiziğiyle hesaplaşma içerisinde ortaya koyan ünlü filozof Martin Heidegger bu konudaki fikirlerini *Tekniğe İlişkin Soruşturma*'da dile getirmiştir. Heidegger, Marcuse'ün teknoloji hakkındaki fikirlerini adeta destekler biçimde tekniği kesinlikle nötr bir şekilde görmememiz gerektiğini söyler. "Tekniği nötr bir şey olarak gördüğümüzde" der Heidegger, "mümkün olan en kötü tarzda tekniğe teslim oluruz; çünkü bugün özellikle pek rağbet gören bu tasarım, bizi tekniğin özü karşısında büsbütün körleştirir."⁶ Bununla birlikte Heidegger yine Marcuse'ün görüşlerine paralel olarak "denetleme", "kontrol" düşüncesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak onun bahsettiği denetleme durumu filozoftan gelmektedir. Ona göre filozof gerçekliğin ne olduğunu kavramaya ve keşfetmeye çalışırken kendisini her tikel varolanın mevcut olmasında görünüşe çıkararak Varlık'tan uzaklaştı. Çünkü arayışı içerisinde filozof, yalnızca açıklıkla anlamaya değil, fakat aynı zamanda mevcut-olanı denetlemeye de kalkıştı. Heidegger'e göre modern teknik çağın gerçek kökeni, işte bu denetleme girişiminde yatar.⁷

Modern tekniğin kavramsal köklerine şöyle bir göz atalım. Sözcük Grekçe *Tekhne* (techne) sözcüğünden gelmektedir. Tekhne yalnızca el becerisine dayalı etkinlikler ve hünerler için değil, fakat aynı zamanda zihin sanatları ve güzel sanatlar içinde kullanılan bir addir.⁸ **Tekhne** "teknik bilgi"ye tekabül ederken **phronesis** "pratik bilgi"ye tekabül eder. "Pratik bilgi", "teknik bilgi"ye öncelik taşır, gelenekte köklenmiştir ve gelenekle kuşaklar boyunca aktarılır. İnsani eylemin temeli ise teorik akıl değil ön yargı, alışkanlık ve gelenektir.

Bu ayrım William James'in bilgiye ilişkin yaptığı şu ayrımla karşılaştırılabilir: "knowledge of" a karşıt olarak "knowledge about". Bunlardan ilki, yani bir şeyin bilgisi, onun pratikliğine vurguda bulunur ve tecrübeyle ilişkilidir. İkincisi yani bir şey hakkında bilgi ise genel prensiplerle, soyut ve mantıksal kurallarla ilgilidir. Robert Nisbet bu iki bilgi tipinin politik reform ve politik ütopyanizm eleştirileri için temel olduğunu söyler. Ütopyacılar ve

⁶ Heidegger Martin, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, çev.Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s.44

⁷ Doğan Özlem, "Giriş", Heidegger Martin, a.g.e, s.17

⁸ a.g.e, s.53

reformistler, pratik ve tecrübeden ziyade soyut kurallar ve prensiplerle hareket ederler. Yani Michael Oakeshott'un "teknik bilgi"⁹, William James'in "knowledge about" dediği bilgi türüyle. "Bu yüzden" der Nisbet, "insanlığın tarihindeki bildik acıların kaynağı, yönetimlerin mühendislerin, teknokratların ve diğer akademik uzmanların elinde oluşudur."

Bütün bu tipolojilerin tarihsel arka planına baktığımızda bu düalizmin, Aristoteles'in Platon'un saf aklına karşı ileri sürdüğü **phronesis** ya da pratik akıla (wisdom, hikmet) dayandığını görürüz. Aristoteles üretici hikmet/bilgi (**techne**) ile pratik hikmet/bilgi (**phronesis**) arasında yukarıda bahsedilen ayrımların dayandığı temel bir ayrım yapar.¹⁰

Bu ayrımların ve Heidegger'in tekniğe ilişkin fikirlerinin bize anlattığı şey, tekniğin insani pratikten, insanın tarih boyunca edindiği tecrübelerden ziyade soyut akılla ilgili ve denetlemeci, her şeye hakim olma yönelimli bir açığa çıkma tarzı olduğudur. Bu denetlemeci, kontrolcü ve tahakküm altına alıcı düşünme tarzı modern teknikte somutlaşır ve özellikle yirminci yüzyılın modern soykırımlarıyla nihai gücüne ulaşır.

Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*'ta soykırımın modern toplumda teknolojinin etkin kılınmasıyla nasıl çok daha kolay ve kapsamlı gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Ona göre

Holocaust, modern biçimde, - akılcı, planlı, bilimsel bilgilerle ve uzmanlıkla yürütülen, ustaca yönetilip, koordine edilen – yapılmış her şey gibi, sözde modernlik öncesi tüm benzerlerinin kendisiyle karşılaştırıldığında ne denli

⁹ Oakeshott, Michael, *Rationalism in Politics and Other Essays*, J. W. Arrowsmith Ltd, New York, 1962

¹⁰ Daha geniş bilgi ve alıntı için bkz. Stone, Lowell Brad, "Robert Nisbet on Conservative Dogmatics," *Society*, Mart/Aralık, 2000, s. 70, Nisbet, Robert, *Conservatism: Dream and Reality*, Open University Press, England, 1986 s. 31-33, William James'in bilgiye ilişkin yaptığı ayrım için *The Meaning of Truth*, Longman Green and Co, New York, 1911, **Phronesis** için bkz. Gadamer, H.George, "Eleştirmenlerime Cevap", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler, Gadamer Habermas, Gadamer - Ricoeur, Gadamer - Derrida Tartışması*, Derleyen ve Tercüme Eden Hüsametdin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 260-261. "Gadamer'in **phronesis** konusunda vurguladığı şey, onun hem evrensel olan şeyin hem de tikel olan şeyin içinde ortaklaşa belirlendiği bir "know how" etiği (bir şeyin nasıl yapılacağıının, uygulanacağıının, icra edileceğinin bilgisi, çev.) tipi doğuran akıl yürütme tarzı olduğudur." Bernstein, Richard J., "Hermeneutikten Praksise", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler, İnsan Bilimlerinde Hermeneutiğe Dönüş*, Derleyen ve Tercüme Eden Hüsametdin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 62. Bu makalede **phronesis** ve **techne** ayrımı ele alınmaktadır.

ilkel, savurgan ve yetersiz olduklarını göstererek geride bırakmış ve rezil etmiştir. Holocaust, modern toplumumuzdaki her şey gibi, bu toplumun bildirdiği ve kurumsallaştırdığı standartlarla ölçülürse, her yönden üstün bir başarıydı. Geçmişteki soykırım olaylarını çok geride bıraktı; tıpkı modern fabrikanın zenaatkarın işliğini; ya da traktörü, biçerdöveri ve tarım ilaçlarıyla modern endüstriyel tarımın, atları, çapası ve geleneksel ekim biçimleriyle köylü çiftliğini geride bırakması gibi.¹¹

Bauman modern soykırımın diğer soykırımlardan farkını bu şekilde belirtirken Henry Feingold, Holocaust gibi bir toplumsal felaketin teknolojiyle ilişkisini kuruyor. Bu ilişki günümüzde soykırımların yapılmasını kolaylaştırıyor ve soykırıma yönelik eylemleri etkinleştiriyor.

Yani (Auschwitz) modern fabrika sisteminin sıradan bir uzantısıydı. Mal üretmek yerine, hammadde insanlardı ve son ürün ise ölümdü; yöneticinin üretim çizelgesinde, günde şu kadar birim diye özenle belirtilmişti. Modern fabrika sisteminin en önemli simgesi olan bacalar insan etinin yakılmasıyla oluşan keskin dumanlar püskürtüyordu. Modern Avrupa'nın son derece akıllıca düzenlenmiş olan demiryolu ağı, fabrikalara yeni bir tür hammadde taşıyordu. Tıpkı öteki kargolarda olduğu gibi yapıyordu bunu. Gaz odalarındaki kurbanlar, gelişmiş Alman kimya sanayi tarafından yapılmış prusik asit tabletlerinden üretilen zehirli gazları soluyordu. Mühendisler krematoryumları (insan bedenini yakmada kullanılan fırın) düzenlediler; yöneticiler de daha geri kalmış ulusların imreneceği bir heyecan ve verimle çalışacak bir bürokrasi sistemi düzenlediler. Genel plan da çarpıklaşmış modern bilimsel ruhun bir yanısımasıydı. Tanık olduğumuz, toplumsal mühendisliğin büyük bir şemasından başka bir şey değildi.¹²

Modern toplumda toplumsal mühendisliği mümkün kılan şey teknoloji ve onun içinde taşıdığı soyut düşünmedir. Tekhne daha önce de söylediğimiz gibi soyut kuralların ve prensiplerin egemen olduğu düşünce biçimidir ve böyle bir düşünce biçiminde değer yargıları, ahlak gibi eylemi sınırlayacak, düzenleyecek kontrol mekanizmalarının var olması mümkün değildir. O rasyonalitenin, araçsal aklın düşünme biçimidir. Teknoloji insani olanın çıkarılması, bir insanlıkdışılaştırma sürecidir.

¹¹ Bauman Zygmunt, *Holocaust ve Modernite*, çev. Suha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s.122

¹² Aktaran Bauman, a.g.e, s.26

Askerlere, *vurulduğunda düşen hedeflere* ateş etmeleri söylenir. Büyük şirketlerin çalışanları *rekabeti* yok etmeye teşvik edilirler. Sosyal yardım kuruluşlarının görevlileri kimi zaman isteğe bağlı kararlara, kimi zaman da kişisel güvene göre iş görürler. Onların hedefleri *ek yardım alıcılarıdır*. Tüm bu teknik terimlerin ardında insanı gılamak ve anımsamak zordur.¹³

Şimdi Holocaust'ta milyonlarca insanın öldürülmesinde rol oynamış kapalı bir gaz kamyonunun nasıl olması gerektiği üzerine bilimsel ve teknik bir yazıyı inceleyelim. Bu yazıda tekniğin "soyut" ve "nesnel" dilinin bir insanlık dramını nasıl gizlediğini, ahlaki sorumluluğu nasıl saf dışı bıraktığını ve muhataplarında hiçbir vicdani sorumluluk hissini uyandırmadığını rahatça görebiliriz.

Daha kısa ve tam dolu bir kamyon çok daha seri çalışabilir. Arka bölümün kısılması ön dingile aşırı bir yük bindirerek ağırlık dengesini olumsuz etkilemez; çünkü "aslında, operasyon sırasında daima, yükün arka kapıya ulaşmak için vereceği mücadelenin hiç değişken bir etken olması nedeniyle, ağırlık dağılımında otomatikman bir denge oluşacaktır." Bağlantı borusu "sıvılar" yüzünden çabucak paslandığı için gaz aşağıdan değil yukarıdan verimlidir. Temizliği kolaylaştırmak için zeminde yirmiye otuz santim boyutunda, kapağı dışarıdan açılan bir delik olmalıdır. Zemin hafifçe eğimli ve döşemesi küçük delikli bir kalbur biçiminde olmalıdır. Böylece tüm sıvılar ortaya akacak, "akışkan sıvılar" operasyon sırasında da dışarıya çıkacak, "kıvamlı sıvılar" ise daha sonra hortumla yikanıp atılabilecektir.¹⁴

Yukarıdaki dil Bauman'ın da söylediği gibi teknolojinin tarafsız dilidir. Bu teknoloji dili, nefes alamayarak çarpınan insanlarla değil "kargo"nun hareketiyle uğraşmakta, insan dışkısı ve kusmuğuyla değil, "akışkan ve kıvamlı sıvılar"la uğraşmaktadır. Buradaki sorun ahlaki vicdani bir sorun değil, tamamen teknik bir sorundur ve insan yaşamı değil verimlilik nasıl arttırılabilir, aygıt nasıl daha etkin kılınabilir sorusu en önemli sorundur.

"Makine antisosyaldir" der Lewis Mumford. "İlerlemeci karakteri nedeniyle, insani sömürünün en keskin biçimlerine yönelir."¹⁵ Teknoloji makineyi

---

¹³ a.g.e, s.139

¹⁴ aktaran Bauman, a.g.e., s.248

¹⁵ Lewis Mumford'tan aktaran Jacques Ellul, *Teknoloji Toplumu*, çev.Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul, 2003, s.15

toplumsal düzene entegre eder ve içine girdiği herşeyi insanlık dışı hale getirir. Kimileri teknolojinin hayatımıza kolaylık ve özgürlük getirdiğini ileri süre dursun madalyonun öbür yüzünü de gören düşünürler nasıl bir kölelik biçimi içinde olduğumuzu göstermeye çalışıyorlar eserlerinde. Eleştirel teorisyenlerden Max Horkheimer konuya ilişkin olarak *Akıl Tutulması*'nda şöyle demektedir:

Ata binmekle otomobil kullanmanın içerdiği özgürlükler oldukça farklıdır. Modern toplumdaki otomobil sahiplerinin nüfusa oranının eski toplumdaki atlı araba sahiplerinden çok daha büyük olması bir yana, otomobil daha hızlı ve daha geniş imkanlı bir araçtır, daha az bakım ister, hatta belki daha kullanılabilir. Ne var ki bu özgürlük artışı, özgürlüğün niteliğinde bir değişikliğe yol açmıştır. Sanki otomobili kullanan biz değildir de uymak zorunda olduğumuz sayısız yasalar ve kurallardır. Hız sınırları vardır, yavaş sürme, durma, belirli şeritler içinde kalma uyarıları, hatta biraz ilerideki dönemecin biçimini gösteren işaretler vardır. Gözlerimizi yola dikmemiz veheran doğru hareketi yapmak için tetikte olmamız gerekmektedir. İçten gelen, kendiliğinden davranışlarımızın yerini, boğazımız sıkı mekanik zorunluluklara yönelttiğimiz dikkati dağıtacak her türlü duygu ya da düşünceyi silmemizi gerektiren bir zihniyet almıştır.¹⁶

Modern toplumda teknoloji hayatımızın olmazsa olmaz bir parçası haline gelmiştir. Bacon'dan beri doğanın kontrol altına alınması fikri çok büyük bir dönüşüm geçirdi. Modern teknikle yalnızca doğanın ya da dış dünyanın değil, toplumun, insanın, ruhların, zihnin, cinselliğin kontrolüne dönüştü. Kısacası "yaşam dünyası"nın kontrolüne. Foucault'nun akıl hastanesi, hapisane ve okul üzerine yazdığı her şey modern teknolojinin insan ruhunu, zihnini ve bedeni egemenliği altına alması hakkındadır. Modern teknoloji yalnızca karşımızda duran devasa makineler değildir. Modern teknoloji düşünme biçimlerimiz, sosyalleşme biçimlerimiz ve yaşama biçimlerimizdir. Teknolojinin daha iyi bir toplumun yaratılması için kullanılabileceği düşüncesinden bu yana köprünün altında çok sular aktı. Holocaust, Gulag ve Hiroşima gibi büyük felaketler teknolojik nesneliliğiyle karşımızda duruyor.

Ünlü düşünür Jacques Ellul bugün dünyada bağışlanmaz tek suçun teknolojinin sağladığı ya da sağlayacağı araçları kullanmamak olduğunu söylerken belki de bize artık geriye dönüşü olmayan bir yola girdiğimizi

söylemek istiyordur. Ve Heidegger'in dediği gibi "teknîğe hakim olma iradesi ne kadar elzem hale gelirse, teknik de o kadar insanın denetiminden kaçıp kurtulma tehdidinde bulunur."¹⁷

Kaynakça

- BAUMAN, Z.,1997, *Holocaust ve Modernite*. (Çev.) S. Sertabiboğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- BERNSTEIN, R. J., 2002,"Hermeneutikten Praksise", Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler, İnsan Bilimlerinde Hermeneutiğe Dönüş, Derleyen ve Tercüme Eden Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- GADAMER, H.G., 2002, "Eleştirmenlerime Cevap", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler, Gadamer Habermas, Gadamer - Ricoeur, Gadamer - Derrida Tartışması*, Derleyen ve Tercüme Eden Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- HEIDEGGER, M., 1998, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, (Çev.) Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- HORKHEIMER, M., 1994, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.
- JACQUES, E., 2003, *Teknoloji Toplumu*, çev.Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları.
- JAMES, W., 1911, *The Meaning of Truth*, New York: Longman Green and Co.
- MARCUSE, H., 1968, *Tek Boyutlu İnsan, İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerinde İnceleme*, çev.Seçkin Çağan, İstanbul: May Yayınları,
- NISBET, R., 1986, *Conservatism: Dream and Reality*, Open University Press, England.
- OAKESHOTT, M., 1962. *Rationalism in Politics and Other Essays*, New York: J. W. Arrowsmith Ltd.
- RITZER, G., 1988, *Sociological Theory*, New York: Alfred A. Knopf.
- STONE, L. B., 2000, "Robert Nisbet on Conservative Dogmatics," *Society*, Mart/Aralık.

---

¹⁶ Horkheimer Max, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s.123-124

¹⁷ Heidegger, a.g.e, s.45

EĞİTİM VE SİYASAL DEĞİŞME: TÜRK DEVRİMİ'NİN EĞİTİME YÜKLEDİĞİ ANLAM

Educational and Political Change: The Meaning Given by Turkish Revolution to Education

Atakan Hatipoğlu*

Öz

Türk Devrimi'nin önderleri, yeni rejimin üstesinden gelmesi gereken büyük çaplı sosyo-politik değişimler için gereken en büyük dayanağın eğitim olduğunu düşünmekteydiler. Bu düşünceleri üç kaynaktan beslenmekteydi. Birincisi Türk Devrimi'nin düşünsel arka planını oluşturan akılcılıktı. İkincisi modernleşme için gereken endüstrileşme başta olmak üzere toplumsal değişme faktörlerinin eksikliğiydi. Üçüncüsü, Kemalistlerin Osmanlı eğitim reformlarının yarattığı insan kaynağının bir parçası olmalarıydı. Bu üç faktör, siyasal ve toplumsal değişimde eğitime gerçekte oynayabileceğinden daha büyük bir rolün atfedilmesine neden olmuştu.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Türk devrimi, Siyasal değişme, Aydınlanma, Modernleşme

Abstract

The leaders of the Turkish Revolution had been thinking education was the largest pillar for the new regime to overcome the major socio-political changes. Their thoughts were fed from three sources. The first one was rationality that constituted the intellectual background of the Turkish Revolution. The second is the lack of some social change factors especially industrialization necessary for modernization. The third was the fact that the Kemalists were a part of the human resources created by the Ottoman educational reforms. These three factors, attributed education to a larger role than it might actually play in political and social change.

Keywords: Education, Turkish revolution, Political change, Enlightenment, Modernization

---

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. atakanhatipoglu@gmail.com

Eğitimin siyasal işlevleri olduğu ve siyaset kurumu üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Ancak özellikle Aydınlanmacı rasyonalizmin etkisindeki siyasal akımların, eğitimin siyasal değişmeye ilişkin etkinliğini adeta tek yönlü bir belirleyicilik ilişkisi olarak düşünme eğilimi taşıdıkları söylenebilir. Buna göre bireyi değiştirerek toplumu değiştirmek mümkündür. Türk Devrimi'nin önderleri, Aydınlanmacı geleneğin mirasını sürdürdüler. Kemalistler, insanın ve toplumun değiştirilebilir olduğunu ve bunun başta gelen yolunun eğitim olduğunu düşünmekteydiler. Yeni toplumu inşa edebilmek için değişmeyi sağlayacak tüm faktörler arasında öncelikle eğitim yoluyla insan kaynağını dönüştürmenin gerektiğine inandılar. Eğitim alanında yapılan köklü değişikliklerin yanısıra, onun sonuçlarına bağlanan büyük umutların kaynağı da bu inanç olmuştu.

Eğitim, Toplumsal Süreklilik ve Değişme

Temel toplumsal kurumlardan biri olan eğitim, toplumsal sürekliliğin sağlanması için koşullarını yaratır. Bu nedenle eğitimin tarihinin toplumun tarihi ile koşut olduğu söylenebilir. Durkheim, eğitimi “yaşlıca kuşağın toplumsal hayat için henüz yetersiz bulunan kuşak üzerinde uyguladığı eylem” olarak tanımlanmaktadır (Bottomore; 1984: 278). Günümüzde eğitimi tanımlama çabalarında iki ana başlık göze çarpmaktadır. Birincisi eğitimin içeriği ile ilgili tanımları içermektedir. Buna göre eğitim; yeni kuşakların toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gereken bilgi ve beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etmek etkinliğidir. İkincisi eğitime süreç olarak bakan tanımları içermektedir. Buna göre ise eğitim; önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizgesidir (Sağ, 1991: 4).

Genel olarak eğitimin içerik tanımının modern toplum değerlerini esas alan bugüne ait bir tanım olduğu buna karşılık süreç tanımının ise eğitim olgusunun ne olduğunu tanımladığı söylenebilir. Toplam olarak bakıldığında, eğitim süreci toplumun genç üyelerinin var olan kültüre yetişkin üyelerce bilinçli, amaçlı ve düzenli biçimde hazırlanması süreci (Ozankaya, 1995: 47) olarak tanımlandığında sistemli bir etki sürecini işaret etmektedir. Tanımların gösterdiği üzere eğitim, birey yaşamının her anını kapsayan bir süreçtir. Çünkü mevcut toplumsal değerler, bilgi ve yeteneklerin içselleştirilmesi veya bireyin her an yaşamın getirdiği sorunlar karşısında sosyalleşme sürecini yaşamak zorunda oluşu tüm yaşamı kapsamaktadır. Dolayısıyla eğitimin toplumsal bir zorunluluk olması onun kurumsal bir içeriğe sahip olmasını zorunlu kılar denilebilir.

Kurumsal eğitimin tarihinin oldukça eskilere dayandığı söylenebilir. Sosyalleştirme faaliyetlerinin resmi bir kimliğe bürünmesi, kamusal bir görünüm kazanması uygarlığın doğuşu ile başlamaktadır. Bu aynı zamanda okul sisteminin köklerini işaret etmektedir. Eski Mısır, Babil, Suriye, İran, Hindistan ve Çin'in, İbranilerin, Yunan ve Romalıların da kendine özgü okulları vardır (Lundberg vd., 1970: 163). Fakat bu okulların çoğunlukta devletin yönetici ihtiyacını karşılamaya yönelik seçkin bir kitleyi eğiten saray okulları olduğu bilinmektedir. Her toplum kendi koşullarının gerektirdiği biçim ve içerikte eğitim yapar. Bir başka deyişle eğitim ve öğretimin temelini ekonomik, teknik, siyasal ve kültürel koşullar belirler. (Ergun,1995: 24). Bu nedenle eğitimin biçim ve içeriği hem tarihsel süreç içinde değişmiştir hem de toplumdan topluma değişkenlik gösterir. Toplumların eğitim kurumu ile kurduğu ilişki, eğitime duydukları ihtiyaç ile bağlantılıdır. Eğitimden beklenenler büyüdükçe eğitim kurumuna ve onun alt kurumlarına verilen değer artar. Modern toplumda ekonomik ve sosyal yaşamda eğitim görmeksizin icra edilebilecek meslek neredeyse kalmamıştır. Bilim ve teknolojinin gelişmesi sürekli yeni mesleklerin doğmasına neden olmaktadır. Uluslararası rekabet, her ülkede eğitilmiş insan kaynağının yaratıcı yeteneklerini geliştirme ihtiyacını dayatmaktadır. Bu koşullarda eğitim, insan ilişkilerinde kendisine yönelik yüksek beklentilere uygun bir merkezi konum kazanmıştır.

Modern devletler eğitim politikaları yoluyla ihtiyaç duydukları yurttaşlık kültürüne sahip, medeni haklarını kullanma bilinci, özgür düşünce ve temel siyasal bilgilerle donanmış bireyleri yetiştirmekte eğitim kurumundan yararlanırlar. Siyasal düzene bağlı bireylerin yetiştirilmesi ve siyasal önderlerin yetiştirilmesi eğitim kurumunun modern siyasal işlevleri arasındadır (Kemerlioğlu vd.,1996: 84). Toplumsal uyum sağlamanın siyasal boyutu, siyasal sosyalleşme olarak tanımlanmaktadır. Eğitim siyasal sosyalleşmenin önemli araçlarından biridir. Genç kuşakları sosyalleştirmenin siyasal amacı, onların kabul edilmiş siyasal rejim ve ideolojilere uyumlu hale getirilmelerinin sağlanmasıdır. "Toplumsal örgütlenme ya da toplumsal düzenleme ilkelerinin izlenmesi ve gerçekleştirilmesi için, eğitim ve öğretim araç olma özelliğini hep taşımıştır ve taşımaktadır" (Ergun, 1995: 23). Demokratik ve katılımcı siyasal sistemlere sahip modern toplumlarda siyasal sosyalleşme, bireyin siyasal açıdan bir kişilik kazanma sürecidir. Siyasal açıdan sosyalleşen modern birey, siyasallaşmış ve yurttaşlaşmış hale gelir. Siyasallaşma ile yurttaşlık arasında da bir ilişki vardır. Çünkü yurttaş, modern devletin bir üyesi olarak, feodal ümmet bağlarının çözülmesi, cemaat ilişkilerinin yerini özgür bireysel ilişkilerin alması süreçleri ile bağlantılı olarak ortaya çıkabilir. Yurttaşlığın siyasallaşma ile bağlantısı, yurttaşlığın sivil, sosyal ve siyasal olmak üzere üç boyutunun varlığı

ile ilgilidir. Siyasal boyut, siyasal iktidarın kullanılmasına katılma hakkını içerir. Parlamento ve yerel yönetim meclisleri, yurttaşlığın siyasal boyutunu sembolize eden kurumlardır (Sarıbay, 1994: 106). Siyasallaşan birey, yurttaşlık kavramı doğrultusunda haklarını ve siyasal hareket sınırlarını giderek daha fazla kullanan bireydir. Dolayısıyla siyasallaşma süreci, bireylerin yurttaşlaşma süreci olarak da görülebilir. Siyasal katılımdan uzaklaştırılan bir toplumun, yurttaşlık süreçlerinden de uzaklaştırılmış olacağı söylenebilir. Günümüzde modern siyasal sistemlerin ihtiyaç duyduğu söz konusu yurttaşlaşmış insan kaynağını yetiştirme işlevini okullar üstlenmiş durumdadır.

Okul sisteminin yaygınlaşması Sanayi Devrimi sonrasında, temel olarak ekonomik ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır. Yeni üretim biçiminin nitelikli işgücüne duyduğu ihtiyaç ve burjuva toplum düzeninin gereksindiği yeni sosyalleşme alanları eğitimi ve okul sistemini yaygınlaştırmış ve içeriğini değiştirmiştir. Toplumsal yaşamın karmaşıklaşması, işbölümü ve uzmanlaşmanın artmasıyla eğitim süreci formel bir nitelik almıştır. Böylece eğitim örgütlenmiş ve yaygın bir kurumsallık kazanmıştır. Modern toplumun ortaya çıkış süreci, toplumsal değişimin getirdiği ihtiyaçların, eğitimin gerek biçimi gerekse içeriği üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle toplumsal değişme, kurumsal eğitimin biçimi ve içeriğini dönüştürmektedir.

Maddi hayatın en yalın gerçeği değişme olgusudur. İnsanın kendisi de dâhil olmak üzere çevredeki her şey her an değişmektedir. Değişme, bir halden bir başka hale geçme olayıdır, farklılaşmayı ifade eder. Fakat değişme, ilerleme, mükemmelleşme ile aynı anlama gelmez. İlerleme değişimin içeriğine değil, yönüne ilişkin bir kavramdır. Öte yandan değişme her zaman gelişme ile aynı anlama da gelmeyebilir. Gelişme, değişimin niteliğini belirtmekte kullanılır. Öyleyse değişme bir farklılaşmadır, değişimin yönü ve niteliği aynı kavramlarla ifade edilmektedir denilebilir.

Siyasal değişme, toplumsal değişimin bir boyutudur. Toplumu değiştiren faktörler, siyasal değişmeye yol açarlar. Siyasal değişmelerin toplumsal değişme üzerindeki etkisi ise sınırlı kalabilir. Toplumsal değişme, toplumda yaşayan bireylerin değişmesinden farklı olarak, toplumun kültürünün, yapısının ve toplumsal davranışların farklılaşmasıdır (Özkalp, 1992: 185). Kültürel yapıların, toplumsal kurumların çeşitli faktörlerin (ekonomik, siyasi, teknik, bilimsel vs.) etkisiyle uğradıkları ve tedrici olarak bütün toplumu etkileyen farklılaşma süreci toplumsal değişmeyi meydana getirir. Toplumsal değişme, toplumsal yapıyı oluşturan unsurların değişmesi iken, siyasal değişme siyaset kurumunun kendi içindeki unsurların değişmesidir.

Bir toplumsal değişmenin hızı ve şiddeti, toplumsal ihtiyaçlar tarafından belirlenir. Herhangi bir değişme öğesi, toplumun genel çoğunluğunca ihtiyaç olarak hissedilmiyorsa köklü bir değişmenin başlaması çok zor olacaktır. Genel olarak toplumlar, her türlü değişmeye belli ölçüde direnç gösterirler demek mümkündür. Gelenek, görenek ve alışkanlıklar ve daha etkin bir öğe olarak din, toplumsal değişmeye, yeniliklere karşı şiddetli bir direnç gösterme eğilimindedirler. Çünkü değişme, toplumsal yapının unsurları arasında geçici bir dengesizlik durumudur ve toplumsal ihtiyaçlara bağlı olarak toplumun maddi ve manevi yapısında farklılaşmaya neden olur.

Modernleşme ile birlikte toplumsal değişmenin hem hızının arttığı, hem de etkilerinin yaygınlaştığı gözlenmektedir. Teknolojik gelişmeler ve iletişimin etkin bir yaygınlık kazanması sayesinde, belirli bir toplumsal yapının değişmesinin yüzyıllar aldığı dönemlerden bugün gelinen nokta, bireylerin değişimin hızı karşısında uyum sorunları yaşadıkları bir dönemin ortaya çıkması ile somutlaşmaktadır. Yaşanan maddi süreçler, günümüzde toplumsal değişmenin kaçınılmaz, doğal, sürekli ve gerekli olduğu yönünde dünya görüşleri alanına yansımaktadır. Bu nedenle 19. yy.'dan itibaren insanlığın yaşadığı büyük dönüşümü açıklamaya dönük kuramsal çabalar, gerek 19. yy.'ın ilerlemeci-evrimci değişme kuramları, gerekse 20. yy.'ın çatışmacı kuramlarının, sosyo-politik değişmenin tek nedene dayalı olarak anlaşılamayacağını vurguladıkları görülür. Çok nedenli değişme anlayışına göre, bir veya birkaç etkende gözlenen farklılaşma ve başkalaşmalar, sayısız toplumsal ilişkilerin ördüğü bütün içerisinde ve diyalektik bir zorunluluk sonucu, bağlı ve karşılıklı olduğu diğer toplumsal etkenleri de değişmeye zorlar ve yarattığı bu etkilerden kendilerinin de bir daha etkilenmesi sonucunu doğururlar (Sağ, 1991: 10).

Eğitimin Siyasal Değişmeye Etkisi

Eğitim ile toplumsal değişme arasındaki ilişkiye dair kuramsal tartışmalarda dört temel görüş bulunmaktadır. Birinci yaklaşım eğitimi toplumsal değişmeyi sağlayıcı en önemli kurumlardan biri olarak gören yeniden oluşumcu ve modernist kuramları kapsamaktadır. İkinci yaklaşım, eğitimin egemen sınıfların düzeni yeniden üretmek amacıyla kullandıkları bir araç olduğunu savunan çatışmacı kuramlarla savunulur. Buna göre eğitim sosyo-politik değişmede etkisiz bir unsurdur. Neo-Marksistlerin savunduğu üçüncü yaklaşıma göre eğitim kurumları egemen kültürü yeniden üretseler bile toplumsal değişmeye yol açabilecek bir görelî özerkliğe de sahiptirler. Son yaklaşım John Dewey tarafından savunulmuştur ve eğitimin değişmeye yol açabileceğini fakat yaratacağı etkinin diğer sosyo-ekonomik ve siyasal kurumlardaki değişmenin de

aynı yönde hareket ediyor olmasına bağlı olduğunu savunur (Eskicumalı, 2003: 16).

Eğitimin, modern toplumda okul sistemi doğrultusunda gözlenen yaygınlaşması, onun açık ve gizli işlevlerini de oldukça ayrıntılı hale getirmiştir. Günümüzde eğitimin siyasal değişmeye yönelik açık işlevleri arasında, toplumun genç kuşaklarına kùltürün aktarılması, demokratik katılımı teşvik etme, bireylerin rasyonel ve bağımsız düşünme yeteneğini geliştirme, yenilikçi bireyler yetiştirme ve topluma yararlı, iyi yurttaşlar yetiştirme başta gelmektedir. Eğitimin siyasal değişmeyle bağlantılı gizli işlevleri arasında ise, siyasal ve toplumsal bütünlüşmeyi sağlama ile toplumsal denetimi kurup sürdürmeye katkıda bulunma dikkati çekmektedir (Kemerlioğlu vd.,1996: 8-13).

Modern toplumlarda kapitalist sisteme egemen olan rasyonel değerler eğitim kurumu içinde yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla modern toplumda eğitimin siyasal açıdan iki farklı boyutu belirli hale gelmiştir. Eğitimin *siyasal işlevlerinin birinci boyutu*, geleneksel değerlerin aktarımı yoluyla, statükoyu koruyan muhafazakâr yönüdür. Bu açıdan eğitim bir toplumsal kontrol aracıdır. Sosyal sürekliliğin sağlanması için değerlendirilen önemli kurumların içinde eğitimin özgün bir yeri olduğu söylenebilir. Fakat sosyal sürekliliğin hangi değerlerin aktarımı yoluyla süreceğine, yani eğitimin içeriğine karar verenler toplumsal kontrolün de sahipleri olmak durumundadırlar.

Kurumsal eğitim, amaçsız bir faaliyet değildir. Tarih boyunca bütün devletler, eğitim kurumlarını devletin ve devleti yöneten kişi ya da grupların iktidarlarını sürdürmeleri amacına uygun olarak değerlendirmişlerdir. Ancak eğitim aynı zamanda birbirleriyle çatışan siyasal güçlerin kendi amaçlarına uygun bir şekilde kullanmak için aralarında sürdürdükleri rekabetin bir nesnesidir. Toplumdaki siyasal güç dengesinin değişmesinin bir sonucu olarak, eğitim sistemi bazen toplumu siyasal değişmeye zorlayacak kimselerin yetiştiği bir zemin haline dönüşür. Osmanlı devletinin modern eğitim veren kurumlarından yetişen insan kaynağının daha sonraları siyasal sistemin değiştirilmesine önderlik etmesi ya da batılı ÷lkelerin sömürgesi olan ÷lkelerde bağımsızlık hareketlerini modern batılı kurumlarda eğitim görmüş kimselerin başlatması bu olgunun örnekleridir. Bu açıdan eğitimin değişme açısından birbiriyle çelişen iki fonksiyonu aynı anda üstlendiği söylenebilir. Eğitimi toplumsal değişmeyi sağlayıcı en önemli kurumlardan biri olarak gören yeniden oluşumcu ve modernist kuramlar kadar, eğitimi egemen sınıfın iktidarını yeniden üretmek yoluyla korumasına yarayan bir kurum olarak niteleyen çatışmacı

kuramlar da olgunun bir yönünü abartarak diğer yönünü küçümseme eğilimi taşımaktadırlar.

Eğitimin *siyasal işlevlerinin ikinci boyutu*, değişime katkısı içerir. Modern toplumda eğitim, bireylere rasyonel düşünmeyi, bilimsel yöntemi, eleştirel değerlendirme yeteneğini ve değişimin kaçınılmazlığı bilgisini aktararak, toplumsal değişme ihtiyacına olumlu cevap veren bireyler yetiştirebilir. Geniş anlamda alındığında, ilk ve ortaokulların toplumsal mirasın değer ve hünerlerinin iletilmesiyle ilgilendikleri söylenebilir. Bilimsel araştırma faaliyetleriyle fakülte ve fakülte sonrası uzmanlık okulları ise muhtemelen büyük ölçüde yenilikler. Buluşlar ve icatlar peşinde koşarlar (Lundberg vd.,1970: 165). Şüphesiz ki, eğitim düzeyinin yükselmesiyle değişime ilişkin tavrın olumlu hale geleceği iddiası pek çok değişken tarafından sınırlandırılmıştır. Ama en genel anlamda eğitim düzeyi ile değişime açık olma ilişkisinin varlığından bahsetmek mümkündür.

Eğitimin siyasal mücadelenin nesnesi olması, siyasal güçlerin uzlaşma noktalarının yetersizliği ve/veya toplumdaki güçlerinin dengeli olması durumunda ağır tahribatlara yol açabilir. Osmanlı toplum yapısının 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına kadar manzarası bunun klasik örneğini gösterir. Müslüman Türk toplumu içinde bir tarafta medrese eğitimliler, diğer tarafta geleneksel toplumun usta-çırak ilişkisi içinde temel eğitimlerini almış olanlar ve bir diğer tarafta batı tipi modern okullardan mezun olmuş olanlar arasında ortak noktaların az, çelişmelerin fazla olması sonucu ortaya adeta iki ayrı toplum çıkmıştı. Farklı dünya görüşleri doğrultusunda farklı toplumsal amaçlara ulaşmak için yetiştirilmiş kuşakların kendi aralarında şiddetli çatışmalara girmesine kadar gidecek bir kültürel yarılma yaşanmıştı.

Eğitimin siyasal değişmeye katkısı, toplumsal yapının ihtiyaçlarından bağımsız görülmemelidir. Örneğin sanayileşmeyle birlikte gelen piyasa için üretim, artan işbölümü, nitelikli işgücü ihtiyacı, uzmanlık bilgisine duyulan ihtiyaç ve rasyonel tüketiciye olan talep, hem toplumsal değişime hem bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlar olmuş, hem de yeni değişimleri hızlandırmışlardır. Böylece modern toplumda değişmeye direnmenin yerini değişmeyi kontrol edebilme- yönlendirebilme talebi almaya başlamıştır Bu talebi karşılayacak en önemli araçlardan biri eğitim olarak görülmektedir.

Sonuç olarak eğitim ve siyasal değişme arasındaki ilişki tek yönlü değil, karşılıklı bir etkileşim görünümündedir. Belirli koşulların ürünü olarak ortaya çıkan değişme, yeni değerler ve ihtiyaçlar yaratmakta, bu değerleri genç

kuşaklara benimsetmek, topluma yaymak ve ihtiyacı karşılamak görevini eğitim üstlenmektedir. Buna karşılık eğitim kurumu da belirli bir düzeyden sonra bireyleri toplumu değiştirme ya da ihtiyaçlara uygun değişmeleri talep etme kapasitesiyle donatmaktadır. Bu durumda eğitimin tüm diğer faktörler sabit olduğu halde kendi başına değişmeyi başlatabilecek güçte olmadığını, ancak başlamış bir değişmeyi yayan, hızlandıran ve güçlendiren (Sağ, 1991: 15) bir öğe olduğunu belirtmek mümkündür. Modern toplumlarda eğitimden beklenen işlevlerin en önemlilerinden biri toplumsal bütünleşmeye katkı yapmasıdır. Eğitimin bir taraftan toplumsal uyum ve barışın sağlanmasına hizmet ederken diğer taraftan gelişme ve ilerlemeyi sağlayacak yaratıcı ve üretken insan kaynağını ortaya çıkartabilmesi için ulusal, demokratik ve laik nitelikler taşımasına bağlıdır (Ozankaya, 1991: 408). Bu durum eğitimin toplumsal değişme açısından iki yönlü bir karakter taşımasını beraberinde getirir. Eğitim bir taraftan toplumsal istikrarı sağlarken diğer taraftan akılcı düşünüş biçimlerini bireylere aktararak toplumsal değişmenin önünü açar. Dolayısıyla eğitim kurumu, hem tutucu hem değiştirici işlevleri barındırır diyebiliriz.

Türk Devrimi'nde Eğitime Verilen Önemin Üç Kaynağı

Türk Devrimi, hiç şüphesiz büyük bir siyasal değişme olayıdır. Devrimin amaçlarında başarıya ulaşması, aynı amaçlara yönelmiş ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel uygulamaları içeren bir programın hayata geçirilmesini gerektirmekteydi. Buna karşılık devrimin önderleri, diğer etmenleri ihmal etmemekle birlikte, amaçlarına eğitim kurumundaki değişiklikler yoluyla ulaşabilecekleri düşüncesine belirleyici bir öncelik tanımış görünmekteydiler. Bir başka deyişle Türk devrimi, Türk toplumunun ve siyasal sisteminin değişmesi açısından eğitime birincil bir önem atfetmiştir.

Eğitim alanına verilen önemi bizzat Atatürk'ün sözlerinden ve pratiklerden izlemek mümkündür. Atatürk'ün en fazla mesai harcadığı konuların başında milli eğitim ile ilgili konular gelmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın en kritik dönemeçlerinden birinin yaşandığı sıralarda, 15 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif kongresi toplandığı görülür Kurtuluş Savaşı yıllarında eğitim kurultayı düzenlenmiş olması ilerde yapılacak işlerde eğitime nasıl bir rol yükleneceğinin ilk işaretlerini vermekteydi. Kısa bir süre sonra, 25 Ağustos 1924'te Ankara'da bu kez Muallimler Birliği Genel Kongresi toplanacaktır.

Mustafa Kemal 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere hitaben, yeni rejimin siyasal hedeflerine uygun olarak nasıl bir eğitim desteği istediğini ortaya koyduğu bir konuşma yapmıştır. Buna göre eğitim programı toplumsal yaşamın

gereksinimlerine uyacak ve çağın gereklerine uygun olacaktır. Kazanılan askeri zaferin gerçekte öğretmenler tarafından kazanılacak gerçek zafer için zemin hazırlamaktan ibaret olduğunu söylemiştir. Rejimin önderleri öğretmenlerin yeni nesli yaratırken karşılaşacakları engelleri kaldırmakla görevlidirler. Mustafa Kemal'e göre bir milletin millet yapan, ilerleten ve yükselten kuvvetlerin başında fikir kuvvetleri gelmektedir. Fikren marazlı toplumlar mantıksız, anlamsız ve safsatalarla dolu fikirlere sahip toplumlardır. İşte öğretmenlerin okul sayesinde yapacakları hizmet, akli ve bilimi esas alan fikirleri topluma benimsetmek olacaktır. Bu nedenle, kazanılan askeri savaş, eğer eğitim kurumu sayesinde akli ve bilimi rehber almış bir toplumun ortaya çıkması ile amaçlarına ulaşamazsa, hiçbir değer taşımayacaktır. Mustafa Kemal, bu bakış açısının sonucu olarak en önemli görevlerinin eğitim işleri olduğunu ve bu işte başarılı olmanın milletin kurtuluşunun yolu olduğunu belirtmişti (Atatürk, 2004: 43-46).

Atatürk'ün çeşitli zamanlarda devrimin başında olmak dışında hangi icrai konuma en büyük değeri atfettiği sorusunu cevabı bizatihi kendisi tarafından milli eğitim bakanlığı olarak belirtilmiştir. Gazetecilerin "İşte memleketi kurtardınız. Şimdi ne yapmak istersiniz?" sorusuna "Maarif Vekili olmak ve millî irfanı yükseltmeğe çalışmak en büyük emelimdir." diye cevap vermesi ya da Afet İnan'a "eğer Cumhurreisi olmasam, Maarif Vekili olmak isterim" demesinde bu örnekler görülmektedir (atam.gov.tr). Eğitimden beklenen büyük toplumsal dönüşüm görevinin bir sonucu olarak Atatürk, Cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca çok fazla sayıda okul ziyareti yapan bir lider olarak belirir. Öğretmen ve öğrencileri sık sık denetlemiş ve onlardan beklentilerinin ne ölçüde büyük olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Harf devrimi sürecinde memnuniyetle üstlendiği "başöğretmen" sıfatı da öğretmenlerin sosyo-politik değişimde oynayacağını düşündüğü role ilişkin bir veri olarak düşünülmelidir.

Eğitimin Türk toplumunun sorunlarını çözmekte adeta sihirli bir değnek vazifesi göreceğine olan inanç, fikirleriyle Türk devrimini etkilemiş düşünürlerden Ziya Gökalp'te de görülür. Gökalp, Türkiye'nin en büyük hastalığının eğitim sistemindeki dağınıklık olduğunu düşünmekteydi (Topses, 2011: 11). Benzer bir şekilde, Türkiye'de sosyolojinin kurucularından Prens Sabahattin de Türkiye'nin kurtuluşunu sağlayacak olan, her şeyi devletten beklemeyen, inisiyatif sahibi, batı tipi girişimci bireyin ancak eğitim yoluyla yaratılabileceğini savunmuştu. Bu düşünürlerin eğitim sorunlarına ve sorunların çözümünde eğitime atfettikleri önem, yaşadıkları çağın ruhunu yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Atatürk'ün şahsında yeni rejimin siyasal ve toplumsal değişmede eğitimin belirleyici bir rol oynamasını beklediği anlaşılmaktadır. Türk Devrimi önderlerinin toplumsal değişmede eğitime tanıdığı birincil rolün düşünsel, siyasal ve toplumsal olmak üzere üç kaynağı olduğu söylenebilir. Bu üç kaynağın ilki düşünsel düzlemde Aydınlanma Çağı'nın akılcılık (rasyonalizm) felsefesinin etkisidir. Türk devriminin önder kadrolarının içinde yetiştiği düşünsel iklim, Aydınlanma Çağı'nın akılcı düşüncesi ile yakından bağlantılıdır. İkincisi, siyasal düzlemde köklü devrimci siyasal değişikliklere önderlik etmenin getirdiği büyük toplumsal dönüşümün yeni bir insan kaynağı yaratmayı öncelikli ve acil görev haline getirmiş olmasıdır. Üçüncü olarak toplumsal düzlemde Osmanlı eğitim reformları geleneğinin etkisi gösterilebilir. Kemalistler, bu eğitim reformlarının içinden yetişmiş ve kişisel tecrübeleri düzlemde eğitimin dönüştürücü etkisini yaşamış bir toplum kesimin mensuptular.

Türk Modernleşmesi ve Aydınlanmacılık

Toplumdaki farklı çıkarlar doğrultusunda eğitim kurumuna yüklenen farklı işlev ve görevler en genel anlamını eğitim felsefelerinde bulmaktadır. Gerek örgün gerekse yaygın boyutlarıyla eğitim insan hayatının önemli bir kısmında etkili olmaktadır. Bu etki eğitim kurumunun işleyiş düzenini belirleyen siyasal güçler tarafından belirli bir eğitim felsefesi temelinde oluşturulur. Belli bir toplumda eğitimden geçmiş her insan, o toplumun hâkim siyasal güçler dengesinin, toplumun önüne koydukları genel amaçlara uygun bir eğitim felsefesi uyarınca eğitilmiştir. Dolayısıyla bir toplumun yapısını anlamak için o toplumun eğitim felsefesini çözümlmek bize yardımcı olacağı gibi toplumun yapısal analizinden hareketle o toplumun nasıl bir eğitim felsefesine sahip olduğunu anlamak da mümkündür.

Eğitim felsefesinde önemli bir yer işgal eden başlıca sorunlardan biri eğitimin amacının ne olması gerektiğiyle ilgilidir. Eğitim sonucunda iyi bireyler mi yoksa iyi yurttaşlar mı yetiştirmek gerektiği sorusu, meseleyi bireysel yarar ya da toplumsal yarar açısından ele alanların farklı cevaplar verdiği bir sorudur. Bu soruya verilecek farklı cevaplar, eğitim uygulamasının, müfredatların ve öğrenci-öğretmen-idare ilişkilerinin yapısını önemli ölçüde değişikliğe uğratar. Çünkü "iyi birey" yetiştirmeye yönelik bir felsefi tercih, kaçınılmaz olarak eleştirel düşünme yeteneğini geliştirecektir. Bu da bireysel özgürleşme ile birlikte bireyin toplum karşısında daha mesafeli tutumlar alabilmesine olanak sağlayacak bir sonuca ulaşmak demektir. Ters durumda, topluma daha uyumlu, toplumsal değerleri daha çok içselleştirmiş, ancak yaratıcı ve eleştirel yetenekleri daha az gelişmiş bireylerin yetiştirilmesi sonucuna varılacaktır.

Aydınlanma Çağı, akla güvenin eğitim konusundaki görüşleri belirlemesini sağlamıştı. Locke'un tabular rasa olarak akıl görüşü, insanın eğitim yoluyla istenen biçimi alabilecek bir varlık olduğu düşüncesini beslemişti. Bir taraftan eğitim akla uygun esaslarla yürütülmeliydi diğer taraftan insan biçimlendirilebilir bir varlıktı. Eğitim bunu sağlayacaktı. Kant'ın deyişyle "aklını kullanmaya cesaret edebilecek" olan insan, akla uygun biçimde düzenlenmiş eğitim kurumlarının eseri olacaktı. Eğitim doğaya yani akla uygun olmalıydı. Eğitimin amacı insanın doğal yeteneklerini geliştirmesini sağlamaktı (Locke, 2004: 23). Benzer bir biçimde Rousseau da, Emile'de eğitimin şiddetten arındırılmış biçimde ve doğaya uygunluk ilkesi doğrultusunda yapılmasını salık vermişti (Rousseau, 1945).

Aydınlanmacı eğitim anlayışı, eğitim yoluyla insanın biçimlendirilmesine büyük değer atfetmiştir. Bu nedenle Locke, Kant ve Rousseau gibi ismi Aydınlanma ile özdeşleşmiş düşünürler pedagoji ve eğitim sorunları üzerine eserler yazmışlardır. Ortaçağ skolastiğinin düşünsel etkilerinden kurtularak, aklını özgürleştirmiş bireylerin nasıl bir eğitim süreci ile ortaya çıkacağı sorunu bu dönemin pek çok düşünürünü meşgul etmişti. Bir başka deyişle, toplumsal değişimde eğitime atfedilen önemin tarihsel ve düşünsel kaynağı Aydınlanma düşüncesidir. Çünkü akla duyulan güven, akli melekelerin doğuştan verili olarak gelmediği, eğitim yoluyla geliştirilebileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu durumda, akıl yoluyla düzenlenecek bütün toplumsal kurumlar, Tanrıdan ya da başka bir akıl dışı kaynaktan verili olarak gelmediğine göre, tasarlanabilir ve inşa edilebilir nitelik taşıyacaklardır. Bu tasarıma uygun olarak yeni insanın yaratılması mümkündür ve bu da eğitimin işidir. Aydınlanmacılara göre insan aklının kullanılmasının önündeki başlıca engel, hurafeler ve boş inançlarla zihnin köreltilmiş olmasıdır. Bu engeller laikleşmiş bir eğitim sistemi yoluyla aşılabilir.

Türk Devrimi felsefi düzlemde Aydınlanmacı geleneğin mirasını sahiplenmektedir (Akşin, 1997: 12). Devrimin önder kadrosunun entelektüel gelişiminde Fransız Ansiklopedistleri ve materyalist düşünürler büyük etki sahibidir. Rousseau'nun görüşleri ile 1789 Fransız Devrimi'nin eseri olan Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi'nin 4. ve 5. maddelerindeki tanımlar, devrimin önemli belgelerine aynen girmiştir. 1924 Anayasası'nın 68. maddesi ile Mustafa Kemal tarafından yazılmış olan ve ortaokullarda ders kitabı olarak okutulan 1930 tarihli Medeni Bilgiler kitabının bazı bölümleri bunlar arasındadır. Nitekim Cumhuriyet'in ilanını izleyen ilk yıllarda Aydınlanma Çağı'nın önemli düşünürlerinin eserleri Türkçeye çevirilmiş ve bastırılmıştır. Osmanlı düşünce geleneği içinde bütün Meşrutiyet kuşakları gibi Mustafa Kemal'i de etkilemiş

olan başlıca isimler arasında Namık Kemal, Mehmet Emin (Yurdakul) ve Tevfik Fikret öne çıkar. Namık Kemal, vatan ve özgürlük fikrini, Mehmet Emin Osmanlılık yerine Türklüğü ve Tevfik Fikret ise zorbalığa karşı direniş ve insanlığı yüceltme ruhunu genç Meşrutiyet kuşaklarına aşılamiştir. (Turan, 2006: 7). Buradan hareketle, Türk devriminin eğitime siyasal değişmede tanıdığı belirleyici önemin düşünsel kaynağının, özgür akla verilen önemden dolayı, Aydınlanmacı rasyonalizm olduğu söylenebilir.

Modernleşmenin İnsan Kaynağı İhtiyacı ve Eğitim

Genel olarak modernleşme kavramı Batı Avrupa ülkelerinin sosyo-ekonomik ve siyasal modele doğru bir değişim sürecini ifade etmek için kullanılır (Kongar, 1985: 227). Modernleşmeci yaklaşım Batı toplum formunun evrensel bir geçerliliğe sahip olduğu ön kabulüne dayanır. Sosyolojide modernleşme kuramı olarak bilinen yaklaşımın önde gelen temsilcileri S. Eisenstadt, M. Levy, D. Lerner ve N. Smelser'dir. Gelişmekte olan ülkelerde siyasal literatürde Batılılaşma olarak ifade edilen modernleşme objektif olarak teknoloji ölçütüne dayanır. Teknoloji üretebilen ve bunu sosyo-ekonomik yaşama endüstrileşme olarak yansıtabilen toplumlar modernleşmiş ya da modernleşmektedirler.

Eisenstadt, modernleşmenin getirdiğı değişmeleri saptarken ekonomik alanda endüstri, ticaret ve hizmetlerin tarımsal sektörün önüne geçmesini vurgular. Siyasal alanda siyasal güç merkezi otoritenin elinde yoğunlaşırken, potansiyel güç toplama doğru yayılmakta ve siyasal rejim halka dayanmaktadır. Kültürel alanda laik bir kültürünün oluştuğı görülür (Kongar, 1985: 231). Modern toplum endüstrileşmeye bağılı olarak sosyal yapısının karmaşıklaşmış, ikincil ilişkilerin önde olduğu, kentleşme düzeyi yoğun, genellikle demokratik yollarla yönetilen açık bir toplum görünümü sergiler. Modern toplum geleneksel ilişkilerin çözüldüğü ve karar süreçlerinde akılcılığın (rasyonalite) öne çıktığı toplumdur (Yücekök, 1984: 22). Düşünsel düzlemde modern toplumlar Aydınlanma Çağı'nın akılcı mirasını sahiplenmişlerdir.

1920 Türk Devrimi'ne kadar Türk modernleşmesinin iktisadi yönüyle sömürgeleşme süreci, kültürel/ideolojik yönüyle ise "devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusu etrafında bağımsızlık ve egemenlik arayışı süreci olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'le başlayan süreçte ise emperyalist etkilerden uzaklaşmış ve modern bir toplum olmaya dönük devrimci değişiklikler yapılmıştır. Türk Devrimi'nin izlediğı özgün modernleşme yolu sosyoloji literatüründe Kemalist model olarak ifade edilmektedir (Tatlidil, 1998; 1). Bu modelin özgün tarafı altı okta ifadesini bulan ve toplumsal kalkınmanın ve modernleşme sürecinin hangi

sınırlar içerisinde, hangi kalıplar ve davranışlarla örgütlenerek yürütüleceğini belirlemesidir (Yücekök, 1984: 8). Kemalist modernleşme hareketinin özgün ve karakteristik özelliklerine bakılacak olursa Batı ülkelerinin emperyalist etkilerinden tam bağımsızlık, karma ekonomi modeliyle sanayileşme ve laik-ulusal kültür öğelerinin topluma yoğun bir eğitim faaliyeti eşliğinde mal edilmesi çabası görülür.

Geleneksel Osmanlı sisteminin halkın siyasete katılımına gereksinimi olmadığı bilinir. Osmanlı'da iktidarın kaynağı Allah'tır ve yöneticilerin yönetme meşruiyet buradan gelmekteydi. Sistemin toplumsal görünümüne bakıldığında yönetenler ile yönetilenlerin arasında büyük bir kopukluk olduğu görülür. Daha önce de belirttiğimiz gibi yönetenlerin ve adaylarının eğitimi ile yönetilenlerin eğitimi tamamen farklılaşmış durumdaydı. Reayadan ülke sorunlarıyla ilgilenmesi, tavır alması ve ülke yönetiminde söz sahibi olması istenmemekteydi. Cumhuriyet'in dayandığı felsefe bunun tam tersidir. 1921 Halkçılık Beyannamesinde ve halkçılık ilkesinde görüldüğü üzere Cumhuriyet, Osmanlı'dan farklı bir egemenlik kuramına dayanmaktadır. Bizzat Atatürk'ün ifadesiyle Cumhuriyet Devrimi 1789 Fransız İhtilali'nin yansıması olarak görülür. Dolayısıyla devrimci kadroların dünya görüşleri toplumsal değişmede bireyin iradesine yer ve imkân tanıyan ve toplumsal ilerlemeye inanan görüşler temelinde inşa edilmiştir.

Egemenliğin kaynağını millet olarak açıklayan Türk Devrimi bu anlamda ideolojik-felsefi kaynaklarını Aydınlanma Çağı düşünürlerinde, milliyetçilik ideolojisi ve Fransız Devrimi'nde bulmuştur. Cumhuriyet Devrimi'nin siyasal felsefesi halkın kendisini yönetmesi esasına dayanır. Bu ise modernleşme sürecinin objektif ölçütlerinden biri olarak gösterilen katılımı gerektirir. O halde yüzlerce yıllık geleneksel düzenin yerine, bu düzenle taban tabana zıt bir düzen getiren Cumhuriyet Devrimi'nin yaşayabilmesi kendisine gerekli olan kaynağını yaratmasına bağlı olmuştur. Bu nedenle Cumhuriyet eğitiminin temel felsefi ilkeleri, 18. Yüzyıl aydınlanma felsefesinin ve Fransız İhtilali'nin getirdiği pozitivist anlayışın ürünüdür (Sarıhan, 1999: 114). Bu nedenle Cumhuriyet'in özellikle ilk dönemleri eğitim yoluyla yeni insan tipini yaratma çabasıyla karakterize olmaktadır.

Yeni rejimin hızlı insan kaynaklarını yetiştirmesi gerekiyordu fakat bunun alt yapısı hazır değildi. Bu nedenle eğitim alanında hem yasal düzenlemeler ve eğitimin genel ilkeleri oluşturuldu hem de halkın eğitimi için somut adımlar atılmaya başlandı. Nitekim dünyaca ünlü eğitimci J. Dewey'in Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra 1924'te Türkiye'ye çağrıldığını

görmekteyiz. 1924 Anayasasının 87. Maddesi “Kadın erkek bütün Türkler ilköğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim devlet okullarında parasızdır” şeklinde düzenlenmiştir. Bu süreçte eğitimin niteliğini belirlemeye yönelik amaçlarla atılan ilk adım 3 Mart 1924’te eğitimin birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat) yasasının kabulü olmuştur.

Yasal planda bunu izleye ikinci atılım 1 Kasım 1928’de yeni harflerin kabulü olmuştur. Böylece geleneksel toplumun kültüründen köklü bir kopuşun önemli dönemeçlerinden biri geçilmiştir. Yeni rejim, yeni bir felsefeyi, yeni bir ulusal kültürü ön görüyordu. Buna bağlı olarak da yeni insan tipini oluşturmak için eski toplumla arasına devrimci kopuş yaratmıştır. Yasal düzenlemeler alanında devrimci yapılanmanın izlerini Türk Dil Kurumu (TDK) ile Türk Tarih Kurumu (TTK)’nun kuruluşunda ve dilde özleştirme çabalarında takip etmek mümkündür. 1927’den itibaren tüm okullarda karma eğitime başlanmıştır. Bu da çağdaş değerlerin topluma mal edilmesi çabalarının uzantısıdır.

Cumhuriyet’in izleyeceği eğitim politikaları ve genel ilkelerin belirlenmesi sürecinde bir yandan da somut uygulamalar sürmekteydi. Olabildiğince hızlı bir biçimde toplumun ve genç kuşakların eğitilmesi gerekiyordu. 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye’nin nüfusu 13,6 milyondur ve okur-yazarlık oranı %10,6 düzeyindeydi. 1923–1924 yılında okula gitme çağındaki çocukların ancak beşte biri öğrenim görüyordu 1928’deki harf devrimi, yaygın eğitimi başlatmak için bir itici güç olmuş ve 1929’dan itibaren “millet mektepleri” açılmaya başlamıştı. Bu mekteplerde 15–45 yaş arası tüm yurttaşlar zorunlu olarak okuma-yazma öğrenmişlerdir. Mezunların bir süre sonra okuma-yazmayı unutmamaları için haftalık “halk gazeteleri” Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmakta ve bu kursların öğrencilerine ücretsiz verilmekteydi (Yamaner, 1995: 120).

Köy Enstitüleri uygulamasıyla birlikte öğretmen, modern değerleri ve devrimin etkilerini köye taşıyacak bir ajan olarak değerlendirilmek istenmiştir. Bu amaçla Köy Enstitüleri Dewey’in pragmatist, beceriyi ve işlevselliği öne çıkaran eğitim anlayışının yansıması olarak oluşturulmuşlardır. Sistem, 1936–1946 yılları arasında uygulanmış, daha sonra tedricen tasfiye edilmiştir. Köy Enstitülerinin kaynağında 1936’da deneme niteliğinde açılan eğitim kursları bulunmaktadır. 1937’de ilk köy öğretmen okulu açılmış ve 1940’ta gerekli yasa çıkartılarak köy öğretmeni yetiştirme faaliyeti sistemli biçimde başlatılmıştır. 1942’ye gelindiğinde ilk mezunlar köylerde çalışmaya başlamışlardır.

Türk Devrimi’nin eğitimden beklentilerinin büyüklüğü ve eğitime siyasal değişimde tanıdığı birincil önem, yeni rejimin önündeki toplumsal engellerin

büyüklüğü ile yakından ilişkiliydi. Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin kısa sürede endüstrileşmek yoluyla modernleştirilmesinin ekonomik ve toplumsal koşulları yoktu. Bu nedenle modernleşme yönündeki değişme, devrimin önderlerine eğitim kurumunun normalde oynayabileceğinden daha büyük bir değiştirici rolü yüklemelerine neden oldu.

Türk Devrimi'nin Osmanlı Eğitim Mirası

Kemalistlerin eğitim yoluyla siyasal değişmeye attıkları önemin üçüncü nedeni, Osmanlı eğitim reformlarının yarattığı insan kaynağına mensup olmaları ile bağlantılıdır. Osmanlı eğitim reformları, 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Meşrutiyet devrimlerinin ve özgürlük hareketlerinin dayandığı modernleşmeci insan kaynağını yaratmıştır.

Batı'da 16. yüzyıldan itibaren merkantilizmin ekonomiye egemen olması, kapitalist ekonominin toplumsal sisteme damgasını vurmaya başladığı anlamına geliyordu. 18. yy.'da buharlı makinenin bulunması ve sanayi devrimi ile birlikte kapitalizmin etkileri batının dışına da taşmış ve dünyayı etkilemiştir. Osmanlı toplumu, coğrafi yakınlığının etkisiyle Batı'daki değişme ve gelişmelerden ilk ve en derinden etkilenen toplumların başında gelmiştir.

Özellikle Viyana yenilgisinden sonra gelen ekonomik zayıflıklar ve borç yükü Osmanlı devletini zor durumda bırakmıştır. Devlet yöneticilerinin Batı'nın karşısında kaybettikleri üstünlüğü yeniden kurma arayışları genel olarak bahsedilen süreçten itibaren başlamakta ve modernleşme sürecini nitilemektedir. 18.yy.'ın sonlarında açık bir faaliyet halini alan modernleşme çabaları öncelikle askeri yenileşme çabaları olarak başlamasına rağmen, kısa sürede eğitimsel alana da yönelmiştir. III. Selim ile başlayan ve II. Mahmut ile devam eden modernizasyon hareketleri, askeri yenilgilerin sonucu olarak öncelikle askeriyeden başlamıştır. Modern bir ordunun inşa edilmesi ile bu ordunun ihtiyaç duyacağı insan kaynağının yetiştirilmesi ilk reformların konusunu oluşturmuştur. İlk açılan ve Batı tipi eğitim veren mühendishane ve tıbbiye gibi okullar da esas olarak askeri ihtiyaçlara cevap vermeye yönelik olmuştur.

19. yüzyıl Osmanlı reform sürecinin şüphesiz en radikal ismi II. Mahmut'tur. En köklü ve en cesaret gerektiren değişmeler bu padişahın döneminde yapılmıştır. II. Mahmut döneminde reformlar, devletin yapısal dönüşümünü hedefleyen bir özellik kazanmıştır. Yeni bakanlık ve müdürlüklerin kurulması, bürokraside yetkileri paylaşırma, devlet görevliliğine yapılacak

atamalar da objektif ölçüler getirme, nüfus sayımı yapma gibi yeniliklerin yanı sıra 1820'de Askeri Tıp Okulu ve 1834'te Harp Okulu kurarak batılı standartlarda eğitimin de önü bu dönemde açılmıştır. 1827'den itibaren Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, reformların insan kaynağını dönüştürmeye yöneldiğinin göstergesiydi.

Laik eğitim veren okulların II. Mahmut döneminde kurulduğu görülür. Bunlar sırasıyla matematik, Osmanlı tarihi, coğrafya ve din bilgisi öğreten iptidaiye; Türkçe, Arapça ve Acemce, matematik, geometri, tarih, coğrafya din dersleri veren Rüşdiye ve son olarak doğu dilleri, Fransızca, İktisat, cebir, matematik, muhasebe, fizik, kimya felsefe, tarih, coğrafya ve el işleri öğreten idadiler olarak sıralanır (Mantran, 1995: 85). Rüşdiye'ler 1840'lerden itibaren açıldılar. Amaçları ilkokullardan daha ileri düzeyde eğitim yapmak ve öğrencileri yüksekokullara hazırlamaktı. İlk üniversite (darülfünun) Tanzimat döneminde açıldı. Osmanlı'da ilk kez II. Mahmut döneminde 1824'te bir milli eğitim bakanı atandı ve eğitmen bir devlet görevi olduğu kabul edildi (Kaya, 1980: 80). Bütün bunlardan reformcu bir padişah olarak II. Mahmut'un eğitim yoluyla insan kaynağının değişmesine, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu açısından büyük ve belirleyici bir önem attığı anlaşılmaktadır.

Reformların niteliği bakımından eğitime giderek daha fazla önem atfetme ve bu alanda yatırımlar yapma eğilimi, II. Abdülhamit döneminde karakteristik hale gelmiştir. Batılı ülkelerle gelişen ilişkilerin yanısıra içeride de modern eğitim sistemiyle yetişenlerin sayısının artmasından dolayı Batılı eğitim sisteminin yaygınlaştırılması bir mecburiyet olarak algılanmaya başlamıştır. Abdülhamit bu açıdan II. Mahmut'un eğitim reformları mirasını sahiplenmiştir. Toplam olarak bakıldığında 19. Yüzyıldaki modernleşme reformlarının giderek daha belirgin ölçüde eğitim merkezli hale geldiği görülmektedir (Topses, 2011: V). Osmanlı devleti, başlangıçta askeri reformlarla başlamış olduğu modernleşme hareketinde umutlarını giderek daha fazla ölçüde eğitime bağlama eğilimi göstermiştir.

Sonuç

Eğitimin toplumsal işlevinin, toplumsallaştırma gibi bireylerin yaşamının merkezi bir konumunu işgal ettiği bilinmektedir. Bu nedenle ortalama bir yaklaşımla her türlü toplumsal sorunun çözüm yerinin eğitim olduğu düşüncesi yaygın bir önyargıdır. Oysa eğitim ve toplumsal sistem arasındaki ilişkiler sanıldığından daha karmaşıktır ve pek çok değişken tarafından etkilenir. Bu nedenle eğitimden olağanüstü ve kalıcı toplumsal-siyasal başarılar beklemek

gerçekçi değildir. Cumhuriyet kurulduktan sonra acil sorun bağımsızlığı elden bırakmadan hızlı bir kalkınmayı sağlamaktı. Yeni rejim, eskisinden tamamen farklı bir felsefi temele dayanmaktaydı ve yeni bir insan tipine ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle hem ekonomik hem de toplumsal ihtiyaçların aciliyeti Aydınlanmacı-rasyonalist dünya görüşünün de desteğiyle eğitime olağanüstü beklentilerle yaklaşılmasına neden olmuş görünmektedir.

Sözkonusu bakış açısı üç kaynaktan beslenmiş görünmektedir. Aydınlanmacı rasyonalizmin zihinsel düzeyde Meşrutiyet sonrası kuşakları belirlemesi bu kaynakların ilkidir. Yeni insanın ortaya çıkması için tek yapılması gerekenin zihinlerin hurafelerden, akli kullanmanın önündeki tüm diğer engellerden kurtarılması gerektiği düşüncesi büyük bir iyimserlik kaynağı olarak işlev görmüştür. İkinci kaynak devrimin toplumsal hedeflerinin büyük olmasına karşılık toplumu değiştirmekte kullanılacak diğer etkenlerin yetersizliğidir. Endüstrileşme için gereken sermayenin olmadığı, modern düşüncelerle yetişmiş insan kaynağının kıt olduğu ve siyasal sistemin de yeniden inşa edilmesinin gerektiği koşullarda, bir değiştirici etmen olarak eğitimden işlevsel genişleme beklenmiştir. Bir başka deyişle eğitimin değişmede oynayabileceği rol, bilinçli bir biçimde abartılmak zorunda kalmıştır. Üçüncü olarak, Türk Devrimi'nin önder kadrosunun Osmanlı toplum yapısında bir kültürel yarılma ortaya çıkaran modern eğitim veren kurumlardan yetişmiş olması gelmektedir. Özellikle İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra patlak veren 31 Mart isyanında görüldüğü üzere, geleneksel kurumlardan yetişmiş insanlarla modern eğitim veren kurumlardan yetişmiş insanlar arasında iç çatışmalara varan bir rekabet yaşanmaya başlanmıştı. İşte Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemeyi ve ardından Türk Devrimi'ni başaran kadrolar bu saflaşmadaki modern eğitim veren kurumların ürünüdür. Bizatihi kendileri bir Osmanlı eğitim reformları sürecinin ürünleri olmalarından dolayı, eğitimle yaratılacak siyasal değişmeye büyük önem atfetmiş oldukları söylenebilir.

Kurtuluş Savaşı'nın önderliğini yapan Kemalist kadrolar on yıllar süren Batılılaşma sürecinin getirdiği laik eğitim veren okullardan yetişmiş, bilimsel dünya görüşüne benimsemiş modern kişilerdi. Bunların önderliğinde zafere ulaşan Kurtuluş Savaşı sonunda kurulan Cumhuriyet, modern eğitim anlayışını sonuna kadar ve kararlılıkla uyguladı. Ancak feodal toplum yapısı gerek ekonomik gerekse sosyo-kültürel düzeyde tümüyle ortadan kaldırılamadı. Cumhuriyet rejiminin feodalizmle mücadelenin insan kaynağını yaratabilmek için kurduğu Köy Enstitüleri projesi kuruluş amacı bakımından son derece sınırlı başarılar kazanabildi. Köy Enstitüleri pratiğinin gösterdiği gibi Cumhuriyet'in eğitim anlayışının ve uygulamalarının sınırlarını da sınıfsal güç dengeleri

belirlemiştir. Türk Devriminin nder kadrosu, eğitim ile siyasal değişme arasındaki ilişkiye tek taraflı bir belirleyicilik atfetmiştir. Erken Cumhuriyet'in ortaya koyduğu tecrübe, siyasal değişme ile ilgili olarak adeta her şeyin başı eğitim diye özetlenebilecek olumlu önyargı ve beklentilerden hareketle, eğitimin diğer toplumsal değişme faktörlerinden daha etkin olabileceği düşüncesinin yanlışlığını ortaya koymuştur.

Kaynakça

AKŐIN, S., 1997, *Türkiye'nin önünde üç Model*, İstanbul: Telos.

ATATÜRK, M. K., 2004, *Atatürk'n Bütün Eserleri*, c. 14, İstanbul: Kaynak.

BOTTOMORE, T. B., 1984, *Toplumbilim*, İstanbul: Beta.

ERGUN, D. 1995, *Sosyoloji ve Eğitim*, Ankara: İlke.

ESKİCUMALI, A., 2003, "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923-1946" *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, cilt 19(2), ss.15-29, İstanbul.

KAYA, Y. K., 1981, *İnsan Yetiştirme Dzenimiz*, Ankara: Erk Basımevi.

KEMERLİĞLU, E., KIZILÇELİK, S., GÜNDÜZ, M., 1996, *Eğitim Sosyolojisi*, İzmir, Saray Kitabevleri.

KONGAR, E., 1985, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi.

LUNDBERG, G. A., SCHRAG C. C., LARSEN, O. N., 1970, *Sosyoloji*. c.2, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

LOCKE, J., 2004, *Eğitim zerine Düşünceler*, (Çev.) H. Zengin, İstanbul: Morpa.

MANTRAN, R. (Ed.), 1995, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. c.2, (Çev.) S. Tanilli, İstanbul: Cem.

OZANKAYA, ., 1995, *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Cem.

ÖZKALP, E., 1992, *Sosyoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay.

ROUSSEAU, J. J., 1945, *Emile Yahut Terbiyeye Dair*. (Çev.) H. Z. lken, A. R. lgener, S. Güzey, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

SAC, V., 1991, "Toplumsal Değişme ve Eğitim", *C.Ü. Fen-Ed. Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 14, Sivas.

SARIBAY, A. Y., 1994, *Siyasal Sosyoloji*. İstanbul: Gündoğan.

SARIHAN, Z., 1999, "Cumhuriyet'in Eğitim Mirası ve Halkçı Eğitim", *Devrimci Cumhuriyet'in Eğitim Politikaları* (iç.), İstanbul: Kaynak.

TATLIDİL, E., 1998, "Atatürk'ün Ve Cumhuriyetçi Elitin Anadolu Gerçeği Ve Eğitim Anlayışı", *Dezhungen Turkei und Europa, Deutsch-Turkisches Symposium; 4-6, Institut Für Soziologie Der Universitat Hannover und Deutsch-Turkische Vereinigung*

TURAN, Ş., 2006, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TOPSES, M. D. 2011, *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Nobel.

YAMANER, Ş., 1999, *Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.

YÜCEKÖK, A., 1984, *100 Soruda Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Gerçek.

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-03/ataturkun-egitim-konusunda-gorusleri-ve-misak-i-maarif>

**“KORIDOR KENTTEN KUŞAK KENTE” YALOVA:
KÖRFEZ GEÇİŞ PROJESİNİN SOSYAL ETKİLERİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

**“From A Corridor City into A Zone City” Yalova:
A Research on the Social Impact of İzmit Bay Crossing Project**

Suat Kolukırık*

Öz

Yalova kenti özelinde Körfez Geçiş Projesinin sosyal etkilerini ele alan bu makale kentleşme, sanayileşme, mekânsallaşma ve toplumsal değişme ilişkisi üzerine kurgulanmış bir çalışmaya karşılık gelmektedir. Kent dokusunda muhtemel önemli değişimleri kaçınılmaz kılacak olan Körfez Geçiş Projesinin insan, kültür ve mekan ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi çalışmanın sorgu alanlarını oluşturmaktadır. Zira kente ilişkin projelerin kent yaşayanları tarafından nasıl algılandığının bilinmesi kent yönetimi ve olası politikaları bağlamında kıymetlidir. Bu çerçevede projenin nasıl algılandığı ve değerlendirildiği kentleşme, kimlik, aidiyet, göç, farkındalık, çevre, üretim ilişkileri, bölgesel kalkınma gibi farklı sosyal parametreler üzerinden irdelenip söylem analizi tekniğiyle analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Sanayileşme, Mekansallaşma, Körfez geçiş projesi, Toplumsal değişme, Yalova

Abstract

Examining the social impact of İzmit Bay Crossing Project in Yalova, this article is a study based on the relation between urbanisation, industrialisation, spatialisation and social change. İzmit Bay Crossing Project will make possible significant changes in the urban fabric inevitable. The evaluation of the project in terms of human, culture and space relations constitutes the areas of investigation in the study. Knowing how the projects concerning the city are perceived by the city dwellers is important for the urban government and their possible policies. Within this framework, the study analyses how the project is perceived and evaluated through discourse analysis

---

* Prof.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
suatkolukirik@sdu.edu.tr

in terms of different social parameters such as urbanisation, identity, belonging, migration, awareness, environment, production relations, regional development.

Keywords: Urbanisation, Industrialisation, Spatialisation, İzmit Bay crossing project, Social change, Yalova.

Giriş

Küreselleşme olarak adlandırılan yeni zaman dilimi sonuçları itibariyle kentleri, mekanları ve insan davranışlarını derinden etkilemekte ve dönüştürmektedir. Aydınlanma dönemi ve sanayileşme aşamasını yaşamış toplumların bugünün dünyasında görece sanayi ve çevre ilişkisini belli bir zemine yerleştirdiği görülmekte, buna karşın gelişmekte olan ülkelerde ise sanayileşmenin fiziki ve sosyal etkilerinin hala tartışma konusu yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde batılılaşma olarak tanımlanan ve Cumhuriyet Türkiye'sinde çağdaşlaşma olarak devam eden çabalar, teknik ve kültürel boyutlarıyla etkilerini her geçen artırmaya devam etmektedir. Cumhuriyet sonrası dönem itibariyle bazı kentlerimizin idari, ticari ve sanayi kentleri olarak ayrımlaştığı görülmektedir. İdari merkez olarak Ankara'nın sanayi kentleri olarak Eskişehir, Bursa, Zonguldak vd. ile ticari kentler sınıflamasında İzmir ve İstanbul sayılabilir. Ancak 1950 yıllar sonrası artan iç göç talepleri ve beraberinde 1980 sonrası yaşanan hızlı kentleşme süreçleri ülkemizde önemli nüfus hareketliliklerinin yaşanmasına ve beraberinde bir takım fiziki ve sosyal problemlerin yaşanmasına yol açmış bulunmaktadır.

Kentlere yığılan yeni nüfus beraberinde konut, istihdam ve yeni kamu yatırımlarını gerekli kılmış ve çarpık kentleşme olarak tanımladığımız yapılar ile karşı karşıya kalınmıştır. Kentlerin sağlıksız ve disiplinsiz gelişimi kent yönetimleri için ciddi zorluklar üretirken, bu zorluklar gerçekte bugünün Türkiye'sinin ekonomik, sosyal ve politik gelgitlerinin de kaynağını oluşturmuştur.

Kentlerin bir rant alanına dönüşmesi yanında kentlerde yaşanan kimliksizleşme ve yozlaşma kentleşme ve sanayileşme dengesinin kurulamadığı yapıların temel karakteristiği olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda gelişmiş ve sanayileşmiş toplumlarda fiziki değişikliklerin ve çevrenin yol açtığı etkiler önemli fakat ikincil konular olarak gündemde yer alırken, gelişmekte olan toplumlarda ekonomik güç ve sanayi alanlarındaki işlevsellik birincil ve ana konular olarak belirginleşmiştir. Diğer bir ifadeyle gelişmekte olan ülkeler noktasında günümüz dünyasının artan değişme talepleri karşısında alışlageldik her türlü yapı ve unsur söz konusu taleplerin merkezi haline gelmektedir.

Sosyolojik açıdan Coğrafyacı Okul, toplumların sahip olduğu karakterleri, değerleri, örgütsel yapıyı ve düşünce biçimini belirleyen asıl etmenin fiziki etkenler olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşımın öncülleri arasında; İbn-i Haldun, Le Play, Montesque, Buckle ve Braudel sayılabilir. Günümüz için bu görüş tüm boyutlarıyla kabul edilmese dahi bilinen şey fiziki çevrenin insan ilişkileri ve psikik yapısı üzerinde şu ya da bu şekilde etkili olduğudur. Bu yaklaşıma göre, kişiler ait oldukları coğrafyaya ilişkin mitolojik bir kurguya yatkındırlar ve bunu yaparak doğdukları yeri “kimlik temsil alanı” olarak değerlendirip yüceltmektedirler.

Kentleşmeye yönelik literatürde kentleşmenin tanımı; genelde kentin gerektirdiği bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tutumların sergilenmesidir. Söz konusu tutumlar ise çevreye, siyasete, aileye, dine ve yasalara yönelik olanlar doğrultusunda şekillenmektedir. Her ne kadar kentleşme ilk bakışta nüfus yoğunluğunu çağırırsa da asıl kentleşme göstergeleri; üretim biçimi, doğum ve ölüm oranları, toplumsal örgütlenme ve diğer bireylerle olan ilişkilerde belirleyici olan değerlerdir.

Sosyolog Tönnies, en genel anlamda sanayi toplumlarıyla sanayi öncesi toplumlardaki yaşamın farklı niteliklerini belirtmek için Gemeinschaft (topluluk) ve Gesellschaft (toplum) kavramlarını geliştirmiştir. Samimi, mahrem (özel) ve bize ait olan birlikteliğin ortak yaşam tarzına cemaat denilmektedir. Cemiyet ise kamusal alanda olan yaşam pratiklerini içine alır. Tönnies’e göre topluluktaki ilişkilerin altında yatan irade tipi organik, toplumdaki ilişkilerin altında yatan irade tipi ise rasyonel iradedir. Her iki irade tipi de insanda mevcuttur. İnsanlar bu iki irade tipi yoluyla iki ayrı yaşam biçimi olarak niteleyebileceğimiz iki farklı toplumsal bütünlük oluştururlar. Bu toplumsal ilişkilerin yaşama geçirildiği alanlar ise topluluk için kırsal alan toplum için ise, kenttir. Tönnies bu ayrımı yaptıktan sonra cemaatin toprak üzerindeki biçimsel formlarını da ele almış ve ilk formun aile olduğunu bunun yerleşim mekânının da ev olduğunu vurgulamıştır.

Tönnies’in bu ayrımı kentleri anlamada önemli bir kuramdır. Zira kentsel mekanlara yerleşmeye başlayan bireylerin kentteki tutunmaları, ne tür sosyal ilişki geliştirdikleri, aidiyet durumları anlaşılması gereken temel alanlardır. Diğer önemli bir boyut ise göç sürecinin anlaşılması ve göçü ortaya çıkaran etkenlerin tespit edilebilmesi gerçeğidir. Göç hareketlerinde aile koruyucu, kollayıcı bir kurum olarak kentsel yaşamın zorlukları karşısında önemli bir mekanizmadır. Beraberinde kültürel öğeler ve dini pratikler anomik davranışlar karşısında dengeleyici unsurlar olarak rol alabilirler.

Ülkemiz açısından konu değerlendirildiğinde ilk yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusumuzun %75.8'nin köylerde yaşadığı bir ülkeden, bugünlerde kırsal nüfusun %25'in altında olduğu bir Türkiye gerçeği ile karşı karşıyaya bulunmaktayız. Yaşanan hızlı göç süreçleri beraberinde kentsel mekanlarda sosyal uyum sorunlarını merkeze taşımakta ve ekonomik gelişmeyle paralellik göstermesi için uğraş verilmektedir. Bilindiği üzere bireyler kendilerine kuçak açan, değer veren ve onlara kimlik kazandıran oluşumlara meyil etmektedirler. Bu nokta da sürecin kurumsal ya da kurumsal olmayan boyutta işlemesi sonuçları belirlemede etkilidir. Özellikle ezilmiş, horlanmış, yok sayılmış ve dışlanmış birey ve grupların kent yaşamı içerisindeki sosyal uyum problemleri anlaşılması ve çözülmesi gereken bir alandır. Ülkemizdeki kentleşme hareketlerinin demografik temelde yürümesi, hızlı bir kentleşme dalgasının yaşanmış olması ve bölgesel kentleşmelerin varlığı gerçeği dikkate alındığında bahsedilen sorunlar varlığını daha da ciddi kılmaktadır. Toplumsal değişimin salt kalkınma sorunu ve üretim artışı olarak görülmediği durumlarda yaşanan sorunların görece azalacağı öngörülebilir.

I.Bölüm

Kentin Genel Görünümü

1. Kentin Tanıtımı ve Özellikleri

Armutlu Yarımadası'nın kuzey kıyısı ile Samanlı Dağları'nın kuzey eteklerine kurulmuş olan Yalova'nın kuzeyi ve batısı Marmara Denizi ile çevrilidir. Şehir, sahil şeridi dar olmakla birlikte, doğal bir plaj niteliğindedir. Yazları sıcak, kışları yağışlı ve ılıktır. Yalova, doğu kıyılarındaki düzlükler dışında dağlık bir araziye sahiptir. İlin 847 km² olan toplam alanının % 58'i ormanlık alan, % 27'si tarım alanı, % 1'i daimi çayır ve otlak, % 14' ü ise tarım dışı alanlardan oluşmaktadır. Yalova İli 1/25.000 Ölçekli İl Çevre Düzeni Planı'nda şehrin genişleme alanları tespit edilmiş olup, mevcut durumda Altınova ilçe sınırları içerisinde yapılan tersaneler bölgesi ve yapılacak olan Körfez Geçişi Projesi sebebiyle şehrin genişleme yönü ağırlıklı olarak Kocaeli istikametine doğrudur.

Yalova'nın ulaşımında coğrafi konumu, İstanbul, Kocaeli ve Bursa gibi metropollere olan yakınlığı sebebiyle kente karayolu ve denizyoluyla yoğun araç giriş çıkışı olmaktadır. Trafik yoğunluğu açısından bu durum şehir içi trafiğinde ciddi sıkıntılara yol açabilmektedir. Yalova yazlık bir kent olarak görüldüğü için sezonlar arası nüfus oldukça farklıdır. Bu durum altyapı sorunlarının çözülmesine kaynak ayrılmasında sıkıntı yaratmaktadır. Mevsimsel göç kaynaklı değişken nüfusun şehrin mevcut dokusunu gerek şehircilik gerekse

sosyal açıdan değiştirdiği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin yüzölçümü olarak en küçük ili olması sebebiyle yerleşim alanı darlığı ortaya çıkmakta ve arazi fiyatlarının çok yüksek olması sonucunu doğurmaktadır.

2. İlçe'ler Hakkında Kısa Bilgi

1.Altınova

Yalova'nın verimli topraklarına sahip olduğu ve sahil kenarında denize sıfır konumda kurulmuş olan ilçesidir. Yalova'ya 27 km uzaklıktadır. Altınova İlçesi'nin tarihi eskilere dayanır. İlçede farklı dönemlere ait hamamlar, su kemerleri, çeşmeler ve kale gibi tarihi eserler bulunmaktadır. E-5 karayolu ile Antik Hac ve ticaret (ipek) yolunun kesiştiği bölgede bulunan Altınova. 1929 yılında, Bulgaristan'ın Rusçuk kentinden göç eden 40 aile tarafından altınzade çiftliğinin satın alınması ile kurulmuştur. 1930 yılında Kocaeli'nin Karamürsel ilçesine bağlı köy statüsüne kavuşan Altınova, çevre köylerden gelenlerin yerleşimi ve Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'dan göç edenlerin katılımlarıyla kısa sürede artan nüfus ve merkezi konumu nedeniyle 7 Haziran 1987 yılında belediye statüsüne kavuşarak belde olmuştur. 6 Haziran 1995 tarihinde bakanlar kurulu kararıyla Yalova iline bağlı ilçe statüsüne kavuşan Altınova ilçesinin 3 belde ve 13 köyü vardır Yalova - İstanbul karayolu üzerinde ilin en verimli topraklarına sahip tarım bölgesidir. İlçe çiçekçilik, meyvecilik ve sebzeçilik alanındaki üretimiyle dikkat çekmektedir. Sanayi yatırımları bağlamında Yalova ilindeki tersane girişimcileri, bölgede tersaneciliği daha da geliştirmek ve işbirliğinden güç almak amacıyla Yalova-Altınova Tersane Girişimcileri San. ve Tic. A.Ş. kurmuş ve çeşitli tersanecilik dernekleri altında birleşmişlerdir. İlçenin, yatırımı devam eden tersanelerin tamamlanmasını takiben, “tersane kümelenmesinde” dünyada ikinci sırayı alması hedeflenmektedir.

2.Armutlu

Armutlu, 1995'e kadar Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı beldeyken ilçe yapılarak Yalova'ya bağlanmıştır. Armutlu'nun adının nereden geldiğine dair üç rivayet vardır. Birinci rivayet şöyledir: Bizans Kralı'nın kızı Armodies'in vücudunun her yerinde yaralar çıktığı bildirilmiştir. Kral kızının bu durumundan utandığı için askerleriyle birlikte kızını şimdiki kaplıcaların bulunduğu mevkide bırakmıştır. Kız buradaki termal sularla her gün yıkanmış ve bütün yaraları iyileşmiş. Kral kızının iyileştiğini görünce onu tekrar yanına almış ve Armodies adı Armutlu olarak günümüze kadargelmiştir. İkinci görüş: Armutlu adının "Armodo" veya "Armodies" sözcüklerinden geldiği sanılmaktadır. Bu sözcükler "Donanma" veya "Donanmaya gözcülük eden kimse" anlamına gelmektedir.

Son olarak Evliya Çelebi Armutlu isminin nereden geldiğini ünlü Seyahatname'sinde de şöyle anlatmaktadır. "Nahiyedir. Naib oturur. Bursa Beyi tarafından tayin edilir. Kasaba düz sahraya bağlı, bahçeli ve etrafı armut bahçeleri ile süslü olup, bakımlıdır. Onun için Armutlu derler."

Armutlu'ya ilk yerleşenlerin kimler olduğu ve ne zaman yerleştikleri bilinmemektedir. Bununla beraber 1320 yıllarında Bizanslılar'dan alınarak Osmanlılar'a katıldığı kayıtlarda vardır. Armutlu ilçesi Yalova ilinin en dağlık bölgesidir. İlçenin %70'lik bir bölümü eğimli, diğer kısımlarıysa düzlüktür. Tipik bir Marmara iklimine sahip olan ilçe, yazları sıcak, kışları yağışlı ve ılıktır. Makilik, fundalık ve zeytinlikler ile çam ormanları bitki örtüsünü oluşturur. Armutlu'da sanayi kuruluşları ve büyük işyerleri bulunmamaktadır. Yöre halkının geçim kaynağı zeytincilik, balıkçılık ve turizm ağırlıklı ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. İlçenin gerek jeotermal kaplıcalara gerekse Marmara bölgesinin en temiz denizine sahip olması turistik önemini artırmaktadır. Mayıs 2008'de "Mavi Bayrak" ödülüne layık görülen ve tamamı deniz manzaralı 11 bloktan oluşan 37.092 adet devre mülk kapasiteli İhlas Armutlu Tatil Köyü ilçede bulunan en önemli turizm tesisidir.

3.Çınarcık

Yalova'nın merkez dışındaki en büyük ilçesidir. Kış aylarında nüfusu yaklaşık 11.000 iken, yaz aylarında bu sayı bazen 150.000'i geçebilmektedir. İlçenin bulunduğu topraklar, Milat'tan 3-4 bin yıl önce kurulmuş yerleşim merkezlerindedir. Bölge sırasıyla; Frigyalılar, Kimiryalılar ve Vitriyalılar'ın hakimiyetinde kaldıktan sonra M.Ö.74 yılında Roma Devleti'ne geçmiştir. Roma döneminden kalan bazı kalıntılara Çınarcık ilçesi ve köylerinde rastlamak mümkündür. Çınarcık uzun yıllar süren Bizans hakimiyetinin ardından 1307 yılında Osman Bey tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. İlçenin güney ve batısı dağlar ve ormanlar ile kaplıdır. Kocadere, Teşvikiye, Koru, Çapana ve Ay Deresi önemli akarsu kaynaklarını teşkil eder. İlçe turistik bir yapıya sahip olduğundan genellikle turizm amaçlı konutlar inşa edilmiştir. Bu nedenle yaz aylarında nüfus gündelik turizmde etkisiyle oldukça yükselmektedir. Çınarcık sakinleri yoğun olarak turizm sektöründe çalışmaktadır. Yörede çok eski tarihlerden kalma zeytin ağaçları olup, zeytincilik önemli bir gelir kaynağıdır. Çınarcık ilçesinin ekonomik yapısı sektörel açıdan değerlendirildiğinde, sanayi sektörü kapsamına giren hemen hemen hiçbir faaliyet olmadığı, tarım sektörünün etkin ve yaygın olmayan orman, bağ, bahçe ziraatı, hayvancılık ve balıkçılık alt dallarından oluştuğu, hizmetler sektöründe ise iç turizme yönelik yaygın ticari faaliyet ve organizasyonların mevcudiyeti genel bir değerlendirme olarak yapılabilecek bir tespittir.

4.Çiftlikköy

Yalova İzmit Devlet Karayolu üzerinde bulunan ilçe Yalova'nın doğusunda Marmara Denizinin güneyinde Karamürsel İlçesi'nin batısında yer almaktadır. Çiftlikköy, maki formasyonu ve ormanlarıyla, batı Karadeniz kıyı bölgesindeki floranın Akdeniz flora alanına sokulduğu, diğer deyişle bu iki floranın bu bölgenin kendileri için uygun koşullar gösteren bölümlerini izleyerek birbirinin içine girdiği, bir geçiş alanın karakterlerini ortaya koymaktadır. Tarım; sebze, meyve, çiçekçilik ve seracılık tarımın ana başlıklarını oluşturmaktadır. İlçede yapılan tarım büyük oranda tarımsal alet ve makinelerle yapılmaktadır. Özellikle seracılık ve sera çiçekçiliği ilçeye büyük oranda gelir sağlamaktadır. Ülkenin önde gelen sanayi kuruluşlarının büyük bir kısmı Çiftlikköy'de Taşköprü Beldesi ile Denizçalı köyü sınırları içinde bulunmaktadır. Akrilik Kimya ve tekstil sanayinin önde gelen AK-SA, AK-AL, AK-KİM, AK-TOPS, AK-ENERJİ ve İstanbul Elyaf Kuruluşları ile diğer yan hizmet veren kuruluşlar da ilçede faaliyet göstermektedirler.

5.Termal

Termal ilçesi şifalı kaplıcalarıyla ünlüdür. İlçe, Samanlı Vadisi içinde kurulmuştur. Toprakları Ferhat Deresi ve Samanlı Vadisi içindeki küçük akarsular ile sulanır. Karadeniz iklimi ile karasal iklim arasında geçiş özelliği gösteren bir iklime sahiptir. Toprakları ender görülen bitki türlerinin yetiştiği bir doğa harikasıdır. Roma ve Bizans devrinden itibaren Samanlı Dağlarının yamacındaki kaplıcalardan yararlanılmaktadır. Gökçedere ve Üvezpınar Köyleri arasındaki sıcak su kaynaklarından çıkan buhar nedeniyle yeraltı tanrısının burada yaşadığına inanılmış ve yöre Pythia Therma adı ile anılmıştır. Osmanlı döneminde uzun süre ilgi görmeyen kaplıcalar, Sultan Abdülmecit'in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan 'ın romatizma ağrılarına iyi gelince yeniden ilgi çekmiştir. Abdülmecit, eski hamamları renove ettirmiş ve yeni köşkler, tesisler yaptırmış; yabancı yatırımcıların da tesislere ortak olması ve işletmesi sonucu Yalova Termal, 19.yüzyıl sonunda çok popüler bir turizm ve sağlık merkezi haline gelmiştir. Ne var ki ard arda patlak veren savaşlar yüzünden yabancı ortaklar ülkeden kaçınca kendi haline bırakılıp unutulmuş kaplıcalar, 1929 yılında Atatürk'ün ziyareti üzerine tekrar ilgi görmüştür. Yalova'yı geleceğin su şehri yapmak isteyen Atatürk tarafından bir köşk yaptırılmış ve bugün müze olan bu köşk, cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetin yazlık çalışma mekanı olarak kullanılmıştır. Günümüzde sözkonusu hamamları, otelleri ve müzeyi kapsayan Yalova Termal Tesisleri Sağlık Bakanlığı tarafından işletilmektedir. Termal dışında otelcilik, pansiyonculuk ve restoran işletimi bölgenin ekonomik yapısını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra hayvancılık ve tarım da yapılmaktadır. İlçenin

doğal yapısı gereği arıcılık ve avcılık gibi mesleklerde ilçe halkının tercihleri arasındadır.

3. Sanayi Sektörünün Görünümü

Ulaşım araçları imalatı, kâğıt imalatı; basım ve yayım ile plastik ve kauçuk ürünleri imalatı sektörleri ön plana çıkmaktadır. İlde bu sanayi sektörlerini gıda ürünleri içecek ve tütün imalatı, kimyasal madde ve ürünler ile suni elyaf imalatı sektörü takip etmektedir. Ulaşım araçları imalatı sektörü Yalova ilinde gerek üretilen bilanço rakamında, gerekse bu sektörde faaliyet gösteren işletme sayısı ve bu sektördeki kayıtlı istihdamda birinci sırada gelmektedir. Sektörde üretilen bilanço, toplam il bilançosu içerisinde %44'lük, bu sektörde faaliyet gösteren işletmeler ise toplam il sanayi işletmeleri içerisinde %16'lık paya sahiptir. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin faaliyet gösterdiği sektörde, il sanayi işgücünün %34'ü istihdam edilmektedir.

Yalova ilinde ön plana çıkan bir diğer sanayi sektörü, kâğıt hamuru, kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı; basım ve yayın sektörüdür. İlde bu sektörde faaliyet gösteren işletme sayısı, ildeki toplam işletmeler arasında dokuzuncu sırada olsa da, toplam bilançosu ikinci sırada yer almaktadır ve il toplam bilançosunun %10'u bu sektörde üretilmektedir. Diğer yandan, bu sektörde sağlanan istihdam, il sanayisi kayıtlı istihdamının yalnızca %8'ine denk gelmektedir. İlde bu sanayi sektörünü destekleyen kimyasal madde ve ürünler ile suni elyaf imalatı sektöründe ise istihdam oranı %18'dir.

Yalova ilinde gıda ürünleri, içecek ve tütün imalatı sektörü işletme sayısı açısından il sanayi sektörleri arasında ikinci sırada olmasına rağmen, toplam bilançoda altıncı sıradadır ve il toplam bilançosunun %6'sı bu sektörde üretilmektedir. Bu anlamda, bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin genellikle küçük ve orta ölçekli olduğu söylenebilir. İşletme bilançoları değerlendirildiğinde, kimyasal madde ve ürünler ile suni elyaf imalatı, ana metal ve fabrikasyon metal ürünleri imalatı, makine ve teçhizat imalatı sektörlerinde toplam il bilançosu içerisinde %6-8 arasında değişen oranlara sahiptir.

4. Turizm Sektörünün Görünümü

İstanbul, Kocaeli ve Bursa gibi üç metropol kente sadece birer saat uzaklıkta, ancak bu kentlerin yoğunluk ve kargaşasından tamamıyla uzakta bir şehir olan Yalova çok çeşitli turizm yatırımlarına elverişli bir şehirdir. Termal turizm, termomineral su banyosu, içme, inhalasyon, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerin yanında iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek tedavilerinin birleştirilmesi ile yapılan kür (tedavi) uygulamaları kapsamaktadır. Yalova Armutlu Termal Turizm Merkezi Armutlu

ilçesinde 5300 hektarlık alanda, 2008 yılında termal ve sağlık turizmine yönelik olarak ilan edilmiştir. Yalova Termal Turizm merkezi, Termal ilçe merkezinde, Yenimahalle ile Ortaburun mahalleleri arasındaki ormanlık bir bölgede yer almaktadır. 2008 yılında alanı genişletilerek yaklaşık 4800 hektar büyüklüğüne ulaşmıştır.

Günübirlik turizm, özellikle hafta sonları ve tatil günlerinde insanların büyük çoğunlukla yaşadıkları bölgeye yakın çekim noktalarına rekreatif amaçla yaptıkları ziyaretleri kapsamaktadır. Bu gezilerde doğal ve coğrafi özelliği olan alanlar ön plana çıkmaktadır. Özellikle İstanbul, Bursa ve Kocaeli gibi metropollere erişilebilirliğinin kolay olmasına bağlı olarak mesafe maliyetinin düşük gerçekleşmesinden ve geniş bir nüfusa hizmet verebilecek konumda olmasından dolayı Yalova doğal ve coğrafi yapısından kaynaklanan potansiyeliyle birlikte düşünüldüğünde, günübirlik turizm açısından ülkenin en cazip merkezlerinden birisidir. Yalova'nın geleneksel turizmde ülkenin güney ve batı sahilleri kadar potansiyele sahip olmadığı ve yeterli yatırım olmadığı bir gerçektir. Ancak, özellikle İstanbul'un çevresinde denize girme yerlerine ulaşım ve geri dönüş zamanlarında yaşanan sıkıntılar göz önünde bulundurulduğunda Yalova sahilleri önemli bir alternatif haline gelmektedir. Ayrıca Marmara Denizi'nin tek mavi bayraklı plajı da Yalova sınırları içinde yer almaktadır.

5. Yeşil-Mavi Yol Projesi

Yeşil-Mavi Yol Projesi İzmit tarafından gelindiğinde, Altınova ilçesi Hersek köyünden başlayıp, Armutlu ilçesinde tamamlanan 127 km Yeşil-Mavi Yol uzunluğu, 62 km bağlantı yolları ile toplam 189 km'yi bulan ve çeşitli tarihi, turistik ve doğal güzellikleri içinde taşıyan bir bütünlük içerisindedir. Hemen hemen tamamı trekking, fotosafari gibi doğa turizmine uygun olan Yeşil Mavi Yol'un Samanlı Dağları eteklerindeki alan ise, doğa tutkunları için birçok motokros parkuru barındırmaktadır. Yeşil-Mavi Yolun en önemli güzergahlarından olan Çınarlı Yol ziyaretçileri Yalova'dan 11 km uzaklıktaki Termal Kaplıcalarına ulaştırır. Yeşil-Mavi Yol Projesi Termal'den sonra Çınarcık'ın Ortaburun, Çalıcı ve Teşvikiye köylerine, oradan Armutlu'nun Selimiye, Hayriye ve Mecidiye köylerine ve nihayetinde bu bölgeden de merkeze kadar devam eden bağlantı yolları ile tamamlanır. Erikli ve Delmece yaylaları, Kent Ormanı, Su Düşen Şelalesi, Dipsiz Göl, Çifte Şelaleler Yeşil-Mavi Yol Projesinde gezilecek diğer seçeneklerdir.

6. Tarım ve Hayvancılık Sektörünün Görünümü

Bölgenin iklim ve toprak yapısının tarıma oldukça elverişli olması nedeniyle yetiştirilen ürün çeşitliliği fazla ve tarımsal üretimde verimlilik

yüksektir. Diğer taraftan, Türkiye'nin yüzölçümü olarak en küçük ili olması sebebiyle yerleşim alanı darlığı ortaya çıkmakta ve arazi fiyatlarının çok yüksek olması sonucunu doğurmaktadır. Yerleşim alanlarının darlığı, geçmişte verimli tarım alanlarının imara açılmasına neden olmuştur. Yalova'da süs bitkileri üretimi, örtü altı sebze üretimi ve kivi üretimi gibi katma değeri yüksek ürünlerin üretimi yoğun olarak yapılmaktadır. Yalova'da süs bitkileri yetiştiriciliği; salon ve süs bitkileri, bahçe ve çevre düzenlemesinde kullanılan ağaçlar, soğanlı ve rizomlu süs bitkileri ile kesme çiçek olmak üzere dört kısımda toplanmaktadır. Ülkemizde üretilen kesme çiçeğin %25'den fazlası Yalova'dan karşılanmaktadır.

Yalova ilinde kültür mantarcılığı, taze sebze seracılığı ile kivi yetiştiriciliği diğer önemli tarımsal faaliyetlerdir. Yalova'da organik tarım faaliyetleri de son yıllarda büyük gelişme göstermiştir. Ayrıca, dondurulmuş meyve ve sebze sanayi mevcuttur. Meyve, sebze, süs bitkileri bağ gibi tarımsal ürünler üzerine bilimsel araştırma programlarını ilerletmek, bölgede yetiştirilen ürünlere ait problemleri çözmek, fidanlıklara ve çiftçilere hastalıktan arındırılmış anaç materyal sağlamak ve diğer tarımsal sorunları çözmek amaçlarıyla kurulmuş olan Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yalovalı çiftçilere hizmet vermektedir. Hayvancılık sektöründe kültür ırkı süt inekçiliği, Merinos ve Kıvırcık ırklarının bulunduğu koyunculuk, besi sığırcılığı, tavukçuluk ve arıcılık ön plana çıkmıştır. Ayrıca dondurulmuş ve soğutulmuş ürünlerin üretimi de gelişmeye başlamıştır. Su ürünleri üretimi özellikle de süs balık yetiştiriciliğiyle ilgili Yalova Üniversitesi'nin çalışmaları bulunmaktadır.

7.Körfez Geçişi Köprüsü Projesi

Körfez Geçişi Köprüsü Gebze-Orhangazi-İzmir Otoyolu projesi kapsamında yapılacaktır. Kocaeli Dilovası'yla Yalova Altınova'yı birbirine bağlayacak olan köprünün uzunluğu 3 km olup, tamamlandığında Dünya'nın en uzun ikinci asma köprüsü olacaktır. Proje kapsamında yapılacak otoyolun uzunluğu 421 kilometre olarak hesaplanmaktadır. Mevcut devlet otoyolunu 140 kilometre kısaltarak, 8-10 saatlik İstanbul-İzmir ulaşım süresini 3.5-4 saate, İzmit Körfez geçişini ise 6 dakikaya indirecek proje kapsamında 30 viyadük, 4 tünel, 209 köprü, 18 gişe alanı, 5 otoyol bakım işletme merkezi, 7 servis ve park alanı yer almaktadır.

II.Bölüm

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Metodolojisi

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde sınırlı bir veri kaynağı üzerinden yapılan değerlendirmelerin tartışmaya açık olduğu ve kentteki tüm sosyal kesimleri temsil etmediği söylenebilir. Ancak araştırmacı olarak kullanılan derinmesine

mülakat tekniği belirli bir gruba ilişkin zihniyet dünyasının anlamlandırılmasında iyi bir araçtır. Zira kentteki anlatılar, söylemler ve haberlerin oluşturmuş olduğu algı bireylerin proje karşısındaki duruşunu da belirlemektedir. Çalışma kentte yaşayan görüşülenlerin zihin haritalarını ve geleceğe bakış açılarını sorgulayan ve projeye ilgili görüşlerini yansıtan tespit ve öneriler çalışmasıdır. Her ne kadar proje Körfez Geçiş Projesinin sosyal etkilerini araştırma hedefiyle ortaya çıkmış olsa da, çalışmanın tüm evrelerinde kente ilişkin karşılaşılan sorunlar çalışmayı daha geniş bir perspektife taşımış ve elde edilen veriler raporlaştırılmıştır. Sahada karşılaşılan diğer sosyal sorunların raporlaştırılmasındaki yegane amaç kentin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve herhangi bir etkenin sosyal yapının tamamını etkileyebileceği düşüncesidir.

Körfez Geçiş Projesinin sosyal etkilerini araştırmayı hedefleyen bu çalışma Yalova merkez, ilçeler ve köylerinde yüz yüze mülakatlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sorgu alanları çerçevesinde yapılan görüşmeler söylem analizi (discourse analysis) ve yorumsamacı (hermeneutic) bir yaklaşımla görünen metinlerin arkasındaki metinleri, duyguları, akli, taktikleri ve pratikleri anlamlandırabilmeye dayalı olarak irdelenmiş ve elde edilen veriler “kategorik bağlamsal çözümlene tekniğine” uygun olarak sınıflandırılarak raporlaştırılmıştır. Bu çerçevede öncelikli olarak görüşme metinleri, yazılı birer metin haline dönüştürülmüş ve sınıflaması yapılmıştır. Daha sonra sınıflaması yapılmış metinler, tematik olarak tanımlanmış ve kategoriler içerisindeki veriler uygun olan bölümler içerisine yerleştirilmiştir. Son olarak da veriler araştırmanın problemleri çerçevesinde işlenmiş ve bulgular analiz edilmiştir’ (Lieblich-Tuval ve Zilber, 1998:112-114).

Derinlemesine mülakat çalışmalarında veri toplama aşaması önemli bir etken olarak yer almakta ve zaman/eylem arasındaki değişkenler çalışmayı hedeflenmeyen bağlamlara taşıyabilmektedir (Leeuwen 2008: 76). Ayrıca ifadelerinin konuşma zamanındaki iç ve dış etkenlere göre farklılaşabilmesi ve politik bir zemin üzerinden ilerleyebilmesi dikkat edilmesi gereken noktaları oluşturmaktadır. Mülakat ortamında araştırmacının çalışmaya ilişkin sorgulamaları ve bu alanlara ilişkin ek verilerin toplanışı çalışmanın gidişatını belirleyebilecek diğer unsurlardır. Zira elde edilen veriler dile bağlıdır ve dilin dinamik yapısı içinde değişken biçimlerde kendisini sunabilmektedir. Mülakat, sosyal ilişkilerin bilgisini taşır ve konuşma temellidir. Mülakatlar, mülakat veren ve mülakatçı arasında sosyal bir inşa olarak da görülebilir. Görüşülenlerin yönlendirilmesinden ziyade, konuşmanın başlatılması ve doğal bir ortam içerisinde devam ettirilmesi, ilk anda görülmeyen verilere ulaşmayı mümkün kılabilir.

Mülakatlardaki önemli nokta, söylemlerin yalnızca sözcüklerle olan ilişkisinin değil, beraberinde sosyal, kültürel, tarihsel ve politik bir durumun aktarımı ya da sosyal pratikleri olarak değerlendirilmesidir. Bu yönüyle söylem ve kritik söylem çalışmaları sosyal bilimlerde farklı stratejileri, analizleri ve gözlem metotlarını kullanarak verileri değerlendirme, hipotezleri test etme ve teori geliştirmeye yardımcı olmaktadır. Bunun dışında kritik söylem analizi çalışması özelden sosyal yapı ve söylem arasındaki karmaşık ilişkiler üzerine odaklanmış bulunmaktadır (Van Dijk 2008: 4).

Söylem analizi gerçekte bir dil organizasyonu ve söylemler içeri-sinde yer alan ideolojik kurgulamaların irdelenmesidir. Dilin nasıl kullanıldığı, ilerletildiği, farklı sosyal ilişkilerin dilsel temeldeki kurgusu ve hedefi söylem çalışmalarının esasını oluşturmaktadır (Kvale vd. 2009: 226). Yöntemin kullanımı açısından bu çalışma, derinlemesine mülakat ve eleştirel söylem analizi aracılığıyla Körfez Geçiş Projesinin sosyal etkilerini anlama çabasıdır. Bir anlamda değerlendirmeler; yazılı kaynaklar, mülakatlar ve izlenimlerine dayanmakta ve farklı veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

III.Bölüm

Verilerin Değerlendirilmesi ve Bulgular

1.Proje Algısı ve Beklentiler: “Bütün kent olacağız”

Farklı toplumsal katmanlar, Körfez Geçiş Projesinin sosyal etkilerini kendi dünyaları ve görüş açıları çerçevesinde değerlendirmektedirler. Bir anlamda görüşülenlerin eğitim, cinsiyet, yaş, ideoloji ve köprü projesinden direkt ya da indirekt olarak etkilenme durumları proje karşısındaki konumlarını da belirlemektedir.

-Marmara'nın bir bütün kent haline gelme ihtimali var. Yalova ayrıcalıklı bir konumda olmalı. Bölgesel ring içindeki konum ne olacak sorusu bizim için önemli. Marmara bölgesinde yaklaşık 19 milyon nüfusuna göre planlama yapmak şart. Kent ya yoğunlaşacak ya da yayılacak. Kriz sonrası dönemde Gebze sanayi bölgesi muhtemelen bu tarafta oturacak. Ciddi bir konut talebiyle karşı karşıya kalacağız. 100 bin işgücü ilave olur.

Görüşülenlerin ortaya koyduğu etki faktörleri bağlamında değerlendirildiğinde öne çıkan görüşlerden biri Yalova'nın Marmara bölgesi içindeki bütüncül ve entegre olmuş kent halidir. Gerçekte bu durum yalnızca fiziki bir bütünleşmenin değil, görüşülenlerin bir kısmında görülen İstanbullu olabilmek halinin dışı vurumudur.

-Körfez geçiş projesi bizim inisiyatifimiz dışında alt yapı yatırımlarına zorluyor. Köprü, kenti etkileyecek kaçınılmaz bir sonuç. Sanayi Çiftlikköy'e dayandı. Sanayiye kabul etmemek lazım, yüksek teknolojik ürünler gelebilir. Nitelikli işçi gelmeli. Katma değeri yüksek yatırım yapılmalı. Sanayiye kabullenmek lazım.

Projeye karşı geliştirilen en büyük olumsuzluklardan biri ise kentin sanayi yoğun bir merkez haline dönüşme ihtimalidir. Tarım ve sayfiye bir kent halinin vermiş olduğu rahatlık karşın yeni sanayi yatırımlarına karşı görüşülenler arasında ciddi bir eleştiri geliştirilebilmektedir. Bu durum gerçekte kentin uzun bir süre ağır sanayi kuruluşlarına yabancı kalmış olmasının da bir sonucudur.

2.Projenin Meşrulaştırılması: “Yola cahil insan karşı çıkar”

Körfez Geçiş Projesi sonrasındaki en büyük dönüşüm ulaşım imkanlarının zenginleşmesine bağlanmaktadır. Kentin coğrafi konumu gereği, kara ulaşımının vapurlar aracılığıyla gerçekleştiriliyor olması ve zaman israfına yol açtığı görüşülenlerin sıklıkla ifade ettiği bir sorundur.

-Yalova kentinin kendi sorunları var. Köprü, dönüştürücü bir proje olacak. Kentin kabuğunu kıracak bir proje. -Projeye birlikte ulaşım süresi kısılır, bölgedeki benzinlikler müşteri kaybeder. -Lodosta vapurlar çalışmıyor. Eşimi memlekete gönderecektim, otobüs geç geldi. Gecikme nedeniyle uzun yolu daha da uzattık. Köprü yapılırsa zaman kısılır.

Deniz ulaşımının bazı dönemlerde taşımış olduğu meteorolojik riskler yanında, taşıma süresinin uzunluğu önemli bir problem olarak belirtilmektedir. İfadelerin ardında kalan esas talep ise projeye birlikte kentin elde edeceği ivmelenme ve gelişme imkanının varlığıdır. Bir anlamda projeye “kentin kabuğunu kıracak” bir çalışma gözüyle bakılması son derece anlamlıdır.

-Trafik sıkışık. Türkiye trafiğini rahatlatır. -Projeyi nasıl değerlendirdiğimiz önemli. Proje iyi olur. Akrabalarımızın yanına daha kolay ve daha çabuk ulaşırız. -Yola cahil insan karşı çıkar. Yol, su ve elektrik üç kalkınma unsuru. Bir ülkenin olmazsa olmazlarıdır. -Deprem Yalova için bir şanstı kaçtı. Şimdi şansımız köprü. -Köprü'nün yapılması her zaman iyidir. Yol iyidir.

Projenin en büyük beklentilerinden birisi ise İzmit üzerinden karayolu ile gerçekleşen ulaşımın rahatlayacağı düşüncesidir. Mevcut haliyle ortalama 90 dakikayı bulan kara ulaşımı hem yakıt israfına hem de zaman ve trafik sıkışıklığına yol açmaktadır. Kuşkusuz sahil şeridi üzerindeki aşırı trafik

yoğunluğunun çevreye verdiği rahatsızlıklar da göz önüne alındığında görüşülenlerin beklentilerinin yerinde görüşler olduğu söylenebilir.

3.Zaman Mekan Sıkışması: “Burası İstanbul olacak”

Köprüyle birlikte düşünülen en büyük beklentilerden biri İstanbul’da oturan halkın bir bölümünün hafta sonu tatili için Yalova’yı tercih edebilme durumudur. Görüşülenler arasında böyle bir beklentinin ortaya çıkma nedeni kuşkusuz kentin daha önce sayfiye bir bölge olarak biliniyor olması ve kentin de bu konumlamayı içselleştirmiş olma halidir.

-Zaman kısalacak. Burası İstanbul olacak. Hafta sonu Şile’den İstanbul’a 2 saatte dönersin. Köprü yapıldıktan sonra Çınarcıktan İstanbul’a 1 saatte ulaşacak insanlar. Tabi ki Şile değil, Çınarcık tercih edilecek. Çınarcığın turizm potansiyeli artacak.

Görüşülenler arasında köprüyle birlikte ikinci en büyük beklenti İstanbul’da çalışan nüfusun Yalova kenti sınırları içerisinde ikamet etmeyi tercih edebilecekleridir. Görüşülenler bir anlamda kenti konut ve yaşam alanlarından müteşekkil bir yapı olarak kurgulamaktadırlar. Ancak mevcut haliyle kentin muhtemel yeni göç hareketleri karşısındaki konumu oldukça tartışmalıdır.

-İstanbul’un kalabalığından bıkan kişiler buraya gelebilir. Kadıköy buraya 45 km olacak. Eskihisar-Kadıköy arası 45 km. -Subaşındaki deprem konutlarında oturanların %70’i İstanbullu. Adam İstanbul’da çalışacak burada oturacak. Bu tip tercihlerin sayısı artacaktır. -Harem, Kadıköy, Altınova arası dolmuşlar çalışmaya başlar.

-Kesme çiçekçiler ürünlerini daha kolay ve hızlı biçimde havalimanına ulaştıracak. -Ülke olarak mazot parasını yola değil, köprüye vereceğiz. Olay bu kadar basit. -Yalova köprü sonrası İstanbul’un 3. yakası haline dönüşebilir. -Yol olmayan yerde hiçbir şey olmaz. Yol İstanbul ile bağlantımızı artırır. -Bizim için önemli proje. -Sahnedeki para yok. Burası emekli kenti. Memur zaten bir şey harcamıyor. Projeye birlikte canlı para piyasaya girer.

Ekonomik açıdan konuyu değerlendiren ve rasyonel bir tutum sergileyen görüşülenler için ise en önemli beklenti, köprü sonrası kentteki ekonomik hareketliliğin hızlanacak olmasıdır. Zira kentin emekli nüfusun yaşam alanı olarak bilinmesi ve yeterli sermaye birimine sahip olmadığı eleştirisi dikkate alındığında köprü ekonomik canlanmanın bir aracı olarak görülmektedir.

4.Köprüye Karşı Olmak: “Yalova’yı önemsizleştirecek”

Projenin kente hiçbir yararı olmayacağını belirten görüşülenler, kentin önemini yitireceğini ve köprü aracılığıyla olası olumlu etkilerin diğer il ve ilçelere

yarayacağını görüşünü savunanlardan oluşmaktadır. Köprüye yakın ya da uzak mekanlar bağlamında değerlendirildiğinde yol geçiş güzergahına olan uzaklık arttıkça projeyi olumsuzlayanların oranı da doğru orantılı olarak artmaktadır.

-Yalova bypass olacak, Yol Yalova'yı önemsizleştirecek. -Projenin Orhangazi'ye faydası olur. Yalova'nın durumu değişmez. Sanayi kuruluşlarına yarar köprü projesi. Trafik rahatlar başka yararı olmaz. -Yalova'yı transit geçer, projenin hiçbir katkısı olmaz.

Kent merkezindeki görüşülenler köprüyü kendilerine oldukça uzak ve faydasız görme eğilimindedirler. Kent merkezindeki görüşmelerde öne çıkan diğer bir unsur, projenin etkilerinin Çiftlikköy'le sınırlandırılmaya çalışılmasıdır.

-Çiftlikköy'le Yalova birleşti bugün. Köprü Çiftlikköy'den bu tarafa etki etmesin. -Yeşil alanlar mecburen imara açılacak. Mevcut konut alanları doldu şimdiden. -54 bin yeni nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak alt yapı lazım.

Kent merkezinde ikamet eden görüşülenlerin en büyük korkusu ise olası göç dalgası sonucunu kentteki yoğunlaşmanın alışıldık sosyal donatı alanlarına ve kent içi sıkışıklığa yol açabilme ihtimalidir. Diğer bir ifadeyle alışılmış davranış kalıpları ve sosyal ilişkilerin korunması üzerinden proje olumsuzlanmaya çalışılmaktadır.

5.Koruyucu Alternatif: “Yalova turizm kentidir”

Körfez Geçiş Projesine karşı olan görüşülenlerin çıkış noktalarından birisi turizm sektörüdür. Gerçekte projeye karşı olan görüşülenler, kentin mevcut durumunu koruması gerektiğine de inananlardır. Turizme alışmış ve turizm aracılığıyla geçimini temin edenlerin savunusu Yalova'nın denize olan kıyıları ve termal kaynaklarının varlığıdır. Turizm dışında ise eğlence ve eğitim merkezi olma arzuları ön plana çıkartılmaktadır.

-Yalova tatil bölgesi, kışın kimse olmaz. Belki kaplıcalar nedeniyle termal turizm artar. -Araziler betonlaşacak. Bölgede tarımın alternatifi turizmdir. Yalova turizm cennetine dönerse sorunlar azalır. -Turist geliyor buraya. Eğlence mekanı olmalı burası. Deniz ve plaj olmalı. Yalova turizm aracılığıyla kalkınır. -Turizmi getirmek lazım. Çorlu gibi sanayi kenti ya da İstanbul'un eğlence, dinlenme ya da eğitim arka bahçesi olacağız. Turizm diyoruz yazlıkçı var. Antalya olmadık. Yazlıkçı 2 ay kalıp gidiyor. Şimdi alternatif yerler ve ulaşım imkanları var. Termale Arap geldi, hor gördük bir daha gelmediler. Yalova'ya orta direk gelir, ucuz tatili hesaplayanlar, termalimizde kent hamamı olmaktan kurtulamadı. Turizm kültürü yok ilçede. -Yalova'da turizm yok, bu kent sayfiye yeridir.

Koruyucu bir algıyla kenti turizm merkezi olarak kurgulamak isteyenlere en büyük eleştiri yine kent sakinlerinden gelmektedir. Yalova'nın turizm kenti olmaktan ziyade sayfiye bir kent olma konumu en ciddi eleştirilerden biridir. Benzer biçimde termalle ilgi "kentın hamamı" olma eleştirisi üzerinde düşünülmesi gereken bir alandır.

6.Kırsal Etkiler ve Değişimler: "Köylü köyüne döner"

Projenin kırsal yaşam üzerindeki etkilerini araştırmak üzere; Soğuksu (Ayazma) Karadere, Fevziye, Gacık, Laladere ve Kılıç köyleri ziyaret edilmiş ve köylülerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İsmi belirtilen ilk üç köyün projeden beklentileri ve proje değerlendirmeleri son üç köyden oldukça farklıdır. Bir anlamda otobana olan fiziki yakınlık ya da uzaklık durumu etki seviyesinin de belirleyicisi olmaktadır.

Boşnak kökenli vatandaşlarımızın yaşadığı bir köy olan Soğuksu halkının köprü projesinden beklentileri oldukça yüksektir. *"Köprüden memnunuz. İstanbul'a gitmek için körfezi dolaşıyorduk. Ulaşım mesafesi kısaldı. Trafik kazaları azaldı. Arsa fiyatları yükseldi. Köy için iyi olacak. Zaten nüfus kalmamıştı."* İfadelerini kullanan görüşülenlerin ulaşım ve arsa rantı özelliklerini ön plana çıkardıkları görülmektedir.

Altınova ilçe merkezine yakın köylerden olan Karadere, Çerkez kökenli vatandaşlarımızın ikamet ettiği bir yerleşim birimidir. *"Köyümüz köprüyle kalkınır diye düşünüyoruz. Arsa fiyatları arttı. İstanbul'dan gelip, konut arsası alıyorlar. Köyde 1 dönüm konut arazisi 30-40 bin lira. Yazlıkçılar gelir yazın. Köprüyle birlikte köylü köyüne döner diye düşünüyoruz"* ifadeleri çerçevesinde projeyi kalkınma aracı ve köy nüfusunun artacağı beklentisiyle karşılamaktadırlar.

Çerkez kökenli diğer bir köy olan Fevziye Köyünün görece köprüden beklentileri daha az seviyededir. Soğuksu ve Karadere köylerindeki ifadelerin benzerleri bu köyde de ifade edilmektedir. *"Köyün konut alanlarını İstanbul'dan gelenler satın almış. Köprünün gelmesi hareketlendirecek buraları. Yeni nüfus gelecek diye düşünüyoruz. Nüfusumuzun çoğu civar illerde zaten."*

Projeye karşı belirgin ifadelerin kullanıldığı Gacık köyü Manav kökenli vatandaşlarımızın manav kökenli vatandaşlarımızın ikamet ettiği bir yerdir. *"Emlak piyasası hareketli. Kimseye duyurmadan topladılar tarlaları. Laladere'nin arsaları daha değerlendirildi. Gacıkta parsel kalmadı, satıldı. Köprüyle ilgili henüz bir şey yok. Köyün tam altından geçiyor. Çevre yolu da geçecek. Buranın havası, manzarası iyi. Şehre yakın her şey var. Köprünün gelmesi aslında iyi değil, biz birbirimizi tanırız. Yabancı gelir, göç olur. Çınarlarımız bile"*

500 yıllık. Ancak şimdi köyde fazla genç kalmadı. Çoğu fabrika işçisi. Emekliler kaldı. Memleketimiz için iyi ise yapılsın. Bulgaristan’dan gelmeyiz. Köyün altına yapılan deprem konutlarına yabancılar gelip oturdu. Onları Çiftlikköy’e bağladık.

Biz kendi içimizde kalalım dedik.” Grup dayanışması ve köylü kimliğinin muhafaza edildiği bir yer olan Gacık’ta proje karşısında endişeli bir bekleyişin hakim olduğu söylenebilir. Endişenin temel nedeni ise mevcut kazanımların projeye birlikte nasıl evrileceğini tahmin edememişlerinden kaynaklı görünmektedir.

Projenin olası etkilerinin yoğun biçimde eleştirildiği yerlerden birisi de Laladere köyüdür. “Susuz kalacağız. Suyun ağzında tünel açıyorlar. Buranın suyu Ahmediye olarak bilinen 7 köye verildi. Mezarlık kalkıyor Köprü ve OSB ile. OSB geliyor buraya. Köyün altyapısı, kanalizasyonu bozulacak. Orman harabe oldu. Çok ağaç kestiler. 10 yılda yabancı oluruz burada. Zemin sağlam. Nüfus artar burada. Büyük firmalar gelecek buraya. 1 dönüm arsa 25-30 bin lira. Kılıç köyünde arsa daha pahalı. 1923’ten beri bu köy var. Selanik’ten gelmişiz. Bu köy çiçekçidir. Su azaldı, şimdi çok azımız çiçekçilik yapıyoruz. Burası ya sanayi, ya konut bölgesi olacak.” Bu ifadelerle birlikte köy kırıthanesi bir emlak bürosu gibidir. Köylü hem projeye birlikte kendi arazilerinin durumu hem de köy civarında kurulacağı söylenen Organize Sanayi Bölgelerinin olası etkileri ve ortaya çıkan ranta odaklanmış görünmektedir.

Kılıç köyü için bölgenin “emlak merkezi” denebilir. Köye giren her yabancıların emlak müşterisi görüldüğü ve kiraathaneler etrafındaki “ayakçı” tabir edilen emlakçılar köyün temel simgesi haline gelmişlerdir. “3 Sene sonra burası İstanbul’un ayağı olacak. Gişe kılıç köyünden çıkıyor. Köy arsasının % 30’u el değiştirdi. Ev, düğün ya da kredi borcu olan arsa satıyor ya da istimlak edildi. Hayvancılık yapıyor köylü. Süt ineği dağıtıldı şimdi. Bir kısım köylü kamyonculuk yapıyor. Aksanın elyafını taşıyor. Köyde emlakçılar, avukatlar cirit atıyor. Avukatlar bu fiyatlardan satmayın diyor. Emekli emlakçı (....) var fiyat yükselecek diyor, satmayın diyor. Köyde tedirginlik var. Arsa spekülasyonun kalbi Kılıç köyüdür. Bulabilirsiniz arsa alın” Kılıç köyünü diğer yerleşimlerden farklı kılan ise projedeki otoyol gişe çıkışına sahip olmasıdır. Köyde dikkati çeken farklı bir konu ise kamulaştırma fiyatlarının yeterli görülmemiş, avukatlar aracılığıyla arazilerin daha yüksek bir fiyata satılma ihtimaline olan inançtır. Bu noktada köyün projenin olası etkilerine odaklanmak yerine arsa rantı üzerine yoğunlaştığı söylenebilir.

7. Tarımsal Kaygılar: “Kivi sahası Altınova”

Körfez Geçiş Projesinin muhtemel etki alanlarından birini oluşturan tarım arazilerinin durumu ve geleceği konusunda örgütlü bir tepkinin olmadığı

görülmektedir. Buna karşın projeye birlikte ekilebilir verimli tarım arazilerinin yok edildiğine ilişkin kaygılar sıklıkla ifade edilmektedir.

-Körfez geçiş projesi tarım alanlarını etkileyecek. Artık Yalova'da patlıcan ve biber yetişmiyor. Gökçedere barajı havadaki buharlaşmayı artırdı. Tarımı etkiledi. Şimdi de köprü ve otopan tarıma zarar verecek. -Çiftçinin en büyük gelir kaynağı tarım arazisiydi. Önce tersaneler işgal etti, şimdi de köprüler. Köprü gelince yer yurt kalmadı. Marmara, Ege yolunu kısaltmak için köprü yapıyorlar. Çiftçi yönünden kötü, ulaşım açısından iyi bir gelişme. -En iyi kivi sahası Altınova. Çiftçiler burada oturacak, civar bölgelerde tarım yapacak. Buranın toprağı iyiydi. Tuz oranı düşüktü. Orhangazi'de tuz oranı yüksek, maliyet yükseliyor.

Köprü Geçiş Projesiyle birlikte Altınova ilçesindeki verimli ve ekilebilir tarım arazilerinin bir kısmı kamulaştırılmasıyla birlikte bölge çiftçisinin yeni üretim alanı olarak Bursa Orhangazi de üretimlerini devam ettirme çabasına girdikleri görülmektedir. Fakat temel sorunsal çiftçinin esas uğraşı olan kivi üreticiliğini yeni iklim şartlarında devam ettirip ettiremeyecekleri endişesidir. Bu endişe Altınova'daki tarım arazilerinin ve iklim koşullarının meşrulaştırılması ve yükseltilmesiyle desteklenmektedir.

-Çiftçinin %80'ni Orhangazi'ye gitti. Burada oturup, orda tarım yapmaya başladılar. Kivi tarımı yapıyorlar. Kivi üretimi bu gidişle bitecek. Çiftçinin bir kısmı Orhangazi'ye gitti ancak rakım farkı var, 60 metrede, aynı ürünü almak zor. Orda kar yağar, don vurur. -6 bin dönümlük bir ova burası. Özel bir iklimi var buranın. Don olmaz, ilk don olmaz. Ziraat için uygun.

Hali hazırda ülkemizin kivi üretim merkezlerinden biri olma konumunu devam ettiren Altınova'nın bölgeye önemli ekonomik kazanım sağladığı da vurgulanmalıdır. Zira katma değeri yüksek bir ürün olan kivi yetiştiriciliği, bölge çiftçisi için vazgeçilmez bir ürün niteliğindedir.

-Türkiye kivi üretiminin %40'ını Altınova karşılıyor. Köprüden sonra buradaki çiftçinin üretime farklı alanlarda da olsa devam etmesi için destek şart. -Kivi katma değeri yüksek bir ürün. En önemli ürün kiviydi. -Köylerde hep yaşlı nüfus var. Su olmadığı için tarımda yapılamıyor. -Çiftçilerin aklı gözündedir. Arkadaşlarından gördüler Orhangazi'ye gidiyorlar.

Görüşülenlerden bir kısmının ise tarım arazileri üzerinden karşı politika ve iktidar eleştirisi yaptıkları söylenebilir. Bu anlamda tarım arazileri ve kivi yetiştiriciliği üzerinden iletilen savunular gerçekte kendisini sistemin içerisinde görmeyenlere ait eleştirilerdir.

Türkiye’deki kiviinin % 40’ı burada yetişiyor. Bu yıl 15 bin ton’a yakın kivi yetiştirildi. Buradaki kiviinin aroması çok farklı ve lezzetlidir. Arazinin %10’nu yol götürdü. 700-800 dönüm tarım arazisi gitti. -Tarım gerçekte görünmeyen istihdamı destekliyor. Emeklilerin çoğu tarımda çalışır.

Görüşülenlerin olumlu ya da olumsuz her türlü eleştirilerinin yanındaki yadsınamaz gerçeklik, tarım arazileri ve beraberinde çiçekçilik sektörünün önemli kayıplar yaşayabilme ihtimalidir. Buna karşın modern tarım uygulamalarıyla ortaya çıkabilecek üretim ve emek kayıplarının telafi edilebilir olma durumu sorunun büyümesi karşısında önemli bir denge unsurudur.

8.Çiçekçilik Sektörü: “Orhangazi’ye gidiyorlar”

Projenin tarım sektörü dışında dönüşüme zorladığı ikinci sektör çiçekçiliktir. Arazi kaybı nedeniyle köprü geçiş bölgesinin civarında yer alan çiçekçilik işletmeleri Orhangazi ilçesine yatırımlarını kaydırma çabası içerisine girmiş bulunmaktadır. Ayrıca çiçek üreticilerinin mevcut konum ve örgütlenme biçimleriyle Körfez Geçiş Projesinden olumsuz etkilenme durumlarının görece daha da yüksek olacağı düşünülmektedir.

-Çiçek sektörü olumsuz etkilenecek. Köylü arsa rantına bakıyor. - Altınova gerçekten altındı. Marmara ikliminin dışında bir iklimi var buranın, kar yağmayan, don tutmayan, klima burası. Tersanenin köprü ayağı süs bitkisi alanını etkiliyor. Köprü’nün ayağı nedeniyle büyük çiçek firmaları Orhangazi’ye kaydı. Türkiye’de çiçekçilik burada başladı ancak böyle giderse başka illere kayacak. Köprüyle birlikte flora ve fauna değişecek. Köprü’nün ayağı nedeniyle çiçekçilik sektörü sorun yaşayacak.

Çiçekçilik işletmelerin küçük ölçekli oluşu ve yol üzeri satış yapma tercihleri yeni proje karşısında savunmasız kalmalarına yol açmış görünmektedir. Ancak sektördeki en önemli sorun Yalova’nın çiçekçilik sektöründeki başlangıç konumunu kaybetmiş olmasıdır. Nitekim Ege ve Akdeniz bölgesindeki yeni çiçek üretim merkezlerinin pazara girmesiyle Yalovalı üreticilerin belirgin bir kaygı durumu içerisinde oldukları görülmektedir.

-Yalova ticari süs bitkisi merkeziydi. İstanbul’un çiçek pazarı burası. Buradaki Pazar İstanbul’a olan yakınlıktan kaynaklanıyor. Şimdi rekabet var. İzmir, Ödemiş, Antalya, Adana, Mersin çiçekçilikte kurumsallaştı. Derneğimiz var. Saksılı Süs Bitkileri Üreticileri Derneği, OSB kuralım dedik. 1170 dönüm bir arazi var ama henüz tamamı kamulaştırılmadı. 1 dönümünü 18 bin liradan kamulaştırmaya devam ediyorlar. Bir taraftan yıkıyorlar bir taraftan yapıyorlar. Bir türlü faaliyet geçmedi OSB.

Çiçekçilik sektörünün proje öncesi de belirgin sorunlarının olduğu belirtilmelidir. Çiçekçilik İhtisas Organize Sanayi Bölgesi haline dönüşmemiş olmak hali hazırda sektör temsilcilerinin temel sorunudur. Bu eleştiriyile birlikte sorunun ortaya çıkmasında; üreticilerin kendi iç örgütlenmelerini demokratikleştirememeleri kadar yapısal ve idari sorunlar da bulunmaktadır.

-Şu an çiçekçiler OSB için yapılan kamulaştırma fiyatları yüksek. Zamanında daha ucuzdu. OSB tamamlandıktan sonra daha da fiyatlar artacak diye korkuyoruz. -Belediye ve dernek olarak OSB'yi destekledik biz. Para ödedik. OSB bir an önce hizmete girmeli. Ancak yönetimde sorun var, OSB'nin sabote edildiğini düşünüyorum.

Sektör temsilcilerinin kendilerini İstanbul'un çiçek pazar yeri olarak tanımlamalarına karşın, en büyük sorunu da İstanbul'daki pazar da yaşadıklarını söylemek gerekmektedir. Özellikle İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin bünyesinde faaliyet gösteren Ağaç A.Ş.'nin Yalova'daki çiçekçilik üretimini olumsuz etkilediği sıklıkla ifade edilmektedir.

-Sektör krizde kiralık tarlalarda üretim yapıyoruz. Zaten çoğu çiçekçi yol üzeri satış yapıyor. Ancak onların bir mezat salonu yok. -Vergi levhası olmayan çiçekçiler var. En büyük alıcılarımız belediyelerdi. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Ağaç A.Ş diye bir şirket kurdu. Ancak bu şirket üreticiyi desteklemiyor, spekülasyon yapıyor. İstanbul üreticisini korumuyor.

Çiçekçilik üreticilerinin kendilerine yönettiği eleştirilerin başında örgütlü olamamak gelmektedir. 1994 yılında kurulan Saksılı Süs Bitkileri Üreticileri Derneği (SASBÜD) gerçekte sektörün önemli bir aktörü olmasına karşın arzu edilen hedeflerin gerçekleştirilmesinde kendisinden beklenenleri henüz verememiş görünmektedir.

-Üretim programımız yok, uzmanlaşma yok. Dernekte çıkar ilişkileri oluştu. Sektörün sorunu çok. Tarım İl Müdürlüğüne bağlı üretim iznimiz var, yetmez diyorlar. İthalat için kapasite raporu istiyorlar. Çiçek pasaportu oluşturdular. Her önüne gelen üst birlik kurmuş, para alıyor. İstanbul'da Sübitat'ı kurmuşlar. Ticaret odasına üyeydik, şimdide ziraat odasına üye yaptılar. Kooperatifleşme gerekiyor. İtalya'daki Vanucci gibi olmak lazım.

Süs Bitkileri İhtisas Organize Sanayi Bölgesinin kurulması için çaba sarf eden SASBÜD, ihtisaslaşma halinde ülke ve uluslar arası alandaki rekabet etme şanslarının daha iyi konumda olacağı düşüncesindedir. Buna karşın sektörün yapısal sorunlarının varlığı önemli bir yavaşlatıcı unsur olarak karşımızda durmaktadır.

-Bugün çiçekçilik deyince neden Antalya akla geliyor düşünmek lazım. Hollanda'nın toprağı yok, dünya devi. -Yalova çiçekçilik kentidir. (karma kent). Kentin problemi plansızlıktır. Yalova'da sektörler küçük ve parçalı ama süs bitkileri önemli aşamada. Burası süs bitkilerinin üretim ve pazarlama merkezi olabilir. Hollanda süs bitkilerinde dünya lideri, denizle mücadele ediyorlar toprak sınırlı buna karşın. Süs bitkileri ihtisas OSB'de yalnızca üretim değil, pazarlama da olmalı.

Çiçek üretiminin ülkemizde ilk kez Yalova'da küçük aile işletmeciliği biçiminde başladığı ve sonradan lokomotif uğraşlardan biri haline dönüştüğü göz önüne alındığında sektörün sorunlarının yeniden gözden geçirilmesinin kıymetli olduğu düşünülmektedir. Nitekim bölge istihdamı ve ekonomisi üzerindeki etkisi kadar kenttan tanıtımında önemli bir figür olarak yer alan çiçekçilik bu haliyle desteklenmesi gereken bir alan olarak kendisini hissettirmektedir. Çiçekçilik OSB'nin hizmete girmesi ve modern üretim teknikleri aracılığıyla iç ve dış pazarlarda rekabet edebilme imkanı sağlanabilecek ve Körfez Geçiş Projesinin olası olumsuz etkileri azaltılmış olabilecektir.

9.Tersaneler Sorunu: “Çevreyi kirletiyorlar”

Görüşülenlerle Körfez Geçiş Projesinin etkileri üzerine yapılan mülakatlarda dikkati çeken belirgin hususlardan birisi de bölgedeki tersanelerin varlığıdır. Görüşülenlerin bir anlamda olacak ve yapılacak üzerinden değil, varolan üzerinden etkilendikleri alanları anlatmaya çalıştıkları söylenebilir. Öte yandan görüşülenlerin tersaneleri yaşam alanları tehdit eden bir yabancı gibi göstermeleri üzerinde durulması gereken bir noktadır.

-Tarımsal alana tersanenin gelmesi hataydı. Denizi doldurdular. - Tersanelerin yeri önceden köyün hayvan otlatma yeriydi. Sazlıklı buralar. Tersane toprağının altından su çıkar hemen. 5 sene önce dönümü 2 bin lira olan yerlere şimdi güç yetmiyor. 10 dönüm yer satanlar civar ilçelerden 100 dönüm tarla aldılar.

Kuşkusuz tersanelerin bölgeye girişiyle birlikte kenttan alışılmış ekonomik ve sosyal dengelerinin değiştiği ve yeni durumun bazı sakinleri rahatsız ettiği öngörülebilir. Bununla birlikte kentteki zenginlik merkezinin yer değiştirdiği ve toprak rantı aracılığıyla ekonomik gelir artışı elde edenlerin kentte bir gerginlik durumu oluşturduğu da rahatlıkla söylenebilir.

-Tersaneler 300 metre derinlikte, 5 km uzunlukta denizi doldurdular. - Önce tersane, şimdi köprü ovaya zarar veriyor. -Tersane buraya işçi getirdi. Tek gelir kapısı tersane. -Tuzla tersaneleri buraya geliyor. Tersane işçileri karşıdan

geliyor, köprü sonrası işçiler buraya taşınabilir. Yalovalı gençler çalışmaz. İşçi buraya dışarıdan gelir. -İstihdamı artırır proje. Krizden sonra tersaneler için iyi olur. -Tersanede işler iyi gittiğinde işçi sayısı artıyor. Kriz öncesi kira fiyatları yükselmmişti. İşçi, Tuzla ve İzmit'ten geliyordu. Krizle birlikte işçi gitti.

Tersane kavramının görüşülenlerin zihin dünyasında yaptığı çağrışımlardan ilki diğer il ve ilçelerden gelen işçilerdir. Kentteki çalışabilir nüfusun yalnızca küçük bir kısmının tersanede çalışma isteği göz önüne alındığında, diğer il ve ilçelerden işçi gelmesi oldukça normal görünmektedir.

-Tuzla şehir içinde kaldığı için tersaneciler bu tarafa kaydı. Tuzla'nın Altınova'ya kaydığı düşüncesi yanlış bir düşüncedir. Sektör büyüdü. -Tersane fay hattının üzerinde. Coğrafi konumu yanlış. Tersaneler İstanbul'u rahatlatmak için yapıldı. Tersane Tuzladan buraya ulaşım kolay olduğu için geldi. Tersaneler başlangıçta Hersek'te yat tamircileri için düşünülmüştü. -Tersanecilerden önce kamu parasıyla arazi ürettiler, sonra şimdiki tersanecilere yüksek fiyata sattılar. -Şimdi tersaneciler yurtdışındaki yatırım imkanlarını değerlendirmek istiyor. Yurtdışında hammadde ve işçilik daha ucuz.

Tersanelerin Altınova bölgesini üretim merkezi olarak belirlemesi ise Tuzla'da yaşanan yoğunlaşmaya bağlanmaktadır. Bu yaklaşım tarzı tersane işletmecilerince kabul edilmemekte ve sektörel büyümenin neden olduğu bir gelişme olarak konuyu değerlendirmektedirler. Tersaneciler açısından bakıldığında yaşanan gerginlikler anlamsız görünmektedir. Nitekim tersaneciler son dönem dünya krizi nedeniyle daha ucuz hammadde ve emek imkanları sunan coğrafyalarda üretim yapma ve ortaklık kurma sürecine girmiş bulunmaktadır.

Tersaneler konusunda görüşülenler arasında farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Birinci görüşe göre, tersaneler davetsiz misafirdirler. Bu görüşülenlere göre; *"Tersaneyle ilgili kararları dışarıdan gelenler vermesin. Tersanede siyanür tehlikesi var. Kentte yaşanılabilir nüfusu sınırlamak lazım"* diyenlerden oluşmaktadır. Bu görüşe karşın tersanecilerin savunu dikkate değerdir. *-Tersaneciler davetsiz misafir değildir. Tersanede 6 bin kişi çalışıyor. Tarım arazileri ile tersane arasına özel bir endüstri bölgesi oluşturulabilir. Sanayi, 12 ay durmaksızın katma değer üreten bir sektördür.*

Tersaneler konusunda ikinci eleştiri alanı tarım arazilerine yönelik olandır. Bu görüşe karşın tersaneciler kendilerini; *-Tersanelerin katlettiği tarım arazisi yok. Köprü projesi tarım alanlarına zarar verdi. Tarım ve sanayi bir arada olabilir. Bu yıl ovada kivi üretimi arttı. Kentte yönlendirenler var. Tersane sorun*

gösteriliyor ancak esas sorun köprü.” ifadeleriyle savunmaktadırlar. Bir anlamda tersaneciler sorunu kendi alanlarının dışında tartışmak istemektedirler.

-Tersaneyle birlikte dolaylı istihdam artacaktır. Mevcut haliyle tersane çalışanının 3 bini İstanbul, Kocaeli ve Bursa tarafından geliyor. Tersaneler olarak “çatı örgütlenme” üzerinden faaliyet gösteriyoruz. Tersaneler sosyal sorumluluk projeleri yürütüyor. Burs veriyoruz. Kamu kurumlarına destek sağlıyoruz. Yuva ve özürülülere yardım yapıyoruz. Ortopedik engelli takımını, halk oyunları ekibini destekliyoruz. Çoğu yardımlarımızı sessiz yapmayı tercih ediyoruz. Van’dan gelen ailelere yardımlarda bulunduk.

Tersaneci açısından bakıldığında her türlü eleştiriye karşın bölgenin ekonomik ve sosyal gelişimine destek veren bir sektör karşımızda durmaktadır. Bununla beraber görüşülenler arasında “millet ne yiyecek” diye tersaneleri toptan savunanlar, “tersaneler verimli araziyi yok etti, deniz ve çevreyi kirletti” diye toptan karşı çıkanlar ve “zaten tersane buraya gelecekti” deyip durumu meşrulaştıran üç bakış açısının olduğu görülmektedir. Bunlarında ötesinde tersane sektörünün yaklaşık 4 bin kalemlik iş ve talep ürettiği göz önüne alındığında bölge ve kent ekonomisi için dönüştürülebilir bir fırsatın da karşımızda durduğu söylenmelidir. Zira Tersanecilerin “Yalova’da gerçek yatırımcı yok. Ufak işleri tercih ediyorlar. Yemek, servis işlerini yapmayı tercih ediyorlar” ifadeleri kentin iş üretme potansiyelini yansıtmaya bağlamında kıymetli olduğu düşünülmektedir.

10.Kamulaştırma ve Emlak Piyasası: “Ayakçılar kazanıyor”

Körfez Geçiş Projesi kapsamında Altınova ilçesi ve civar köylerdeki kamulaştırma sonrası arazi talebinde ciddi bir artış gündeme gelmiştir. Görüşülenlerin bazılarına göre projenin geçeceği bölgeleri bilenler, söz konusu parselleri yüksek fiyata satma yolunu tercih etmekte ve bölgeyi yeni bir çekim merkezi olarak pazarlamaktadırlar.

-Bazıları arazi topladı. Torpilliler arazilerin neresi olduğunu biliyordu. -Malı mülkü olan için proje iyi. Rant var. -Toprak zenginleri seviniyor. Zaten bunlar ticarete yapmazlar. Kamulaştırmadan iyi para aldılar. -Kamulaştırma yaptılar. Buradaki çiftçiler Orhangazi ve İznik tarafından tarla almaya başladı. Kivi tarlalarını oraya taşıdılar. -Kamulaştırma bedeli oldukça yüksek veriliyor. Sanayi imarlı arsaya 48 bin, ticari imarlı arsaya 36 bin, tarım arazisine ise 18 bin liradan kamulaştırma yaptılar. Bazı çiftçiler bu parayı beğenmedi. Devlet daha fazla para verir beklentisi var.

Bölgeden arazi talebinde bulunan İstanbul, Kocaeli ve Sakarya illeri sırayla birbirlerini takip etmektedir. Bölgedeki arazi talebinin somut

göstergelerini projenin geçtiği köyleri ziyaret esnasında tespit etmek mümkündür. Köy meydanları, kahvehaneler ya da araziler üzerindeki satılık ilanları yaşananları anlamak için iyi birer göstergedirler.

-İstanbul'dan buradan villa yerleri satın aldılar. -2 senedir yapılaşma arttı Altınova'da. Kocaeli tarafından Fulacık köyü en fazla arazi satın alınan yerlerden biri oldu. -Altınova'da inşaat sektörü hızlandı. Konutlar yıkılıp işyerine dönüştürülüyor. -Bırakın İstanbul'u İzmit ve Adapazarı'ndan bile gelip arsa alıyorlar. -Civar köylerde arazi kalmadı. İlçeler birbirine yakın, arazi talebi en büyük sorun.

Kamulaştırma sonra Altınova ilçesinde yaşanan hızlı dönüşüm beraberinde inşaat sektöründeki fiyatları da artırmış bulunmaktadır. Kamulaştırma sonrası bölgeki paranın bir kısmı çevre il ve ilçelerde yeniden tarımsal alanlara kaydırılmış, diğer bir kısmı ise bölge insanı tarafından küçük esnaf yatırımlarına ayrılmış görünmektedir.

-Yalova-Çiftlikköy ve Karamürsel arası betonlaşacak. 4 yıl içinde hızlı bir yapılaşma olacak. Çınarcığa kadar bu yapılaşma gider. -Kat karşılığı arsa arayan çok. -Altınova'da en çok emlakçılar var. Birde ayakçılar. Her kıraathanede ayakçı bulursun. Satışın 3/2'si ayakçıya veriliyor. -Altınova merkezde 300 m²'ye 700 bin lira istiyorlar şimdi. -Deprem konutları 30 bin liradan 100 -120 bin liraya çıktı. -Altınova'da yerini satan Kaytazdere'den yer alıyor. -Devlet 1 dönüm yeri 25 bin liraya kamulaştırdı. 30 dönüme 800 bin lira alan var. -Kamulaştırma fiyatı yüksek olduğu için köylü sorun çıkarmadı. Tersaneciler daha az para vermişlerdi.

Emlak piyasasında yaşanan hızlı artıştan şikayetçi olan grubu emlakçılar oluşturmaktadır. Arsa ve konut fiyatlarının birden yükselişi neticesinde müşteri bulmakta zorlandıkları ifade eden emlakçılar, fiyatların projenin duyulmasıyla birlikte değerlendirildiğini ve bu durumun alım ve satım sirkülasyonunu engellediği görüşündedirler.

-Bu bölgeyi betonlaşmaya mahkum ettiler. 15 bin liraya satamadığım arsa şimdi 20 bin lira oldu. -Garip bir yer burası en ufak bir bilgiyle fiyatlar hemen yükselir. 500 m² yer için 15 bin lira istiyorlar. -Köylüler parayı buldu, arsa fiyatı arttı. -Köprü nedeniyle 1 dönüm tarlaya 30 bin lira verdiler.

Kamulaştırma uygulamalarında ödenen bedeller görüşülenler tarafından yüksek olarak değerlendirilmekle birlikte bazı arazi sahiplerinin kamulaştırma bedellerinden memnun olmadığı görülmektedir. Bölgeyi ziyaret ettiği söylenen avukat ya da avukat görünümü kişilerce ödenen kamulaştırma bedellerinin düşük olduğu düşüncesinin yayıldığı bulgulanmıştır.

-Kamulaştırma sorunlu. Benim arazimi daha az bir fiyata kamulaştırma yapmak istiyorlar. Kamulaştırmadan sorumlu (...) bey bana iyi davranmıyor. Çok havalı. Komşunun arazisini 30 liradan benimkini 20 liradan kamulaştırmak istiyor. -Üretim olmazsa refah olmaz. Rant geçici paradır. Birinin parası birine geçiyor. Üretim olmalı.

Kamulaştırma sonrası bölgedeki ekonomik beklentilerin gecikmesi beraberinde görüşülenlerin daha rasyonel görüş ortaya koymalarına fırsat vermektedir. Elde edilen arazi gelirlerinin üretime kanalize edilememesi bölgenin kendi iş üretme potansiyelinde sorgulanmasına yol açmıştır. Kolay elde edilen paranın kentin kalkınmasında kullanılmaması ciddi bir eleştiri alanı olarak değerlendirilmektedir.

11.Doğal Çevre Savunusu: “Tarihi mekanlar korunmalı”

Altınova ilçesi ve Subaşı beldesinde yapılan mülakatlarda tarım arazileri üzerinden savunusu yapılan bir diğer alan ise tarihi ve doğal mekanlar konusudur. Görüşülenlerin tersane ve köprü projesi öncesinde bu alanlara ilişkin belirgin bir girişimi bulunmamasına karşın tarihi ve doğal alanlar üzerinden savunu yapmaları ifadeleri ve eleştirilerini meşru kılmaktadır.

-Hersek ovasını kaybettik, tarım arazileri talan ediliyor, doğal alanlar korunmalı. Bizim gölümüz var(helenapolis), doğal doku var. Tarihi mekanlar korunmalı. -Subaşındaki tarım arazilerini korumak lazım. Kentin fauna ve florası değişecek. -Köprüyle birlikte yaban hayvanlarının homojen yapısı bozulacak, Çin seddi gibi bölge ikiye ayrılacak. İki farklı fauna ve flora gelişebilir. - Hayvancılık bu bölge için uygun değil, aile tipi işletmeler karlı değil, büyük ölçekli işletmeler kar elde edebilir. En büyük sorun ise kaba yem ihtiyacı ve açığıdır yıllardır.

Körfez Geçiş Projesinin bölgedeki üreticiler açısından ortaya çıkardığı en büyük endişe kaynaklarından biri flora ve fauna yapısının değişme ihtimali olarak görünmektedir. Bu konuda farklı çalışmaların ortaya çıkabilecek etkileri azaltmada faydalı olacağı düşünülebilir.

-Yazlıkçı kent olma konumunu hala koruyoruz. Bozulmamış çevremiz ve termalimiz var. Sabah erken saatte esnaf dükkanını açmaz. Yalova dünyanın en güzel coğrafyasıdır. Hava, su ve toprak bu kentin adresidir. Yalova'yı Yalova yapan denizidir. Biz çevreci bir kentiz, çevre bizim özümüzdür. İstanbul ya da çevre kentlerin sıkışma alanlarının önünü açıcı bir kent olmamalıyız. -Yalova'da bulunacak sektörleri ranta kurban etmeden belirlemek lazım. Yalova'nın batısı turizm, doğusu sanayi alanıdır.

Görece kenti koruyucu bir algı çerçevesinde savunmaya çalışanların gerçekte temel dayanak alanını doğal çevre oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle görüşülenler arasında ortaya çıkabileceklerin somut biçimde bilinmeyişi varolanların meşrulaştırılması sonucunu doğurmaktadır.

12. Taşocakları Sorunu: “Doğaya zarar veriyorlar”

Körfez Geçiş Projesindeki yol yapım işinde kullanılacağı düşünülen taş ocaklarının varlığı, kentte aşırı bir gerginlik üretmiş görünmektedir. Bununla beraber yeni taş ocağı taleplerinin şimdilik geri çevrilmiş olması konunun ötelenmesi sonucunu doğurmuştur.

-Güney köyünde taş ocağı sorunu var. Taşocağı dolgu malzemesi için kullanılıyor. Dinamit atılıyor, doğaya zarar veriyor. -Yalova’da 80 adet taşocağı talebi var. Nakliyecide taş ocaklarına destek veriyor. Herkes rantta bakıyor. -Yalova’da taşocaklarına karşı bir refleks gelişti. Doğayı koruduklarını iddia edenler çevre düzen planı, tersane ve köprü için sessiz kalıyorlar. Çevre planı düzeltilmeli.

Görüşülenlerin ifadesinde dikkati çeken nokta, taşocakları sorununun bir rant alanı olarak değerlendirilmesidir. Konunun güncelliğini kaybetmiş olması gerçekte sorunun ortadan kalktığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim yerel idareciler tarafından tersane ve körfez geçiş projesi karşısında ortak irade konmadığı düşüncesine sahip olan görüşülenler kentin geleceğiyle ilgili endişelerini paylaşmaktadırlar.

13. Kimyasal Alanlar: “Atık deposu burası”

Altınova Subaşı beldesinde yapılan mülakatlarda öne çıkan konulardan birisi de bölgenin kimyasal atık deposu haline getirileceği düşüncesidir. Belde sakinlerinin tarım arazileri üzerinden yaptığı kimyasal eleştiri dikkate değerdir.

-İtalya’nın küçük Po ovası gibidir burası. Tarımı görmezden gelemezsiniz. -Aksa (Dinçtürk) grubu kaçak yapılaşıyor. -Wopak dünyanın en büyük kimyasal atık deposunu buraya inşa edecek. Özelleştirmeden arsayı aldılar. Ruhsat bekliyorlar. Wopak’ı Hollandalılar aldı. 150 tanklık depolama yapacaklar. -Karadeniz’de HES’lerde yapılan mücadele ne yazık ki burada yapılmadı. Türkiye’de verimli toprakların %2.9’u Yalova’dadır. Yalova’nın %95’i ise Altınova’dadır.

Belde sakinlerinin tarım arazileri üzerinden yaptığı eleştiri gerçekte kendi yaşam alanlarını savunmayla daha fazla alakalıdır. Öte yandan belde halkı arasında örgütlenme kabiliyeti ve eğitilmiş nüfusun varlığı önemli eleştirilerin temellendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Fakat görüşülenler

bağlamında değerlendirildiğinde, beldenin coğrafi konumuyla bağlantılı tarımsal üretim alanlarının ciddi bir biçimde endişeye yol açtığı söylenmelidir.

14. Altınova-Subaşı Referandumu: “Bilinçli bir girişimdi”

Altınova tersanelerin bulunduğu arazi ve proje bağlantı yollarının kamulaştırdığı arazilerin sahipliğine ilişkin tartışmalar hala güncelliğini korumaktadır. Özellikle Subaşı beldesindeki görüşülenler gerçekte kamulaştırılan arazi ve ovanın sahibi olmalarına karşın bir referandum sonucu arazilerinin Altınova ilçesine aktarıldığını ifade etmektedirler.

-Referandum yaptılar. 5230 dönüm ve 171 evi Subaşı Belediyesinden alıp, Altınova'ya bağladılar. Bilinçli bir değişiklik süreciydi. Ova aslında Subaşılınıdır. Hatsan Tersanesinin ortağı Eski Çevre ve Orman Bakan'ı (...)’nin yakınlarıdır. Bu onların işi diye düşünüyoruz. -Köprü tam ovanın ortasından geçiyor. İyi kamulaştırma parası ödüyorlar. Ama gidenlerin yerine ne konacak. -Subaşılılar arsa satmaz. Burda 2 kat imar ruhsatı var. Deprem konutları iyi olmadı bura için. Dünya bankasının destekleriyle deprem sonrası yapılmıştı. Şimdi yarısı boş. Bir ara tersaneye gelen işçiler oturmuştu.

Görüşülenlere göre bir anlamda tersanecilerin bölgeye gelmesine zemin hazırlanmış ve bu konuda da bazı siyasiler destek vermişlerdir. Bölgedeki kamulaştırmanın bölge sakinleri üzerinde ciddi etkilerin olduğu açıktır. Zira mülkiyete ilişkin sahiplik ifadeleri ve kamulaştırma parasına ilişkin ortaya konan görüşler bu anlamda değerlidir. Dahası Altınova ilçesi ve Subaşı beldesi arasında yaşanan arazi referandumuna ilişkin göndermeler daha çok ekonomik etkenler ve zenginliğin paylaşımı noktasında düğümlenmektedir.

15. Çevre Düzen Planı: “Baştan sona hatalı”

Çevre düzen planı görüşülenlerin büyük bir çoğunluğunun eleştirisini alan konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre düzen planında verimli tarım arazilerinin yer aldığı Altınova bölgesinin sanayi alanı olarak belirlenmiş olması en büyük sorun olarak sunulmaktadır. Çevre düzen planına ilişkin iddia edilen rant çevrelerinin bir projesi olduğu tezi ise bilgi eksikliği kaynaklı görünmektedir.

-Çevre düzen planı baştan sona hatalı. Buna karşın ödül alan ve prestij proje olarak sunulan bir çevre planı var. Suyun olmadığı yerde organik tarım bölgesi planlamışlar. Tarım arazilerini sanayi, sanayi yapılacak yerleri tarım arazisi olarak gösteriyor. -Rant çevresi farklı oyunlarla verimli arazileri ele geçiyor. Hatta eski Subaşı belediye başkanının eşini darp ettiler, korkuttular. Bir rant çetesi var, Yalova'da.

Çevre düzen planına karşı bir takım itirazların olduğu buna karşın ise hala gerekli girişimlerin başlatılmadığı görüşülenlerce ifade edilmektedir. Çevre Düzen Planı karşısındaki tepkileri azaltmak üzere, yeşil-mavi yol projesi uygulamaya geçirildiği söylenmektedir. Dahası yeşil-mavi yol projesinin Yalova kentine getirilmesinin ne olduğu görüşülenlerce hala tartışılmakta ve olumlu bir proje olarak değerlendirilmemektedir.

-Çevre İl Müdürlüğünde bu projeye itiraz edildi. -Eski valimiz tersaneye olan tepkiyi azaltmak için "yeşil-mavi yol projesi"ni uyguladı. Şimdi kendisi CHP vekili oldu. Taş ocaklarının ruhsatlarını iptal ettirdi. 500 bin ağaç kurtulmuş oldu. -TMMOB (Türk Mimar ve Mühendis Odaları Birliği) ve Gemiciler Odası Birliği tersaneye karşı çıkmıştı.

Çevre Düzen Planının bugünkü haliyle kentin gelişimini engelleyen önemli bir faktördür. Zira Çevre Düzen Planı, mevcut durumu harita üzerine aktarmış olduğundan yeni konut alanlarının belirlenmesinde sorun yaşanmaktadır. Buna karşın Çevre Düzen Planını savunan görüşülenler kentin plansız yapılaşmasını engelleyen bir proje olarak konuyu değerlendirmektedirler.

-25 binlik plan aşılamıyor. Yeni konut alanları planlanamıyor. -Çevre planında 1.sınıf tarım arazileri sanayi bölgesi olarak gösteriliyor. Kamu görüşü yeterli düzeyde alınmadı proje için. Belediyelerin teknik altyapıları yetersiz olduğundan plana katkı sağlayamadılar. Nüfus artışı hesaplanmadı. Mevcut haliyle konut alanları belirlenmemiş. Yeni yerler açılması gerekiyor. Mevcut durum plana aktarıldı. Sanayi ve kentsel servis alanları tarım alanları üzerinde gösterildi. Yalova'daki tarım alanların %45'i Altınova'da ve mevcut çevre planında sanayi alanı gözüktüyor. Yalova'nın büyük resmi görüldü ve plansız yapılabacakların önüne geçildi. Plandaki eksikliklere karşın planın çevre hassasiyeti yüksek, korunmalı. Planda revize gerekli ve tarım alanları yeniden tanınmalı. Planda Çiftlikköy'ün nüfusu 2023 için 27 bin olarak belirlenmiş ancak şu anda nüfus 25 bini buldu.

Mevcut haliyle Çevre Düzen Planının Körfez Geçiş Projesinin olası etkilerini değerlendirmedeği aşıkardır. Özellikle Altınova bölgesindeki olası sanayi ve işçi artışına paralel olarak konut ve nüfus artışının plan içerisinde gösterilmediği bilinmektedir. Sanayi tarım ve yerleşim alanlarındaki tartışmalarda göz önüne alındığında planın yeniden revize edilmesi veyahutta yeni bir planlamaya gidilmesi temel beklentiler arasındadır.

16.Göç Beklentisi: “Köprü bittiğinde nüfus artar”

Görüşülenlerde hakim olan beklenti önemli bir miktarda göç dalgasının yaşanmasıdır. Tersanelerle birlikte hızlanan göç hareketliliğinin Körfez Geçiş Projesi sonrasında daha da artacağı görüşülenlerce sıklıkla ifade edilmektedir. Görüşülenlere göre göç hareketliliğini tetikleyen nedenler biri de Yalova’lı gençlerin sürekli ve disiplinli işlerde çalışma geleneğine olan yabancılığıdır. Gerçekte kent sakinlerinin sanayi işçiliğine olan kültürel uzaklığı alışkanlıklar ve gelenekler bağlamında olağan görünebilir.

-Geleceği görmek lazım. Tersanedeki kriz sonrası Altınova’da nüfus artacaktır. Kılıç, Çukur köy, Ahmediye, Laledere’de nitelikli konutlar olacak. Çiftlikköy’de 500 bin nüfus düşünülüyor. Kılıç tarım arazisi aslında. 5 yıl sonra köprü projesiyle konut alanına dönüşme ihtimali yüksek. Altınova’da yeni yerleşim yerleri planlanması gerekiyor. -Yalço’lar çalışmıyor. Bu nedenle dışarıdan gelenler artacak. Yeni gelen nüfus için, eğitim, sağlık, konut ve alt yapı planlanmalı. 25.000lik plan hatalı. Nüfusun hepsini kent merkezinde depolayamazsınız.

İstihdam imkanına sahip işverenler açısından değerlendirildiğinde dışarıdan işçi getirilmesi hem sektör hem de kentteki çalışabilir nüfusunun sanayi işçiliğine uygun donanımına sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Tersaneciler için esas sorun muhtemel işçi arzı stoğunda yaşanılacak bir artış değil, istihdam edilebilir çalışan bulmada karşılaşılabilecek güçlüklerdir.

-Küresel kriz sonrası yeni yatırımlarda çalıştırabileceğimiz nitelikli işçi sorununuz var. Yeni personel yetiştirmeye çalışıyoruz. Düzenli çalışma alışkanlığı yok Yalovalının. Bağ ve bahçelerinden gelirleri var ve tarımda çalışmaya alışmışlar. Düzenli ve uzun süreli çalışmak istemiyorlar. Herkes masada oturmak istiyor ama masayı yapacak kimse yok. Sektör bölgeye yabancı geliyor. İş kur aracılığıyla kurslar açıyoruz, belge kazandırıyoruz. Göç gelecek. İşçi bulamayacağımız yönünde bir endişemiz var. Sadece işçiler için değil, tersanedeki nitelikli personel içinde konut üretmek lazım.

-Kenti hükümet ve ülke dinamiklerine göre planlamak şart. Kılıç bölgesinde 500 bin kişinin oturabileceğini düşünmek lazım. Bu kent istese de istemese de büyüyecek. 1 milyon nüfus gelecek. Köprü bittiği an nüfus artar. Demiryolu mutlaka düşünülmeli. Yalova münferit bir şehir değildir, İstanbul, Bursa ve İzmit ile birlikte düşünmek lazım. Şehir planlama olmaz ise modern gecekonduya dönüşebilir. Altınova altın bilezik mi? altın kelepçe mi? olacak zamanla göreceğiz.

Yalova kent merkezinden ziyade Çiftlikköy ve Altınova bölgelerinde yaşanan nüfus ve emlak piyasası hareketliliği muhtemel bir göç dalgasını kente taşıyacak görünmektedir. Bununla birlikte proje sonrası kente gelebilecek nüfus miktarı noktasında tahmini bir rakam bile verebilmek mümkün görünmemektedir. Nitekim kentin yeni gelen nüfusuna ne gibi alternatif yaşam biçimleri sunacağı tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte nüfus artışının kaçınılmaz olacağı ve alt yapı planlamasına ihtiyaç olduğu ortadadır.

17.Göç ve 3. Kat Sendromu: “Planlama yapılmalı”

Olası göç hareketliliğine karşı görüşülenler arasındaki yapılaşma, yeni konut ve deprem riski dikkate değer ifadelerdir. Bu durum bölgenin jeofizik özelliklerine yönelik olarak yapılaşma isteğinin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan bölge coğrafyasının dağlık oluşu ve yeni konut alanları üretmede karşılaşılan yapısal sorunlar nedeniyle inşaat teknolojilerinin kullanılması kaçınılmaz görünmektedir. Ancak bu yaklaşım kentlerin bina yığınları ve yüksek yapılara kurban edilmesi önerisi değildir.

-Altınova'dan bu canavarın (köprünün) geçeceğini hiç hesaplamamıştık. Köprü sonrası deprem yönetmeliğine uygun konut talebine yönelik yapılaşma şart. -Altınova köprü geçiş projesinden en yoğun etkilenecek bölge. -Göç gelecek buraya. Sağlam bir zemini var buranın. Kayalık bölge Altınova. -Korkunç bir nüfus patlaması olacak. -İnşaat teknolojisi gelişti ama hala 3 kat ruhsatı var. Deprem sonrası 3 kat sendromu oluştu, bu yanlış. Arazi sınırlı yüksek katlı binalar yapılabilirdi. -Yalova'da imar sorunu, arsa sorunu var.

İlçe ve belde belediyelerinin 3 kat inşaat ruhsatı veriyor olmasına karşın Kocaeli'ne bağlı ilçelerde 5 kat ruhsat izni alınabilmektedir. Bu durum görüşülenler arasında karşılaştırma ve isteklerini meşrulaştırma imkanına yol açmaktadır.

-Tersane dışında hakim nüfus artışına yol açacak bir durum yok. Kriz sonrası tersanelerde 25 bin işçi çalışır. Yaklaşık 60 bin nüfus için planlama yapılmalı. Buna ilave olarak turizm göçleri olur. -Camiler, okullar, hastaneler, sağlık ocakları, parklara, alışveriş merkezlerine ihtiyaç duyulacak. Yeni 10 bin öğrencimiz olsa 25 yeni okula ihtiyaç duyacağız demektir. -Subaşı göç merkezi olur. Tersaneler tamamen faaliyete geçerse göç artar, kalite düşer. Köprüyle birlikte istihdam imkanı artarsa, göç oranı da artar. -Tersanede 15 bin işçi çalışsa aileleriyle birlikte 60 bin kişilik bir nüfus. -İstanbul'da kiralar yüksek. İstanbullu bu tarafta oturmayı tercih edecek. -Köprü yapılaşma baskısı yaratıyor. Köprüyle İstanbul yakınlaşacak, bazı sektörler gelecek, yeni nüfus

gelecek. İlçe belediyelerinin en yoğun konusu, plan tadilatı, kat artırımı oluyor genellikle.

Görüşülenler arasında göçe en hazır ve somut rakam veren gruptan birinin tersaneciler olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Muhtemel istihdam oranları üzerinden yapılan tahminler kabul edilebilirdir. Yalova kent merkezinin Çiftlikköy-Altınova ve Subaşı beldesine doğru kayma öngörüsü de gerçekleşebilir görünmektedir. Öte yandan İstanbul nüfusunun yoğunluğundan kaynaklanacak muhtemel göç için ne tür çekici alt yapı imkanlarının sunulacağı ve bu konuda bir projenin var olup olmadığı sorusu cevapsız kalmaktadır.

18.Göç ve Yabancılik: “Muş mahallesi göç mahallesidir”

Kentin ilçe konumundan il konumuna geçmiş olması göçe neden olan diğer bir faktör olarak gösterilmektedir. Altınova'nın Yalova'ya bağlanmasından sonra da ilçe merkezinde ciddi bir nüfus artışından bahsedilemez. Tarımsal üretimin hala önemli olduğu ilçede kış mevsimi görece nüfus azalışı yaşanmakta sakinlerin il merkezlerine dönemsel göç yapmayı tercih ettikleri görülmektedir. Sınırlı da olsa tersine ve mevsimlik göç hareketliliği “Yalova'nın yerlisi” çalışmaz ifadelerini anlamlandırmada kullanılabilir söylemler olarak yer almaktadır.

-34 plakaydık biz. Vilayet olunca göç aldık. -İstanbul'un kalabalığından kaçmak isteyen buraya gelecektir. -Altınova merkezde şu an kimse yok. Burada yaşayan burayı kalkındıramaz. Şu an nüfus 100 bin, köprüyle birlikte 200 bine çıkar. -Sahil insanı çalışmaz. Dünyanın her yerinde aynıdır bu. Yalova'nın yerlisi de çalışmaz. Sonradan gelenler burada çalışıyor. Tersane işçisi İstanbul'dan geliyor

Yalova kent merkezindeki Muş Mahallesi Doğu ve Karadeniz bölgelerimizden yoğun göç alan bir bölgedir. Kentin sosyal dokusu içerisinde ayrımlaşmış ve sosyal bir adacık görüntüsü sergileyen mahallenin belirgin bir alt yapı ihtiyacı bulunmaktadır. Mahalle sakinlerinin köprü gelince burada nüfus artar söylemleri, proje sonrası durumu kavramada iyi bir göstergedir. “*Muş mahallesi göç mahallesidir. Burası göç memleketi yani, yola yakın, İzmir'e yakın. Göç alır burası. Muşlular, Giresunlular gelir*”. Muş Mahallesiyle bitişik olan Mustafa Kemal Mahallesinin de Giresunluların yaşadığı bölge olarak bilinmesi kent içindeki sosyal farklılaşmaya iyi bir örnektir. Proje sonrası kentte alt yapı planlamasının yapılmaması durumunda bu tip sosyal adacıkların oluşacağı bilinmektedir.

19.Güvenlik ve Eğitim Kaygısı: “Yabancılar gelecek”

Muhtemel göç hareketliliği görüşülenler arasında güvenlik kaygısı üzerinden ilerletilen bir karşıtlığı ortaya çıkarmaktadır. Uzun bir süre ilçe ölçekli kolay ulaşılabilir ve dokunabilirlik algısı aracılığıyla devam ettirilen sosyal ilişkilerin sekteye uğrayacağı düşüncesi böyle bir refleksin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

-Hali hazırda kentte ilişkiler sıcak ve yakın ilişkiler. Göçle birlikte yabancılar gelecek. Güvenlik sorunu ortaya çıkacak. -Yalova'da güçlü bir ortaöğretim var. Sınıflar tekli eğitim yapıyor. Köprü ve göç eğitimin kalitesini etkileyecek. Demografik yapının hızlı değişmesi olumsuzlukları ortaya çıkartır. - Köprüye gerek yok, Anadolu'nun varoşlarını buraya yığmanın anlamı yok. - Yalova'ya en büyük kötülüğü burayı il yapan zihniyet yaptı. “Yedi yedi 77” dediler. 1995'te il yaptılar.

Görüşülenlerin ifadeleri dikkate alındığında kent nüfusunun belirgin bir bölümünün Körfez Geçiş Projesi sonrası yaşanabilecek muhtemel göç hareketliliğine hazır olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak planlanması gereken esas sorun alanı mevcut kent sakinleri ile göçle gelen gruplar arasındaki sosyal ilişkilerin nasıl kurgulanacağı meselesidir. Bu anlamda kente ait kültürel kodların ve davranış kalıplarının varlığı yanında ortak yaşam alanlarının üretilebilir olması ilerde yaşanabilecek *sosyal mesafeleri* kısaltıcı bir uygulama olacaktır.

20.Kent Kültürü ve Kimliği: “Kozmopolit kent”

Yalova zengin kültürel dokusu ile küçük bir Türkiye haritası görüntüsü sunmaktadır. Tüm ilçe ve köylere dağılmış kültürel kimlikler gerçekte kentin dinamizimini oluşturabilecek potansiyededir. Kentteki kimlikler arasındaki rekabet çoğunlukla seçim dönemlerinde ve iş piyasasında yaşanmaktadır. Ancak gruplar arası rekabetin doğru kanalize edilmesi ve yönlendirilmesi halinde işbirliğine evrilmesi ve kentin gelişimine katkı sağlaması mümkün görünmektedir.

-Yalova kozmopolit bir kent, farklı kimlik ve kültürler var. Selanik ve Bulgaristan Göçmeni, Laz, Çerkez, Boşnak, Gürcü, Dağistanlılar var. Alevi ve Sünni gruplar var. Alt mikro kimlikler arasında mücadele var. -Şehirde ayan ya da eşraf yok. Toplumsal dinamik yok. Toplumun vicdanı olan aileler yok. Siyasi gerilimde herkes birbirini yıpratabiliyor.

Kentin gelecek senaryolarının ve hedeflerinin belirlenmesinde yaşanan kısır döngü görüşmelerin ana konusunu oluşturmaktadır. Farklı kültürel gruplara rağmen herkesin birbirini tanıdığı ve yakın ilişkilerin kurulabildiği Yalova'da yeni bir heyecan ve farklılaşma çabası da sıklıkla dile getirilmektedir.

-Yalova'nın dışarıdan planlanması belki iyi olur. -Şehrin karakterlerini bilmek, onları dinlemek lazım. -(A...) ailesine kimse karışmaz. Bir şekilde daha önce ilişki kurmuşlardır. -Kentteki medya bir şeyler yazar, sonra bakarsınız gazeteye reklam almış ve yazdığından vazgeçmiş.

Yeni kent statüsü kazanan Yalova'nın alışageldikleri kasaba algısı içerisinde sıkıştıkları görülmektedir. Kentin sivil lider modellerinin kendilerini yenilemede başarısız olduğu ve öncü rollerinin tartışıldığı görülmektedir. Yalova özelinde İstanbul gibi metropol bir kentin hinterlandında konumlanmış olmak pek çok açıdan olumsuzlukları da beraberinde taşımaktadır. Daha güçlü ve donanımlı bir kentin gölgesinde kaldıklarını ifade eden görüşülenlerin “büyük ağaç, küçük ağacın yetişmesine fırsat vermiyor” ifadeleri dikkate değer tanımlamalardır.

-Yalova'da kadim şehir kültürü yok. Melez bir kent. Kasaba politikacılarının elinde inleyen bir kent burası. -Kentin kültürel kodları yok, simge oluşturamıyor. -Yalova'ya kent kimliği ve kültürü kazandırmak lazım. Yalovalılık bilinci yok kentte. -Yalova Türkiye fotoğrafı içerisinde zayıf, silik görünüyor. -Yalovayı koruyan siyaset yok. Herkes bir diğerine göre pozisyon alıyor. -İşsizlik var diyorlar ama iş beğenmiyor Yalovalı gençler. -Yalova arazi rantının yüksek olduğu bir kent. Yalovanın yerlisi arazi rantından geçiniyor.

Kentin yalnız ve kimlik arayışı içerisindeki görüntüsü Yalovalı olma bilincinin geliştirilmesine ihtiyaç duyurmaktadır. İl olmayı henüz içselleştirememiş görüşülenler açısından körfez geçiş projesi bir anlamda kurtuluş projesidir. Sınırlı sermaye birikimi, tabakaları belirlenmiş sosyal gruplar ve güçlü rol modellerinin yetersizliği yeni gelişme kanallarına işaret etmektedir. Bu anlamda Körfez Geçiş Projesi üzerinden İstanbul'a ve marmaraya eklenilebilme ihtimali bir çıkış noktası olarak görülmektedir.

Körfez geçiş projesi bizi İstanbul vatandaşı yapabilir. Kimlik arayışından kurtulacağız. Yalovalı bilincini geliştirmeye ihtiyaç var. Yalova şansız bir kent, eşrafı yok, sahipsiz. Kentin Kayseri ve Gaziantep gibi zenginlere ihtiyacı var. Yalova'da atalet ve elektrikleşmeyi ortadan kaldırmak lazım. Güvensizlik ortamı var. Yalovanın başarı hikâyelerine ihtiyacı var. Yalnızca kentteki yaşlı nüfusa göre politika üretilmez. Yılda 61 milyon dolar gibi ihracat yapan küçük bir iliz. Yalovalıyız diyen bir grup var. İlçe zihniyetiyle kenti yönetmeye çalışıyorlar. Yalovayla ilgili aşırı beklenti yok edilmeli, Rant herkesin gözünü boyuyor. -Fanus içinde bir Yalova var. Kent kimliği yok, estetik yok, kültürel alan yok Yalova'da.

Görüşülenlerin her türlü eleştiriye karşın kentin geleceğine ilişkin olumlu düşünceleri büyüme ve rekabet etme düzeyini göstermesi bağlamında anlamlıdır. Daha rasyonel bir tutum içerisinde olduğu görülen ve değişimci boyutu gösteren görüşülenler güven unsurunun sağlanmasında halinde kentin gelişiminin sağlanacağı düşüncesindedirler. Bu anlamda kente ilişkin yatırım ve gelişme projelerinin iyi anlatılması halinde arzu edilen çıktılar sağlanabileceği öngörülebilmektedir.

-Dışarıdan gelen diye bir şey yok. Bu kente katkı veren herkes Yalovalıdır. -Kentin geleceği ile ilgili ortak bir akla ihtiyaç var. Güven ihtiyacı her şeyin başı. -Kentin girişine kilit vuramazsınız. Turizm, kaplıca, üniversite ve sanayi kenti görüntüsündeyiz. Kentin iyi şeyler yapacağına ilişkin güven sorunu, inanç sorunu var. -Yalova'da başarı hikayeleri projesi çıkarmak lazım.

Kent kimliklerinin ve değerlerinin güç kaybetmesi ile ortaya kişi ve birey kimlikleri çıkmakta ve önem kazanmaktadır. Kent sakinleri kentin değerleri yerine, işyeri, konut ve araba gibi metalar üzerinden kendilerini ifade etme yoluna gitmektedirler. Buna karşın bireylerin tükettiği kentsel değerler ve mekanlar çökmekte kentsel mekanlar tanımsız ve kimliksiz hale gelmektedir. Kent kimliğinin ve kültürünün oluşumu ise yalnızca kurgusal olmayıp, zaman ve insan ilişkilerine bağlı bir süreçtir.

Sonuç

İnsan geçmiş, şimdi ve gelecekle ilişki kuran sistemin aktörü olduğuna göre yaşadığı çevre değişince ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirdiği örgütlenme şekillerini de değiştirmektedir. Kente ve kentte yaşayan insana ilişkin davranış kalıplarının bilinmesi beraberinde kent yöneticilerine ve kentle ilgili projelere zemin hazırlamada temel yardımcıdır. Yalova gibi deniz kültürü ve kara kültürleri ve kimliklerinin bir arada yaşadığı kentte, insan davranışlarının farklılaştıkları ya da birleştikleri hususlar bu çerçevede önemli bir araç ve uzmanlık gerektiren özelliklerdir. Diğer bir ifadeyle deniz ve kara kültürü içinde yetişmiş insan davranışının birbirinden farklı olabileceği göz önüne alınmalıdır.

Yalova kentinin önemli özelliğinden biri farklı kültür ve kimliklerin iç içe yaşaması ve kent yaşamına her grubun katılabilmesidir. Bu nedenle kentin yeniden kurgusunda kültürel zenginliğe uygun politikalar benimsenmesinde iki değişkenin bir arada düşünülmesi önemli bir yaklaşımdır. Bunlar insanların değer sistemleri ve içinde buldukları sosyal yapıdır. Zira bir kentte yaşayan insanların neye inandıkları, ne yedikleri, ne sevdikleri ve amaçlarına ulaşmak için ne şekilde bir araya geleceklerinin bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu özellikler

bilinmeden kente ilişkin ortaya konan fiziki ve sosyal değişimler arzu edilmeyen sonuçların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilecektir.

Görüşülenlerin ifadelerinde yer alan her türlü eleştiriye karşın kentin değişen dünya ve ülke konjonktürü içerisinde kendisine yer bulma çabaları, kentin çevresinde olanları hissettiğinin bir göstergesidir. Ayrıca kentin sahip olduğu tüm alt ve üst yapı unsurlarının geleceği şekillendirmede sorumluluk sahibi olduğu açıktır. Kent sivil toplum örgütlerinin kamu kurumları ile olan ilişkileri ve ortak akıl oluşturma koşulları sürecin temel belirleyicisi olacak konumdadır. Sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir ekonomi ve sürdürülebilir işbirlikleri kentin hayal etme ve bu hayale hazır olmasına bağlıdır. Kent kendi içinde rekabet ettikçe değil, paylaştıkça ve işbirliği yaptıkça büyüyüp gelişecektir.

Görüşülenlerin kentle ilgili tutumları yanında değişimi isteyen ve değişimin farkında olanların heyecanı ve gelecekle ilgili öngörülerini oldukça kıymetlidir. Kentin il olduktan sonra bir çekim ve cazibe merkezi haline gelmeye başladığını düşünen görüşülenler artan göç oranı ve sanayileşme çabalarını kaçınılmaz bir değişim olarak görmektedirler. Değişimi isteyen bu grup kente sonradan gelen, ekonomik büyüme iyidir ve yatırım fırsatları değerlendirilmelidir diyenlerden oluşmaktadır.

Genel bir yaklaşımla kendisini yerli ve gerçek Yalovalı gören görüşülenler ise kentin büyümesini istemeyenlerden oluşmaktadır. Bu görüşülenler kentin turizm ve eğitim kenti olmasını isteyenlerdir. Yalova siyasetini ve kentle ilgili düşünceleri de yerli ve yabancı olmak üzerinden yürütülen bu algı beslemektedir. Nitekim görüşülenlere göre dışardan gelen adaylar kente ilişkin daha cesur karar alabilen ve yatırımcıların önünü açan bir karakterde iken yerli siyasetçiler daha koruyucu bir politika izlemektedirler.

Kenti koruma çabalarına karşın kentin karakteristiğinin değişmekte olduğu da aşıkardır. Yeşil, tatil beldesi algısı yanında sanayisi ve ulaşım koridoru olma konumuyla farklı bir Yalova kendisini hissettirmektedir. Kent coğrafyasının sahip olduğu ormanlık alanlar ve doğal çevre zenginliğiyle birlikte fırsatlar ve tehditleri birarada yaşayan kentin geleceği bir anlamda kendi kaderine bağlı bulunmaktadır.

Gerçekte kent ve kentte yaşayanlar için en büyük sorun olası göç dalgası olarak görünmekle birlikte köprü geçiş ücreti ve sosyal donatı alanlarının cazibesinin hangi seviyede olacağı tartışılabilir bir konu olmakla birlikte haklılık payı taşımaktadır. Zira Yalova termali, plajları ve yeşilliğine karşın İstanbul için ne oranda bir tatil beldesi olduğu tartışılabilir ikinci bir

konudur. Göç kaygısı karşısında ise insanları bir yere bağlı olarak düşünmek yerine insanları yaşamları boyunca yeryüzünde belli güzergahlar üzerinde haket ediyorlar diye düşünmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Göçün kontrol edilememesi durumunda göçmenlerin katlanmak zorunda oldukları fiziki, toplumsal, ahlaki ve ekonomik güçlükler çatışma üretmeye devam edebilecektir. Kent yapılaşmasının kontrol edilememesi durumunda kentin yeni göç bölgeleri problem yuvasına dönme tehlikesi taşıyabilir. Zira etnik özellikler, diller, kimlikler ve bölgesel özellikler kendilerine kapalı devre yaşam alanları üretebilir. Bu nedenle bir yerin planlanması yalnızca sokak, park ve balkon mesafesinin belirlenmesinden ibaret değil, beraberinde kültürel özelliklerin de bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Kentin yoğunlaşan değil, yayılan bir çeper içerisinde yeni yaşam alanları üretmesinde kültürel özellikler göz önüne alınmalıdır.

Kent sakinleriyle yapılan görüşmelerde ortaya çıkan hususlar yeniden değerlendirildiğinde aşağıdaki sorun alanlarının üzerine düşünmek kaçınılmaz olmaktadır:

*Görüülenler arasında kent bilincinin oluşmadığı ve hala kasabada yaşadıkları düşünceinde olmaları önemli bir sorundur.

*Kente özgü davranış kalıplarının sunulmaması kente yeni gelenler açısından karmaşaya yol açmış ve kent çeperinde farklı kimlik mekanları oluşmuştur.

*Kentın turizm alışkanlığı mevsimsel olarak şekillenmekte ve gerekli turizm hizmeti vermek ve marka il olma noktasında sorunlar görülmektedir. Termal turizmi kentın en rekabet edebilir taraflarındandır. Beraberinde farklı projelendirmelerle kentın gelişimine katkı sağlanabilir ve doğa turizminden yararlanılabilir.

*Görüülenler arasındaki toprak rantı beklentisi en zayıf yönlerden biridir. Zira elde edilen kamulaştırma bedellerinin tekrar kentte yatırıma döndürülmesi yerine başka civar il ve ilçelerin tercih edildiği görülmektedir. Dahası arazi sahiplerinin rant beklentileri olumlu yatırımların önünü tıkayan bir hale dönüşme tehditi altındadır.

*Denetimli bir yapılaşma ile deniz ve kara ilişkisi yönlendirilip doğal çevre ve tarihin korunması gerçekleştirilebilir görülmektedir. Halkın deprem konusundaki bilinçlenme durumu yeterli düzeyde olmakla birlikte yeni yapılaşmanın rant için değiştirilebilir olduğu dikkate alınmalıdır.

*Çevre Düzen Planının kenti hali hazırda düğümlediği ve kargaşa üretmiş olması en önemli sorun olanlarından biridir. Marmara bölgesinin önemli bir kenti olan Yalovanın yeni gelişim senaryoları çerçevesinde şekillenmesi olası ve kendiliğinden yapılaşmaya karşı çok daha iyi olabilecektir.

*Görüşülenlerin yeni sanayi yatırımları ve projeler karşısında muhalif kalmış olması hem projelerin yeteri kadar ulaştırılamamış olması hem de koruyucu bir perspektife sahip olmalarının bir sonucudur.

*İstihdam sağlama kabiliyetine sahip çiçekçilik sektörü ve tarım üreticiliğinin daha verimli hale getirilmesi hususunda sektör yöneticileriyle yeniden değerlendirmeler yararlı olacaktır.

*Kentın sosyal açıdan gelişimine destek verecek istihdam alanları ve işsizlik sorunu karşısında aşırı korumacı yaklaşımların eleştirisine ve Yal-ço kavramının yeniden kurgulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

*Kentın hangi sektörler üzerinde yürüyeceği tartışmaları bir tarafa bilim, tarım, turizm ve sanayi kenti olarak karmaşık yapısı devam edecek görünmektedir. Bu nedenle il içindeki sektörler arası rekabet kent açısından daha yararlı olabilecek görünmektedir. Kentin esnek modellenmesi kent için daha faydalı görünmektedir.

Son söz olarak, bir kentın yapılanmasında tüm nesnelere birbirine bağlıdır. Hiçbiri bir birinden ayrı varlıklar olamazlar. Bir toplulukta varolan çeşitli gruplarla nasıl ilişki kurulacağı düşünülmesi gereken bir konudur. Dahası kente ilişkin çözüm üretmek kentte yaşayan her sosyal kesim ve grubu bilmeyi gerektirir. Kentte yaşayan insan gruplarının ilişkiler ve değerler sisteminin bilinmesi bu noktada kıymetlidir. Kültürel örgütlenme sağlanamazsa yetersiz bilgi kaynakları kamu vicdanını rahatsız etmeye devam edecektir.

Teşekkür: Doğu Marmara Kalkınma Ajansının sağladığı teknik destek için müteşekkirim.

Kaynakça

AKSOY, M., 2012, Bizim Şehri Kim Öldürüyor, Türk Düşüncesi, *Fikri-Kültürel Dergi*, Sayı 1, Kış 2012.

ALVER, K., 2009, “Kentsel Ayrışma Ve Yeni Biçimleri”, *Anlayış Dergisi*, Nisan, Sayı 71

ARMAĞAN, M., 1997, *Şehir Asla Unutmaz*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- ASLANOĞLU, R., 1998, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Asa Kitabevi.
- BİLGİN, N., 1994, *Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık.
- BOOKCHIN, M., 1992, *Kentsiz Kentleşme*. (Çev.) B. Özyalçın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BUMİN, K., 1990, *Demokrasi Arayışında Kent*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÇAĞLAYAN, S., 2006, Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İlke)*, Güz, Sayı:17.
- ÇİZGEN, N., 1994, *Kent ve Kültür*, İstanbul: Say Yayınları.
- DEMİR, C., 2006, "Kentsel Kimliği Geliştirme Sürecinde Mekânsal Model Tasarımı Ve Kent Plancılarının Rolü", TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Mart.
- İÇDUYGU, A., SİRKECİ, İ., AYDINGÜN, İ., 1998, *Türkiye'de İç Göç*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- KVALE, S., BRINKMANN, S., 2009, *Interviews, Learning The Craft Wualitative Research Interviewing*. California: Sage Publications.
- LEEUWEN, V. T., 2008, *Discourse And Practice: New Tools For Critical Discourse Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- LIEBLICH, A., TUVAL-MASHIACH, R., ZILBER, T., 1998, Narrative Research, Reading, Analysis, And Interpretation, *Applied Social Research Methods Series*, 47, Sage Publications.
- ŞENER, C., 2002, *İbni Haldun'da Toplum Anlayışı: Göçebe (Bedevi) Cemiyetler*. İstanbul: Aydıuşu Yayınları.
- SOYGÜZEL, H., 2010, "Metodoloji: Bilinmezlik Mağarasının Haritası", (İçinde) *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Kuruluş*, Halil İnalçık. İstanbul : Hayy Kitap.
- ULU, A., KARAKOÇ, İ., 2004, Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi, Planlama. İstanbul: TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayınları.
- VAN DIJK, T. A., 2008, *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- YALOVA KENT PLANLANLAMASI DEĞERLENDİRME RAPORU, 2004,. İstanbul Teknik Üniversitesi, Aralık, İstanbul.
- YALOVA MEVCUT DURUM RAPORU, 2004, Yalova Yerel Gündem 21 Sekreterliği Yayını, Mayıs, Yalova.

TÜRKİYE'DE YAŞLANMA SOSYOLOJİSİ ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALARDA DAİR KISA BİR DEĞERLENDİRME

A Brief Evaluation of the Studies in the Field of Sociology of Ageing in Turkey

Pelin Önder Erol*

Abstract

This paper, which includes a brief evaluation about the studies in the field of sociology of ageing in Turkey, is formed by an argument about the necessities of developing a sociological perspective upon ageing and doing sociology about this subject matter. While doing this, it is particularly our aim to consider the situation of sociology of ageing within the sociological literature. The method of the study is based upon a thematic bibliographical analysis; in this context the data was drawn from National Union Catalogue, Council of Higher Education Thesis Center and National Library of Turkey Bibliography of Articles. By drawing upon the data obtained, the development of literature in time is scrutinized both quantitatively and thematically. The findings point out that sociology of ageing in Turkey is increasingly becoming important; nonetheless it is still necessary to conduct more theoretical and applied research in the area.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma sosyolojisi, Yaşlı nüfus, Yaşlanma çalışmaları

Öz

Türkiye'de yaşlanma sosyolojisi alanında yapılmış çalışmalara ilişkin kısa bir değerlendirmeyi içeren bu makale, yaşlanma konusuna ilişkin sosyolojik bir perspektif geliştirme ve böylece yaşlanmanın sosyolojisinin yapılması gerekliliği iddiasıyla biçimlenmiştir. Bunu ortaya koyarken özellikle Türkiye'deki sosyoloji literatürü içerisindeki yaşlanma sosyolojinin yeri irdelenmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın yöntemini, tematik bibliyografya taraması oluşturmaktadır; bu bağlamda Ulusal Toplu Katalog, Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi ve Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası temel alınmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda literatürün zaman içerisinde gösterdiği değişim hem niceliksel artış hem de tematik olarak irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda elde edilen bulgular Türkiye'deki yaşlanma sosyolojisi alanının giderek önem kazanmakta olduğunu ancak bununla birlikte alana ilişkin daha fazla sayıda kuramsal ve uygulamalı çalışma yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Keywords: Sociology of ageing, Old age population, Ageing studies

---

* Yrd.Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
pelinondertr@yahoo.com

Yaşlanma, doğumda başlayarak ölüme dek süren, geri döndürülemez ve dinamik bir süreçtir, yaşlanmanın beraberinde getirdiği bir dönem olarak “yaşlılık” ise biyolojik yaşam döngüsünde varılan en son noktadır. Antropolojik incelemeler, insanlık tarihinin çok eski dönemlerinde dahi yaşlı bireylerin var olduğunu kanıtlamıştır. Dolayısıyla yaşlanma, insanlık tarihi kadar eskidir. Bununla birlikte günümüzde yaşlanma olgusuna yapılan vurgunun artmasına neden olan ana etmen, bugün daha fazla sayıda bireyin yaşlanabiliyor olmasıdır. Bir başka deyişle, insanoğlunun biyolojik olarak belirlenmiş ömür uzunluğunda bir değişim olmamış olmasına rağmen, yaşlı olarak kabul edilen kişi sayısı özellikle 19. yüzyıldan itibaren önemli ölçüde artmıştır ve artmaya devam etmektedir. Doğumda yaşam beklentisinin yükselmesi olarak da ifade edilebilecek bu durum, nüfusların yaşlanmasını beraberinde getirmektedir. Yaşlı nüfustaki bu artış, önemli bir toplumsal değişme olarak kabul edilmektedir.

“Nitekim toplumların yaşlı nüfuslarının sayıca artmasına neden olmasının yanı sıra nüfusun yaş kompozisyonunu da değiştiren nüfusların yaşlanması süreci, özellikle nüfusları hızla yaşlanan toplumlarda yaşlılara yönelik sağlık ve bakım hizmetlerinin sağlanması, kaynakların kuşaklar arasında dengeli bir biçimde dağıtılması, işgücü piyasasının yaşlanmış nüfus kompozisyonuna göre yeniden düzenlenmesi gibi pek çok sosyal ve iktisadi politikayı gerekli kılmıştır” (Önder Erol, 2011: 8). Bu türden sosyal ve iktisadi politikaların gereklilikleri, dikkatleri nüfusların yaşlanması “sorun”una çekmiştir. Bu gerekliliklere paralel olarak yaşlanma konusundaki yapılan ilk çalışmalar, yaşlı nüfusu bir “yük” olarak ele almakta ve bu yükün nasıl yönetilebileceğine dair tartışmaları konu almaktadır. Bu çalışmalar, özellikle 1930’lu yıllarda Batı Avrupa’da görülen doğum ve ölüm oranlarındaki düşüşün neden olduğu hızlı nüfus değişimlerinin bir sonucudur. Bu hızlı nüfus değişiminin en önemli sonuçlarından biri de demografik yaşlanma olmuştur. Bir başka deyişle demografik yaşlanma, yaşlıların toplam nüfus içerisinde oransal olarak artış göstermeleridir; nitekim içerisinde barındırdığı yaşlılardan oluşan nüfusu, toplam nüfusunun en az %10’unu oluşturan nüfuslar “yaşlı nüfus” olarak tanımlanmaktadır (McCracken & Phillips, 2005). Oransal olarak bu artışın üç temel nedeni ise “düşen doğurganlık oranı, bebek ve anne ölümlülük oranlarındaki azalma ve bulaşıcı ve parazitik hastalıklardaki çarpıcı düşüştür” (Redburn, 1998: 1).

Yaşlıları bir “yük” olarak ele alsa da, yetersizlik ve eksiklik üzerinden tanımlasa da yaşlanma alanındaki literatürün erken dönem ürünleri, bu alana dikkatleri çekmeyi başaramışlardır. Yukarıda da değinildiği üzere özellikle 1930’lu yıllarda Batı Avrupa’da konuya ilişkin bir literatür oluşmaya başlamıştır. Bu dönemi takiben “yaşlanma” olgusu çeşitli disiplinlerce ele alınarak konuya ilişkin literatür giderek genişlemeye başlamıştır. Bu gelişmeye paralel olarak

gerek geriatri gerekse gerontoloji alanında yapılmış çalışmaların bu dönemde artış gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Ancak özellikle sosyal yönleriyle de ele alınmaya muhtaç bir konu olması sebebiyle yaşlanma, zaman içerisinde sosyal bilim perspektifinden incelenmeye başlanmıştır. Özelde “sosyoloji, sunmuş olduğu çok düzeyli kuramsal temel sayesinde yaşlanmayı hem mikro düzeyde bireysel bir tecrübe, hem de makro düzeyde demografik bir eğilim olarak ele alması nedeniyle bu alana önemli ve özgün katkılar yapma potansiyeline sahiptir” (Önder Erol, 2011: 8). Nihayetinde “toplum ile o toplum içerisinde yaşlı olarak kabul edilenler arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceleyen bilimsel bir çalışma alanı” (Matcha, 1997: 4) olarak tanımlanabilecek “yaşlanma sosyolojisi”, sosyolojinin bir alt dalı olarak gerek akademik yazında gerekse üniversitelerin sosyoloji bölümleri müfredatlarında yer almaya başlamıştır.

Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş isimli kitabında Giddens (2005: 3-7), toplumsal yapının dönüşümü üzerinde etkili olan üç büyük devrimden söz eder. Bunlardan ilk ikisi olan Fransız ve Sanayi Devrimleri gibi, özellikle 18. Yüzyıldan sonra dünya nüfusunun aşırı artışı da “tarihte binlerce yıldır insanoğlunun yaşadığı tüm toplumsal örgütlenme biçimlerini tamamen ortadan kaldırmış”tır (age: 3). Küresel çapta nüfusun benzeri görülmemiş biçimdeki artışında, insan ömrünün uzaması ve çocuk ölümleri oranlarındaki düşüş önemli ölçüde etkili olmuştur. Nitekim demografide “tavandan yaşlanma” (McCracken & Phillips, 2005: 37) olarak ifade edilen bu iki eğilim, günümüzde nüfusların daha fazla sayıda yaşlı içeriyor olmasını açıklamaktadır.

Dünya çapında günümüzde artış hızı en yüksek olan yaş grubunu yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Dünya genel nüfus artış oranı günümüzde %1,2 iken, bu oran 60 ve üzeri yaşlardaki yaşlı nüfus için %2,6 civarındadır. 15-20 yıl içerisinde ise bu farkın daha da derinleşeceği ve bu oranların sırasıyla %0,7 ve %2,8 olacağı tahmin edilmektedir (UN, 2010: 12). Yine 2050 yılı itibariyle her 6 kişiden 1’inin 65 yaş ve üzerinde olacağı öngörülmektedir (UN, 2001).

Demografik yaşlanma 19.yüzyılın gelişiyle birlikte ilk olarak gelişmiş ülkelerde tecrübe edilmeye başlanmıştır (UN, 2007). “Ancak, zaman içerisinde gelişmiş ülkelerde mevcut tıbbi gelişmenin ortaya çıkardığı bilgi ve pratikler, gelişmekte olan ülkelere hızla ithal edilmiştir. Zaten hazır olan bu tıbbi bilginin uygulamaya konması sonucunda gelişmekte olan ülkeler, yaşlı nüfus artışını gelişmiş ülkelere daha hızlı bir biçimde tecrübe ettikleri bir sürece girmiş bulunmaktadır” (Önder Erol, 2011: 9). Gelişmiş ülkelerde bugün %1,9 olan 60 yaş ve üzerindeki yaşlı nüfus artış oranının, 2025-2030 dönemi itibariyle %1,1’e gerileyeceği; öte yandan az gelişmiş ülkelerde %3 olan bu oranın 2025-2030 dönemi itibariyle %3,4’e yükseleceği tahmin edilmektedir (UN, 2010: 14).

Görüldüğü üzere gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında yaşlı nüfus artış oranı az gelişmiş ülkelerde daha hızla yükselmektedir ve yakın gelecekte daha da hızla yükseleceği öngörülmektedir. Nitekim gelişmiş ülkelerin nüfuslarının yaşlanması, yüzyıldan fazla bir süre almıştır; örneğin Fransa'da 60 ve üzeri yaşlardaki nüfusun ikiye katlanması 140 yıl sürmüştür; öte yandan gelişmekte olan ülkelerde bu nüfusun üçe hatta dörde katlanacağı sürenin otuz yıl civarında olacağı tahmin edilmektedir (Quadagno, 1999: 48). Türkiye nüfusuna ilişkin tahminler ise Türkiye'de hem 60 ve üzeri hem de 65 ve üzeri yaşlardaki nüfusların 20 yıldan az bir süre içerisinde ikiye katlanacaklarına işaret etmektedir (UN, 2008). İstatistiki veriden de anlaşıldığı üzere Türkiye, bu demografik değişimi hızla yaşayan nüfuslar arasında bulunmaktadır. Nitekim nüfusun grileştiğine ilişkin tartışmalar, gerek popüler gerekse akademik söylemde giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Yaşlanma olgusu, çok çeşitli disiplinlerce ele alınmakta, konuya ilişkin kuramsal ve uygulamalı araştırmalar yapılmaktadır. Bütün bunlara paralel olarak toplum içerisinde yaşlıyı ele alma misyonuna sahip olan bir disiplin olarak yaşlanma sosyolojisi de Türkiye'de bir ihtiyaç olarak kavranmaya başlanmıştır.

Bu bilgiler ışığında Türkiye'de sosyoloji alanında yaşlanmaya ilişkin yapılan çalışmaların nerede durduğunun görülmesi, konuya ilişkin literatürün gelişimini irdeleyebilme açısından önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda makale, Türkiye'de yaşlanma sosyolojisi alanında yapılan çalışmaları tarama yoluyla konuya ilişkin literatürün gelişimi hakkında kısa bir değerlendirmeyi içermektedir.

Yöntem

Araştırmanın yöntemini tematik bibliyografya taraması oluşturmaktadır. Buna göre Türkiye'de yaşlanma sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin yazılmış kitaplar, lisansüstü tezler ve makaleler olmak üzere üç ana kategoride değerlendirilmiştir. Alana ilişkin literatür, kitaplara yönelik olarak Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT), lisansüstü tezlere yönelik olarak YÖK Ulusal Tez Merkezi ve makalelere yönelik olarak ise Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası üzerinden taranmıştır. Bibliyografya taramasının elektronik ortam üzerinden ve her bir kategori için Ulusal Toplu Katalog, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası olmak üzere sadece birer kanal üzerinden yapılmış olması, kaçınılmaz olarak bazı eserleri dışarıda bırakmıştır; bu durumun çalışmanın sınırlılığı olarak ifade edilmesi gerekmektedir. Tarama belirli anahtar kelimeler aracılığıyla yapılmış olup bunlar *yaşlı*, *yaşlılık*, *yaşlanma*, *old people*, *older people*, *elderly*, *ageing*, *aging* anahtar kelimelerini içermektedir.

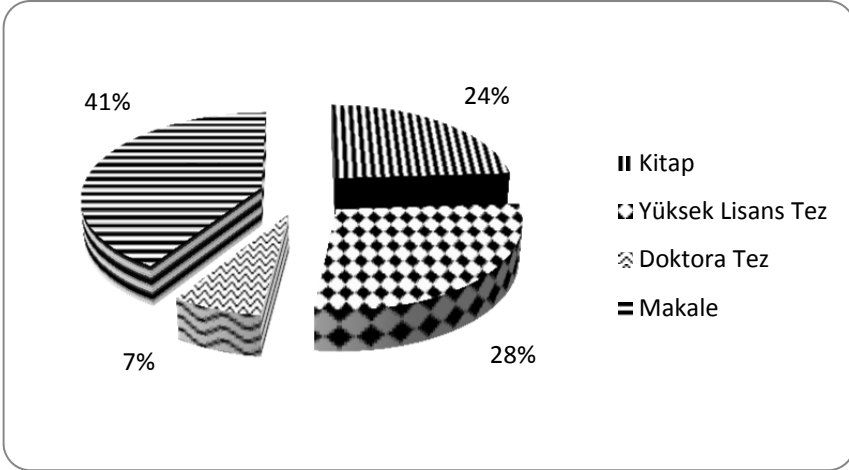

Eserleri yıllarına, temalarına ve kategorilerine göre sınıflandırmaya elverişli biçimde bir veri tabanı oluşturulmuştur. Bu eserlerin arasından yaşlanma olgusunu *yalnızca sosyolojik perspektiften ele alanlar* seçilerek, multidisipliner olanlar çalışma sahasının dışında bırakılmıştır. Zira sosyal hizmetler, ilahiyat, sosyal psikoloji gibi sosyal bilimler kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek birçok çalışma, toplum bilimsel öğeler taşısa da çalışmamızın “Türkiye’de yaşlanma sosyolojisinin yerini irdeleme” amacına paralel olarak yaşlanmayı sadece sosyolojik kuram ve yöntemlerle ele alan çalışmalar kapsam içerisine dâhil edilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Yukarıda belirtilen kriterlere uyan 71 eser çalışma kapsamına alınmıştır. Bunlar içerisinden 17’si kitap (%24), 20’si yüksek lisans (%28), 5’i doktora (%7) ve 29’u makale (%41) kategorisinde yer almaktadır (bkz. Şekil 1).

Şekil 1: Eserlerin Kategorik Dağılımı (%)

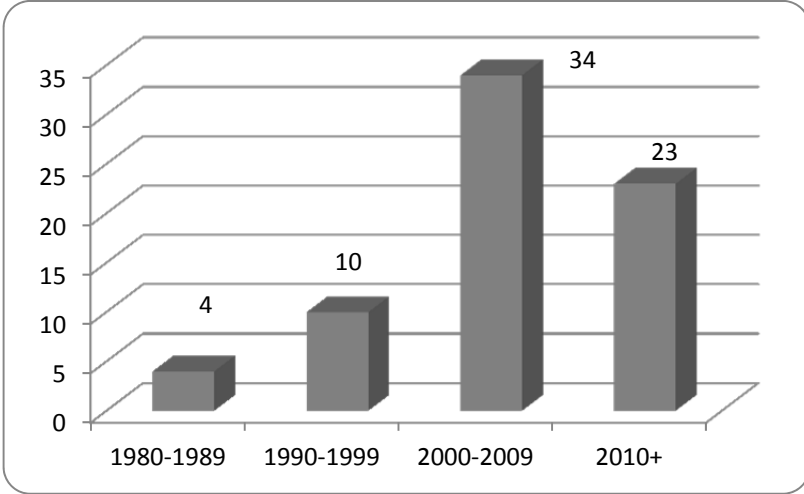

TÜİK istatistiklerine göre¹ Türkiye’deki yaşlı nüfus artış hızının en yüksek olduğu dönem 1960’lı yıllar olsa da konuya ilişkin yazılan ilk eserler ancak 1980’e kadar geri götürülebilir. Bu yıllar arasındaki kısa süre zarfında konuya ilişkin akademik ilginin henüz oluşmamış olması sebebiyle 1980 yılı öncesinde herhangi bir esere rastlanmamıştır. Buna göre 1980-1989 yılları arasında oldukça az sayıda eser literatüre eklenmiştir. Bunlar arasında Vedia Emiroğlu’nun *Çekirdeksiz Köy’de Yaşlılar* (1980) adlı alan araştırmasına dayalı

¹ TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2011 adlı çalışmada yer alan veriye dayanarak yapılmış hesaplama göre 1960 yılında yaşlı nüfus artış hızı %26,9 ile 2000 yılına dek görülmüş en yüksek yaşlı nüfus artış hızı olarak bulunmuştur.

antropolojik çalışması ve Mahmut Tezcan'ın *Toplumsal Değişme ve Yaşlılık* (1982) ile *Yaşlılıkta Boş Zaman Değerlendirme* (1982) adlı makaleleri sayılabilir. 1990 ile 1999 yılları arasında konuya ilişkin yazılmış 10 eser ile sayının görece arttığını ifade etmek mümkündür. Bu dönemde ortaya konan eserler, konu bakımından kategorize edildiğinde yaşlıların karşılaştıkları sorunlar, yaşlıların gündelik yaşam aktiviteleri ile yaşlıların sosyal uyum ve sosyal ilişkileri konuları dikkati çekmektedir. 2000 ile 2009 yılları arasında eser sayısı 34'e yükselmiştir, bu artış yaşlanma sosyolojisinin akademik alanda daha popüler bir hale geldiğinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Bu dönemde yazılmış eserler incelendiğinde ise yine yaşlıların karşılaştıkları sorunlar, yaşlıların yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyeti, kuşaklararası ilişkiler, yaşlı bakımı ve yaşlı istismarı ile toplumsal değişme ve yaşlılık ilişkisi temalarının çoğunlukta olduğu dikkati çekmektedir. 2010 yılından günümüze değin yazılmış eser sayısı ise 23 olarak bulunmuştur, on yıllık aralığın henüz tamamlanmamış olduğu düşünülürse, ulaşılan bu sayıyla birlikte konuya ilişkin yazılan eser sayısının giderek artan bir eğilim gösterdiği ifade edilebilir (bkz. Şekil 2). Bu dönemde yazılmış eserler konular itibariyle kategorize edildiğinde ise yaşlıların gündelik yaşam aktiviteleri ve yaşam memnuniyeti, aktif yaşlanma, toplumsal değişme ve yaşlılık ilişkisi ve kuşaklararası ilişkiler, yaşlı bakımı ve yaşlı istismarı konularının başı çektiği görülmektedir.

Şekil 2: Döneme Göre Eser Sayısı

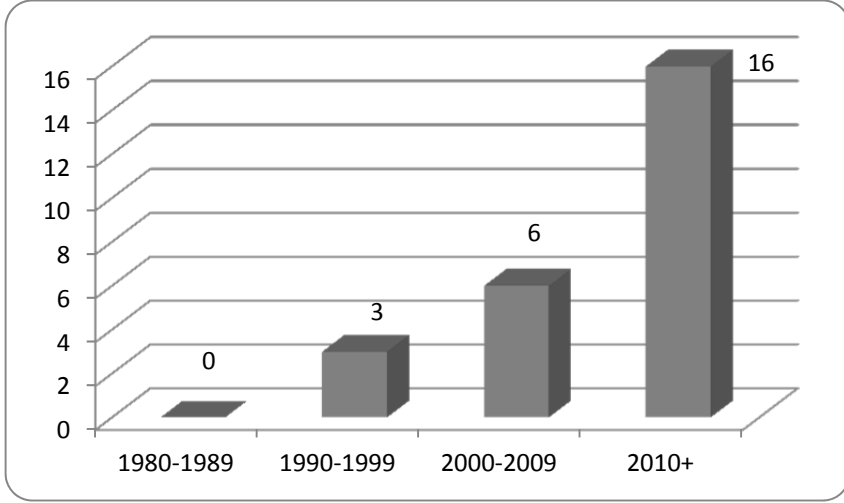

Yapılan literatür taramasının sonucunda özellikle 2000 yılından sonra İsmail Tufan'ın Türkiye'de yaşlanma sosyolojisi alanına yaptığı katkıların göz ardı edilemeyecek nitelik ve nicelikte olduğu görülmektedir. Türkiye'de ilk kez

Gerontoloji Bölümü kuran İsmail Tufan özellikle yaşlanmanın sosyolojisini kapsamlı ve bütünsel bir biçimde ele alan önemli eserler ortaya koymuştur. *Antikçağdan Günümüze Yaşlılık: Sosyolojik Yaşlanma ile Modernleşen Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanmak: Yaşlanmanın Sosyolojisi* adlı kitapları, yaşlanmanın, toplumsal değişmeye koşut sosyolojik bir olgu olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Akademik ilginin bir diğer önemli göstergesi olarak lisansüstü tezlerin sayısının yıllara göre gelişimi incelendiğinde, 1990-1999 yılları arasında 3; 2000-2009 yılları arasında 6 olan lisansüstü tez sayısı 2010 yılından günümüze 5 yıl gibi kısa bir süre içerisinde önemli ölçüde artış göstererek 16’ya yükselmiştir.

Şekil 3: Lisansüstü Çalışmaların Döneme Göre Artışı

Gerek kitap, makale ve lisansüstü tezler olmak üzere her üç kategoride gerekse sadece lisansüstü tezler kategorisinde olmak üzere Türkiye’de yaşlanma sosyolojisi alanında yazılmış eserlerin dönemlere göre dağılımı incelendiğinde, giderek artan sayıda eserin literatüre eklendiğini ifade etmek mümkündür.

Bununla birlikte temalar temelinde eserler incelendiğinde, “yaşlı” bireye ve bir süreç olarak “yaşlanma”ya ilişkin akademik bakış açısında da bir değişimin olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim demografik olarak “yaşlı nüfus”ün daha görünür bir hal alması, yaşlılığı bir eksiklik ve yetersizlik üzerinden tanımlayan ve dolayısıyla yaşlılığı, sorunların çoğaldığı bir dönem olarak betimleyen hem popüler hem de akademik bakışın yavaş yavaş zayıflamasına

yol açmıştır. Nitekim yaşlıların sorunlarını ele alan eserlere 2000'li yılların ortalarına kadar rastlanmakta iken aktif yaşlanma vurgusu taşıyan eserler daha çok 2000'lerden sonra literatürde kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bununla birlikte modernleşme, kentleşme, sanayileşme gibi süreçleri içeren toplumsal değişimin hem yaşlanma olgusunun ortaya çıkışına hem de yaşlanmanın anlamının değişmesine yol açtığına ilişkin iddialarla kaleme alınan eserler yine 2000'lerden sonra sayıca artmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak, giderek düşen doğurganlık ve ölümlülük oranlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan hızlı demografik değişimin en önemli ürünlerinden biri nüfusların yaşlanması olmuştur. Özellikle Batı Avrupa'da 1930'lu yıllarda başlayarak, günümüze değin coğrafyasal alanını genişleterek süren bu değişim, Giddens'in da belirttiği üzere bir devrim niteliği taşımaktadır. Demografik yapıdaki bu farklılaşmanın toplumsal pek çok nedeni olduğu gibi, sonuçları bakımından da oldukça önemli sosyolojik etkiler yarattığını ifade etmek mümkündür. İşte tam da bu yüzden günümüzde sosyoloji bilimi içerisinde bir alt dal olarak "yaşlanma sosyolojisi" yapma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu demografik değişimi daha önce tecrübe eden Batılı toplumlarda alana ilişkin literatür kuşkusuz daha geniştir. Öte yandan nüfusu görece geç dönemde yaşlanmaya başlamış olan Türkiye'de ise alana ilişkin akademik ilgi yavaş yavaş olgunlaşmaya başlamıştır.

Mevcut istatistiki veri, gelişmekte olan toplumların nüfuslarının yaşlanma olgusunu gelişmiş toplumlara göre daha hızlı bir biçimde tecrübe etmekte olduğunu göstermektedir. Bu nedenle nüfusu daha geç dönemde ancak daha hızlı bir biçimde yaşlanmaya başlamış olan Türkiye'de de yaşlanma olgusu, çeşitli akademik disiplinlerce ele alınması gereken konuların başında yer almaktadır. Bunlar içerisinde sosyoloji, topluma dair önemli etkiler yaratan bu değişimi, hem mikro düzeyde bireysel bir tecrübe hem de makro düzeyde demografik yapıdaki bir dönüşüm olarak çok düzeyli bir biçimde ele alarak kapsamlı bir analiz aracı sunmaktadır. Özellikle kendi dışındaki sosyal hizmetler, sosyal-psikoloji gibi diğer sosyal bilimler alanlarında yapılan çalışmalara kuramsal bir altyapı sağlama potansiyeline sahip olması açısından sosyoloji, "yaşlanma" konusu özelinde sosyal bilimlerin tüm alanlarına bir yol haritası sunmaktadır.

Nüfusu hızla yaşlanmakta olan Türkiye'de, bu demografik dönüşüm alana ilişkin daha fazla çalışma yapılma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışma, örneklem deseni bakımından sınırlı veri sağlamış olsa da, sosyoloji disiplini içerisinde konuya ilişkin literatürün oldukça sınırlı düzeyde olduğunu

göstermektedir. Bununla birlikte yine veri, yıllar içerisinde yaşlanma sosyolojisinin daha gerekli bir alan olarak görülmeye başlandığına işaret etmektedir. Zira 1980 yılından sonra başlamak üzere konuya ilişkin literatür, izleyen her on yıllık dönem için giderek artan sayıda eserle genişlemeye başlamıştır. Özellikle lisansüstü tezler bakımından önemli bir artış göze çarpmaktadır.

Çalışmalar, temalar temelinde kategorize edildiğinde de en çok karşılaşılan konular arasında yaşlıların karşılaştıkları sorunlar, kuşaklararası ilişkiler, yaşlı bakımı ve yaşlı istismarı, yaşlıların gündelik yaşam aktiviteleri, yaşam memnuniyeti ve yaşam kalitesi, aktif yaşlanma, toplumsal değişme ve yaşlılık ilişkisi yer almaktadır. Yıllara göre temaların farklılaşmasına dair elde edilen en önemli bulgulardan biri, özellikle 2000’li yılların ortalarına dek yaşlıların karşılaştıkları sorunları konu alan çalışmaların sayıca fazla olduğuna ilişkindir. Bu durum, nüfusun yaşlanmasını bir sorun olarak gören erken dönem Batılı gerontoloji literatürü ile paralellik taşımaktadır. Bir diğer önemli bulgu ise günümüzde daha fazla sayıda yaşlı bireyin yaşama aktif katılımlarının yoğunlaşmasıyla birlikte aktif yaşlanma vurgusu yapan çalışmaların yakın dönemde görünür olmaya başlamasıdır.

Hızla yaşlanan nüfusu ile Türkiye’de yaşlanma sosyolojisi, sosyoloji bilimi içerisinde giderek önem kazanan alt dallardan biridir. Özellikle 2000’lerden sonra alana ilişkin yazılmış eser sayısının artmaya başlaması Türkiye’de yaşlanma sosyolojisinin yakın gelecekte daha da önem kazanacağını habercisi olarak görülebilir. Yaşlanma olgusunu ele alırken sosyolojinin sunmuş olduğu çok düzeyli bakış açısı, sadece bu alanda yapılan çalışmalara değil aynı zamanda sosyal bilimler alanındaki diğer çalışmalara da kuramsal olarak referans sağlama potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte konuya ilişkin literatürün gerek kuramsal gerek uygulamalı çalışmalar aracılığıyla genişletilmeye ihtiyacı vardır. Böyle bir gerekliliğin tespitinden yola çıkarak özellikle lisansüstü çalışmaları kapsayacak biçimde her türden akademik çalışmanın teşvik edilmesi, Türkiye’de yaşlanma sosyolojisi literatürünün zenginleşmesi açısından önemli görülmektedir.

Kaynakça

GIDDENS, A., 2005, *Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, (çev. Ülgen Yıldız Battal), Phoenix Yayınevi: Ankara.

MATCHA, D., A., 1997, *The Sociology of Aging: A Social Problems Perspective*, Allyn and Bacon: USA.

MCKRACKEN, K., PHILLIPS, D., R., 2005, "International Demographic Transitions", (içinde), ANDREWS, G. J., PHILLIPS, D. R. (der), *Ageing and Place*, Routledge: London & New York.

ÖNDER EROL, P., 2011, Sosyolojik Perspektiften Demografik Yaşlanma: Toplumsal, Ekonomik ve Politik Alanlarda Yaşlı Failliği, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

QUADAGNO, J., 1999, *Aging and the Life Course*, McGraw-Hill College: USA

REDBURN, D. E., 1998, "The 'Graying' of the World's Population" (içinde) REDBURN, David E. & MCNAMARA R. P. (der), *Social Gerontology*, Auburn House: USA.

UNITED NATIONS, 2001, *World Population Ageing 1950-2050*, Department of Economics and Social Affairs, Population Division, United Nations: New York.

UNITED NATIONS, 2007, *World Population Ageing*, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, UN Publication: New York.

UNITED NATIONS, 2008, *World Population Prospects: The 2008 Revision Population Database* (www.un.org)

UNITED NATIONS, 2010, *World Population Ageing 2009*, Department of Economics and Social Affairs, Population Division, United Nations: New York (www.un.org)

ENDÜSTRİYELLEŞEN SPORUN/FUTBOLUN GELECEĞİ

The Future of Industrialized Sport/Football

Ahmet Talimciler*

Öz

Profesyonelleşme süreci, sportif etkinliklerin bir oyun olma özelliğinden çıkartıp, ekonomik düzeyde işleyen bir alana dönüştürmüştür. Bunun sonucunda ise, kapitalist düzenin değerleri spor alanında egemen olmuş ve sporu biçimlendirmeye başlamıştır. Spor/Futbol, giderek televizyon-sponsorluk ve reklamın oluşturduğu bir üçgen içerisinde oynanmaya başlayan bir oyun halini almıştır. Sporun/Futbolun bu üç farklı kesime göre belirlenmesi ise, onun özellikle televizyona olan bağımlılığını arttırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Futbol, Sosyoloji, Endüstri, Medya

Abstract

The process of professionalization transformed sports events from merely a game into a space regulated on economic basis. Consequently, the values of capitalism dominated sports and led to many changes in the ways football is regulated. Sport/Football has increasingly become a game played within the triangle of TV-sponsorship and commercials. The regulation of Sport/Football by those three different spaces increased its dependence on TV.

Keywords: Sports, Football, Sociology, Industry, Media

Sportif etkinlikler değişen zamana ve toplumsal koşullara göre yeniden şekillenmiş ve zamanla etkisini arttırmıştır. 20. Yüzyılın sonlarına doğru hızlanan teknolojik gelişmeler dünya üzerinde yeni yapılanmaların önünü açmış, bu süreçte toplumlar hızla değişirken, iş ve işin anlamı da değişmiş, boş zaman süresi uzamaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu boş zaman süresi tüketimin güdülediği ve teknolojik gelişmelerin hareketsizleştirdiği insanlar için yeni sportif etkinliklerle doldurulmaya başlanmıştır. Artık spor sadece bir oyun, boş zamanlarda hoşça vakit geçirilme aktivitesi olmaktan çıkmış, bir tüketim öznesi haline dönüşmüştür. Spor, kapitalizmin değişen yüzüne çok çabuk uyum sağlamayı başarmış ve boş zaman saatlerindeki artışın en yoğun olarak değerlendirildiği alan haline gelmiştir.

---

* Doç. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

talimciler@hotmail.com

Sevgili Hocam Prof.Dr. Önal Sayın'a emekleri için şükranlarımı sunarım.

Kapitalist üretim biçimi ve spor/futbol örgütlenmesi arasında yakın bir ilişki vardır. Popüler spor uygulamaları aracılığı ile toplumsal yaşam biçimlendirilir. Başarı kavramına yapılan abartılı vurgu, spor-kapitalizm ilişkisini ortaya koymasından bir hayli anlamlıdır. Hız kültürü-modernite-ölçülebilirlik ve başarı kavramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Modern sporun kentsel ortamın bir parçası olduğunu, caz ve ritimler ile birlikte 1933'e kadar ki popüler kültürün üç ayağından birisini oluşturduğunu ileri süren Hoberman'a göre; "oyun ve spor arasındaki kopma, oyunun eski sporun ise yeni olması dolayısıyla ortaya çıkar. Sporun kitlelerle, kitle iletişim araçlarıyla, makinelerle ve dinamizmle kurduğu bu yakın ilişki onu kentten stilistik bir ifadesi haline getirmiştir. Spor, aynı zamanda hız süreçleri üzerine odaklanmış metropolisin kalabalıklarıyla ve başarı kültürüyle de ilişki halindedir" (Hoberman,1984,11).

Sporun başarı, rekabet ve toplumsal yaşam içinde nasıl bir yer ihtiva ettiği üzerinde duran bir başka bakış açısı ise; sporun genellikle rekabete kilitlenmiş bireyleri ihtiva ettiğini içeren genel ön kabul üzerinde durmak suretiyle, sporun bir ideolojik değer ve aktarım aracı olarak nasıl bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Spor oyunları/sporu icra etmek bireysel yetenek ve güç kullanımı gerektirmektedir ve başarı ve başarısızlıklar bireysel başarımlardır. Spor, bireylere başkalarına karşı kendilerini sınama ve onların rekabetçi performanslarıyla kendilerini ölçme imkanını yaratmaktadır ve bu insanlar arasındaki en eski ve en doğal etkileşim formudur. Clarke'a göre, bu durum 'kendiliğinden apaçık' gibi görünür fakat bu toplumun doğal durumu gibi bu konuyla ilgili olan öncüllerle ilintilidir. Sosyal yaşam 'rekabete dayalı bireyciliktir', bu bakış açısından hareketle spor ve sosyal imajlar arasında kurulan çapraz/karşılıklı bağlantıları görmek olanaklıdır. "Böylece siyasal bir ideoloji olarak rekabete dayalı bireycilik doğal bir insani durum olarak sunulur. Bu sunumda, 'bu doğallığı inşa etmek için sporla ilgili imaj ve analogilerden yararlanılır'. Böylece toplumsal olarak bireyler, başarının 'en üstte' yer almaya olanak sağladığı yarış ve çekişmeye angaje kimseler olarak sunulur. Diğer yandan da bireyler olarak siyasal bir kimliğe ilişkin sosyalizasyonumuz yoluyla biz kendimizi sporda tanıyabiliriz. Zira spor 'rekabet eden bireyler' olarak bizim kimliklerimizi tasdik eder ve güçlendirir/pekiştirir...Takım oyunlarında da toplumsal yaşamın diğer alanlarından alınan ideolojik tema ve pratiklere referanslar bulunmaktadır... Bu oyunlarda örgütlü ve sistematik bir iş bölümü önemli hale gelmekte 'iş miktarı' ve prodüktivite/verimlilik gibi temalar öne çıkmaktadır. Bunlar sanayileşmiş bir ekonomiden alınan uygulama ve imajlardır. Sporun dışında yer alan yöneten ve yönetilen, egemen ve tabi olan sosyal gruplar arasındaki farklılıklar ve çatışmalar da spora ait metafor ve imgelerin kullanılması ile maskelenir. Fabrikadan ulusa, bize bir takımın üyeleri olarak

kendimize ilişkin imajlar sunulur. Bize kazanç yarışında diğer fabrika ve diğer ulusal topluluklara karşı rekabet içinde olmamız gerektiği öğütlenir ” (Clarke&Clarke,1985, 63-64).

Spor, 1920’lerden itibaren, Frankfurt okulunun tanımladığı şekliyle, tüketim fetişizminin karakteristiklerinden önemli bir çoğunu içeren alan halini almıştır ve spor özellikle de futbol, işçi sınıfının kitle toplumuna dahil olma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. “Futbol bugünkü örgütlenmesi içinde sanayi toplumunun belirgin özelliklerini simgeler: İşbölümü ve ekip çalışması, şansların eşit olması, rekabet, performans, ödül, kov(ul)ma, bireylerin statülerinin belirsizliği(yerlerinin doldurulabilmesi)”(Boniface, 2007,134) Kapitalist üretim biçimi ve onun yaşama yansımaları, meta üretimi üzerine kurulmuştur. Bu yüzden de sadece üretim sürecinin yapıldığı alanları yani iş’i değil, iş dışında kalan alanları da kontrol altına alacak stratejileri ve düzenlemeleri içerir. Frankfurt okulunun ‘kültür endüstrisi’ kavramı ile vurgu yaptığı bu süreçte, hayatın her alanı metalaştırılmakta ve böylece hakim ideoloji kitlelerin bilincinde yeniden üretilebilmektedir. Ortak duyunun yaratılması için iş dışında kalan ‘serbest zamanların’ planlanması ve örgütlenerek sisteme uygun alanlar oluşturulması gerekir. Serbest zaman diye adlandırılan ve öznelerin kendi istek ve arzularını yerine getirdiklerini zannettikleri süreler bile, önceden planlanmış-düzenlenmiş eğlence/oyun adı altındaki işe dönüşmüş etkinliklerin yerine getirildikleri zaman dilimleri haline dönüştürülmüşlerdir. “Eğlence, geç kapitalizm döneminde işin bir uzantısıdır. İşin daha iyi bir şekilde gerçekleşebilmesi için verilen bir aradan ibarettir...Modern özne, sadece çalışırken değil ama daha çok eğlenirken teslim olmaktadır. Kültür endüstrisi, kendi tüketicisi olan modern bireyi kendisi üretmektedir” (Dellaloğlu, 2003, 102-103). Hargreaves’a göre, futbol geleneksel katılımcı eğlence ve kutlamaların karakteristiğini en yoğun biçimde taşıyan modern popüler kültür pratiklerinden biridir. Meta alışverişini temel alan kapitalist üretim süreci yalnızca iş hayatını değil, ondan arta kalan boş zaman diye nitelendirilen süreyi de kendi kontrolü altında tutmaktadır. Adorno bu konuda şunları ileri sürmektedir: “İleri kapitalizmde eğlence işin bir uzantısıdır. Makineleşmiş iş sürecinden kaçmayı arzulayanlar, iş hayatına yeniden tahammül edebilmek için eğlence arayışındadır...Spor, makinelerin kendisinden alıp götürdüğü fonksiyonları insanoğluna iade eder ama ne yazık ki onu yeniden aynı makinenin hizmetine sokup insafsızca disipline etmek için... Bütün ideolojilerde olduğu gibi spor ideolojisi de kapitalist sistemdeki üretim ve toplumsal ilişkilerin gerçek yapısını gizler. Bunlar sanki ‘doğal’ mış gibi değerlendirilir. Spor kuruluşlarında yer alan bireylerin aralarındaki ilişki, şeyler arasındaki maddesel ilişkiye dönüştürülür:

Maç sonuçları, makineler ve rekorlar. Bu süreçte insan bedenine bir meta gibi davranılır”(Bambery, 2002, 84).

Spor içinde yapıldığı topluma bağlı ve ondan beslenen bir süreçtir. Sporun toplumsal olarak inşa edilmiş bir alan olma vasfı göz önünde bulundurulduğunda, spor üzerinden toplumsal yaşamla bağ kurulması güçlenmekte ve değerler transferi mümkün hale gelebilmektedir. Spor, sosyolojik bütünlüğün bir parçasıdır, bu yapısı nedeniyle spor, sosyolojinin vazgeçilmez alanlarından bir tanesi olarak değer kazanmakta ve önemi daha da artan bir etkinlik türü haline dönüşmektedir. Spor kurumu aracılığıyla içinde yaşadığımız toplumsal yapının minik bir minyatürünü inceleme imkanına sahip oluruz. Sporun ideolojik bir alan olduğundan hareketle egemen iktidar taraftarının değişim tekliflerinin spor/futbol üzerinden yapıyor olmaları dikkate değerdir.

Sanayi sonrası dönemde ekonominin büyük bir kısmı bizzat kültürel mal ve hizmetlerin üretiminden oluşmaktadır. Kapitalizmin mal ve hizmeti tüketecek kitleyi ürettiği bu yeni dönemde; turizm, boş zaman faaliyetleri ve sportif etkinlikler son derece önemli hale gelmişlerdir. Çünkü bu etkinlikler, kapitalist ekonominin arzuladığı birey tipinin üretilmesi için elverişli ortamları sunmaktadır. Artık, uluslar arası futbol karşılaşmaları, olimpiyat oyunları gibi devasa organizasyonlar oyunun ötesinde iş haline dönüşmüş etkinliklerdir ve bu etkinliklere katılacak olan bireylerin neyi-nasıl ve ne şekilde tüketecekleri çok önceden planlanmıştır. Bu planlamada yıldız sporculardan yararlanılmaktadır. Yıldız sporcular, medyanın da etkisi ile toplumsal yaşam içerisinde hayatlarımıza ortak olmakta ve bizlere bir takım rol modelleri olarak yol göstermektedirler. “Şöhret kültürü bireyselliğin ve kişiliğin değerini arttıran çeşitli öznellik biçimlerini dile getirir ve meşrulaştırır. Düzen ve itaat bu araçlar yoluyla üretilir. Örn. Pete Sampras, Magic Johnson, Martina Hingis, David Beckham gibi spor şöhretlerinin sahip oldukları üstünlükler ‘hepimize örnek olsun’ diye öz-disiplin, eğitim ve maddi başarı arasındaki bağın altını çizer. Bu spor şöhretleri, tipik olarak bireycilikten ve toplumdaki kişisel rekabetten oluşan iki yönlü etiğin üstünlüğüne katkıda bulunan, en üst düzeyde yetenekli ve çalışkan bireyler olarak tasvir edilirler. Aynı zamanda şöhretin spordaki başarıda şansın vurgulanması, kitleleri, yaşamın olanaklarını bu kadar eşitsiz dağıtan bir sistemin dağıtım mantığını sorgulamak yerine; yaşama karşı kaderci bir tutum benimsemeye teşvik eder. Bu bağlamda sporun açık işlevi kitleleri eğlendirmek ise, gizli işlevi de toplumsallaştırmak için taklit etmemizi sağlayacak rol modeller sunarak, modern dünyaya bireylerin uyum sağlamasına yardımcı olmaktır” (Arık, 2004, 174-175).

Futbolun önde gelen yıldızlarından olan David Beckham, hiç kuşkusuz, futbol endüstrisi için vitrini süsleyen en önemli değerdir. Türkiye’de 2002 dünya kupası döneminde milli takım kalecisi Rüştü Rençber’in maçlarda gözlerinin altını kömürle boyamasının ve Ümit Davala’nın saçlarını Kızılderililer gibi kestirmesinin ardından, ülkenin her yerinde benzer eğilimler ortaya çıkmış ve çocuklar bu futbolcuları taklit etmişlerdir. David Beckham’ın yarattığı etkinin çok gerisinde olmakla birlikte aynı dönemde İlhan Mansız da özellikle genç kız dergilerinin kapaklarını süslemiş, posterleri odalara asılmıştır. Günümüzün çocukları içinse hiç kuşkusuz iki ismin etkisi diğer sporcuların yarattığı etkiden çok daha fazladır: Lionel Messi ve Cristiano Ronaldo. Söz konusu iki futbolcu da sadece futbol sahalarının değil reklam dünyasının da yıldızları olarak popüler kültürün önde gelen figürleri olarak hafızalara kazınmışlardır.

1) TÜKETİM KÜLTÜRÜ, ‘BOŞ ZAMAN’ VE ‘TELEVİZYON FUTBOLU’

Toplumsal yaşam içinde sporun rolünün artması, medyanın sporla daha çok ilgilenmesine yol açmıştır. Spor olayının yalnızca ‘şimdiki zaman’ süreci içerisinde cereyan ediyor olması, izleyenlerine yapılandırılmış bir gerçeklik sunan televizyonun, bunu seçici gerçeklik konstrüksiyonları aracılığıyla gerçekleştirmek suretiyle milyonlarca, spor seyircisinin zihinlerindeki sportif anlam haritalarının oluşturulmasında ve şekillendirilmesinde etkili olmasına neden olmaktadır. Spor-Televizyon birlikteliğinin nasıl oluştuğunun ve sürdürüldüğünü anlayabilmek için; spor-boş zaman-tüketim ve televizyon arasındaki ilişkiyi incelememiz gerekmektedir.

Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte değişen sosyal yapı içerisinde spor, kendisine yepyeni bir yer bulmuştur: Önceleri iş’ten uzaklaşma için kullanılan spor, boş zaman süresinin artması ve sistem için ekonomik bir yer işgal etmeye başlamasıyla birlikte iş’e dönüşmeye başlamıştır. Sporun geçirdiği bu dönüşüm konusunda Lasch ve Huizinga’nın görüşlerinden yararlanacağız. Lasch’a göre “boş zaman diye tarif edilen yaşama diliminin kendisi zaten sanayi toplumunun organizasyonu ile birlikte ortaya çıkmış ve ona paralel bir gelişim göstererek, tepeden tırnağa ticarileşmiştir. Bugün dinlenmek ve tatil yapmak bile aslında ‘tüketmek’le eş anlamlı hale gelmiş iken, Pazar ekonomisini ve sanayiye organize eden güçler, boş zamanı da aynı mantıkla organize ederlerken oyunu(sporu) salt bir boş zaman alanı içinde yeniden var etmek iddiası bir yanılgıdır. Huizinga’ya göre ise; rasyonelleşen araçsal bir akla göre düzenlenen modern dünyada, ölümüne ciddiye alınan oyun, oyun olma özelliğini yitirmiş bir olgudur. Modern spor karşılaşmaları oyunu ‘iş’e dönüştürmüş, seyircinin hazzına tabi kılmış ve bizzat seyirciyi de kör bir edilgenlik konumuna geriletmiştir” (Kurt, Atayman ve Kurultay,1997, 120-126).

Bu yeni dönemde 'miş gibi olabilmenin' koşulu tüketmekten, daha fazla tüketmekten geçmektedir. İşte bunun için de artan boş zaman süreçleri 'tüketim toplumu' haline gelen kapitalizmin vazgeçemeyeceği zaman dilimi olmaktadır. Çünkü ekonominin daha fazla tüketime ihtiyacı vardır, bunun için de "yaratılan her toplumsal serbest zaman, ekonominin özellikle hizmet ve eğlence sektörüne yeni bir kazanç alanı açar, ideolojik açıdan ise, boş zaman süreçleri kitleleri her türlü toplumsal sorun karşısında kayıtsızlaştırmının, apolitikleştirmenin bir yolu olarak görülür" (Argın, 1992, 36). Kapitalizm tüketim ve boş zaman arasındaki ilişkide televizyon aracılığı ile kitlelere 'carpe diem' (günü yakalayın) mesajını aktarır. Şimdiki zamanın yaşanması ön plana geçirildiğinde yani geçmiş ve gelecek yerini bugün yaşanmakta olan şimdiki zaman aldığında spor ve televizyon arasındaki birliktelikte güçlenmektedir. Spor olayının şimdiki zamanda yaşanmasında "spor ve oyun sahasının sınırlarının belirlenmesi, saha içi sınırlamalar, spor yapma süresinin sınırlanması, bir tecrit etme , zaman ve mekan sınırları belirli yeni bir 'dünya' yaratma anlamıdır... Öyleyse spor ve oyun özleri gereği hep 'şimdi'de olan bir şeydirler"(Kurt, Atayman ve Kurultay, age, 73).

Sporun sürekli olarak şimdi'de gerçekleşiyor olması ve onu takip edenlere, her müsabaka için bir 'yeni'(yeni bir oyun- yeni bir heyecan hatta yeni bir hayat) sunuyor olması, bu alana yönelik müdahalelerin ve aşırı ilginin nedenlerinden sadece birisidir. Yeni dönemin en büyük özelliği, hayatın her alanını kâr amaçlı bir biçimde yeniden düzenlemesi ve medya dolayısıyla onu metalaştırmasıdır. Bu süreçte özellikle görsellik son derece önemlidir. Televizyon, gündelik yaşama ait değer ve rol kalıplarının oluşturulmasında, geniş kitlelere aktarılmasında ve korunmasında etkili olmaktadır. Statükoyu koruyan, geleneksel değerleri öne çıkartan, eşitsizlikleri meşrulaştıran yapıyı ile televizyon, hegemonyanın üretim araçlarından birisidir. 'Yapılandırılmış bir gerçeklik alanı' olan spor, medyanın haber oluşturma süreçleri içerisinde geçerken, yeniden düzenlenmekte ve 'neyi izleyip-izlemeyeceğimiz', hangi programların ya da hangi spor dallarının öne çıkartılacağına yine bu şekilde karar verilmektedir. Medya, spor olaylarını seçer ve bu seçiş işleminin kendisi nötr değildir. Medyanın belli ön kabullerine ve belirli kriterlere göre bağlı olarak oluşan bir durumdur. Medya, olayları sadece seçmekle kalmaz aynı zamanda bize anlam çerçeveleri de sunar, bizim tercihlerimizi de şekillendirir-geliştirerek, spor ile ilgili bir takım ideolojik değerlerin güçlenmesini de sağlar. Clarke'a göre; medyadaki spor sunumu sınırları belirlenmiş bölümler şeklinde karşımıza çıkar. Bu bölümlerin adları bazen spor dünyası olur bazen de başka bir şeyler olur. "Bu bölümler gazetelerin arka sayfalarında yer alır. Bu durum fiziksel ve görsel olarak sporu medyanın geriye kalan kısmından koparır. Onu farklı ve ayrı bir

verde izole eder/tutar. Bu durum sporun özel bir alan olduğu inancını yeniden üretir. Bu sınırlandırma medyada sıklıkla karşımıza çıkar. O, medya dünyasının düzenli ve öngörülebilir bir yapısını oluşturur. Bizi sporun medyadaki yeri ve içeriği konusunda beklentiye yöneltir. Mesela Cumartesi saat 12’de neler olacağını öğreniriz. Bu rutinleştirme spor dünyasının sürekliliği ve öngörülebilirliği konusunda bize bir duyarlılık kazandırır. Sporun medya vasıtası ile yapılan bu sunumu aktif bir yeniden sunum sürecini de içerir. Gördüğümüz şey olayın kendisi değildir. Bu dönüştürülmüş olay başka bir şeydir. Bu dönüştürme keyfi değildir, izleyicinin dikkatine konsantre olan bir ayıklama kriteri ile gerçekleştirilir” (Clarke&Clarke, age, 70-71).

Spor müsabakalarının bu şekilde düzenlenmesi, yoğunlaştırılmış ilişkiler toplamına ve sporda sonucun kısa bir süre içerisinde alınmasına yol açacaktır. Bunun en önemli sonucu ise sporun spor yapanlar kadar bir diğer önemli boyutu olan izleyiciler açısından yaşanabilecek heyecan ve gerilim duygusudur. Spor ve sportif etkinlikler artık ‘katılımdan çok izleme’ üzerine kuruludur ve katılım boyutu yerini izleme/seyretime boyutuna bıraktıkça, spor üzerinden toplumsal yaşama yapılan değer transferleri ve ideolojik aktarım hem daha hızlı gerçekleşmekte, hem de kitlenin benimseme düzeyi daha kolay gerçekleştirilmiş olmaktadır. Televizyon ve bir televizyon prodüksiyonuna dönüştürülen spor/futbol, bu izlemeye/seyretime dayalı davranış kalıplarının bireylerin zihinlerine yerleştirilmesini sağlamaktadır. Bunu yapmak için de, ‘yaşanan an’ın ‘canlı’ yayımla aktarılmasını kullanır, bu şekilde bireyler yaşanan olaya katılırlar ya da katılmaya zorlanırlar. “Modern toplumlarda televizyon, serbest zaman etkinliklerini de, neredeyse bütünüyle, tekeline almış ve bu ‘değerli’ zaman dilimi üzerine damgasını vurmuştur. Toplum, televizyonlarda yer alan ‘estetize edilmiş’ eğlenme biçimleri, haber, drama, mizah, müzik, spor vs. yolu ile kendini rahatlatırken, farkında olmadan iktidar değerlerini yeniden üretmektedir. Kapitalist toplumlarda hegemonyayı sağlayan esas gücün kitle iletişim araçları olduğu ve bu araçların ‘ideolojik’ işledikleri gözden kaçırılmamalıdır. Bir bütünsellik içinde televizyon, günümüz toplumlarında iktidar yapılanmasının en önemli aracı görünümündedir ve toplumsal iktidar seçkinlerinin sahip olduğu muazzam gücü temsil eder”(Arık, age, 61-63).

Televizyon’da yayınlanan programlar aracılığı ile boş zaman diye tanımladığımız ve iş hayatının dışında kalan zamanlarımız, planlanmakta ve düzenlenmektedir. Televizyonun geniş kitlelere ulaşabilmek için kullandığı alanların başında gelmekte olan futbol ile oluşturmuş olduğu birliktelik sayesinde, bugün ‘televizyon futbolu’ denilen yeni bir program ve oyun türü ortaya çıkmıştır. “Televizyon futbolu, seyircinin dikkatini her türlü teferruatından arındırılmış futbol maçına odaklaştırıyor, yönlendiriyor. Hedefi ise televizyonun

ayrılmaz ilkeleri olan eğlence, gerilim ve dramatikliğin mükemmel bir uyarlaması, böylelikle medyatik işlem futbol sporunun algılanışını değiştiriyor” (Klose,1993,374). Televizyon vasıtası ile oturma odalarımız birer minik stadyuma dönüşürken, futbol stadyumlardan ziyade ekran başında oturan topluluğa hitap eder bir hale bürünmüştür.

Gelişen bilgisayar teknolojisi ve oyun olanakları ile birlikte sadece çocukların ve gençlerin değil her yaştan bireylerin ilgisini üzerine çekebilen futbol oyunlarından da söz etmeliyiz. Çünkü Play Station 4, PES 2016, FİFA 2016, Football Manager 2016 Limited, NBA 2K16, Kinetict Sport Ultimate gibi sürekli olarak güncellenen ve oyunculara kendi takımlarını kurmak suretiyle futbol, basketbol ve diğer spor dallarını oynayabilme keyfini veren oyunlara olan talep her geçen yıl biraz daha artmaktadır. Ayrıca bu oyunlar aracılığı ile önümüzdeki dönemin futbola dair zihniyet dünyasının da yeniden biçimlendirilebileceği uygulamalar devreye sokulmaktadır. Kadın futbolcuların erkek takımların kadrolarına dahil edilmeleri ile başlayabilecek bu çizginin bir sonraki aşaması erkek futbol takımlarında mücadele edecek kadın futbolculara yer verilmesi şeklinde gerçekleşebilir. Futbolun toplumsal değerlerin denendiği ve hayata geçirildiği alan olma vasfı açısından söz konusu durum önümüzdeki süreç açısından önem arz edecektir. Bunun yanı sıra bugüne kadar futbol dünyasının içerisindeki yıldızların öne çıkartıldığı bu oyunlarda önümüzdeki dönemde sanal dünyada yaratılan yıldızların ön plana çıkabileceği bir aşamaya doğru bir gidiş de söz konusu olabilir.

2) FUTBOL/SPOR-MEDYA BİRLİKTELİĞİ

Televizyon ile futbol ya da spor arasında birlikteliğin kurulmasında ve geliştirilmesinde ‘profesyonellik’ anlayışının büyük etkisi olmuştur. Profesyonel spor özünde kapitalist toplumsal yapının bütün özelliklerini taşımaktadır. “Profesyonellik, kitleleri Pazar ideolojisine ve alışkanlıklarına hazırlamak ve biçimlendirmek ve bu biçimde tutup tüketime sevk etmek için geliştirilmiş paketleme, sunma, kısaca satıcılıkta tecrübe kazanmadır. Profesyonelleşme egemen global medya amaç ve pratikleri kültürüne entegrasyon sürecidir” (Erdoğan, 1995, 228-229). Profesyonelleşme sürecinde oyuncular, takımlar, oyunun oynandığı alanlar, takımların yönetim biçimleri ve yöneticileri de değişmiştir. Paranın ön plana çıktığı bu yeni süreçte, hayatın her alanında yaşanan metalaşma, spora ait bütün değer ve yargıların yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Kulüpler artık birer anonim şirket gibi yönetilen, borsada işlem gören işletmeler haline dönüşmüşlerdir. Dünyanın büyük şirketlerinde olduğu gibi, büyük kulüplerinde de ‘CEO’ları bulunmaktadır. Bu kulüpler adına geleceği planlayan, yatırımları yönlendiren, transferleri

gerçekleştirenler hep bu kişiler olmaktadır. Henüz Türkiye'deki kulüplerde bu uygulama başlamamış olsa da, yakın bir gelecekte benzer uygulamaların öncelikle ülke futboluna yön veren üç büyük kulüpte başlaması da kaçınılmazdır.

Profesyonelleşme süreci, sportif etkinliklerin bir oyun olma özelliğinden çıkartıp, ekonomik düzeyde işleyen bir alana dönüştürmüştür. Bunun sonucunda ise, kapitalist düzenin değerleri spor alanında egemen olmuş ve sporu biçimlendirmeye başlamıştır. Kazanma kültürü ve başarı elde etme arzusu her türlü sportif değer önüne geçmiştir. Artık, şerefli mağlubiyetlerin ya da ikinciliklerin bir önemi yoktur. Ne pahasına olursa olsun kazananın ve kazanmanın öne çıkartıldığı değer kalıpları spor ortamından, toplumsal yaşamın içerisine yollanmaktadır. Fair-play, dostluk, rakibine saygı, centilmenlik, oyuna ve oyunun değerlerine sahip çıkma davranışları yerini kazanmak için her türlü ortamın zorlandığı, rakibin küçük düşürüldüğü, şiddet ve baskının spor alanlarında uygulanır kılındığı bir ortama bırakmıştır.

Profesyonelliğin ve metalaşmanın en büyük etkisi taraftarlar ve oyuncular üzerinde gerçekleşmiştir. "Girişimci yapıların oluşması ve kapitalist eylemlerin meydana getirilmesi sporu dönüştürmeye başladı; bu yapılarla birlikte oyuncu ve spor takımları arasındaki ilişkiler değişti. Sporun profesyonelleşmesi ile beraber ise, öncelikle takım sahiplikleri el değiştirdi. Futbolcuların transfer olanakları ve maaşları da artış göstererek, spor, endüstriye tamamen eklemlendi ve böylelikle önemli bir ekonomik değer yaratılmış oldu"(Whitson,1998,28). Oyuncular, alınıp satılan ve üzerlerinde taşıdıkları formalar aracılığı ile aynı zamanda birer reklam panosudurlar. Formanın rengi ve kutsallığı, paranın dolaşıma girmesinin ardından yerine getirdiği işlevi değiştirmiştir. Artık forma rengi, daha fazla satılabilmesi için sürekli olarak değiştirilmekte ve formanın üzerindeki reklamlar, kulüplerin önüne geçmektedir. Bunun en güzel örneği 100. yıl için yaptırılan Galatasaray formalarında ana sponsor olan Avea'nın, formanın önüne geçen logosudur. Bir başka önemli örnek de Katalan halkının bayrağının sembolü konumunda olan Barcelona formasına reklam alınmasıdır. Barcelona kulübünün bu alanda önemli bir örnek teşkil ediyor olmasının nedeni; yıllarca her türlü siyasal ve toplumsal baskıya direnen kulübün, ekonomik gücün baskılarına daha fazla dayanamaması ve sonucunda da formasına reklam almasıdır. Bu örnek egemen iktidarların, ekonomik, siyasal, medyatik etkinlikleri kullanarak muhalefetin gücünü, etkinliğini ve dilini nasıl bozabildiğini ortaya koymaktadır.

Televizyon artık her şeye hükmetmektedir ve sadece futbol/basketbol ya da ön planda yer alan spor dallarında değil profesyonel boks müsabakalarında

dahi bu reklam süreci, boksörlerin vücutlarına reklam yansıtılmaktadır. Yakın bir gelecekte sadece kulüp takımlarının formalarına değil, ulusal takımların formalarına da reklam almaları süreci başlayacaktır. Bu süreç sponsor olan firmaların amblemlerinin formalarda yer alması ile aslında fiilen de başlamıştır. Oyuncuların adeta bir reklam panosu haline geldiği bu süreçte özellikle yıldız sporcular, kitlenin yönlendirilmesi için büyük bir misyon yüklenmiştir. Sistemin devamlılığı ve kitlelerin etkilenmesi için yıldız sporcular devreye sokulurlar. Medya sportif idollerin yaratılmasında ve sportif alanın dışında da kitlelerin tüketim anlayışlarına hitap edecek biçimde ekranlara getirilmesini sağlamaktadır. Medya bu idollerin yaşamlarını kutsamakta ve onların yaşantıları üzerinden neo liberal anlayışın gereklerinden birisi olan 'rekabet ve sürekli çalışmaya göndermede bulunmaktadır. Kitle kültürü ürünlerinin pazarlanmasında spor yıldızları reklam yıldızı olarak karşımıza çıkartılırlar. Amaç o ürünü alacak olan kitlenin, satın alacağı ürünle ilgi duyduğu yıldız aracılığı ile bir yakınlık kurmasıdır.

Uluslararası firmalar kendi ürünlerinin pazarlanmasında bu yıldız oyuncuları kullanırlar. Ürünlerinin tanıtımı için çekilen reklamlarda bu oyunculara yer verirler ve bu sayede ürünlerini daha geniş kitleler ile buluşturmuş olurlar. Kulüpler, transfer ettikleri ünlü futbolculara ödedikleri yüksek transfer bedellerini, bu futbolcuların kullanıldığı araçlar ile pazarlamakta ve forma satışı, maç anlaşmaları, internet üzerinden yapılan satışlar aracılığı ile ödemiş oldukları meblağın üzerinde bir geliri kasalarına aktarmış olurlar. Burada uygulanan strateji televizyon aracılığı ile bireysel yıldızların ön plana çıkartılması ve desteklenmesidir. Gösteri toplumunun spordaki uzantısı futbol maçlarıdır, bu karşılaşmaların yaratmış olduğu imgeler, insanlar arasındaki toplumsal ilişkinin kurulmasında etkili olarak gösteri toplumunun sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Bunun için de "Medya sporları modern kültür içindeki egemen mitlerin oluşmasını sağlamaktadır"(Real, 1989, 464).

Profesyonelleşmenin taraftarlar üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Taraftarlar artık sadece kulüpleri ile gönül bağı bulunan ve kulüplerinin müsabakalarını takip eden kişiler değillerdir. Taraftarlar, aynı zamanda kulübüne ait markalı ürünleri satan alan, maçları seyredilemek için yüksek bilet ücretlerini karşılayan ve takımının renklerini taşıyan resmi ürünleri hayatının her alanında kullanmaya başlayan müşterilerdir. Bu müşterileri stadyumlara çekebilecek yıldız oyunculara ihtiyaç vardır. Bu süreç içerisinde taraftarların, oyunla ve kendi yaşamları ile kurmuş oldukları bağlantı tamamen izleme/seyretime edimine indirgenmiştir. Bu indirgenme ise futbol sahalarında şiddet eylemlerinin daha fazla ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Gelişen teknolojik olanakları kullanmaya başlayan taraftarlar, internet üzerinde birbirleri

ile yazışmaya ve iletişimde bulunmaya başlamışlardır. Taraftarlar arasında gelişen örgütlenmeler, yeni toplumsal hareketler ile uyum içerisinde gelişmekte ve yaşanan olumsuzluklara bir arada karşı çıkabilmenin olanaklarını yaratmaktadır.

Futbol-Televizyon birlikteliği, stadyumları evlerimize taşımış ve yepyeni bir seyirci kitlesi oluşturmuşlardır. Seyirciler artık canlı yayın ögesinin bir parçasıdır. Maç izlerken günlük yaşamın sıkıntılarından kurtulan izleyici “çoğu kez öykünmeye dayalı bir etkinlik izlediğini unutuyor, futbolsever tuttuğu takımla, takımın renkleriyle öylesine özdeşleşiyor ki maçı ‘gerçek’miş gibi algılamaya başlıyor. Maçın tonu yükseldiğinde izleyiciler de kendilerinden geçiyorlar, duygularını denetleyemiyorlar. Futbol artık öykünmeye dayalı bir etkinlik olmaktan çıkmış, gerçek bir savaşa dönüşmüştür...Umberto Eco’ya göre, televizyonun önündeki futbol tutkunu oynamıyor ama konuşuyor, bu düşüncelerden çok, duyguların yoğun olduğu bir söylem biçimi; futbol tutkunları aynı duyguları paylaşıyorlar” (Büker, 1992, 73-74). Futbol tutkunlarını yaşadıkları bu duygusallık boyutuyla, kitle kültürü endüstrisi tarafından reklamlar aracılığı ile tüketime yönlendirilmektedirler. Futbol maçlarının dünya üzerinde çok geniş bir izleyici kitlesine hitap ediyor olması, dünya çapındaki organizasyonların artırılmasını ve futbol tutkunlarına yönelik yayınların özellikle prime time saatlerine yerleştirilmesine yol açmıştır. Futbol tutkunları bu yayınlar vasıtasıyla hafta sonunda oynanacak karşılaşmalar için bekleyiş içerisinde sokulurlar. Oynanacak olan karşılaşmanın atmosferi kitlenin daha çok heyecana getirilmesi için kullanılmakta ve gösterinin devam edebilmesi için her türlü yol denenebilmektedir.

Futbolun/sporun metalaşması ve televizyona özgü bir etkinlik türü haline dönüştürülmesinin ardından stadyumlar büyük bir yapısal dönüşüm geçirmişlerdir. Futbolun milyonları peşinden sürükleyen dev bir sanayi haline gelmesi, kulüp yöneticilerini-medya patronlarını daha fazla seyirciyi ekrana çekebilmek, onlara daha mükemmel koşullarda hizmet vermek ve hepsinden önemlisi onların tüketimlerini arttırmak için çeşitli projeler üretmelerine yol açmıştır. Bunun futbol sahalarındaki yansımalarının başında stadyumların yeni dönemin anlayışına uygun olarak inşa edilmeleri gelmektedir. Stadyumlar fordist dönemdeki standart işlevlerini terk ederek, yeni dönemde fonksiyonel bir niteliğe bürünmüşlerdir. İçerisinde restaurantlardan kafeteryalara, sinema ve oyun salonlarına kadar değişik aktivitelerin yerine getirilebileceği mekanlar olarak stadyumlar kabuk değiştirmişlerdir. Stadyumun içinde koltuklandırılma ve loca sistemi ile konfor artırılmıştır. Geliştirilen süper tribün koltukları projesine göre, futbolsever evindeki koltuğundan daha rahat bir biçimde maçını izleyecek

ve koluna bağlanabilecek mini ekran ile önemli pozisyonların tekrarını görebilecek ve saha içindeki konuşmaları da dinleyebilecektir.

Önceleri sadece sportif etkinlikler için kullanılan bu mekanlar, yeni dönemin esnek üretim koşullarında olduğu gibi farklı amaçlar için de kullanılabilir şekilde yeniden dizayn edilmişler ve adeta birer televizyon stüdyosuna döndürülmüşlerdir.

Toplumsal yaşam içerisinde sporun yerinin ve spora ayrılan kaynakların artması ile birlikte spor tüketimi yükselişe geçmiştir. Kentsel mekan içinde bireylerin spor yapabilecekleri yeni mekanlar oluşmaya başlamıştır. Orta ve üst sınıf mensupları için fitness merkezleri, tenis kulüpleri, golf kulüpleri gibi bireysel tüketime olanak veren sportif mekanlar açılmıştır. Stadyumlar, tıpkı Ritzer'in büyük alış veriş merkezlerini tanımlamakta kullandığı 'tüketim katedralleri'ne dönüşmüşlerdir. Yeni stadyumlar sadece sportif etkinliklerin düzenlendiği mekanlar olmanın ötesine geçerek birer yaşam alanı olarak faaliyet veren merkezler haline almışlardır.

Spor/Futbol, giderek televizyon-sponsorluk ve reklamın oluşturduğu bir üçgen içerisinde oynanmaya başlayan bir oyun haline almıştır. Sporun/Futbolun bu üç farklı kesime göre belirlenmesi ise, onun özellikle televizyona olan bağımlılığını arttırmıştır. Bunun sonucunda ise daha çok gelir yaratacak organizasyonların düzenlenebilmesi için, sporcular daha fazla efor sarf etmekte, daha çok sayıda maç oynamaktadırlar. Medyanın, futbol oyunu üzerindeki belirleyiciliğinin artması sonrasında futbol, halka ait bir oyun olma özelliğini yitirmiş ve üst sınıfların çıkarları ve eğlencesi için kullanılan bir oyun haline almıştır. "Fox medya kuruluşları başkanı Peter Chernin'in belirttiği gibi; 'spor; filmler, haberler, kitaplar gibi, tv eğlencesinin pek çok global dilinden sadece biridir'... Maçların naklen yayını ve ardından da spor programlarında tekrar gösterilerek en küçük ayrıntılarına kadar masaya yatırılması, medyanın oyun üzerindeki tahakkümünün maçın ardından da devam etmesine olanak sağlamaktadır" (Arik, age, 303-309). Televizyonla olan birlikteliği sonrasında futbolun hayatımız üzerinde kurmuş olduğu etki düzeyi yükselişe geçmiştir. Futboldaki metalaşma sürecinin hızlanması sonrasında oluşan 'yeni futbol' kalıpları ile birlikte futbol, tüketim kalıplarımızı biçimlendiren bir alan haline dönüşmüştür. Bu süreçte seyirci profili-gelir kaynakları ve futbola yüklenen anlam/değer kalıpları değişmiştir. "Küreselleşmenin avantajlarını paraya çevirme bakımından, yeni futbol ekonomisinin en önemli aracı bugün televizyonlardır... Sosyal anlamda, futbolun bir tüketim kalıbı oluşturmasında, temel araç televizyon olmuştur. Ekonomik anlamda ise televizyon, yeni futbol ekonomisinin kendisini yeniden üretiminde en önemli üretim faktörüdür"

(Akşar,2005, 7-22). Futbolun televizyon ile kurduğu birliktelik, ekonomik alanda yeni tüketim kalıplarının futbol üzerinden hayata transferi biçiminde gerçekleşirken; toplumsal alanda ise yeni değer yargılarının, rol ve statü modellerinin transferine olanak sağlamıştır. Ayrıca bu birliktelik toplumsal yaşam içerisinde kimliklerin üretilmesine ve yaratılan bu kimliklerin birbirleri ile yeni ilişki kalıplarını geliştirmeleri üzerinde de etkisi olmuştur.

DEĞERLENDİRME: EŞİTSİZLİKLER ÜZERİNDE YÜKSELEN SPOR

Spor somut/reel yaşamdan kopuk 'ayrıcalıklı bir alan' değil aksine sistematik ve kaçınılmaz bir biçimde toplumla bağlantılı bir alandır. Hargreaves'e göre; Spor toplumsal ilişkilerin bütünselliğinden türeyen sosyal olarak dolayımlanmış bir fenomendir. O, kültürün öteki veçheleriyle iç içe geçer/kaynaşır ve farklı ideolojik formlara bürünebilir. Spor medyası ve spor literatürü spora ilişkin olarak, spor bir eğlencedir, nötr bir alandır, apolitik bir alandır, herkese açıktır düşüncelerini hayata geçirmek suretiyle sıradan insanların sağduyusunda yer almakta olan unsurları teorize etmek suretiyle spor hakkındaki 'sağduyusal tasavvurları bilimsel olarak yeniden üretmiş olur. Böylece, "sıradan insanların yabancılaşmış bilinciyle sözü edilen literatürün ürettiği 'bilinç' birbiri ile örtüşür. Bu literatürün ürettiği tasavvurlar çeşitli mekanizmalar vasıtasıyla dolaşıma girer ve toplumun sosyal bilincine dahil olurlar. Spora ilişkin tercih edilen sağduyusal görüş idealize edilmiş bir görüştür. Spor genelde temel insan değerlerini tatmin eden gayri ciddi ve zevk veren bir aktivite olarak görülür. Gerçekliğin kendisi de bu bakışı onaylar. Sağduyu bize sporun herkese açık ve herkese ait olduğunu telkin eder ve spor bu şekilde nötr olarak konumlandırılır" (Hargreaves, J, 1985, 16).

Spor, bünyesinde farklı toplumsal tabakalara mensup kitlelerin ayrıştığı bir yapı arz etmektedir. Endüstri toplumlarında sosyal sınıfları ne olursa olsun tüm insanları kapsayan bir etkinlik olarak örgütlenen spor (aktif spor yapma eğilimi yükselen sosyal konumla ilintilidir) az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde belirli alanlarda ve tabakalarda konumlanmaktadır. Spor ağırlıklı olarak erkeklerin, gençlerin, orta ve yüksek gelir grubuna mensup olanların bir boş zaman uğraşısı olarak biçimlenmekte ve bütün spor kulüplerinde kadınlar daha az sayıda bulunduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde futbol tartışmasız bir numaralı spor dalı olarak geniş kitlelerin ilgisine mazhar olmakta ve diğer spor dallarının yaygınlaşarak gelişmesini engellemektedir. Buna karşın gelişmiş ülkelerde de futbol geniş kitleler için bir numaralı spor dalı olma özelliğine sahiptir ancak futbolun dışındaki diğer pek çok spor dalı da büyük ilgi çekmekte ve spor kültürünün oluşmasına katkıda bulunabilmektedir. Sportif alandaki eşitsizlik daha geniş bir alanda yaşanmakta

olan eşitsizliğin bir yansımasıdır. Bu yüzden sporun ideolojik önemi değerlendirilirken, sporun yapılanmasında, farklı toplumsal katmanlara yönelik uyarlanmalarında nasıl bir yerde durduğu son derece önem taşımaktadır. “Sporadaki politikanın ve spor politikasının tarihi, spor kurumları ve politik kurumlar arasındaki bir dizi şaşalı anlaşmazlıklar ve işbirlikleri olarak ve aynı zamanda politika ve spor dillerinin görünüşte kayda değer olmamakla birlikte ideoloji yüklü eklemleme dizisi olarak ele alınabilir. Spor, toplumsal eşitsizliğin ve ona eşlik eden ideolojilerin yeniden üretildiği bir alanı oluşturur...Birçok spor dalının sınıfsal konuma bağlı mahiyeti, profesyonel sporcuların toplumsal-iktisadi statüsüne bakıldığında kolayca görülebilir” (Rowe, 1996, 202-219). Rowe, üst sınıflara mensup olanların yaptığı sporlara örnek olarak Tenis ve Golf sporunu örnek verirken, daha alt sınıflara mensup olanlar için ise Boks ve Rugby örnek göstermektedir.

Farklı toplumsal katmanlara özgü beden kültürleri, farklı ideolojik yapılanmaların ve güç ilişkilerinin üretilmesine olanak sağlayacaktır. Bu konuda Pierre Bourdieu'nun geliştirdiği ‘habitus’ kavramı açıklayıcı olabilir. Bourdieu'ya göre, habitus sınıfa özgü sportif ‘zevkleri’ içerir. “Spor, her ne kadar türdeş olsa da sosyo-ekonomik üretim ilişkilerinin doğrudan bir aynası değildir. Spor egemen toplumsal ve kültürel ilişkileri sürekli olarak yeniden üretir. Sportif etkinlikler alanı meşru beden tanımlaması ile sporda beden meşru kullanımı üzerinde bir mücadele alanıdır. Her bir sınıfın kendi içindeki tabakalarında spor ile ilişkisi farklıdır” (Hargreaves(Jen), age, 12-13).

Bourdieu'ya göre, habitus; sadece pratikleri ve eylem algılarını düzenleyen yapıyı oluşturmaz, o, aynı zamanda oluşturulmuş bir yapı olarak sosyal dünya algısını düzenleyerek mantıksal sınıflara ayırma prensibidir de. Her bir sınıf yapısı, aynı zamanda farklı pozisyonlar, farklılıklar sistemi de olan kendi sınıf koşulu içindeki, pozisyonlardan ayrılan ilişkin özellikleri tarafından tanımlanır. Bourdieu, ‘sınıf habitusu’ ve ‘ekonomik ve kültürel sermaye’ ve ayrıca fazla zamanla belirlenen spor gibi ürünlerin kültürel tüketim veya edinim kalıplarında yapısal düzenliliklerin bulunduğunu ileri sürer. Toplumsal sınıflamadaki tüm davranış kalıpları habitus ile şekillenir, bu açıdan bir boş zaman etkinliği olarak nitelenen spor da habitus'a bağlantılıdır. Bunun için “Farklı sınıfların spordan beklentilerinin aynı olmadığı kolayca gösterilebilir. Fiziksel karları özelleştirenler (grubunda); vücudun dışını etkileyen, şıklık veya görünür kaslar isteyenler, vücutları için sağlık, gevşeme arzulayanlar (bulunurken); ya da dışarıya dönük karlar (grubunda) bir sporun getireceği toplumsal ilişkiler, olası ekonomik ve toplumsal avantajlar yer alır” (Bourdieu, 2002, 211).

Farklı varoluş koşulları yeni ve farklı habitusların oluşmasını sağlamaktadır. Bu açıdan dünün işçi sınıfı sporu olarak görülen ve üst toplumsal kesimler tarafından aşağılanan futbol, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde geçirdiği değişim sonrasında günümüzde orta ve üst sınıfların eğlencesi konumuna yükselmiş ve stadyumlara yapılan müdahaleler sonrasında belki de gelecekte içerisinde işçi sınıfı ve alt sosyal kesime mensup kitlelerin en alt düzeyde yer alacağı bir spora dönüşecektir. Bunun alt yapısı daha şimdiden stadyumlar içinde yapılan düzenlemelerle, lüks loca ve yeni mekanları ile hazırlanmaya başlanmıştır. Alt sınıf mensuplarının tribünlerin daha kötü yerlerine gönderilmekte ve hayatın zorlukları karşısında geliştirdikleri direniş için futbol maçları ve stadyumlar, şiddetin daha fazla yankılandığı yerler olmaktadır.

Önal Sayın'a göre, toplum imgesini ve ortak eylemin amaçlarını görebileceğimiz her yerde ideoloji vardır ve ideoloji her an hazır olabilmelidir. "Eğer ideoloji işlemek zorunda olduğu biçimini ve izlemek zorunda olduğu amaçları meşrulaştıran sosyal örgütlenmeyi ilgilendiren anlamlar sistemiyse, her yerde hazır ve nazır olabilmelerini işaret etmek gerekir. İdeolojik anlamlar tiyatro oyunlarında, sinemanın imge ve diyaloglarında, romanlarda, çizgi romanlarında dile getirilmektedir" (Sayın, 1999, 4). Günümüzde özellikle futbol, bu ideolojik anlamların dile getirildiği alanların başında gelmektedir. Bir ideolojik ürün olarak futbol, toplumsal gerçekliğin yalnızca bir parçası değildir, öteki fenomenlerle karşıtlığı içerisinde, kendi dışındaki başka bir gerçekliği yansıtır ya da çarpıtır. Ticari yanı ve profesyonel yönü ağır basan sportif etkinlikler; toplumsal yaşam içindeki sınıfsal, cinsiyet temelli, ırk ve etnik temelli eşitsizlikleri meşrulaştırır. "Profesyonel spor, tüm formlarıyla güç/iktidar yapısına ve toplumsal ilişkiler ağına entegre bir alandır ve modern kapitalist toplumlarda iktidar ve tahakküm ilişkilerinin (yeniden) üretilmesinde ve hegemonik iktidar yapısının konsolidasyonunda önemli bir katkıya sahiptir" (Gökalp,2005, 122). Spordaki eşitsizliğin katlanmasında küreselleşme sürecinin de büyük etkileri bulunmaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte neo-liberal politikalar evrensel boyutlara ulaşan hegemonik bir ideolojinin yerleşmesini sağlamıştır. Neo-Liberal politikaların spor alanındaki en önemli uzantısı hiç şüphesiz futboldur. Futbol, neo-liberal ideolojik anlayışın yerleştirilmesinde, dolaşıma sokulmasında ve kitlelere benimsetilmesinde yarattığı toplumsal etki ile aracı olmaktadır. Dünya futbol endüstrisinin yıllık cirosunun 216 milyar dolar gibi yüksek rakamlara ulaşması ile beraber futbol aracılığıyla tüm dünya küresel bir köy halini almıştır. "Appadurai, dolaşım halindeki dünyada, kültürel sınırlar boyunca akan devingen küresel görünümünün etnik, teknolojik, finansal, ideolojik ve medyayla ilişkili beş boyutu olduğunu vurgulamaktadır. Bu görünüm beraberinde insan, makine, para, imge ve ideolojilerin kültürel sınırlar boyunca

küresel ölçekte akışını olanaklı kılmaktadır. Bu bağlamda, sporda böylesi bir küreselleşme, spor dallarının onları oluşturan kurallar ve örgütlenmenin, spor dalının uygulanmasına yönelik yeni teknolojilerin ya da ekipmanların, sporcuların, antrenörlerin, onların kazandıkları ve kazandırdıklarının, seyircilerin, sporun medyadaki temsillerinin ve bunu olanaklı kılan alt yapının küresel ölçekte dolaşımı biçiminde algılanabilir” (Pala, 2005, 38).

Spor Sosyolojisi çalışan araştırmacılar açısından önümüzdeki dönem içinde üzerinde durulabilecek bazı çalışma konuları şunlar olabilir:

-Kapitalist üretim ilişkileri açısından spor özellikle de futbol nasıl bir yer kaplamaktadır? Futbolun var olan üretim ve tüketim ekonomileriyle olan ilişkisi nasıl bir yol izlemektedir?

-Futbol-Şiddet bağlantısı kadar futbolun özellikle ırkçı, homofobik, zenofobik yaklaşımlar tarafından ötekileştirme sürecinde yerine getirdiği işlev/işlevler nelerdir?

-Sporun/futbolun cinsiyet ayrımcılığının toplumsal hayat içerisinde kökleşmesindeki kültürel boyutlar üzerindeki etkileri nelerdir? Gündelik hayat içerisinde sportif etkinlikler bu tür ayrımcılıkları nasıl normalleştirmektedirler?

-Endüstriyelleşen sporun bahis, doping, şike gibi spor dışı kavramların kökleşmesindeki etkileri kadar sporun ruhunun yok olması üzerindeki rolü nedir? Metalaşan sportif etkinlikler sporun özünü nasıl etkilemektedirler?

-Büyük sportif organizasyonlar ile devletlerin ideolojik yaklaşımları arasındaki uyum ve denge nasıl mümkün olabilmektedir?

-Medya üzerinde yükselen profesyonel spor, her geçen gün biraz daha fazla medya-ekonomi ve ideoloji eksenine içerisine hapsolmakta ve biraz daha fazla kısır döngü içerisine girmektedir. Tüketime sınırsızlığı profesyonel sporun da sınırsızlığının önünü açabilecek midir? Önümüzdeki dönem dopingin serbest bırakılması tartışmaları daha fazla dillendirilecektir.

Rating getirmeyen, ilgi çekmeyen spor dalları ölüme mi terk edileceklerdir?

-Yeni döneme özgü uyarlamalar (Şirketleşme/borsaya açılma/logolu ürünlerin pazarlanması/tv kanalı açma vb.gibi, futbol ve futbol kulüpleri bağlantıları ile daha hızlı bir biçimde gerçekleşebilmektedir.)

-Küreselleşme olgusu (futbolda serbest dolaşım/futbol organizasyonlarının küreselleşmesi (medyanın etkisi ile)

-Futbol artık bir spor dalı olmanın çok ötesinde bir iktidar nesnesi haline bürünmüştür (ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal bir iktidar modeli ile karşımıza çıkmaktadır)

-Televizyon-reklam-yeni stadyumlar-yeni bir taraftar kitlesi oluşturuyor. Bu müşteri odaklı bir anlayışın futbol sahalarına yansımaları mı?

- Her bir kulüp aynı zamanda 'bir sivil toplum örgütüdür, bu açıdan kulüpler temsil ettikleri kitle ile kurmuş oldukları güçlü bağı, hayatın her alanına taşıyabilirler.

-Yeni spor dallarının ortaya çıkışı ve bu sporların toplumsal hayat ile olan ilişkilerinin arka planının irdelenmesi.

-Fair Play olgusu kadar kazanma ve kaybetme kavramlarının da yeni döneme göre yeniden tartışılması.

-Bedene yönelik politikaların yoğunluk kazanması ve spor-beden ilişkisinin ön plana geçirilmesi.

Kaynakça

AKŞAR, T., 2005, *Endüstriyel Futbol*. İstanbul: Literatür Yay.

ARGIN, Ş., 1992, "Boş Zamanın Toplumsal Anlamı Üzerine Notlar". *Birikim Dergisi*, Sayı: 43, ss.29-41.

ARIK, B., 2004, *Top Ekranda*, İstanbul: Salyangoz Yay.

BAMBERY, C., 2002, "Marksizm ve Spor", *Birikim Dergisi*, Sayı:158, ss.82-93

BONIFACE, P., 2007, *Futbol ve Küreselleşme*, (Çev.) İ. Yerguz, İstanbul: NTV Yay.

BOURDIEU, P., 2002, *Distinction, A Social Critique of the Judgement of Taste*, (İng. Çev.) R. Nice, Reprinted by Routledge, London

BÜKER, S. , 1992, *Tenisten Sonra Sodasız Viski*, Ankara: İmge Yay.

CLARKE, A.& CLARKE, J., 1985, "Highlights and Action Replays: Ideology, Sport and Media", *Sport, Culture and Ideology* içinde. (Der) Hargreaves, Jennifer, ss.62-87, London: Routledge & Kegan Paul.

DELLALOĞLU, B., 2003, *Frankfurt Okulunda Sanat ve Toplum*, İstanbul: Bağlam Yay.

ERDOĞAN, İ.,1995, *Dünyanın Çarpık Düzeni: Uluslararası İletişim*, İstanbul: Kaynak Yay.

GÖKALP, E., 2005, "Medya ve Spor ya da Spor/Futbol Medyası", *Toplum ve Bilim*, Sayı:103, ss.121-137

- HARGREAVES, J.,1985, "*Theorising Sport: An Introduction*", *Sport, Culture and Ideology* içinde.(Der)Hargreaves, Jennifer,ss.1-29, London: Routledge& Kegan Paul.
- HOBERMAN, J., 1984, *Sport and Political Ideology*, London: Heinemann Educational Books.
- KLOSE, A., 1993, "Televizyon Futbolu", *Futbol ve Kültürü içinde*. (Der) Bora,T.-Horak,R.-Rester,W., ss.373-383, İstanbul: İletişim Yay.
- KURT, M., ATAYMAN, V., KURULTAY, T., 1997, *Modern Sporun Dünü ve Bugünü*, İstanbul: Sorun Yay.
- PALA, Ş., 2005, "Anlam Ufuklarında Bir Kaynaşma: Oyun ve Spor", *Toplum ve Bilim*, Sayı:103, 21-43.
- REAL, M., 1989, "Sport and Spectacle", *Media Sports and Society*, (Ed.) Lawrence A.Wenner, ss.460-475, London&New York: Sage Pub.
- ROWE, D., 1996, *Popüler Kültürler: Rock ve Sporda Haz Politikası*, (Çev.) M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- SAYIN, Ö., 1999, "İdeoloji", *E.Ü.Sosyoloji Dergisi*, Sayı:7, ss.1-12.
- WHITSON, D., 1998, "Circuits of Promotion Media Marketing and the Globalization of Sport", *Media Sport* içinde. (Ed.) Lawrence A.Wenner, ss.57-72, London: Routledge.

SIYASİ NİHİLİZM BİR RİSK MİDİR?¹

Is Political Nihilism A Risk?

Cevdet Yılmaz*

Öz

Küreselleşme sonrası dünya neye benzemektedir? Daha riskli bir dünyada mı yaşamaktayız? Siyasi değerlerin bir anlamı var mıdır? Soruları odağında şekillenen bu çalışma günümüz dünyasının sıradan insanının nihilizm riskiyle nasıl yüzleştiğini sorgulamayı denemektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Nihilizm ve Risk

Abstract

How does our world look like after globalization? Do we live in a more risky world? Are political values still meaningful? This paper focuses on such matters and attempts to question how ordinary people confront the risk of political nihilism in today's world.

Key Words: Politics, Nihilism, Risk

Siyaset, Risk ve Nihilizm

Küreselleşme tartışmalarının sonrasında ortaya çıkan dünyanın neye benzediği ve insanların bu yeni koşullar içerisinde nasıl bir tipolojiye sahip oldukları üzerine pek çok şeyin yazılmadığı bu dünyada, modernizm sonrasında ortaya çıkan yeni insan profillerinin ürettiği anlamların iyi sorgulanmasına ihtiyaç vardır. Bu nedenle özellikle insan öznenin yeni koşullarda algı ve davranışlarının ele alınması başlı başına sosyal bilimlerin en büyük dertlerinden birisidir.

Bu bağlamda Bülent Diken'in Nihilizm (2011) çalışmasını iyi okunması gereken çalışmalardan birisidir. Küreselleşme fantezisinin sonun nasıl olacağı sorusunu cevaplamak için öncelikle 12 (on iki) siyah adam üzerine çok bilindik bir fıkrayı hatırlamakta yarar var. Özellikle hınç kavramı odağında günümüz koşullarını okumanın ironik bir örneğini de oluşturan bu fıkrada on iki siyah

---

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
Bu yazının oluşmasına aracılık eden Sayın Prof.Dr.Önal SAYIN'a en derin saygılarımı sunarım. Emeğiniz emanetimizdir.

birlikte vakit geçirirken bir cin peydah olur ve her birine bir dilek hakkı vereceğini söyler. “aman dikkatli olun, tek dilek hakkınız var!” diye uyarır. Birincisi beyaz olmak istediğini söyler. Cin onu beyaz yapar. İkincisi de aynı şeyi ister; cin onu da beyaz yapar. On ikinciye kadar böyle sürer. “Pekin senin dileğin nedir diye sorar cin? On ikinci önce diğerlerine, sonra cine bakar ve “Hepsini siyah yap der!” der (Diken, 2011. 43). Diken’e göre bu paradoksal bir mantıktır. Bu mantık ötekine zarar verebilmek için kendisine zarar vermeye razı olmaya benzemektedir. Bu davranış ve algı biçimi günümüz toplumunda arabesk bir mantığın değişik bir ifadesidir. Ya benimsin ya kara toprağın! Yâda ikimizi birlikte gömün!

Adalet ancak ve ancak ötekilerin keyfinin kısıtlanması yönünde bir talep olarak ortaya çıkar. Bu ruh halinin farklı biçimleri Türkiye’de insanların sürdürdüğü yaşamı, hiçbir şeyin güvenilir, hiçbir rehberin bulunmadığı akışkan modernizm’in kucağına itmiştir. Halkın çoğunluğunu otomatik olarak bir uçtan diğerine, bir nihilizmden diğer nihilizme itmektedir. Bu nihilist sürüklenmeyi açıklamak için kuşku ve güvensizlik söylemini açıklayan risk üzerine yazılmış cesur ve sağlam bir literatür bulunmasına rağmen belirli bir kültürel içeriğe ve topluma ilişkin referansları ve zihin açan tartışmaları takip etmek ve bağlanmak oldukça zordur. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı risklerden söz ederken kendi seçici yorumlarımız ve önem değeri yüksek değerlendirmelerimizi ikna edici bir dille ifade etme sorunların yaşanması kaçınılmazdır.

Bu sorundan hareketle küresel geçerliliği olan bir risk toplumu dili yakalama çabası yerine, daha sınırlı bir girişim olarak, yerel-kültürel eğilimler üzerinden bir risk toplumu teorisi geliştirmek cesur ve cazip bir girişim olabilir. Geliştirilecek risk kültürü dili, modern yaşamın gündelik halleri üzerine hem yapısal hem de süresiz ilişkileri kapsamaktadır. Bu tezin odağında aile ve kurumsal değişim ilişkileri temel hareket noktası olarak tespit edilebilir. Hareket noktasını öncelikle bireyselleşme sürecinin dönüştürücü etkileri bağlamında ele almak ufuk açıcı olabilir. Çünkü günümüz toplumlarında riskin dağılım kalıplarının değişmesi, çağdaş toplumun yaşam deneyim dinamiklerini de değiştirmiştir. Özellikle bireyselleşme özünde risk ve sınıf yapısı, kişilerarası ilişkiler ve istihdam ilişkilerinin dönüştürücü etkisi unutulmamalıdır. Bireyselleşme geniş kapsamda kişisel ilişkileri, siyasi katılımı, toplumsal eylem alanlarını radikal bir şekilde değiştirmektedir. Bu nedenle risk toplumunun temel hareket noktası toplumsal müzakere ve eylemlerin içeriğini geri dönülmez bir şekilde değiştirmiştir.

Risk toplumu dili temelde bir kültürel değişim dilidir. Bu dilin merkezi söylemi ise kapitalist sistemin ekonomik ve tekno-bilimsel kurgusunun günlük

uygulamalar aracılığıyla ürettiği tehlikeler ile anlaşılmaktadır. Kapitalist üretim sisteminin bireysel riskleri yaygınlaştıran ve tabii ki sanallaştıran dili sıradan insanı kişisel plan ve kariyeri ile bireyi yüz yüze bırakmaktadır. Kişisel planların değişim ve bireysel tabanda kurulması değişimin, çağcıl tutumla iltifat gören davranışlara sahip olmak ya da olduğunu göstermek üzerine kurulu bir siyaset ve siyasetçi görüntüsü, halkın içinden gelen söylem ve imajlarıyla popülerleşmektedir. Şüphe yok ki böylesi bir siyasi alan, siyasetten beklenen davranış kalıpları ve misyonun bu koşullar altında süresiz ve popüler ilişkiler yumağı ve imajı içerisinde yoğunluğu sürece ne kadar meşrudur? Özellikle medyanın popüler söylemlerle beklentinin gerçekleyicisi bir televizyon izleyicisi profiliyle önemli kılınan öncelikli çıkarları, son dönemin popüler programlama ve seyirciyi formatlama biçimlerini de siyasi katılım açısından belirlemeye başlamıştır. Renkli camın arkasında radikal bir programcı olarak *big brother* ruhunun her zaman var olduğu mesajını ileten bir yaklaşım, şüphesiz otantik izleyicilerin kendi olma şanslarını hem aktarılanlar hem de alıcıların siyasi yorum bilgisini açısından ciddi bir yabancılaşma nesnesi olarak işletmektedir.

İzleyicinin siyaseten duyarsızlaşmış yorum bilgisini açısından sadece ama sadece seyirci olan ve etkin bir özne olarak var olmaması kronik bir siyasi katılım biçimi olarak ortada durmaktadır. Györg Dalos'un (1984) Orwell'in 1984'üne benzer şekilde yazdığı Bindokuzyüzseksenbeşte çöken *Büyük Birader* diktatörlüğünde proleterler bir kaç günlüğüne de olsa iktidarı ele geçirirler. Proleterler bir kaç günlük iktidarlarında ideal toplum telakkisine uygun olarak, televizyon jimnastiği isminde bir programı hem sabah televizyonda göstermeye başlarlar. Bu ve buna benzer eylemlerin egemen planlayıcısı olarak parti, sabah jimnastiğine her parti üyesinin katılmasını zorunlu kılmıştır. Bu sayede zorunlu bir eylem olarak jimnastik, modern çağın en önemli buluşu olarak tanımlanan televizyon aracılığıyla yaygınlaştırılmaktadır. Bu sayede tek merkezden planlanan bir bakışla ideal yurttaş tipi yaratılmış olacaktır. Bu sayede akılcı bir planlama ve teknoloji evliliği siyasi kararların şekillenmesinde etkin bir şekilde kullanılacaktır. Ancak beklentinin tersine sabah jimnastiği için görevlendirilen tanınmamış bir kadın yoldaşın, saldırgan, azarlayıcı, hatta bazen aşağılayıcı bir tonda seslendiği beyaz camın önündekiler gerçekten korkmaya başlamışlardır. Beyaz camda gösterilen hareketler gerçekten güçtür. Bunun sonucunda, sabah jimnastiğinin gerçek amacı olan, mutlu insanı yaratmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle, eğlendirme, bilgilendirme ve eğitime aracı olarak tasarlanan televizyonun gündelik yaşam üzerinde yanlış bilinçlendirme görevini tam anlamıyla yerine getirdiği düşüncesi siyasetin televizyon aracılığıyla sunulma biçimini de belirlemektedir. Bu sayede siyasetin sunumu ve

katılım açısından yanlış bilinç normalleştirilmiş bir halde sürekli ama sürekli kendisini yeniden üretmektedir.

Sonuç olarak pazar ve piyasanın tercihlerinin ve dayatmalarının bu bilinç içerisinde bir şekilde sürekli tekrarının aslında bindiği dalı kesmeye çalışan insan imgesinden bir farkı kalmakta mıdır? Bu nedenle televizyon ve özellikle son dönemde sosyal medya aracılığıyla siyasetle ilgili ama siyaseten yoksunlaşma hali ilkel insanın yeniden yeni bir içerikle yaratılmasından başka bir şey de değildir. Modern düşüncenin aydınlanmanın mirasını yerken yarattığı yan etkiler ve tehlikelerin modernlik üzerinde yarattığı yeniden düşünme biçimleri şimdi nihilist siyaset için de geçerlidir. Yeniden ama kendi siyasi varlığının anlamı üzerine düşünmeye aday bir siyasi özneye her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır. Bu başlangıç ve bunun sonuçları şüphesiz farklı olasılıkların mümkün olabileceği iyimserliğini yaygınlaştırmanın ötesinde, büyüsü bozulmuş ve nihilizme saplanmış bir siyasetin hangi zeminde yeniden ve nasıl kurulacağını ipuçlarını belirleyebilir.

Kaynakça

DALOS, G., 1984, *Bindokuzyüzseksenbeş*, Alan Yayıncılık.

DİKEN, B., 2011, *Nihilizm*, Ayrıntı Yayınları.

PROFESYONELLEŞME, BÜROKRATİKLEŞME VE RASYONELLEŞME: MAX WEBER'İN GÖRÜŞLERİ¹

George Ritzer*

Çev.: Selin Atalay**

Öz

Henüz yeterince bilinmiyor olsa da, Max Weber, profesyonel meslekler ve profesyonelleşme, bürokratikleşme ve rasyonelleşme arasındaki ilişki konusu üzerinde çokça durmuştur. Onun fikirleri fazlasıyla günceldir. O, profesyonelleşmenin, bürokratikleşme gibi, toplumun rasyonelleşmesinin bir boyutu olduğunu kabul etmiştir. Günümüz sosyologlarının bir kısmının aksine Weber, profesyonelleşme ve bürokratikleşmenin karşıt gelişmeler olmadığını görmüştür. Son olarak Weber, profesyonel mesleğin, yapısalcı perspektif, süreç ve güç perspektifleri çerçevesinde ele alınması gerektiğini anlamıştır. Weber' in profesyonel mesleklere dair zengin kavrayışı iki etken ile ilişkilendirilebilir. İlk olarak O, profesyonel meslekleri rasyonelleşme sürecinin bir parçası olarak görmüştür. İkinci olarak da O'nun düşünsel süreci, Amerikan sosyologlarında görüldüğü gibi, özel muayenehanede çalışan hekimin istisnai durumunu, profesyonel mesleğin prototipi olarak ele alınışından etkilenmemiştir.

Bu makale, Max Weber'in çalışmalarında yer alan profesyonel meslek kavramının şimdiye dek kavranmamış önemini ele almaktadır. Benim analizim üç bölüme ayrılmakta. İlk önce Weber'in, Batı'nın rasyonelleşmesi ve buna karşılık dünyanın geri kalanında benzer bir tür rasyonelleşmenin gerçekleşmemesi üzerine olan geniş çalışmasında, profesyonel meslek kavramının yerine değineceğim. İkinci olarak, Weber'in konu üzerindeki dağıntık düşüncelerinden yola çıkarak, O'nun profesyonel meslek kavramını geliştirmem ve bu kavramı profesyonel meslekler üzerine güncel kavramlandırmalarla ilişkilendirmem söz konusu olacak. Son olarak da, Weber'in profesyonel meslekler ve bürokrasiler arasındaki ilişkiye dair fikirlerini ele alacağım. Weber' in profesyonel meslekler ve bu mesleklerin bürokratikleşme ve rasyonelleşme durumları ile olan ilişkisi üzerine düşüncelerinin günümüz sosyolojisi açısından büyük bir öneme sahip olduğuna inanmaktayım.

---

¹ Bu çalışma, Amerikan Sosyoloji Derneğinin 1974 tarihli yıllık toplantısında sunulmuş "Max Weber ve Profesyonel Mesleklerin Sosyolojik Analizi" başlıklı bildirisinin gözden geçirilmiş halidir. Bu çalışmamdaki yardımlarından ötürü Kenneth C. W. Kammeyer'e teşekkür etmek isterim.

* *Social Forces*, 1975, 53 (4): 627-634

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

la_celina@hotmail.com, selin.atalay@ege.edu.tr

Weber'in profesyonel meslekler üzerine fikirleri, meslekler sosyolojisi alanında küçük çaplı bir etki yaratmış olsa da, bu fikirlerle ilişkili olan bürokrasilere ilişkin çalışmasının, örgüt sosyolojisinin ortaya çıkışından itibaren, yapıtaşlarından biri olması ironiktir.

Weber' in örgüt sosyolojisi ve meslekler sosyolojisi alanlarındaki etkisinin farklı şekillerde gerçekleşmesinin nedenleri birden fazladır ve bu nedenler iki alanın tarihsel ve güncel durumlarına dayandırılabilir. Bununla birlikte, en önemli neden Weber'in iki kavramı sunuş şeklinde yatmaktadır. Bürokrasi kavramı, çalışmalarında genel olarak karşımıza çıkan bir kavram olsa da, günümüzde öne çıkan ideal-tip bürokratik örgüt formunda düzgün bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu özlü tasvir, Weber'in İngilizce'ye tercüme edilen ilk kavramlarından biri olmuş ve ideal tip kavramını araştırmak, sınamak ve genişletmek çabası güden örgüt kuramcıları için ufuk açıcı bir tasvir görevi görmüştür. Profesyonel meslek kavramı, Weber'in çalışmalarında yer alıyor olsa da, aynı şekilde bir özlü ideal tip muamelesi görmemiştir. Sonuç olarak, bu kavram Weber'in çalışmalarının bütünü içinden çıkarılmalıdır ve bu, 1968 yılında *Economy and Society [Ekonomi ve Toplum]* eserinin tercümesine kadar gerçek anlamda imkansız olmuştur. Bir bakıma profesyonel meslek kavramı (orijinalini okuyabilecek kadar iyi Almanca bilenler haricinde) Amerikan Sosyologları için gizli kalmıştır. Bundan dolayı, profesyonel meslekler üzerine sosyoloji literatüründe Weber'in etkisinin² nispeten az görülmesi şaşırtıcı değildir. Bu çalışmanın amacı, böylesine ciddi bir ihmali telafi etmektir.

Batının Prosefyonel Meslekleri

Weber'in çalışmalarının çoğunluğunun, Batı'da rasyonalitenin gelişimi ve dünyanın geri kalan bölümünde bu gelişmeyi engelleyen etkenler üzerine olduğu iyi bilinmektedir. O, Batı'da rasyonalitenin gelişimine neden olan çeşitli etkenleri araştırmış ve bu rasyonaliteyi bünyesinde barındırdığı düşünülen birtakım yapıları ele almıştır. Bu yapılar arasında pazar, bürokrasi ve profesyonel meslekler yer almaktadır. Buradan kasıtım, Weber'in düşüncesine göre profesyonel mesleklerin diğerleri kadar önem taşıdığını söylemek değildir. Lakin profesyonel mesleğin de Batı rasyonalitesinin önemli bir örneği olduğu açıktır.

Kalvenizm ve onun yarattığı çilecilik, Batı rasyonalitesinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Kalvenizm'in, kapitalizmin ruhu ve işleyişi ile, pazar ve bürokrasi ile bağlantısı, Amerikan sosyolojisi için bilinen kavramlardır. Weber'in

² Değişilmesi gereken önemli bir istisna, Weber'in çevirmeni Talcott Parsons' ın profesyonel meslek üzerine çalışmasıdır. Örnek olarak bakınız, Parsons (1939).

Kalvenist çilecilik ile profesyonel meslekler arasında kurduğu bağlantı ise daha az bilinen bir durumdur: “Bu çileciliğin açık ve ortak hedefi davranışın disipline edilmesi ve sistemli bir şekilde düzenlenmesidir. Bunun tipik temsilcisi ‘meslek sahibi kişi’ ya da ‘profesyonel meslek’ (*Berufsmensch*)’tir ve biricik sonucu sosyal ilişkilerin rasyonel bir şekilde düzenlenmesidir” (Weber, 1968:556). Burada Weber, Kalvenizm’in profesyonel mesleklerin ortaya çıkmasına neden olduğunu kast etse de, aynı zamanda özellikle kapitalizm ve bürokratikleşme temelinde Batı’da rasyonelitenin gelişmesinde, profesyonelleşmenin³ nedensel bir etkisi olduğundan bahsetmektedir: “Bütününde bu dünyevi çilecilik, kapitalizm ve bürokrasinin gerekli kıldığı profesyonelleşmenin çoğalmasını ve yüceltilmesini desteklemektedir. Yaşam, kişiler üzerine değil kişiler üstü rasyonel hedefler üzerine odaklanmıştır” (Weber, 1968:1200). Burada Weber, çalışmalarının genelinde görüldüğü gibi, nedenselliği, çok yüzeyli ve çok yönlü bir şekilde ele almaktadır.

Weber, profesyonelleri Batı rasyonelitesi ile bağlantılandırmanın yanında onları, Batı’da belirli kurumların gelişimi ile de ilişkilendirmiştir. İlişki, tabii ki çift yönlüdür. Profesyoneller, bu kurumların rasyonelleşmesine katkıda bulunurken, buna karşılık olarak rasyonelleşen kurumlar, profesyonel mesleklerin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Örnek olarak Weber (1968:1164), ortaçağ dini yönetiminden daha rasyonel bir kilisenin ortaya çıkmasını niteleyen dört etmeni ele almıştır. Bu listenin en başında “maaşları, teşvikleri, profesyonel görevleri ve kendine özgü yaşam şekilleri ile ‘dünyadan’ soyutlanmış profesyonel rahipliğin ortaya çıkışı” yer almaktadır. Buna karşılık, modern kilisenin ortaya çıkışının, profesyonel rahipliğin gelişimine katkıda bulunduğunu düşünmektedir.

Weber, profesyoneli birden fazla kurum ile ilişkilendirmiş olsa da biz burada onun, profesyoneller ve hukuk sisteminin gelişimi arasındaki ilişkiye dair argümanlarının detaylarına ineyeceğiz. Bir yandan, Weber (1968:775), hukukun rasyonel bir sistem olarak gelişimi için profesyonelin gerekli olduğunu savunmuştur: “hiçbir zaman, eğitilmiş uzmanların nihai işbirliği olmadan, kararlara bilinçli bir şekilde uygulanan kurallar bileşiminden oluşmuş resmi olarak düzenlenmiş hukuk ortaya çıkmamıştır.” Diğer yandan, rasyonel hukukun gelişimi profesyonelle ihtiyacı duyulmasını sağlamıştır: “Uzmanlaşmış hukuk bilgisine yönelik artan ihtiyaç profesyonel avukatın ortaya çıkmasına neden

---

³ Kolaylık sağlama düşüncesiyle bu çalışmada, profesyonel meslek, profesyonellik ve profesyonelleşme kavramlarını eşanlamlı bir şekilde kullanıyorum. Özleştirmeci için, profesyonel meslek, mesleki bir kategoriye; profesyonellik, kişilerin profesyonel meslek sahibi olduğu sürece (Ritzer, 1973); profesyonelleşme de, mesleklerin profesyonel meslek statüsüne geçiş sürecine işaret etmektedir.

olmuştur. Deneyim ve uzman bilgisine yönelik artan talep ve buna bağlı olarak hukukta rasyonelleşmenin artışına yönelik teşvik hemen hemen her zaman, ticaretin ve ticaretle uğraşanların artan öneminden ileri gelmiştir. Böylelikle yaratılmış olan yeni sorunların çözümü için, uzmanlaşmış, diğer bir deyişle rasyonel eğitim, kaçınılmaz bir gerekliliktir.”

Weber, farklı türlerden hukuk eğitimi ve bu farklı türlerin hukukun gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir. İlk olarak hukuk eğitimi, işe yeni giren bir kişinin, bu işle uğraşanlardan işbaşında işi öğrendiği zanaatkârlık, şeklini alabilmektedir. Bu türden eğitim, profesyoneldense zanaatkâr yetiştirmektedir⁴. Etkileri çerçevesinde ele alındığında, bu türden bir hukuk eğitimi, avukatların profesyonel olarak yetiştirildikleri eğitim türünün ürettiği gibi bir rasyonel hukuk sistemi üretmekte başarısız olmuştur. Onun yerine bu eğitim türü, “rasyonel bir sistemi kesinlikle hedeflemeyen, daha çok genellikle tekrarlanan durumlarda müşterilerin çıkarlarına yönelmiş pratik anlamda daha kullanışlı bir sözleşmeler ve icraatlar alanını hedefleyen... İçinden rasyonel bir hukuk sisteminin çıkamayacağı uygulamalar ve tutumlardan oluşan” (Weber, 1968:787), şekilci bir hukuk ortaya çıkarmıştır.

Hukuk mesleğinin gelişimi yönünde ikinci bir olasılık, Weber’in “ileri gelenler” ya da seçkinler olarak adlandırdıkları tarafından verilen eğitimidir. Böyle bir elit hukuk eğitimi sisteminin, profesyonel avukatı veya rasyonel hukuk sistemini doğurması mümkün görünmemektedir.

Son olarak, hem profesyonel avukatları hem de rasyonel hukuk sistemini üreten, avukat yetiştirmeye yönelik sistem bulunmaktadır. Bu eğitim sisteminde “hukuk, vurgunun hukuk kuramı ve ‘bilimi’ üzerine olduğu, hukuki fenomenlerin rasyonel ve sistematik bir şekilde ele alındığı, uzmanlaşmış okullarda öğretilir” (Weber, 1968:784-785). Bu türden hukuk eğitiminin en “saf tipi”nin temsilcisi, üniversitelerde verilen modern hukuk eğitimidir. Profesyonel avukatı yaratmasının dışında, “akademik hukuk eğitiminin ortaya koyduğu hukuki kavramlar, soyut normların özelliklerini taşır” (Weber, 1968:789).

İşte, profesyonel hukuk uzmanlarını yaratmaya ve rasyonel bir hukuk sistemini geliştirmeye ilişkin sözü geçen bu son yöntem, Batı’ya özgüdür. Diğer toplumlar, en azından kısmi olarak profesyonel hukuk uzmanlarını yetiştirmeye

⁴ Maalesef, Weber burada benim tartışmada sunduğum kadar açık değildir. Profesyonel kavramını, zanaatkâr-avukatı tanımlamak için kullanır. Böyle bir kullanım, profesyonelin ayırt edici özelliklerini belirsizleştirir. Böylelikle, ben bu türden eğitim yoluyla yetişmiş avukatı tanımlamak için zanaatkâr kavramını kullanmayı seçtim. Weber, profesyoneller ile zanaatkârlar arasındaki fark konusunda karmaşa yaşarken yalnız değildir. Daha yakın bir zamanda bu karmaşayı Arthur Stinchcombe (1959)’de görmek mümkündür.

yönelik böyle bir sistemden yoksun oldukları için, bir rasyonel hukuk sistemi geliştirememişlerdir. Geniş bir düzlemde Weber (1968:883), “katı surette hukuk uzmanları tarafından şekillendirilen hukuk seviyesine, Batı dışında herhangi bir yerde ulaşamadığını” savunmuştur.

Weber aynı zamanda, bir rasyonel hukuk sisteminden neden yoksun olduklarını anlamak adına belirli toplumları incelemeye almıştır. Hindistan’daki hukuk sistemini tartışırken (1968:817), “kimse bu alanın eğitiminde ve uygulamasında uzmanlaşmadığı için ... rasyonelleşme sürecine girmemiştir” diye yazmıştır. Çin konusunda ise Weber (1968:818), “hukuk danışmanlarının içinden çıkacağı uygun bir sınıf olmadığını ve uzmanlaşmış hukuk eğitimin bulunmadığını” öne sürmüştür.

Rasyonel hukuk sisteminin gelişimi için eğitilmiş hukuk uzmanının önemli olduğu fazlasıyla nettir: “ kararlara uygulanan bir ilkeler serisini oluşturan, resmi bir şekilde ayrıntılandırılmış hukuk, eğitilmiş uzmanların belirleyici işbirliği olmadan hiçbir zaman var olmamıştır” (Weber,1968:775). Bununla birlikte Weber daha da ileri gitmiş ve profesyonel hukuk eğitiminin *yegâne* belirleyici etmen olduğunu savunmuştur. Hukukun gelişimini şekillendirebilecek konumda profesyonellerin bulunduğu yerde, bu hukukun rasyonelleşmesi muhtemeldir. Bu türden bir “hukuk-ıçı” [“intrajuristic”] etmen, genel ekonomik ve toplumsal şartlardan çok daha önemlidir: “hakim olan hukuk eğitimi türü, diğer bir deyişle, hukuk uygulayıcılarının yetiştirilme şekli, herhangi bir diğer etmenden daha önemli olmuştur” (Weber, 1968:776).⁵

Bu bölümün büyük bir kısmını, Batı’daki profesyonel hukuk uzmanı tartışmasına ayırmış olsam da, aynı tartışma genel anlamda profesyonel mesleklerin gelişimi için de geçerlidir. Yani, profesyonel mesleğin geniş çaplı gelişimi sadece Batı’da görülmektedir. Bununla birlikte, Batı dışında izole bürokrasiler bulabildiğimiz gibi, farklı toplumlarda da profesyonelleri görmek mümkündür. Fakat bu gördüklerimiz fazlasıyla az sayıdadırlar ve Batı’nın profesyonelleri ile niteliksel farklılıklar taşımaktadırlar. Genel anlamda, diğer toplumlar profesyonellerin yükselişine engel olacak durumlar yaratmışlardır. Örnek olarak Weber’in Çin tartışması ele alınabilir: “Sınavlar yolu ile kontrol edilen eğitimsel başarılar, profesyonel vasıfları diğer vasıflardan ayırmanın tam tersi olan bir işlev yerine getirmiştir... Arınmış kişinin bir araç olmadığına, Batı’nın belirli bir meslek anlayışına radikal bir şekilde zıt olan evrensel kişisel

---

⁵ Burada, Weber’in Marx ile yürüttüğü tartışmalarından birine giriştiğini ya da en azından bu durumda, özel etmenlerin ekonomik değişkenlerden çok daha önemli olduğuna dikkat çekerek, Marx’a karşı pozisyon aldığını düşünüyorum.

yetkinliğin etik idealine ilişkin Konfüçyüsçü ilke, profesyonel okullaşma ve uzmanlaşmış yetkinlik kavramlarının önünü kapamıştır” (Weber,1968:1049).

Bu bölümde Weber’in profesyonel mesleklere yönelik ilgisini ve O’nun Batı’nın rasyonelleşmesi ile ilgili düşünsel sürecinde profesyonel mesleklerin yerini göstermeye çalıştım. Şimdi, meslekler sosyolojisi özelinde günümüz sosyolojisinde ilgi alanı haline gelmiş iki konuya yöneleceğim. Önce, Weber’in profesyonel meslek kavramlandırmasından söz edeceğim. Sonrasında, bürokrasiler ve profesyonel meslekler arasındaki ilişki üzerine Weber’in düşüncelerini ve bu düşüncelerin, konu üzerindeki güncel çalışmalara etkisini tartışacağım.

Profesyonel Mesleklerin Belirleyici Özellikleri

Profesyonel meslekler literatürünün önemli bir bölümü, profesyonel meslekleri diğer mesleklerden ayıran özellikler üzerinedir. Profesyonel mesleklerin tanımı, yapısalcı yaklaşım, süreç ve güç yaklaşımları şeklindeki üç sosyolojik yaklaşım yoluyla yapılmaktadır. Yapısalcı yaklaşım tarih üstü bir konumdan, profesyonel mesleklerde bulunan, profesyonel olmayan mesleklerde bulunmayan bir dizi sabit özelliğe işaret etmektedir. Greenwood (1957) ve Goode (1957), profesyonel mesleklerin tanımında yapısalcı yaklaşımın klasik örneklerini sunmaktadırlar. Süreç yaklaşımında, bir mesleğin profesyonel meslek olmak için içinden geçmesi gereken tarihsel süreçler üzerine odaklanılmaktadır. Bu türün temsilcileri arasında Caplow (1954) ve Wilensky(1964)’nin çalışmaları yer almaktadır. Ritzer (1972) bu iki yaklaşımın, süreyin tam profesyonel ucunda, diğer profesyonel olmayan ucunda yer alanlardan daha fazla belirleyici özellik taşıyanların yer aldığı bir profesyonelleşme süreyi fikrinde birleştirilebileceğini savunmaktadır.

Üçüncü ve en modern yaklaşım, güç yaklaşımıdır ve Eliot Freidson (1970)’in çalışmalarında ortaya çıkmıştır. Burada, profesyonel mesleklerin en önemli yegâne özelliği, iş görevleri üzerinde oluşturdukları tekeldir. Profesyonel bir meslek, böyle bir tekeli ancak devleti ve kamuoyunu böyle bir hakka ihtiyaçları olduğuna ve bunu hak ettiklerine inandırarak elde edebilir. Güç yaklaşımı, benim görüşümce, süreç yaklaşımı ve yapısalcı yaklaşıma karşıt değildir ve yapısalcı bir duruştan güç, profesyonel mesleğin belirleyici bir özelliğidir. Gücü, profesyonelleşme güdüsü temelinde itici bir kuvvet ve aynı zamanda profesyonel mesleklerin belirleyici özelliklerinden biri olarak görmek mümkündür.

Weber’in çalışmalarında, yapıları, süreçleri ve gücü bir araya getiren modern yaklaşıma çok yakın bir kavramlandırma bulunmaktadır.

İdeal-tip bürokrasi kavramından farklı olarak Weber, profesyonel mesleğe ilişkin açıkça tasvir edilmiş bir tanım sunmamaktadır. Profesyonel mesleğin belirleyici özellikleri, Weber'in profesyonel meslek olarak ele aldığı belirli mesleklere ilişkin tartışmalarında yer almaktadır. Profesyonel mesleğe ilişkin belirleyici özellikleri en açık şekilde ortaya koyduğu yer, rahipliğe ilişkin tartışmasıdır. Ayrıca O, profesyonellik süreyi fikrini kabul etmekte ve gücü profesyonelleşmenin önemli bir boyutu olarak görmektedir.

Weber, rahibi süreyin bir ucunda yer alan ideal tip olarak görürken, farklı zamanlarda büyücü, sihirbaz ya da kahin olarak adlandırdığı ideal tip, süreyin diğer ucunda yer almaktadır. Rahip, ideal tip profesyonel meslek iken, büyücü ideal tip profesyonel olmayan meslektir. Weber gerçekte, bir süreyin söz konusu olduğunu ve rahip ile büyücü arasında net bir ayırmaşmanın olmadığını kabul etmektedir. Buradaki ideal tipler, Weber'in çalışmalarında olduğu gibi, gerçekliğin bir tanımı değil bulgusal araçlardır. Rahip ve büyücü için şöyle demektedir: "iki karşılaştırılmış tip birbiri içine akmaktadır" (Weber, 1968:425). Böyle bir bakış açısını, profesyonel meslek çalışmalarındaki süreç yaklaşımı ile uyumlu buluyorum.

Rahip ve büyücünün özelliklerini tasvir ederken Weber, profesyonelleşme sürecindeki güç boyutuna da değinmektedir. O, büyücünün "mucize ve vahiy şeklinde ortaya çıkan kişisel güçlerinden (karizma) kaynaklanan" (Weber, 1968:425) nüfuzunu kullandığını düşünmektedir. Büyücünün gücü, karizmatik otoritesinden gelmektedir. Onun eğitiminin bir kısmı, "yeniden doğuşun hedeflendiği, irrasyonel araçların kullanıldığı bir 'uyanış' sürecini kapsarken diğer kısmı tamamen ampirik bilgi ışığında gerçekleşmektedir (Weber, 1968:425). Büyücü rasyonel-olmayan bir figürdür. Onun gücü ve aynı zamanda eğitimi rasyonel olmayana dayanmaktadır. O, rasyonel olmayan toplumlarda güçlüdür. Fakat Batı, rasyonelleşme yolunda ilerlemektedir ve dolayısıyla tahmin edilebileceği gibi, büyücü gücünü, fazlasıyla rasyonel olan rahibe teslim edecektir. Rasyonel bir toplumda büyücü, diğerlerini, bir dizi hak ve ayrıcalığı hak ettiğine ikna edemez. Diğer taraftan, rasyonel toplumla uyum içinde var olan rahip, önemli bir konuma, görece olarak kolay bir şekilde gelir.

Weber (1968:425) için rahip, "özel bilgi, sabit bir doktrin ve mesleki yeterliliklerden ibaret olan profesyonel donanımı" ile büyücünden ayırt edilmektedir. Bahsi geçen üç unsur, rahibi (genel anlamda profesyoneli), ayırt etmede çok önemli olsa da, Weber'in profesyonel mesleklere ilişkin düşüncesinde kritik boyut olan eğitim programının yapısı karşısında bu üç unsur, ikincil konuma geçmektedirler: "rahip ve sihirbaz arasındaki ayırım, iki

durumda farklılaşan eğitimin yapısına dayandırılarak niteliksel bir temelden yapılmalıdır” (Weber, 1968:425). Rahibi, irrasyonel ve ampirik bir eğitim alan büyücüden ayıran en önemli şey, aldığı rasyonel ve teorik eğitimidir. Weber için rasyonel eğitim çok önemli olsa da, profesyonellerin (bu durumda rahiplerin) ne için eğitim aldıkları sorusu gündeme gelmektedir. Günümüzde, sistematik bilginin, profesyonel mesleklerin belirleyici özelliği ve profesyonel meslek eğitiminin hedefi olduğunu savunmaktayız. Bu terminolojiyi tam anlamıyla kullanmasa da Weber (1968:426), bu düşünceye şöyle derken yaklaşmaktadır: “ ‘Doktrin’, rahipliğin temel özelliklerinden biri olarak zaten oluşturulmuştur. Doktrin öne çıkan işaretlerinin dini kavramların rasyonel sistemi ve (bizim için burada son derece önem arz eden) ‘aydınlanma’ görünümünde olan tutarlı ve sabit bir doktrine bağlı sistematik ve dini etiğin gelişimi olduğunu varsaymaktayız.”

Weber’in rahiplik tartışmasında sunduğu, profesyonel mesleğin belirleyici birkaç özelliğini açıklamış bulunmaktayım:

1. Güç.
2. Doktrin veya genel sistematik bilgi.
3. Rasyonel eğitim.
4. Mesleki yeterlilikler.

Rahipliğe ilişkin tartışmasında Weber, birkaç farklı profesyonel meslek özelliğine de değinmektedir:

5. Uzmanlaşma. “Rahipliğin önemli bir özelliği, inançsal bir teşebbüsün yönetiminde uzmanlaşmış belirli bir insan grubunun varlığıdır” (Weber, 1968:426).

6. Tam zamanlı meslek. “Hem metafizik rasyonelleşmenin hem de dini etiğin tam olarak gelişmesi, inançla ve ruhların iyileştirilmesine ilişkin pratik sorunlarla devamlı olarak uğraşan profesyonel bir eğitim almış ve bağımsız rahipliği gerekli kılmaktadır” (Weber, 1968:426).

7. Bir alıcı grubunun varlığı. Weber, rahiplik tartışmasının birden fazla bölümünde meslekten olmayanlara veya bir alıcı grubuna yönelik ihtiyaçtan söz etmektedir.

8-11. Çalışma ücretleri. Teşvikler. Profesyonel görevler. Farklı bir yaşam şekli (profesyonel meslek kültürü): “ Çalışma ücretleri, teşvikleri, profesyonel görevleri ve farklı yaşam biçimleri ile ‘dünyadan’ izole olmuş profesyonel rahipliğin yükselişi” (Weber, 1968:1164).

Weber'in düşüncesinde rahipleri, büyücülerden ayırt etmeye yarayacak on bir özellikten oluşan bu liste, profesyonel meslek özelliklerini sıralama çabasını gösteren günümüz çalışmalarına, kayda değer derecede benzemektedir. Dahası, böylesi özellikleri sıralamaya ilişkin herhangi bir çaba, en azından örtük şekilde, Weberyen anlamda bir ideal tip geliştirme çabasıdır. Son olarak, günümüzde meslekler konusunda eğitim alan öğrencilerden birçoğu, meslekler ve profesyonel mesleklerin birlikte bir süreyi oluşturduklarını ve bir mesleğin, bu süreyin profesyonel ucuna doğru ilerleme becerisinde, gücün çok önemli bir etmen olduğunu kabul etmeye başlamaktadırlar. Dahası, meslekler sosyolojisi alanındaki güncel çalışmalar, Weberyen anlayıştan birçok şey kazanabilir. Maalesef günümüzde, Weber'in yarım yüzyıldan fazla süre önce keşfetmiş olduğu şeyi yeniden keşfetmek zorunda kalmaktayız. Dahası, Weber'in meslekler sosyolojisi alanına yaptığı tanınmayan katkı, profesyonel meslekler ve bürokrasiler arasındaki ilişkiye dair fikirlerinde yatmaktadır. Şimdi bu konuya değineceğim.

Profesyonelleşme Ve Bürokratikleşme

Meslekler sosyolojisi alanında tartışılan, en sıcak tartışmaları ateşleyen ve en dikkat çekici konu profesyonelleşme ve bürokratikleşme arasındaki ilişkidir. En azından günümüzde, en kabul edilir düşünce, bu iki sürecin (ve bu süreçler sonucu ortaya çıkan yapılar, profesyonel meslekler ve bürokrasilerin), en azında belirli bir dereceye kadar, birbirine zıt olduklarıdır. Bu zıtlık en açık şekilde, profesyonelin bir bürokraside çalışması durumunda, iki normatif sistem arasında temel farklılıklar bulunması dolayısıyla çatışmaya düşeceğini savunan literatürde kendini göstermektedir (örnek olarak bakınız, Scott,1966.). Buna rağmen, günümüzde gerçekleştirilen birden fazla çalışma, profesyonelleşme ve bürokratikleşmenin birbirlerine zıt oldukları varsayımına gölge düşürmüştür (Bucher ve Stellings, 1969; Engel, 1969; Hall, 1967; Litwak, 1961; Montagna, 1968; Smigel, 1969).

Bürokratikleşme ve profesyonelleşme arasındaki ilişki konusunda, Weber'in birçok tartışması bulunmaktadır. İlginç bir şekilde, bu konuya ilişkin konumu, iki sürecin birbirine zıt olduklarını savunan eski düşüncedense, daha çok günümüz çalışmaları ile aynı çizgidedir. Weber'e göre, bürokratikleşme ve profesyonelleşme, Batı'nın rasyonelleşmesinde, birbirini tamamlayan süreçlerdir. Dahası, profesyonelleşme süreci, Weber tarafından daha çok bürokrasilerde ortaya çıkan bir süreç olarak görülmektedir. Weber'in düşüncesinde, bu iki süreç birbirinden ayrılamayacak şekilde iç içe geçmiştir. Weber genel anlamda, bürokrasilerde var olan "bürokratik-profesyonel"

(Ritzer,1972:345) ile ilgilenmekte ve iki sistemi dengelemeye çabalamaktadır. Weber'e göre, Batı'daki rahip ve asker, bürokratik-profesyonellere örnektir.

Weber'in düşüncesini, profesyonelleşme ve bürokratikleşme arasında kaçınılmaz bir zıtlık olduğunu varsayan ilk dönem Amerikan meslekler sosyolojinden ayıran nedir? Weber'in düşünme şeklini ayıran bir fark, onun, Batı'nın rasyonelleşme sürecine yönelik daha geniş anlayışında yatmaktadır. Rasyonelite ele alındığında, profesyonelleşme ve bürokratikleşmenin, artan rasyonelliğin, ilişkili nedenleri ve sonuçları olduğunu görmek nispeten kolaydır. Buna karşın, Amerikalı meslek sosyologları, bu iki süreci ayrı ayrı ele almış ve böylelikle aralarındaki ilişkiyi gözden kaçırmışlardır.

Weber ve birçok Amerikalı meslek sosyologu arasındaki ikinci fark ise özel muayenehanesinde çalışan hekime gösterdikleri dikkatin dozundan ileri gelmektedir. Bu mesleğe, Weber az bir ilgi gösterirken profesyonel meslek üzerine çalışan Amerikalıların büyük bir bölümü çalışmalarını bu meslek üzerine kurmuşlardır. Bu münferit ve birçok yönden atipik meslek, Amerikalıların, profesyonelleşme ve bürokratikleşme arasındaki ilişkiye dair düşünme şekillerini tahrif etmiştir.

Diğer mesleklerden farklı olarak, özellikle 1800'lerin sonu ve 1900'lerinden ortası arasında hekim, formel örgütlerden ayrı bir yerde var olmuştur. Bu yıllarda hekimler bir özerklik etiği geliştirmiş ve böylelikle kendilerini, içinde görev aldıkları durumlarda, bürokrasi ile çatışma içinde bulmuşlardır. Meslek sosyologları, profesyonelleşme ve bürokratikleşme zıtlığı konusunu, işte bu münferit vakadan yola çıkarak genellemişlerdir. Aslında, birçok profesyonel meslek, bürokrasiler dışında var olmamış ve böylelikle hekimin yaşadığı çatışma durumunu yaşamamıştır. Yakın zamanda, hekimin kendisi bile, kendini bürokrasilerde çalışır halde bulmakta ve meslek sosyologları da hekimlerin bürokrasilerin içinde var olabileceğini keşfetmektedir. Özel muayenehanede çalışan hekim üzerine yoğunlaşmış olması, bürokratikleşme ve profesyonelleşme ilişkisi konusunda, meslek sosyologlarının düşünme şeklini bozmuştur. Bu istisnai durumu göz ardı ettiği için, Weber'in fikirleri çok daha geçerlidir.

Profesyonelleşme ve bürokratikleşme bağlantısına ilişkin örnekler, Weber'in çalışmalarında sıklıkla görülmektedir. Genel olarak O, "tüm tahakküm şekillerinin bürokratikleşmesinin, 'rasyonel olguculuğun' ve uzmanın profesyonel kişiliğinin gelişimini ilerletmekte" (Weber, 1968:998) olduğunu savunmaktadır. Böylesi genel ifadeler ek olarak Weber, belirli ortamlarda profesyonelleşme ve bürokratikleşmeyi ilişkilendirmiştir:

Ordu. “Profesyonel kalıcı orduların gelişimine sadece bürokratik ordu yapısı izin vermektedir...” (Weber, 1968:981).

Din. “Profesyonel rahipliğin yükselişi... bir tür zorunlu örgütte meydana gelmelidir” (Weber, 1968:1164). “Bütün olarak bu dünyevi çilecilik, kapitalizm ve bürokrasinin ihtiyaç duyduğu profesyonelleşmenin ortaya çıkması ve yükseltilmesini desteklemektedir” (Weber, 1968:1200).

Bu ifadelerde ve çalışmasının genelinde açıkça görüldüğü gibi Weber, profesyonelleşme ve bürokratikleşme arasında bir zıtlık görmemiştir. Bu iki süreç, Batı rasyonelleşmesinde birbirini tamamlayan süreçlerdir.

Weber'in çalışmalarının büyük bir bölümü profesyonelleşme ve bürokratikleşmenin tamamlayıcılığına vurgu yapsa da, bu iki süreç arasında bir uyumsuzluk gördüğü noktalar da bulunmaktadır. Weber, tabii ki, bürokratikleşmenin, akılsız rutinleşmenin “demir kafesine” yol açtığını düşünmektedir. Bürokrasinin verimliliğini takdir etse de, yarattığı hayatın mekanikleşmesine tepki duymuştur. Çalışmalarının belirli noktalarında, az da olsa, korkunç bir kader olarak gördüğü şeyden geri dönülebileceğine, ya da en azından bu kaderin iyileştirilebileceğine yönelik bir umut beslediği görülmektedir. Uzmanlaşmış, rutinleşmiş ve rasyonelleşmiş olsalar da, hayatın bürokratikleşmesine en azından belirli bir dereceye kadar direndiği görülen profesyonellerin varlığı söz konusudur. Avukat, bürokratikleşmeye direnmeye meyilli ve akılsız rutinin içine girmektense Weber'in “hukuki yaratıcılık” olarak adlandırdığı şeye başvuran bir profesyonel olarak görülmektedir. Weber (1968:886), avukatın, akılsız rutine karşıtlığının altını çizmektedir: “Kararı (ve ayrıca gerekçeyi) çıkarması için bulguların (ücret ile birlikte) içine atıldığı bir slot makinesi gibi mevzuat ve sözleşmelerle sınırlandırılmışlık, modern avukat için gurur kırıcı bir durumdur ve kodlanmış resmi mevzuat ne kadar küresel bir hale gelirse, bu durum da o kadar can sıkıcı bir hal almaktadır.”

Weber'in umutları, bürokratik devlet memurundan ayırttığı profesyonel siyasetçi üzerinde yükselmektedir. Tabii ki Weber, birçok modern siyasetçinin avukatlıktan geldiğini görmüş ve böylece siyasetçilere ilişkin görüşleri, avukatlara ilişkin görüşleri ile yakın bir şekilde bağlantılı olmuştur. “Meslek Olarak Siyaset” adlı bilinen çalışmasında da Weber siyasetçi ve devlet memuru arasındaki farkı kısa ve öz bir biçimde anlatmaktadır:

Tutum belirlemek, hırslanmak —*ira et studium*— siyasetçinin ve her şeyden önce siyasal *liderin* özünde vardır. Onun davranışları, devlet memurununkinden çok farklı, hatta tam olarak ona zıt bir sorumluluk ilkesine bağlıdır. Devlet memurunun onuru, üst yetkililerin emirlerini itinayla, kendi

kanaatine uyuyormuşçasına uygulama yeteneğine bağlıdır.... Siyasal liderin, önde gelen devlet adamının onuru ise, yaptıkları için tümüyle, reddedemeyeceği ve devredemeyeceği ve zaten reddetmemesi ve devretmemesi gereken bir *kişisel* sorumluluk almasına bağlıdır (Gerth ve Mills, 1958:95).

Weber, başarılı bir siyasetçinin kahramanlığa ve tutkuya ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir. Bu iki özellik ise açık bir şekilde bürokrasinin yarattığı kişilik türüne karşıttır.

Sonrasında Weber, bütünsel rutinleşmeye yönelik, bazı profesyonellerin direnç gösterdiğini belirtmektedir. Ancak, çalışmasının devamı bana, Weber'in bu profesyonellerin nihai olarak yenileceğini düşündüğünü düşündürmektedir. Weber için sonuç, açık, kaçınılmaz ve korkunçtur. Sonuç, profesyonellerin, bürokratların ve bürokratik-profesyonellerin tümünün, mükemmel bir şekilde işleyen bir makinenin muntazam birer dişlisi konumuna geldiği mekanize rutinleşmiş bir dünyadır. Günümüzde, profesyonellerin bürokrasilerin ayırt edilemeyen birer parçası olmasına yönelik gelişmeler (Engel ve Hall, 1973), Weber'in karamsarlığını destekler niteliktedir. Weber'in izinden gidersek söylenebilecek şey, profesyonel mesleklerin ayırt edici bir kategori olarak düşüşü, "demir kafesten" kaçışa yönelik umutların tükeneceğinin habercisi olduğudur.

Sonuçlar

Bu makalenin temel çabası, profesyonelleşme ve onun bürokratikleşme ve rasyonelleşme ile ilişkisi konusunda Weber'in fazlasıyla zengin içgörülerini ortaya koymak üzerine olmuştur. Birçok sosyolog, Weber'in bu konudaki çalışmaları konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmadığı ya da bu çalışmalar konusunda yanlış görüşlere sahip olduğu için, böylesine bir çaba gereklidir. Böylesi yanlışa bir örnek, yazarların, "Geleneksel anlamda ele alınan profesyonel mesleklerin ve eski zanaatların toplumsal örgütlenişi, Weberyen anlamda, irrasyonel bir şekilde gerçekleşmiş ya da gerçekleşmektedir" (Engel ve Hall,1973) şeklindeki görüşlerini ifade ettikleri, yakın zamanda yazılmış bir makedir. Tam tersine Weber, profesyonelleşmeyi, rasyonelleşme sürecinin bir boyutu olarak ele almıştır. Freidson (1973:19) profesyonel ilkelerin, "Max Weber'in toplumun rasyonelleşmesi üzerine görüşlerinde de net bir şekilde görüldüğü gibi, yönetici ilkeleri olarak adlandırılan şey ile mantıksal anlamda ve esas itibariyle zıt" olduğunu savunurken de benzer bir hataya düşmektedir.

Weber'in izinden giderek ben, *hem* bürokratikleşmeyi *hem* de profesyonelleşmeyi toplumun rasyonelleşmesinin boyutları olarak görmekteyim. Aslında bu iki süreç, literatürde geleneksel anlamda ele alındıkları şekilden çok

daha fazla ortaklık taşımaktadırlar. İki arasında açıkça görülen, ayrılık noktaları, hatta çatışma olsa da bu durumlar, benzerlikler karşısında ikincil konuma geçmektedirler. Güncel literatürün bu özgün Weberyan içgörüyü destekleme eğiliminde olduğunu düşünmekteyim. Bürokratikleşme ve profesyonelleşme arasında zıtlık olduğunu (Freidson,1973) savunan çalışmalar olduğunu görsek de, bu iki süreç arasındaki yakın ilişki hızla kabul edilir bir sosyoloji doktrini haline gelmekte.

Kaynakça

- BUCHER, R. VE J. STELLINGS. 1969. "Characteristics of Professional Organizations." *Journal of Health and Social Behavior*. 3-15.
- CAPLOW, T. 1954. *The Sociology of Work*. New York: McGraw-Hill. Engel, G. 1969. "The Effect of Bureaucracy on the Professional Authority of Physicians." *Journal of Health and Social Behavior*. 30-41.
- ENGEL, G. V., VE R. HALL. 1973. "The Growing Industrialization of the Professions." içinde Eliot Freidson, (ed.), *The Professions and Their Prospects*. Beverly Hills: Sage.
- FREIDSON, E. 1970. *Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. New York: Dodd, Mead.
- 1973. (Ed.). *The Professions and Their Prospects*. Beverly Hills: Sage.
- GERTH, H., VE C. WRIGHT MILLS. 1958. *From Max Weber*. New York: Oxford University Press.
- GOODE, W. 1957. "Community Within a Community: The Professions," *American Sociological Review* 22: 194-200.
- GREENWOOD, E. 1957. "Attributes of a Profession." *Social Work* 2:45-55.
- HALL, R. 1967. "Some Organizational Considerations in the Professional-Organizational Relationship." *Administrative Science Quarterly*:461- 78.
- LITWAK, E. 1961. "Models of Bureaucracy Which Permit Conflict" *American Journal of Sociology* 67:177-84.
- MONTAGNA, P. 1968. "Professionalization and Bureaucratization in Large Professional Organizations." *American Journal of Sociology*:138-46.
- PARSONS, T. 1939. "The Professions and Social Structure." *Social Forces* 17(Mayıs) :457-67.
- RITZER, G. 1972. *Man and His Work: Conflict and Change*. New York: Appleton-Century- Crofts.
- 1973. "Professionalism and the Individual." içinde Eliot Freidson (ed.), *The Professions and Their Prospects*. Beverly Hills: Sage.

SCOTT, W. R. 1966. "Professionals in Organizations -Areas of Conflict." içinde Howard Vollmer ve Donald Mills (eds.), *Professionalization*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

SMIGEL, E. 1969. *The Wall Street Lawyer: Professional Organization Man*. Bloomington: Indiana University Press.

STINCHCOMBE, A. 1959. "Bureaucratic and Craft Administration of Production: A Comparative Study." *Administrative Science Quarterly* 4:168- 87.

WEBER, M. 1968. *Economy and Society*. Totowa, N.J.: Bedminster.

WILENSKY, H. 1964. "The Professionalization of Everyone?" *American Journal of Sociology*, 70:137-58.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü tarafından yayınlanan *Sosyoloji Dergisi*, 1999 Yılı 7. Sayısından İtibaren, Asa Kuralları Gereğince “Hakemli Dergi” statüsündedir. Sosyoloji Dergisi, Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki defa yayınlanmaktadır. Sosyoloji dergisinin amacı, dünyada ve Türkiye’de kuramsal ve uygulamalı sosyoloji çalışmalarına yer verip bu çalışmaları ilgili izlerkitle ile buluşturmadır. Dergimiz, bir disiplin ve bilgi alanı olarak sosyolojinin, diğer sosyal bilim disiplinleriyle güçlü bir bağa sahip olduğuna dikkat çekerek, disiplinlerarası bir perspektifin önemini vurgulamakta ve yayın politikasını bu doğrultuya göre belirlemektedir. Sosyoloji dergisinde genel olarak sosyoloji ve sosyal bilim çalışmalarına yer verilmektedir. Bu çalışmaların, kuramsal ve uygulamalı ölçeklerde alana katkıda bulunması ve içerik itibarıyla yeni bir perspektif sunması gözetilmektedir. Dergide, dünyadaki birikimi yansıtan sosyolojik metinlerin tercümesine de yer verilir. Sosyal bilimler alanında Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanmaktadır.

Başvurular, sosyal bilim alanındaki özgün araştırma, tartışma-derleme, çeviri ve kitap tanıtımı-eleştirisini olabilir. Dergide yayınlanan özgün araştırma ve tartışma-derleme makaleleri hakemli statüsündedir, diğer yazılar hakem sürecine girmez. Hakemli statüsündeki makaleler, çifte kör hakem değerlendirme sistemine dâhil edilir, iki hakemin görüşlerinin farklı olması durumunda editör, makalenin yayınlanıp yayınlanmamasına ilişkin nihai kararı alabilir ya da makaleyi değerlendirme için bir üçüncü hakeme gönderebilir.

Makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir. Makale; fotoğraf, tablo, grafik, harita gibi görsel bir malzeme içeriyorsa, söz konusu materyallerin ayrı dosyalar olarak başvuru gönderisine eklenmesi gerekmektedir.

Yazarlar, yazılarını değerlendirilmek üzere elektronik posta yoluyla gönderebilirler.

Bunun yanında yazarlar, makalelerini posta yoluyla da gönderebilirler. Bu yol tercih edilirse dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır: Çalışmanın basılı dört adet kopyası, makalenin kaydedildiği bir CD ve yazara ait kimlik adres ve e-posta bilgileri dergi iletişim adresine gönderilmelidir. Gönderilen dört basılı kopyadan sadece biri yazara ilişkin kimlik bilgilerini içermeli, hakemlere gönderilecek diğer üç kopya kimlik bilgilerini içermeyen basılmış olmalıdır.

Makalenin dilinde önce olmak üzere “Makale adı/Öz/Anahtar Kelimeler” ve “Title/Abstract/Keywords”lerin sırayla verilmelidir. Öz ve Abstract 100, Anahtar Kelimeler ve Keywords ise 6 kelimeyi geçmemelidir.

Metin, sayfa yapısı A4 (genişlik 16,5 cm ve yükseklik 24 cm olacak şekilde), yazı karakteri Arial 10 punto, satır aralığı 1,15, paragraf aralığı önce 6 nk sonra 6 nk, sayfa yapısı yukarıdan 6 cm, aşağıdan 4,8 cm, sağdan ve soldan 4,25 cm olarak biçimlendirilmelidir. Ana metin, dergi yayın formatında 10–25 sayfa sınırlarını geçmemelidir.

Kaynakça'da sadece birincil kaynaklara yer verilmelidir. İkincil kaynaklar Kaynakça'da gösterilmez, nereden aktarıldığına ilişkin metin içinde dipnot verilebilir. Dergide Harvard referans tekniği temel alınmıştır.

Metin içi atıflar aşağıdaki örneklere göre olmalıdır:

▪ Doğrudan atıflar tek yazar için	".....dır." (Sayın, 2002: 25).
▪ Dolaylı atıflar tek yazar için	Sayın'a göre...(2004:16).
▪ Aynı yazarın aynı yıla ait birden çok eseri için	Tatlıdil,(1990a, 1990b, 1990c).
▪ Çok yazarlı eserler için	(Tatlıdil vd. 2002).
▪ Birden çok yazara atıflar için	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

Kaynakça aşağıdaki örneklere göre yazılmalıdır:

Kitaplar :	
Tek yazar	SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> . Yayın Yeri: Yayınevi.
Birden çok yazar	SOYADI, A., SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> , Yayın Yeri: Yayınevi.
Editörlü Kitaplar	SOYADI, A., YIL, "Bölüm adı" <i>Yayınlandığı eser</i> (çinde) SOYADI, A. (der) Yayın Yeri: Yayınevi.
Süreli yayınlar	
Basılı dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı" <i>Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Sayfa Aralığı.
Elektronik dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı", <i>E-Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Sayfa Aralığı, URL
Diğer eserler	
Bildiri kitabı	SOYADI, A., YIL, "Bildiri başlığı", <i>Bilimsel Toplantının Adı</i> , Yılı, Yeri, Düzenleyen Kurum, Yayın Yeri: Yayınevi.
Gazete haberi	SOYADI, A., YIL, "Yazının başlığı", <i>Gazetenin adı</i> , Tarih Gün/Ay Sayfa Ör: Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programı	Programın adı, YIL, [TV programı] <i>TV Kanalı</i> , Tarih Gün/Ay/saat. Ör: Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma Ör: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Veritabanından Alınan Dergi Makalesi	SOYADI, A, YIL, "Makale adı", <i>Dergi Adı</i> , cilt, sayfa aralığı, alınma tarihi, veritabanının adı. Ör: Tamney, J. T., (1993). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English Schools", <i>The British Journal of Sociology</i> , 195-210, October 23, 2000, Jstor database.

Sosyoloji Dergisi'ne gönderilen yazıların araştırma ve yayın etiğine uygun olması gerekmektedir. Dergisi'ye gönderilen yazılar, daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ve herhangi bir dergiye yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmamış metinler değerlendirme sürecine alınmaz. Başvurular Yayın Kurulu tarafından biçim ve içerik açısından incelenir. Yayın Kurulu'nun ön değerlendirmesinden sonra uygun görülen yazılar Hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmesinin sonucunda yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına ilişkin karar –varsa istenen değişiklik ve düzeltmeler ile birlikte– yazarlara bildirilir. Yazarlar yayınlanma kararının bildirildiği tarihten itibaren varsa düzeltme ve değişiklikleri yaparak, yazının son halini en geç on gün içerisinde dergi iletişim adresine göndermelidirler. Yayın kurulu, gönderilen çalışmalarını son kez değerlendirir, nihai yayın kararını alır. Yayınlanması kabul edilmeyen yazılar, yazarlara iade edilmez. Yayınlanan yazıların telif hakları dergiye aittir. Dergide yayınlanan yazılardan yazarların kendileri sorumludur. Yayın kurulu bu konuda sorumluluk kabul etmez.

İletişim

Tel : 0 (232) 311 16 83 Fax : 0 (232) 388 11 02 E-posta: egesosyolojidergisi@gmail.com, goknurege@gmail.com	ADRES: Doç. Dr. Gökür EGE (Editör) Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü 35100 Bornova/İZMİR
---	---

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Published by the Department of Sociology at Ege University, *The Journal of Sociology* has been a “Refereed Journal” in accordance with the rules of ASA since its 7th issue published in 1999. *The Journal of Sociology* is published twice a year in March and September. *The Journal of Sociology* aims to include theoretical and applied studies in sociology from both all over the world and Turkey, and to introduce these studies to the related audience. Emphasizing the strong tie between sociology and other disciplines within social sciences, *The Journal of Sociology* underlines the importance of an interdisciplinary perspective, and determines its publication policy accordingly. *The Journal of Sociology* includes studies which are conducted within the field of sociology and social sciences. It is taken into consideration that these studies would contribute to sociology both in theoretical and applied contexts, and provide a new perspective regarding the contents. In addition, translations of sociological texts reflecting the worldwide accumulation in the field may be accepted for publication. Articles, which are necessarily within social sciences, may be written in Turkish or English.

Manuscripts of original research, discussion-review, book presentation and book review in the field of social sciences may be submitted. Papers submitted for publication are entered into a double-blind peer review system. On the condition that the two reviewers disagree, the editor may make the final decision either to accept or reject the paper or to send the paper to a third reviewer. Only the original research and discussion-review papers are peer-reviewed, and other types of articles (e.g. translation, book presentation, book presentation and book review) are not. Articles may be written in Turkish and English. If the articles contain visual materials such as photos, tables, graphs and maps, these must be attached as separate files to the application post.

Authors may submit their manuscripts via e-mail. Authors may also send their manuscripts via regular mail. If the latter application method is preferred, the following points should be considered: manuscript recorded on a CD along with its four hardcopies, author’s identity information and communication details should be sent to the email address of the journal. Only one hardcopy is supposed to include the identity information of the author(s), the other three should be printed out without comprising any identity information.

Giving the priority to the one written in the original language of the article, “Title/Abstract/Keywords” and “Makale adı/Öz/Anahtar Kelimeler” should be sequentially added. Abstract and keywords should not exceed 100 and 6 words, respectively. Texts should be written utilizing A4 page form (customized as 16,5 cm in width and 24 cm in height), Arial 10 pt in font type, 1,15 in line spacing

and before 6 nk, after 6 nk in paragraph spacing, and page margins should be arranged cropping 6 cm from top, 4,8 cm from bottom and 4,25 both from right and left. Text's length should not get beyond the limits of 10-25 pages.

References should comprise primary resources solely. Secondary resources should not be included in reference section; however, secondary resources may be given as a footnote in the text as where they have been cited. Harvard reference technique is used.

In-text citations should be written according to the following examples:

▪ <i>Direct quotation</i>	"....." (Sayın, 2002: 25).
▪ <i>Indirect quotation</i>	To Sayın... (2004: 16).
▪ <i>Citing two or more works by the same author in the same year</i>	Tatlıdil (1990a, 1990b, 1990c).
▪ <i>Citing a work with more than two authors</i>	(Tatlıdil et al., 2002).
▪ <i>Citing multiple works</i>	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

References should be written according to the following examples:

Books	
One author	SURNAME, N., YEAR, <i>Book Title</i> . Place of Publication: Name of the Publisher.
Multi-authored	SURNAME, N., SURNAME, N., YEAR, <i>Book Title</i> , Place of Publication: Name of the Publisher.
Edited	SURNAME, N., YEAR, "Chapter Title" <i>Book Title</i> (in) SURNAME, N. (Ed.) Place of Publication: Name of the Publisher.
Periodicals	
Hardcopy Journals	SURNAME, N., YEAR, "Title" <i>Journal</i> , Vol: No: pp.
E-Journals	SURNAME, N., YEAR, "Title", <i>E-Journal Name</i> , Vol: No: pp. URL
Others	
Report Book	SURNAME, N., YEAR, "Paper Title", <i>Conference Name</i> , Year, Place, Issuing Institution Place of Publication: Name of the Publisher.
Newspaper	SURNAME, N., YEAR, "News Title", <i>Title of the Newspaper</i> , Date Day/Month Page ie. Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programme	Programme Name, YEAR, [TV programme] <i>TV Channel</i> , Date Day/Month/Time. ie. Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.
Movie	Movie Name, YEAR, [Movie] Director, Country: Production co. ie. Macbeth, 1948, [Movie] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Articles of Journal from Database	SURNAME, N, YEAR, "Article Title", <i>Journal Name</i> , Volume, page line, Citation date, Database name. ie. Tamney, J. T., (1993). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English Schools", <i>The British Journal of Sociology</i> , 195-210, October 23, 2000, JStor Database.

Articles submitted to the *Journal of Sociology* must be in accordance with research and publication ethics. They should neither have been previously published in another journal nor have been under consideration for publication elsewhere.

Texts which are not prepared in accordance with orthographical rules will not be considered in the review process. Submissions are firstly examined in terms of form and content; only the articles that are approved after preliminary assessment of the Editorial Board will be sent to reviewers. Authors are informed of the decision and are asked to make the required changes and corrections, if any. After they are informed by e-mail, authors should send the final version of their articles to the journal within ten days at the latest. The Editorial Board evaluates the submitted work for the last time and takes the final decision. Submissions that are not accepted for publication will not be returned to authors. The copyright of published works belongs to the journal. Authors should take responsibility for submitted and published work. The Editorial Board accepts no responsibility in this regard.

Contact Information

<p>Phone: + 90 232 311 16 83 Fax : + 90 232 388 11 02 E-mail: egesosyolojidergisi@gmail.com, goknurege@gmail.com</p>	<p>ADDRESS: Göknur EGE, PhD Associate Prof. (Editor) Journal of Sociology, Ege University Faculty of Letters, Department of Sociology, 35100 Bornova / İZMİR</p>
---	---